SARAJEVSKI FILOLOŠKI SUSRETI 6: ZBORNIK RADOVA (knj. 1)

Održavanje međunarodne naučne konferencije “Sarajevski filološki susreti 6” (Sarajevo, 28. oktobra 2021. godine) i objavljivanje Zbornika radova finansijski su potpomogli:

JP BH Pošta, d. o. o. Sarajevo
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke

Izdavač: Bosansko filološko društvo
Franje Račkog 1
Sarajevo
www.bfd.ba

Redakcija: Halid Bulić, Munir Drkić, Azra Hodžić-Čavkić, Adnan Kadrić, Sanjin Kodrić, Ksenija Kondali, Munir Mujić, Ismail Palić i Vahidin Preljević

Međunarodna redakcija: Lada Badurina (Rijeka), Branimir Belaj (Osijek), Robert Bońkowski (Katowice), Rajka Glušica (Nikšić), Zvonko Kovač (Zagreb), Jasmina Mojsieva-Guševa (Skoplje), Vesna Mojsova-Čepiševska (Skoplje), Aleksandar Stefanović (Pariz), Bogusław Zieliński (Poznanj)

Glavni urednik: Munir Mujić

Sekretar redakcije: Elmir Spahić

ISSN 2233-1018

Zbornik se objavljuje svake druge godine i donosi recenzirane i prihvaćene radove koje su autori na temelju referata izloženih na međunarodnoj naučnoj konferenciji "Sarajevski filološki susreti" pripremili za objavljivanje.

Zbornik je indeksiran u bibliografskim bazama EBSCO i CEEOL.

U elektroničkom obliku Zbornik je dostupan na internetskoj stranici izdavača: www.bfd.ba

ISSN 2233-1018

SARAJEVSKI FILOLOŠKI SUSRETI 6

Zbornik radova (knjiga 1)

Uredili
Munir Drkić
Halid Bulić

Bosansko filološko društvo
Sarajevo, 2022.

Sadržaj

Branimir BELAJ
Metafora, metonimija i hrvatske subordinirane strukture 9

Ivo PRANJKOVIĆ
Nešto napomena o kategoriji interogativnosti. 60

Ismail PALIĆ
O specifikatorima aspektualnosti u bosanskome jeziku 70

Halid BULIĆ
Čestice bosanskog jezika i gramatička kategorija lica 86

Sedina BRKIĆ-MEĐEDOVIĆ
Klasifikativna imenička jedinica kao imenički kopulativni predikativ
u bosanskom jeziku 108

Lada BADURINA i Tihana HRG
O deiksama i deiktičnosti u akademskom diskursu 122

Nikolina PALAŠIĆ
Pojam obilježenosti u jeziku u kontekstu pragmalingvistike i teorije
relevantnosti. 140

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ
Idiomske skupine s egocentričnom orijentacijom. 155

Ismail PALIĆ i Mirela OMEROVIĆ
Važnost komunikacijskog aspekta jezika u nastavi 174

Josip MILETIĆ
Teaching Mother Tongue in Secondary Vocational Schools in the
Context of Developing Language and Professional Competencies 196

Lejla TEKEŠINOVIĆ
O značenjima i vrijednostima rečenice koju uvodi veznik *comme si / kao da*. . . . 234

Aleksandar NIKOLIĆ
Semantička analiza nemačke modalne partikule *wohl* i njeni prevodni
ekvivalenti u srpskom jeziku. 251

Ana LALIĆ
Unutrašnji i vanjski modifikatori zahtjeva u italijanskom epistolarnom korpusu iz XV stoljeća 270

Podaci o autorima 289

Urednička napomena

U Sarajevu je u organizaciji Bosanskoga filološkog društva i Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Sarajevu 28. oktobra 2021. godine održana međunarodna naučna konferencija "Sarajevski filološki susreti 6". Teme ovog skupa iz oblasti lingvistike bile su komunikacijska perspektiva jezika (jezik i promjene), tekstološke karakteristike bosanskih srednjovjekovnih rukopisa te gramatičke i semantičke kategorije rečenice. U ovoj knjizi sabrano je trinaest recenziranih i prihvaćenih radova koje su autori pripremili za objavljivanje na temelju podnesenih referata.

Redakcija Zbornika zahvaljuje autorima članaka, recenzentima, svim učesnicima, Organizacionom odboru konferencije, sponzorima te svima koji su na različite načine doprinijeli uspješnom održavanju konferencije i objavljivanju ovog zbornika.

UDK: 811.163.42'373.612.2
Izvorni naučni rad

Branimir BELAJ

Metafora, metonimija i hrvatske subordinirane strukture*

KLJUČNE RIJEČI: *metafora*, *metonimija*, *subordinacija*, *adverbijalne, relativne, dopunske i nefinitne klauze*, *govorni činovi*

Od početka 80-ih godina prošloga stoljeća (Lakoff i Johnson 1980) metafora, metonimija, kao i figurativni jezik općenito, jedno su od središnjih područja kognitivne lingvistike, točnije kognitivne semantike. No unatoč svojoj rasprostranjenosti među kognitivnim lingvistima teorija konceptualne metafore i metonimije uglavnom je primjenjivana na razinama sintagme i klauze, dok je interakcija tih dvaju kognitivnih fenomena na razini složene rečenice ostala po strani, s rijetkim iznimkama kao što je recimo Sweetser (1990; 1996). U ovom se radu primjenom teorije konceptualne metafore, a u manjoj mjeri i kognitivne gramatike, pokazuje da konceptualna metafora i metonimija u zavidnoj mjeri zahvaćaju i razinu složene rečenice, pogotovo subordinaciju. Odnosi se to i na finitne i na nefinitne subordinirane klauze te na sve njihove osnovne tipove – adverbijalne, dopunske i relativne.

1. Uvod

U ovome će se radu predstaviti kognitivni pristup složenim strukturama sa subordiniranim klauzama u hrvatskom jeziku. Točnije, u fokusu će biti pitanje u kolikoj mjeri konceptualna metafora i u prvom redu metonimija motiviraju formalne i interpretacijske vidove različitih tipova hrvatskih subordiniranih konstrukcija. Analiza, razumije se, ne pretendira na konačnost s obzirom na velik broj različitih tipova i podtipova subordinacije, no unatoč tomu obuhvatit će se zavidan spektar konstrukcija sa sljedećim ciljevima:

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku* – SARGADA (2019–04–7896) i proširena je verzija istraživanja provedenih u Belaj (2021).

(i) doprinijeti još uvijek skromnom korpusu kognitivnolingvističkih studija o utjecaju metafore i metonimije na strukturne aspekte složene rečenice i (ii) kognitivnom perspektivom obogatiti razumijevanje uloge metafore i metonimije u tumačenju subordinacije u hrvatskom jeziku. Kao što je iz naslova i vidljivo, u ovom ćemo se radu zbog obima materije zadržati na razini subordinacije, ali treba istaknuti da se o ulozi metafore i metonimije može, doduše u osjetno manjoj mjeri, govoriti i na razini koordinacije, iz čijega ćemo spektra problematizirati samo neka pitanja, i to ona koja su bilo semantički bilo preko veznoga sredstva povezana s koordinacijom. U tom smislu problematizirat će se korelacije između forme i značenja u različitim sinkronijski povezanim kategorijama (uzrok, uvjet, namjera i dopusnost) kodiranim adverbijalnim klauzama i njihovo prožimanje s kategorijama prostora i vremena. Osim toga bit će riječi i o metaforičko-metonimijskim implikacijama u okviru relativnih, dopunskih i nefinitnih struktura.[1] U radu se ne pretendira na korpusno utemeljenu kvantitativnu analizu, a svi primjeri predstavljaju visokokonvencionalizirane konstrukcije u hrvatskom jeziku. Rad je strukturiran na sljedeći način: u poglavlju 2 ukratko se daje teorijska pozadina istraživanja koja se tiču konceptualne metafore i metonimije u okviru kognitivne lingvistike, ali i tipološkofunkcionalističkih istraživanja koja problematiziraju metaforu i metonimiju u okviru brojnih studija i rasprava posvećenih gramatikalizaciji; poglavlje 3 čini analitički dio u kojem se problematiziraju metaforičko-metonimijski aspekti nerelativnih adverbijalnih klauza (3.1.) – uzročnih (3.1.1.), uvjetnih (3.1.2.), namjernih (3.1.3.) i dopusnih (3.1.4.) – relativnih (3.2.), dopunskih (3.3.) i nefinitnih (3.4.), a u poglavlju 4 daju se zaključne napomene.

2. Teorijska pozadina

2.1. O metafori i metonimiji u gramatici i gramatikalizaciji

Bez obzira na raznovrsnost kognitivnolingvističkih pristupa i ponekad međusobna neslaganja, svi se slažu u tome da se metonimija još uvijek ne može mjeriti s metaforom s obzirom na pozornost koju joj znanstvenici posvećuju, a

1 Ističem također da je ovdje shvaćanje subordinacije potpuno u skladu s kognitivnolingvističkom premisom da gramatika počiva na konceptualizaciji. S obzirom na to prototip složene rečenice sa subordiniranom klauzom razlikuje se od prototipa složene rečenice s koordiniranim klauzama u prvom redu po tome što procesi profilirani subordinacijski povezanim klauzama nisu podjednake konceptualne istaknutosti na razini složene strukture niti su jednaki u okviru različitih tipova same subordinacije. (Langacker 1991; 1997; 2008; 2009b; Cristofaro 2003; 2014; Belaj i Tanacković Faletar 2020).

ta je činjenica već dugo poznata i često se ističe (npr. Ruiz de Mendoza i Pérez Hernández 2001). Tako je nedavno i Brdar (2020: 258) u nizu monografija, uredničkih knjiga i članaka u četirima bazama podataka na temelju ključnih riječi "metafora" i "metonimija" došao do sličnoga zaključka gotovo dvadeset godina poslije. S druge strane sličan nesrazmjer postoji i unutar proučavanja same metonimije jer su studije koje se bave nominalnim odnosno referencijalnim metonimijama i općenito metonimijom kao konceptualnim fenomenom kudikamo brojnije od onih koje se bave odnosom metonimije i gramatike, a što je tijesno povezano sa stavom da metonimijska preslikavanja utječu isključivo na interpretaciju leksičkih jedinica, i to uglavnom imenica. Posljedično, može se lako zaključiti da metonimija nema gotovo nikakvu ulogu i važnost izvan leksikona, pa je stoga, a za razliku od metafore, irelevantna kada je u pitanju interpretacija gramatičkih struktura (Nunberg 1979; 1995; Copestake i Briscoe 1995). No u kognitivnoj se lingvistici u posljednjih dvadesetak godina ipak primjećuje postupno uključivanje metonimije i u gramatička istraživanja. U tom smislu neki su od prvih istaknutijih radova Goossens (1999), Waltereit (1999), Panther i Thornburg (1999; 2000), Barcelona (2000), Ruiz de Mendoza i Perez Hernandez (2001) i Ruiz de Mendoza i Otal Campo (2002), a recentniji su primjerice Brdar (2007), Brdar i Brdar-Szabó (2003; 2004; 2013; 2017) i urednička knjiga knjiga Panthera i dr. (2009), koja uključuje i problematizira odnos metonimije i padežnih značenja (Schultze), aspekta (Panther i Thornburg), fiktivnoga kretanja (Caballero), generičke referencije u imenskim sintagmama (Radden), uzročnih konstrukcija (Ziegeler i Lee) itd. S obzirom na doprinos i važnost metonimije u brojnim sferama gramatike treba istaknuti Langackerovu (2009a: 46) tvrdnju:

> *Grammar, in other words, is basically metonymic, in the sense that the information explicitly provided by conventional means does not itself establish the precise connections apprehended by the speaker and hearer in using an expression.*

Naravno, treba imati na umu da kada govori o naravi gramatike, Langacker misli na metonimiju u najširem smislu odnosno na metonimiju kao obilježje koje karakterizira gramatiku općenito.

Osim kognitivnolingvističkoga pristupa metonimijskim odnosno metaforičko-metonimijskim aspektima gramatičkih struktura za nas je ovdje važna i činjenica da je uloga metafore i metonimije prepoznata još od 80-ih godina prošloga stoljeća u nizu radova, rasprava i studija posvećenih gramatikalizaciji u okvirima tipološkoga funkcionalizma. Gramatikalizacija se u svom

primarnom značenju odnosi na proces ispražnjavanja leksičkoga značenja, odnosno ona proučava načine na koje autosemantičke riječi dobivaju funkciju gramatičkih elemenata. No zadatak i cilj studija koje se bave gramatikalizacijom nije samo pokazati kada i kako neka leksička jedinica poprima gramatičko značenje i funkciju nego također pokazati i gdje i kako ta gramatikalizacijom dobivena jedinica poprima novu, još općenitiju gramatičku funkciju, pa prema Hopper i Traugott (2003: 1):

> *..."grammaticalization" refers most especially to the steps whereby particular items become more grammatical through time. Grammaticalization in this sense is part of the wider linguistic phenomenon of structuration, through which combinations of forms may in time come to be fixed in certain functions.*

U tom smislu već i letimičan uvid u literaturu posvećenu gramatikalizaciji brzo će dovesti do zaključka da se taj proces u mnogim slučajevima isprepleće s konceptualnom metaforom i metonimijom. Međutim postat će također očigledno da osim što metafora i metonimija u procesu gramatikalizacije imaju važnu ulogu, njihova je uloga u organizaciji gramatičkih struktura istovremeno i različita. Tako se za metaforičke ekstenzije različitih vrsta tvrdi da zahvaćaju praktički sva najvažnija područja gramatike, omogućujući interpretaciju različitih gramatičkih fenomena na intuitivno privlačan i elegantan način (Sweetser 1990; Heine, Claudi i Hünnemayer 1991). Traugott i König (1991) smatraju da metafora i metonimija uključuju različite, ali komplementarne pragmatičke procese: tako je npr. razvoj vremenskih i vidskih označivača povezan s metaforičkom inferencijom, dok s druge strane primjerice inferencija uključena u razvoj uzročnih ili dopusnih veznika, a koja podrazumijeva jačanje informativnosti u procesu konvencionalizacije konverzacijskih implikatura, predstavlja proces koji uključuje metonimiju. Drugim riječima, preko pojma jačanja informativnosti kao tipa metonimije šire pojam metonimije s konkretnih konverzacijskih implikatura (u kognitivnoj lingvistici referencijalnih, nominalnih ili nižerazinskih metonimija) na apstraktnije kognitivne kontekste (u kognitivnoj lingvistici visokorazinske metonimije). Metonimiju također vezuju uz pragmatičke kontekste konvencionalizirane inferencije apstraktnije naravi (npr. širenja vremenskog značenja na uzročno) za razliku od metafore koju povezuju s konkretnijim inferencijama (npr. širenja prostornog značenja na vremensko).

Kada se uspoređuje status metafore i metonimije u gramatikalizacijskim teorijama tipološkoga funkcionalizma i unutar kognitivne lingvistike,

načelno se može reći da je osnovna razlika u tome što u prvom metafora i metonimija predstavljaju samo jedan od vidova promjene značenja, jedan od vidova pragmatičke inferencije,[2] dok u kognitivnoj semantici metafora i metonimija imaju središnju ulogu u proučavanju semantičko-pragmatičkih odnosa na svim jezičnim razinama, što se onda, naravno, očituje i na metodološkoj razini.

Sve u svemu, bit je u tome da se metafora i metonimija (bez obzira kako ih shvaćali, definirali i u okviru koje im metode pristupali) smatraju središnjim mehanizmima pri tumačenju različitih promjena gramatičkih značenja.

Utjecaj metonimije na gramatiku najbolje se može primijetiti fokusiranjem na funkcionalne učinke koji prate metonimijska preslikavanja u gramatičkom sustavu. U tom smislu metonimija ima dvije funkcije u gramatici. U prvom slučaju metonimija funkcionira kao svojevrsni konceptualni prijelaz između dva različita gramatička značenja, a u drugom slučaju metonimija funkcionira kao most (Goossens 1999). U prvom slučaju u pravilu je riječ o pojedinačnim metonimijama, a u potonjem je riječ o metonimijskom lancu u kojem ciljni koncept jedne metonimije funkcionira kao izvorni koncept druge itd. To vodi promjenama u malim i postupnim koracima, a koje čak mogu započeti i slučajno u pojedinačnom uporabnom činu, a što pak nadalje vodi pogledu na metonimiju kao mehanizam "inferencijskoga vodiča", tj. "kognitivne podrške" koja olakšava i omogućuje kontekstualnu reinterpretaciju i u konačnici konvencionalizaciju alternativnih značenja. U analizi koja slijedi prikazat će se neki slučajevi takve postupne gramatikalizacije subordinacijskih veznika adverbijalnih klauza u hrvatskom jeziku, ali i metonimijskih lanaca vezanih uz interpretaciju složenih struktura s dopunskim i nefinitnim klauzama. Pri tome se prihvaćaju i slijede dvije definicije metonimije, koje su obje primjenjive na pitanja koja će se problematizirati u raspravi: prva je Radden i Kövecseseva (1999: 21) definicija metonimije kao

> *a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same idealized cognitive model.*[3]

2 U tom smislu pragmatički su aspekti u gramatikalizacijskoj literaturi eksplicitno ili implicitno utemeljeni na neogriceanskoj tradiciji teorije relevantnosti (Sperber i Wilson 1986), a o još nekim razlikama u pristupu metafori i metonimiji u teoriji relevantnosti i u kognitivnoj lingvistici usp. u Ruiz de Mendoza i Pérez Hernández (2001) i u Barcelona (2003).

3 Naziv *idealizirani kognitivni model* (ICM) uvodi Lakoff (1987: 68–77), a označava konfiguracije kulturološki i iskustveno utemeljenoga znanja, koje uključuju i konvencionalizirano jezično znanje i izvanjezično enciklopedijsko znanje. ICM-ovi predstavljaju kognitivnu

a druga je Barcelonina (2011: 52):

> *Metonymy is an asymmetric mapping of a conceptual domain, the source, onto another domain, the target. Source and target are in the same functional domain and are linked by a pragmatic function, so that the target is mentally activated.*

Analizirajući različite složene strukture sa subordiniranom klauzom u poglavlju 3, najprije će se podastrijeti dokazi o tome u kolikoj su mjeri metafora i metonimija odgovorne za polisemiju veznika adverbijalnih klauza. To je u skladu s pretpostavkom da, kako je već rečeno, u prvom redu metonimije na temelju kojih se interpretira proces gramatikalizacije ne djeluju u odvojenim "skokovima" s jednoga koncepta na drugi u okviru istoga okvira ili matrice domena, nego se dijeli mišljenje (npr. Barcelona 2003, Panther i Thornburg 1998, Thornburg i Panther 1997, Traugott i Dasher 2002) da metonimija funkcionira kao već spomenuti mehanizam "inferencijskoga vodiča", tj. "kognitivne podrške" koja olakšava i omogućuje kontekstualnu reinterpretaciju i u konačnici konvencionalizaciju alternativnih značenja, u ovom slučaju alternativnih značenja subordinacijskih veznika. Nakon toga posvetit ćemo se relativnim, dopunskim i nefinitnim klauzama te pokazati da utjecaj metaforičko-metonimijskih preslikavanja nije vezan samo uz adverbijalne klauze, uz koje se ta dva kognitivno-konceptualna mehanizma primarno vezuju, nego i uz druge tipove hrvatskih subordiniranih struktura.

3. RASPRAVA

3.1. Metafora, metonimija i složene strukture s nerelativnim adverbijalnim klauzama[4]

U ovom se poglavlju analiziraju nerelativne složene strukture s adverbijalnim klauzama, a naglasak je na onima u kojima djeluje metonimija, ponekad zajedno s metaforom, kako bi se objasnile značenjske i strukturne veze između subordiniranih uzročnih (3.1.1.), uvjetnih (3.1.2.), namjernih (3.1.3.) i

bazu u odnosu na koju konceptualiziramo, procesuiramo i interpretiramo jezične izraze. U kognitivnolingvističkoj zajednici za ICM se upotrebljavaju različiti nazivi koji manje-više značenjski odgovaraju ICM-u, a to su *domena* (npr. Langacker 1987; Croft 1993; Taylor 2002), *prizor* (Schank i Abelson 1977, engl. *script*), *okvir* (Fillmore 1982; 1985, engl. *frame*), *scenarij* (Palmer 1996) ili *funkcionalna domena* (Barcelona 2011).

4 O podjeli subordiniranih klauza u hrvatskom jeziku, a koja se primjenjuje u ovom radu, vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2020).

dopusnih klauza (3.1.4.). Pri tome će se i preko navedenih hrvatskih subordiniranih struktura podržati Königovo (1986) mišljenje da mnoge kategorije koje su se tradicijski upotrebljavale u raspravama posvećenim adverbijalnim klauzama nisu strogo odvojene.

3.1.1. *Uzročne klauze*

U mnogim jezicima postoje brojni dokazi da su različite uzročne konstrukcije povezane s vremenskim, koje su pak počesto povezane s prostornim (npr. Geis i Zwicky 1971; Traugott 1985; Traugott i König 1991; Traugott i Dasher 2002), načinskim (Traugott 1985) i apstraktnijim kategorijama poput uvjeta (npr. Dancygier 1993; 1998; Dancygier i Sweetser 2000) i koncesivnosti (npr. König 1985; 1986; Harris 1986; 1988). Ovdje će se raspravljati o tome kako su uzročna značenja u hrvatskom jeziku preko veznoga sredstva povezana s vremenskim i načinskim značenjem, a osvrnut ćemo se i na neka prožimanja uzročnoga značenja s uvjetnim i koncesivnim.

Morfosintaktička su vezna sredstva za izražavanje uzročnih relacija u hrvatskom sustavu složenorečeničnih struktura bez sumnje među najrazvedenijima. Posljedica je to interferencije uzročnoga značenja s mnogim drugim kategorijama, prije svega prostora, vremena i načina, ali i apstraktnijim kategorijama uvjeta i dopuštanja, o čemu će više riječi biti prilikom analize metonimijskih preslikavanja u uvjetnim (3.1.2.) i dopusnim (3.1.4.) klauzama. Tako se uzročne klauze, osim prototipnim, što neproizvedenim što proizvedenim, uzročnim veznicima (*jer*, što, *budući da*, *zato što*, *zbog toga što* itd.) uvode i različitim vremenskim (*kad*/*a*/, čim, *dok*, *nakon što*, *pošto*) i načinskim (*kako*, *time što*) veznicima, što ukazuje na čvrstu značenjsku povezanost tih triju kategorija, koja proizlazi iz gramatikalizacije prototipnih značenja subjunktora (VRIJEME > UZROK / NAČIN > UZROK) i rezultat je metonimijskih preslikavanja. Recimo najprije nešto o vremensko-uzročnim klauzama u (1–4):

(1) ***Nakon što*** *je čuo njegove riječi, (onda) bijesno je izjurio iz kuće. > Bijesno je izjurio iz kuće* ***jer*** *je čuo njegove riječi.*
(2) ***Pošto*** *je uvidio u čemu griješi, (onda) sam je sebi obećao da će to pokušati promijeniti. > Sam je sebi obećao da će to pokušati promijeniti* ***jer*** *je uvidio u čemu griješi.*
(3) ***Kad*** *je shvatio da neće uspjeti u svom naumu, (tada) napustio je sastanak. > Napustio je sastanak* ***jer*** *je shvatio da neće uspjeti u svom naumu.*

(4) ***Čim*** *je vidjela da je šefica s negodovanjem popratila njezin prijedlog, (onda) zašutjela je i povukla se iz rasprave. > Zašutjela je i povukla se iz rasprave* ***jer*** *je vidjela da je šefica s negodovanjem popratila njezin prijedlog.*

Činjenica da se uzročno značenje može kodirati vremenskim veznicima posljedica je metaforičko-metonimijskih preslikavanja između kategorija prostora, vremena i uzroka. Riječ je o metonimiji VREMENSKA SEKVENCIJALNOST ZA UZROČNO-POSLJEDIČNU VEZU[5] općega tipa DIO ZA DIO, koja se ostvaruje u okvirima uzročnoga ICM-a kao cjeline.[6] Ovdje se odmah nameće i pitanje zašto u slučajevima preslikavanja vremenskih odnosa na uzročne ne govoriti o metafori UZROK JE VRIJEME, kako to, recimo, čine Heine, Claudi i Hünnemeyer (1991: 166). Unatoč često tankoj granici između metafore i metonimije, metaforička interpretacija u pravilu podrazumijeva konkretnost izvorne domene, dok metonimija ne podliježe tom ograničenju. Drugim riječima, kada je riječ o preslikavanjima između dviju apstraktnih domena, a vrijeme i uzrok to bez sumnje jesu, tada je uvijek prije riječ o metonimiji, što ističu i Traugott i König (1991: 213). Isto vrijedi i za preslikavanja između drugih apstraktnih domena, odnosno i za druge visokorazinske metonimije, o kojima će u nastavku biti riječi. Također, u hrvatskom korpusu metafora MetaNet.HR (Despot i dr. 2019) ne postoji nijedna konceptualna metafora u kojoj bi vrijeme bilo u izvornoj domeni, a što potvrđuje činjenicu da metafora prije svega počiva na preslikavanjima konkretnih koncepata na apstraktne.

Tako u (1–4) anteriorna vremenska relacija kao dio uzročnoga ICM-a stoji za uzročnu relaciju kao drugi dio istoga ICM-a, i rezultat je metaforičke podloge u vidu dobro poznate i vrlo plodne konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR i njezine specifičnije elaboracije SLIJED DOGAĐAJA U VREMENU JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU,[7] a u čijoj je opet podlozi jedna od najelementarnijih predodžbenih shema – orijentacijska shema ISPRED / IZA. U sljedećem se koraku na temelju te metafore još apstraktija kategorija

5 Panther i Thornburg (2007: 255) spominjući vezu između kategorija vremena i uzroka govore o metonimiji TEMPORAL CONTIGUITY FOR CAUSAL LINK.

6 Radden i Kövecses (1999: 36) ističu da je metonimija DIO ZA DIO svojstvena entitetima u okviru događajnih odnosno relacijskih ICM-ova, što je potpuno prihvatljivo. S druge strane kada je riječ o referencijalnim (nominalnim) metonimijama status metonimije DIO ZA DIO može se smatrati spornim jer se ona može smatrati indirektnom metonimijom, odnosno rezultatom metonimijskoga lanca DIO ZA CJELINU > CJELINA ZA DIO > DIO ZA DIO (Ruiz de Mendoza i suradnici 2000; 2002; 2003; Belaj 2005; Brdar 2020; Brdar i Brdar-Szabó 2021).

7 O metaforičkom odnosu temeljnih kognitivnih domena vremena i prostora vidi više u Evans (2004), Moore (2006), Radden (2011), a za hrvatski jezik u Belaj (2013).

uzročno-posljedične događajne relacije također povezuje s prostorno-vremenskim odnosima jer uzrok uvijek u vremenu prethodi posljedici i obratno,[8] što u konačnici na razini uzročnoga ICM-a dovodi do mogućnosti da vrijeme i uzročno-posljedična veza stoje u metonimijskom odnosu DIO ZA DIO s obzirom na konceptualnu "blizinu" licenciranu njihovom obostranom povezanošću s prostornom domenom (sl. 1).

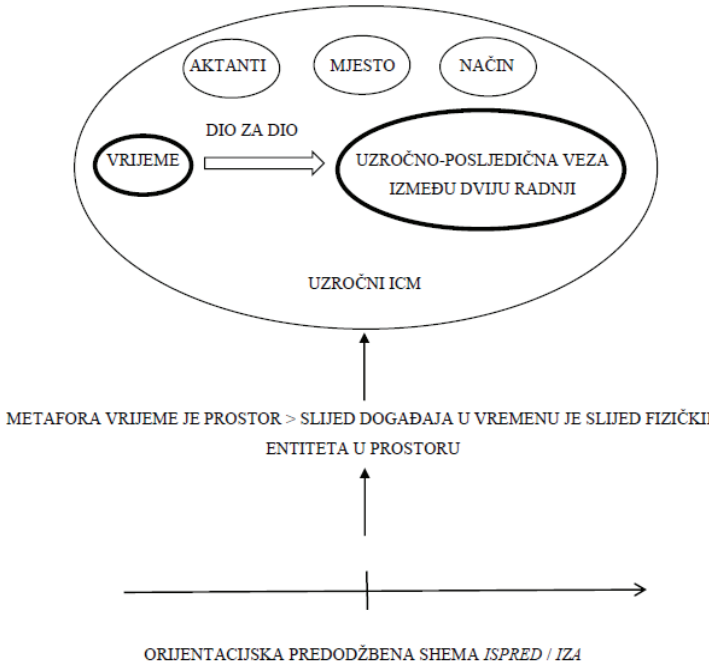

Slika 1.

Osim preko značenja anteriornosti uzrok i vrijeme preko metonimije VREMENSKA SEKVENCIJALNOST ZA UZROČNO-POSLJEDIČNU VEZU mogu biti povezani i značenjem istodobnosti, a takve se vremensko-uzročne klauze uvode veznikom *dok* kao u (5)

8 Osim preko orijentacijske sheme veza između prostora i uzroka u različitim se lokalističkim teorijama padeža uspostavlja i preko koncepta ablativnosti te ekstralokalnosti kao vida ablativnosti. (Usp. npr. Anderson 1971; Lyons 1977: 721, a za hrvatski jezik Belaj 2008; 2010; 2011; Belaj i Buljan 2016).

(5) ***Dok** si redovni student, imaš sva prava kao i zaposleni građani. > Imaš sva prava kao i zaposleni građani **jer** si redovni student.*

Veza između uzroka i vremenskih klauza s veznikom *dok* koje označavaju istovremenost nije toliko prozirna, ali je objašnjiva i logična jer se one upotrebljavaju kada se želi dodatno istaknuti uvjetovanost trajanja posljedičnoga stanja trajanjem uzroka, tj. da će posljedica trajati onoliko dugo koliko traje i uzrok. Može se stoga reći da takve složene strukture predstavljaju vremensko-uzročne rečenice habitualnoga tipa. Osim toga što veznik *dok* funkcionira kao subjunktor u složenim strukturama s vremenskom klauzom označavajući istodobnost, njegovo prototipno vremensko značenje može biti dodatno gramatikalizirano adverzativno ($DOK_{VREM.} > DOK_{ADVERZ.}$), odnosno on može uvoditi i subordinirane klauze suprotnoga značenja, a tada alternira s prototipnim adverzativnim veznikom *a*. To je stoga što se veznikom *a* povezuju paralelna suprotstavljena sintaktička ustrojstva, odnosno paralelne suprotstavljene radnje, npr. *Ivan radi u trgovini, **a** Marko (radi) u građevini. / Ivan radi u trgovini, **dok** Marko radi u građevini*. Paralelizam radnji vidi se već i po tome što su takve surečenice uvijek zamjenjive, usp. *Marko radi u građevini, **a** Ivan (radi) u trgovini. / Marko radi u građevini, **dok** Ivan radi u trgovini.*

Nasuprot tomu veznik *ali* (kao i suprotni veznik *no*) nije zamjenjiv veznikom *dok* jer on ne povezuje paralelne radnje, nego je rezerviran za tzv. logičku suprotnost,[9] odnosno koncesivnost, koja se u hrvatskom ne može iskazivati veznikom *dok*,[10] i pri čemu se takve suprotne strukture uvijek mogu zamijeniti subordiniranim dopusnim klauzama s veznicima *iako* ili *mada*. Za razliku od paralelnih struktura s veznikom *a* one u pravilu nisu zamjenjive, usp. *Padala je kiša, **ali** smo ipak otišli na izlet.* / ***Ipak smo otišli na izlet, **ali** je padala kiša.* / ***Padala je kiša, **dok** smo ipak otišli na izlet. > Ipak smo otišli na izlet **iako / mada** je padala kiša.*

Mogućnost zamjene veznika *a* i *dok*, odnosno mogućnost upotrebe veznika *dok* kao suprotnoga subjunktora, proizlazi iz toga što veznik *dok* kao vremenski subjunktor također označava paralelizam radnji, odnosno vremenski paralelizam ili istovremenost. Stoga smatram da je upotreba veznika *dok* kao suprotnoga veznika metonimijske naravi, i to općega tipa DIO ZA CJELINU

9 To, naravno, ne znači da se i veznikom *a* ne može iskazivati koncesivno značenje, usp. *Padala je kiša, **a** ipak smo otišli na izlet* / *Ipak smo otišli na izlet, **a** padala je kiša*.

10 To je bitna razlika između hrvatskoga i engleskoga jezika, u kojem prototipnije vremensko značenje simultanosti veznika *while* kao pandana hrvatskomu *dok* daljnjom gramatikalizacijom odnosno metonimizacijom poprima i koncesivno značenje (Traugott i König 1991; Kortmann 1997: 321–322).

jer PARALELIZAM PROFILIRANIH VREMENA RADNJI kao DIO stoji za APSTRAKTNIJI PARALELIZAM SUPROTSTAVLJENIH RADNJI kao CJELINA.

Sljedeći tip složenih struktura s vremensko-uzročnom klauzom oprimjeruju konstrukcije s veznicima čim, *dok* i *kad*(*a*) u (6–8):

(6) ***Čim je ovakva sparina**, sigurno će biti tuče. > Sigurno će biti tuče **jer je ovakva sparina**.*
(7) ***Dok se okupilo ovoliko ljudi**, vjerojatno će biti dobar koncert. > Vjerojatno će biti dobar koncert **jer se okupilo ovoliko ljudi**.*
(8) ***Kad je ovako hladno**, oni sigurno neće doći. > Oni sigurno neće doći **jer je ovako hladno**.*

Osim toga što je u (6–8), a kao i u prethodnim primjerima, riječ o metonimijskom odnosu između VREMENSKE SEKVENCIJALNOSTI i UZROČNO-POSLJEDIČNE VEZE kao dijelova istoga ICM-a, navedenim se konstrukcijama označava gramatikalizirano uzročno značenje subjektivnoga kriterija generičkoga asocijativno-situacijskoga tipa, pri čemu se posljedica na temelju iskustva povezuje s uzrokom. Zbog subjektivnosti kriterija posljedica je u glavnoj klauzi često popraćena nekim modalnim izrazima kao što su *vjerojatno*, *sigurno*, *bit će* itd. (Kovačević 1988: 133; Belaj i Tanacković Faletar 2020: 227). Može se stoga reći da je tu zapravo riječ o svojevrsnom statističkom uzroku induktivnoga tipa nastalom na uopćavanju opetovanih pojedinačnih slučajeva, pa je s obzirom na to u takvim uzročno-posljedičnim konstrukcijama riječ i o shematizaciji ili tipizaciji varijanata, odnosno uobičajen i općenit razvoj situacije preslikava se na pojedinačni slučaj metonimijom općega tipa CJELINA ZA DIO, točnije metonimijama TIP ZA VARIJANTU ili OPĆE ZA SPECIFIČNO.

Traugott i König (1991: 195–197) navode da se vremenskim veznicima češće izriče vremensko značenje u slučajevima kad se obje klauze referiraju na događaje, a kad se jedna ili obje referiraju na stanje, tada je riječ o uzročnoj interpretaciji (*state*$_1$ *relevant to state*$_2$). Ta tvrdnja vrijedi i za hrvatski jezik, a posebno je dobro vidljiva u (5–8). No što je razlog tomu? Smatram da je najvjerojatniji razlog taj što je uzrok uvijek faktivan, čime je kompatibilan s faktivnošću profiliranom stanjem, koje je stabilno u odnosu na događaje obilježene profiliranom sekvencijalnošću, a samim tim i promjenjivošću. Drugim riječima, ono što je podložno promjeni u vremenu, ujedno je, uvjetno rečeno, i manje faktivno od onoga što je rezultat neke prethodne događajne strukture, iz čega i proizlazi recimo izraz činjenično stanje, koji se iz pravnoga diskursa proširio i na razgovorni jezik.

Uzročne klauze vrlo se često uvode i veznikom *kako*, preko kojega se nedvosmisleno uspostavlja veza između uzroka i načina (9)

(9) ***Kako nisi bio tamo**, nisi ni mogao vidjeti što se dogodilo.*

Kao i u slučaju odnosa vremena i uzroka i ovdje je riječ o gramatikalizaciji metaforičko-metonimijskim preslikavanjima. Veza između kategorija uzroka i načina uspostavlja se preko predodžbene sheme PUTA (Lakoff 1987; Johnson 1987; Lakoff i Turner 1989; Smith 1985; 1987, a u kontekstu prikaza lokalističkih teorija usp. Lyons 1977: 718–724), koja je u podlozi konceptualnih metafora NAČIN JE PUT (KOJI SE PRELAZI PRILIKOM PROVOĐENJA RADNJE) i UZROK JE PUT (KOJI SE PRELAZI KREĆUĆI SE OD IZVORNE PREMA CILJNOJ DOMENI LANCA RADNJE). Te dvije metafore omogućuju pak aktivaciju metonimije NAČIN ZA UZROK unutar uzročnoga ICM-a, koja se uspostavlja između dvaju konceptualno bliskih dijelova, odnosno kao i kod metonimije VREMENSKA SEKVENCIJALNOST ZA UZROČNO-POSLJEDIČNU VEZU riječ je o općem tipu DIO ZA DIO (Slika 2).[11]

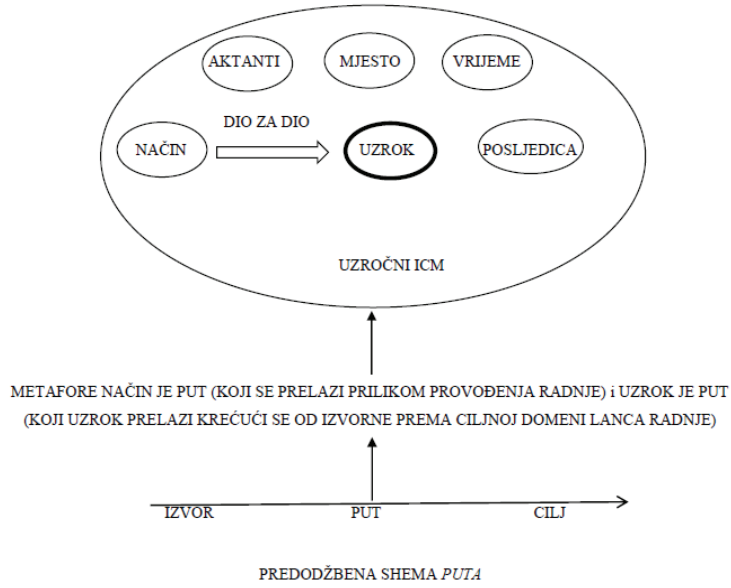

Slika 2.

11 Za razliku od vremensko-uzročnih klauza, za koje se može reći da podjednako profiliraju i vrijeme i uzrok, ovdje je riječ samo o isticanju ciljnoga uzročnog koncepta, pa je u skladu s tim samo on označen debljim linijama. Profiliranje ciljnoga koncepta u pravilu i jest jedna

Kategorije načina i uzroka isprepleću se i u načinsko-uzročnim klauzama s veznikom *time što* (10), a da je riječ upravo o načinsko-uzročnim klauzama, vidi se po tome što one mogu biti parafrazirane konstrukcijama s prototipnim načinskim i uzročnim veznikom (10a–10b):

(10) *Sve je u životu postigao **time što je naporno radio**.* (načinsko-uzročna klauza)
(10a) *Sve je u životu postigao **tako što je naporno radio**.* (načinska)
(10b) *Sve je u životu postigao **jer je naporno radio**.* (uzročna)

Veza između načina i uzroka ovdje se uspostavlja preko značenja apstraktnoga, verbalnoga neimanentnoga ili posredničkoga sredstva,[12] koje se semantički isprepleće i s načinom i s uzrokom. Može se stoga govoriti o metonimiji općega tipa DIO ZA DIO uzročnoga ICM-a (koji podrazumijeva agentivnoga aktanta i sredstvo kao posrednika u izvornoj domeni lanca radnje i pacijens ili temu u ciljnoj domeni kao sudionike u uzročnoj događajnoj strukturi, a koja, razumije se, uključuje i način provođenja), pri čemu (APSTRAKTNO) SREDSTVO stoji i za NAČIN i za UZROK, pa je zapravo riječ o dvostrukoj metonimiji: SREDSTVO ZA NAČIN i SREDSTVO ZA UZROK, a posredno i o metonimiji NAČIN ZA UZROK. Ti su odnosi prikazani na sl. 3, pri čemu je *naporan rad* kao apstraktno sredstvo imanentno agensu prikazan isprekidanim linijama, prijenos energije iz izvorne domene lanca radnje (AG) prema entitetu sa semantičkom ulogom teme (T) u ciljnoj domeni punom strelicom, a podebljani ovali s oznakama načina i uzroka predstavljaju načinsku odnosno uzročnu interpretaciju subordinirane klauze.[13]

od temeljnih funkcija svake metonimije, osim u iznimnim slučajevima kao što su recimo Lakoff i Johnsonovi (1980: 38) primjeri metonimije ZAPOVJEDNIK ZA PODREĐENE *Nixon je bombardirao Hanoi* i *Napoleon je izgubio kod Waterlooa*, u kojima su istaknuti *Nixon* i *Napoleon* kao izvorni koncepti, a ne *piloti* i *francuski vojnici* kao ciljni. Usporedi o tome i u Panther (2005: 371–373). Naravno, uzimajući u obzir samo sinkronijsku perspektivu, činjenica je i to da je izvorni koncept uvijek barem donekle prisutan u umu kod svake metonimije bez obzira na to u kolikoj mjeri bio profiliran.

12 O neimanentnom, omogućivačkom ili posredničkom s jedne strane te imanentnom ili sprovodničkom sredstvu s druge strane kao i općenito o sintaksi i semantici instrumentala u hrvatskom jeziku vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 208–220) i Brač (2019).

13 Zbog praktičnosti i jednostavnosti opisa na slici su izostavljeni zasebni prikazi glavne i subordinirane klauze.

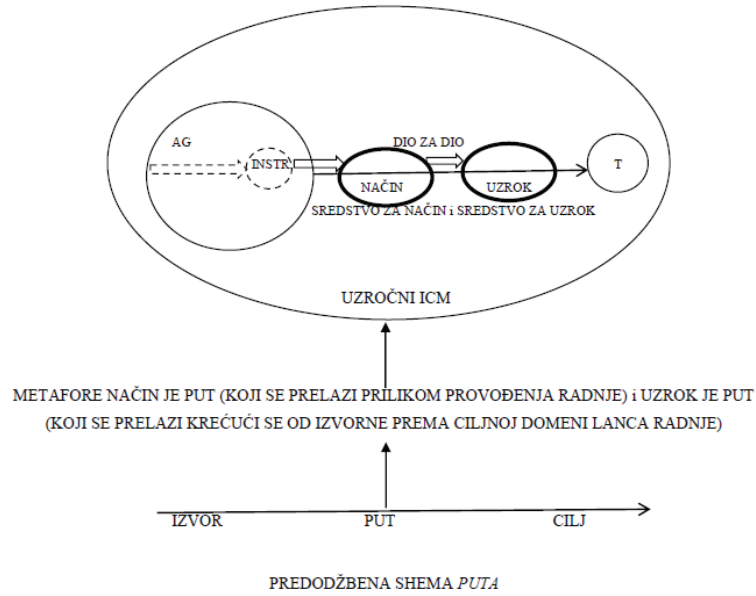

Slika 3.

U kontekstu analize složenih struktura s uzročnim klauzama spomenimo još i formalno uzročne klauze s koncesivnim značenjem tipa (11)

(11) *Ovaj krevet nije manje udoban* ***jer nema naslon****. > Ovaj krevet nije manje udoban* ***iako nema naslon****.*

U takvim je primjerima riječ o metonimiji UZROK ZA UZROČNU KONCESIVNOST, koja pripada općem tipu DIO ZA CJELINU, jer je uzrok sastavni dio faktivnih uzročnokoncesivnih klauza isto kao što je i uvjet sastavni dio hipotetičkih uvjetnokoncesivnih klauza, koje zajedno čine koncesivni ICM (usp. sl. 6). Treba također istaknuti da je alternacija uzročnih i koncesivnih klauza tipa (11) moguća samo u slučajevima negirane propozicije glavne klauze, usp. (11a).

(11a) *Ovaj je krevet manje udoban* ***jer nema naslon****. > *Ovaj je krevet manje udoban* ***iako nema naslon****.*

Tomu je tako jer, kako je već rečeno, koncesivnost pripada široj domeni suprotnosti (adverzativnosti), što se i vidi po tome da svaka složena rečenica s uzročnokoncesivnom klauzom može biti parafrazirana koordiniranom

suprotnom rečenicom (usp. *Ovaj krevet nije manje udoban* ***iako nema naslon***. > *Ovaj krevet nema naslon,* ***ali zato nije manje udoban***.), a negacija je uvijek kompatibilna sa suprotstavljanjem sadržaja jedne klauze sadržaju druge (usp. npr. *Došao sam, ali* ***nisam*** *želio.* / ***Nisam*** *želio, ali sam* (*ipak*) *došao.* / **Došao sam, ali sam želio.*).

Osim uzročnom formom koncesivno se značenje ovoga tipa može ostvarivati i uvjetnom formom (12)

(12) *Ovaj krevet nije manje udoban* ***ako nema naslon****. > Ovaj krevet nije manje udoban* ***iako nema naslon****.*

što je posljedica već spomenute činjenice da su i uzrok i uvjet dijelovi koncesivnoga ICM-a. No za razliku od (11) gdje je riječ o izravnom preslikavanju uzročnoga značenja na koncesivno metonimijom UZROK ZA KONCESIVNOST, u (12) je riječ o neizravnom preslikavanju jer uvjetna veznička forma ne može biti interpretirana uzročnodopusnim veznikom *iako.* Da bi se protumačila metonimijska alternacija uvjetne i uzročnodopusne klauze, najprije uvjet mora biti preslikan na uzrok metonimijom UVJET ZA UZROK, a tek potom uzročno značenje može stajati za uzročnodopusno. Drugim riječima, u (12) je riječ o metonimijskom lancu UVJET ZA UZROK (DIO ZA DIO) > UZROK ZA UZROČNU KONCESIVNOST (DIO ZA CJELINU) (usp. *Ovaj krevet nije manje udoban* ***ako nema naslon*** > *Ovaj krevet nije manje udoban* ***jer nema naslon*** > *Ovaj krevet nije manje udoban* ***iako nema naslon***). (sl. 4)

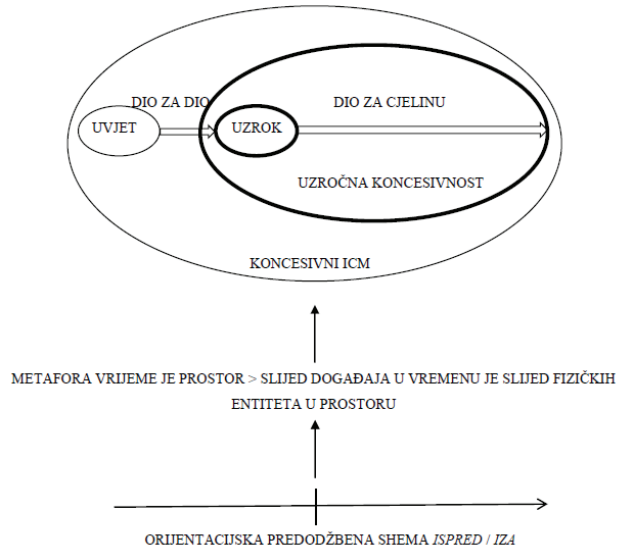

Slika 4.

3.1.2. *Uvjetne klauze*

U kontekstu analize odnosa metonimije i složenih struktura s uvjetnim klauzama osvrnimo se najprije na razliku između realnih uvjetnih konstrukcija[14] u (13–14) i (15–16):

(13) ***Ako budete kuhali špagete**, obavezno mi javite!*
(14) ***Ako bude padao snijeg**, odgodit ćemo putovanje.*
(15) ***Ako ćete kuhati špagete**, obavezno mi javite!*
(16) ***Ako će padati snijeg**, odgodit ćemo putovanje.*

Značenjska je razlika između protaznih konstrukcija s futurom II. (13–14) i s futurom I. (15–16) u tome što se prvima izriče samo uvjet bez znanja govornika o vjerojatnosti njegova ostvarenja, a potonjima se profilira značenje očekivanosti ostvarenja sadržaja protaze na temelju nekog prethodnog znanja, zbog čega se takve protazne konstrukcije u Belaj i Tanacković Faletar (2020: 262) i nazivaju *ekspektivnouvjetnim* klauzama. Ta se razlika najbolje vidi iz sljedećih parafraza (17–20):

(17) ***Ako budete kuhali špagete**, obavezno mi javite! > Ako (**kojim slučajem**) budete kuhali špagete, obavezno mi javite!*
(18) ***Ako bude padao snijeg**, odgodit ćemo putovanje. > Ako (**kojim slučajem**) bude padao snijeg, odgodit ćemo putovanje.*
(19) ***Ako ćete kuhati špagete**, obavezno mi javite! > Ako ćete kuhati špagete (**kao što znam da ste najavili**), obavezno mi javite!*
(20) ***Ako će padati snijeg**, odgodit ćemo putovanje. > Ako će padati snijeg (**kao što sam čuo da su prognostičari najavili**), odgodit ćemo putovanje.*

U (17–18) riječ je o običnim, neutralnim kondicionalnim klauzama, koje Sweetser (1990: 115–117; 1996) naziva *sadržajnim* kondicionalima (engl. *content conditionals*), a ekspektivnouvjetne klauze (19–20) naziva *epistemičkim* kondicionalima i smatra ih metaforičkim ekstenzijama neutralnih sadržajnih kondicionala. Razlika između tih dvaju tipova relanih uvjetnih klauza u kognitivnoj bi se gramatici (npr. Langacker 1987: 128–132; 1991: 89–95, za hrvatski Belaj i Tanacković Faletar 2014: 133–134) tumačila višim ili nižim stupnjem subjektiviziranosti govornika (konceptualizatora) kao pozadinskoga

14 *Realne* su uvjetne rečenice takve kod kojih ostvarenje uvjeta u protazi izvjesno vodi realizaciji radnje u apodozi; *potencijalne* su one kod kojih moguće ostvarenje uvjeta u protazi mogućim čini ostvarenje radnje u apodozi, a *irealnima* se označava neostvarenost ili neostvarivost uvjeta u protazi, što posljedično neostvarenim ili neostvarivim čini i radnju izrečenu apodozom.

elementa. Viši stupanj subjektiviziranosti govornika odnosi se na to da se govornik udaljava (subjektivizira, povlači u sebe) od predmeta odnosno teme konceptualizacije koja čini objektivni prizor ili opseg predikacije (OP), pa su u tom smislu pozadina (P) i opseg predikacije (OP) odvojeni. S druge strane niži stupanj subjektiviziranosti govornika kao konceptualizatora uključuje ga manje ili više u opseg predikacije kao sudionika. U tom bi smislu epistemički kondicionali ili ekspektivnouvjetne klauze, a s obzirom na uključenost govornika (G) kao pozadinskoga elementa (P) u opseg predikacije (OP) preko određenih znanja o razvoju događajne strukture u protazi, podrazumijevale niži stupanj subjektiviziranosti govornika (sl. 5b), a neutralni ili sadržajni kondicionali podrazumijevali bi viši stupanj subjektiviziranosti odnosno veću odvojenost pozadine od opsega predikacije (sl. 5a).

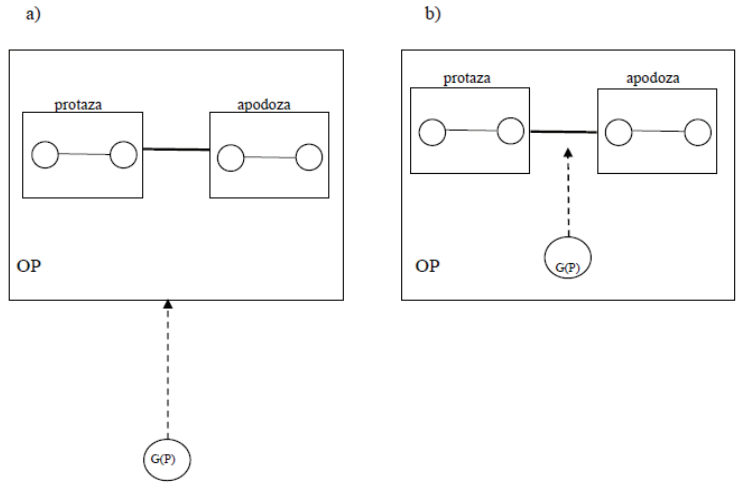

Slika 5a–b.

Barcelona (2009: 382), a za razliku od Sweetser, smatra da je razliku između sadržajnih i epistemičkih kondicionala bolje promatrati kao metonimijsku ekstenziju, s čime se u potpunosti slažemo. Kod epistemičkih je kondicionala naime riječ o varijanti općega tipa CJELINA ZA DIO, koja se može definirati kao POTENCIJALNA UZROČNO-POSLJEDIČNA RELACIJA IZMEĐU PROTAZE I APODOZE ZA IMPLICITNU EPISTEMIČKU PODRELACIJU.[15]

15 Ovdje po strani ostavljamo Barcelonin (2009: 382) stav da sve kondicionalne klauze uključuju određeni epistemički stav govornika, odnosno da je govornik nekakvim epistemičkim stavom uvijek barem donekle uključen u opseg predikacije. Kod neutralnih je kondicionala

Sljedeći tip uvjetnih konstrukcija metonimijske naravi predstavljaju primjeri (21–23):

(21) *Ako ćemo **iskreno**, to nije bilo dobro. > Ako ćemo **iskreno govoriti**, to nije bilo dobro.*
(22) *Ako ćemo **pošteno**, nisi to zaslužio. > Ako ćemo **pošteno reći**, nisi to zaslužio.*
(23) *Ako ćemo **pravo**, dobro si postupio. > Ako ćemo **pravo govoriti**, dobro si postupio.*[16]

Te se konstrukcije prema pragmatičkoj tipologiji metonimija[17] (Thornburg i Panther 1997; Panther i Thornburg 1998; 1999; Panther 2005) mogu analizirati u kontekstu dviju propozicijskih metonimija, koje, doduše, nisu imanentne uvjetnim klauzama, ali su u njima bez sumnje češće negoli u ostalim tipovima hrvatskih subordiniranih klauza.

Prva je predikatna propozicijska metonimija NAČIN ZA JEZIČNU AKTIVNOST (Brdar et al. 2001; Brdar i Brdar-Szabó 2003; 2004; Brdar 2007: 175–181; Panther 2005: 376–377), koja se može interpretirati i kao varijanta općega tipa DIO ZA DIO, ali i kao varijanta općega tipa DIO ZA CJELINU. U prvoj interpretaciji *iskreno*, *pošteno*, *pravo* i sl. kao načinski adverbijali predstavljaju jedan propozicijski sadržaj koji stoji za glagole govorenja tipa *reći*, *govoriti* i sl. kao drugi propozicijski sadržaj, a u drugoj interpretaciji prilog kao DIO (*iskreno*, *pošteno*, *pravo*) stoji za CIJELI okolnosni spoj riječi (*iskreno govoriti*, *pošteno reći*, *pravo govoriti*).

Isto tako, u tim konstrukcijama umjesto priloga može stajati i pridjev (24–25):

---

to, razumije se, u kudikamo manjoj mjeri negoli kod epistemičkih, ali se i oni mogu parafrazirati otprilike ovako: ***Ako bude padao snijeg**, odgodit ćemo putovanje. > Ako* (činjenično stanje bude takvo) *da pada snijeg*, (***smatram** / **zaključujem***) *da bismo trebali odgoditi putovanje*. Stoga se također može tvrditi da G-sudionik nije profiliran kod neutralnih kondicionala, dok kod epistemičkih jest.

16 U kontekstu analize ovih primjera treba primijetiti i to da se može govoriti i o metonimiji LIČNI GLAGOLSKI OBLIK ZA BEZLIČNI GLAGOLSKI OBLIK (usp. *Ako* ćemo *iskreno **govoriti**, to nije bilo dobro. > Ako* će se *iskreno **govoriti**, to nije bilo dobro.*) ili pak o metonimiji MNOŽINA ZA JEDNINU (usp. *Ako* ćemo *iskreno **govoriti**, to nije bilo dobro. > Ako* ću *iskreno **govoriti**, to nije bilo dobro.*) kao pragmatičkoj strategiji uljudnosti na temelju detopikalizacije ega.

17 Prema toj podjeli metonimije se dijele na propozicijske i ilokucijske, a propozicijske još na predikatne i referencijalne.

(24) *Ako ćemo biti **iskreni**, to nije bilo dobro. > Ako ćemo **iskreno govoriti**, to nije bilo dobro.*
(25) *Ako ćemo biti **pošteni**, nisi to zaslužio. > Ako ćemo **pošteno reći**, nisi to zaslužio.*

pa je onda po istome modelu riječ o metonimiji SVOJSTVO ZA JEZIČNU AKTIVNOST, koja također može biti interpretirana i kao DIO ZA DIO i kao DIO ZA CJELINU.

U drugoj interpretaciji konstrukcije u (21–23) i (24–25) mogu se tumačiti kao referencijalne propozicijske metonimije tipa DIO ZA DIO unutar ICM-a stvaranja / kreiranja (Production ICM), pri čemu GOVORNIK kao jedan dio ICM-a, pokretač metonimijskoga procesa odnosno referencijska točka (Langacker 1993; 2000; 2009a), stoji za IZGOVORENO kao drugi dio odnosno rezultat ili proizvod radnje (26–27):[18]

(26) *Ako ćemo **iskreno** / Ako ćemo biti **iskreni**, to nije bilo dobro. > Ako će moje **riječi** biti iskrene, to nije bilo dobro.*
(27) *Ako ćemo **pošteno** / Ako ćemo biti **pošteni**, nisi to zaslužio. > Ako će moje **riječi** biti poštene, nisi to zaslužio.*

I konačno, navedeni primjeri kodirani uvjetnim klauzama mogu se tumačiti i kao ilokucijske metonimije jer uvjetna klauza kao HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN[19] stoji za FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN te se može podvesti i pod visokorazinsku metonimiju POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST

18 Zato se u Brdar i Brdar-Szabó (2021: 221) i kaže da se taj tip propozicijske referencijalne metonimije može podvesti pod općenitiju i rasprostranjeniju metonimiju PROIZVOĐAČ ZA PROIZVOD. Inače, potpuno nam je prihvatljiv Pantherov (2005: 374–377) stav da je interpretacija na temelju predikatne propozicijske metonimije kudikamo logičnija i vjerojatnija, što se i potvrđuje sintaktičkim testovima vezanja anafore, koordinacije istih sintaktičkih skupina i modifikacije priložnim modifikatorom sa značenjem namjere. Tako ako se primjerice konstrukcija *Ivan je bio iskren, ali nije zvučao uvjerljivo* interpretira referencijalnom metonimijom, onda bi i konstrukcija s anaforičkom ličnom zamjenicom koreferentnom s *riječima* kao ciljnim konceptom u prvoj klauzi morala biti ovjerena, što nije slučaj, usp. **Ivan (> Ivanove riječi)*i *je bio iskren, ali **one*** i *nisu zvučale uvjerljivo*. S druge strane interpretira li se konstrukcija *Ivan je bio iskren, ali nije zvučao uvjerljivo* predikatnom metonimijom, *Ivan* se interpretira doslovno, a metonimijskoj interpretaciji podliježe pridjev *iskren*, pa konstrukcija zadovoljava test vezanja anafore, usp. *Ivan* i *je bio iskren, ali nije* (*on*)i *zvučao uvjerljivo*.

19 Komisivnost se ovdje i nadalje u tekstu shvaća u nešto širem smislu. Nije naime riječ o prototipnom obvezivanju, obećanju ili namjeri govornika na izvršenje neke radnje u bližoj ili daljoj budućnosti (npr. ***Obvezujem se** da ću to učiniti*, ***Obećajem** da ću doći čim uhvatim vremena*, ***Namjeravam** ih posjetiti sljedećeg ljeta* i sl.), ali jest riječ o namjeri, pa čak i o svojevrsnom, šire shvaćenom, obvezivanju govornika na iskrenost ili poštenje usmjereno

(Panther i Thornburg 1999), a koja se može definirati i kao HIPOTETIČNOST ZA FAKTIVNOST, usp. (28–29):

(28) *Ako ćemo **iskreno** / Ako ćemo biti **iskreni**, to nije bilo dobro.* > ***Bit ću iskren**, to nije bilo dobro.*
(29) *Ako ćemo **pošteno** / Ako ćemo biti **pošteni**, nisi to zaslužio.* >***Bit ću pošten**, nisi to zaslužio.*

Metonimija POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST / HIPOTETIČNOST ZA FAKTIVNOST prisutna je i u sljedećem tipu konstrukcija (30), točnije riječ je o njezinoj varijanti UVJET ZA UZROK.

(30) ***Ako je znanstveno dokazano i ako se već stoljećima zna da je Zemlja okrugla**, onda je besmisleno tvrditi suprotno.* > ***Budući da je znanstveno dokazano i da se već stoljećima zna da je Zemlja okrugla**, onda je besmisleno tvrditi suprotno.*

Tu je riječ o *pseudouvjetnim* klauzama (Belaj i Tanacković Faletar 2020: 237), odnosno klauzama s uzročnim značenjem kodiranim uvjetnom formom, a što je omogućeno činjenicom da uzrok i uvjet predstavljaju dva pola iste kategorije, a razlika je samo u opreci faktivnost / hipotetičnost.[20] Posljedično, ta metonimija pripada općemu tipu DIO ZA DIO, koji se ostvaruje u okvirima uzročnoga ICM-a kao cjeline. Taj je odnos prikazan na sl. 6, gdje je hipotetičnost uvjeta prikazana isprekidanim linijama.

na propoziciju odnosno sadržaj glavne klauze koja slijedi, dakle onoga što će ustvrditi u neposrednoj budućnosti.

20 Ovdje treba istaknuti da je temeljna razlika između pseudokondicionala i epistemičkih kondicionala u stupnju faktivnosti / hipotetičnosti protaze. Kod pseudokondicionala faktivnost je višega stupnja, što i uvjetuje njihovu vjerojatniju interpretaciju uzročnom klauzom, a kod epistemičkih nižega. Tako je recimo kod epistemičkog kondicionala tipa (19) ***Ako ćete kuhati špagete*** (*kao što znam da ste najavili*)*, obavezno mi javite!* riječ samo o znanju najave kuhanja špageta, a ne i o tome hoće li se ta radnja doista i ostvariti, što protazi pridružuje interpretaciju nižega stupnja faktivnosti od pseudokondicionalnih konstrukcija tipa (30) u kojima je riječ o neospornoj općepoznatoj činjenici, pa posljedično i kompatibilnoj s uzročnom parafrazom.

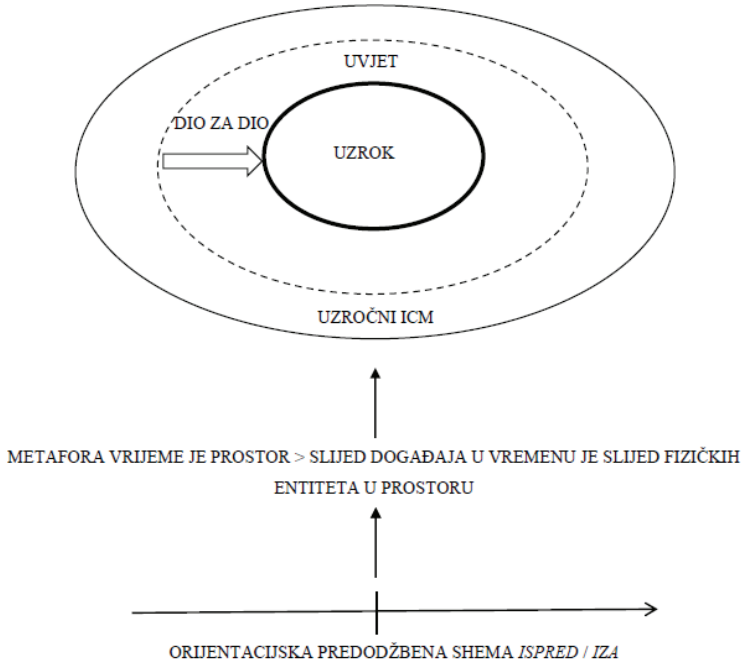

Slika 6.

Razlozi kodiranja uzročnoga značenja uvjetnom formom u (30) i sličnim konstrukcijama pragmatičke su naravi. Riječ je o namjeri govornika da ostvari viši ilokucijsko-perlokucijski učinak pretvaranjem neutralnije uzročne forme u ekspresivniju uvjetnu, čime se pojačava napetost i neizvjesnost argumentacije i posljedično privlači pozornost slušatelja.

Pseudouvjetnim klauzama mogu se smatrati i sljedeće konstrukcije (31–32):

(31) ***Ako se dobro sjećam**, i ti si bio tamo.*
(32) ***Ako se ne varam**, i ti si prije tako mislio.*

No za razliku od (30) ovdje je riječ o drugoj vrsti pseudouvjetnosti. Konstrukcije (31–32) nisu pseudouvjetne zato što imaju uzročno značenje (usp. **I ti si bio tamo **jer** se dobro sjećam*, **I ti si prije tako mislio **jer** se ne varam*), već zato što imaju samo pragmatičku funkciju dodatne potvrde faktivnosti sadržaja apodoze jednom vrstom kvazihipotetičnosti kojom govornik želi ostaviti dojam skromnosti u vezi s onim što tvrdi, a u što je zapravo siguran. Može se

stoga reći da je u takvim složenim konstrukcijama prisutna ilokucijska metonimija HIPOTETIČKI DEKLARATIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI DEKLARATIVNI GOVORNI ČIN jer konstrukcije ***Ako se dobro sjećam**, i ti si bio tamo* i ***Ako se ne varam**, i ti si prije tako mislio* zapravo znače ***Dobro se sjećam**, i ti si bio tamo* i ***Znam**, i ti si prije tako mislio*. Ta se metonimija također može smatrati varijantom općega tipa DIO ZA DIO, a koja se realizira u okvirima ICM-a deklarativnih govornih činova kao cjeline.

Prototipnim su pseudouvjetnim uzročnim klauzama (30) vrlo bliske i konstrukcije tipa (33)

(33) ***Ako rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora usporedimo s ovima**, jasno je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela.*

no kod njih nije u tolikoj mjeri profilirana nepobitna veza između uzroka i posljedice, već prije nečija spoznaja da je nešto kako jest, a koja se temelji na radnji koja uključuje provjeru da je to doista tako. To u (33) znači da jest došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela, ali to nije profilirano, već je profilirana spoznaja onoga koji opetovano vrši usporedbu. Zato se takve konstrukcije i mogu uvijek parafrazirati nekim habitualnim veznikom, npr. ***Kad god** se rezultati svih prošlih parlamentarnih izbora uspoređuju s ovima, jasno je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela* ili ***Tko god** rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora uspoređuje s ovima, jasno mu je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela*. Na temelju takve semantičko-pragmatičke konstelacije možemo reći da konstrukcije tipa (33) podliježu metonimijskoj interpretaciji GENERIČKO (HABITUALNO) ZA SPECIFIČNO. Kod toga tipa pseudouvjetnih konstrukcija također se može razmišljati i u pravcu interpretacije na temelju ilokucijske metonimije HIPOTETIČKI DIREKTIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI DIREKTIVNI GOVORNI ČIN jer se konstrukcija ***Ako rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora usporedimo s ovima**, jasno je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela* može interpretirati i kao ***Usporedite** / **Usporedimo** rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora s ovima, pa će vam biti jasno da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela*. I ta metonimija predstavlja varijantu općega tipa DIO ZA DIO, no za razliku od primjera (31–32), koji se interpretiraju u okvirima deklarativnoga ICM-a kao cjeline, ovdje cjelinu čini direktivni ICM.

Što se tiče složenih struktura s uvjetnim klauzama, preostaje nam još nešto reći o odnosu kategorija vremena i uvjeta u potencijalnim (34) i irealnim (35) uvjetnim klauzama s veznikom *kad*(*a*).[21]

(34) ***Kad bi se više trudio**, uspjeh ne bi izostao.*
(35) ***Kad u svijetu ne bi bilo korumpiranih političara**, ljudi bi imali više povjerenja u vladajuće strukture.*

Odnos vremena i uvjeta počiva na istim načelima kao i odnos vremena i uzroka, odnosno na temelju općenitije konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR i njezine varijante SLIJED DOGAĐAJA U VREMENU JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU, a u čijoj je podlozi orijentacijska predodžbena shema ISPRED / IZA, vremensko se značenje subjunktora gramatikalizira u uvjetno (VRIJEME > UVJET), pa je u okvirima uzročnoga ICM-a riječ o metonimijskoj relaciji DIO ZA DIO (VRIJEME ZA UVJET), a s obzirom na to da i uvjet izrečen protazom uvijek prethodi hipotetičkoj posljedici izrečenoj apodozom. Drugim riječima, razlika između tih dviju – uzročne i uvjetne – metaforičko-metonimijskih konstelacija jedino je u opreci faktivnost / hipotetičnost.

3.1.3. *Namjerne klauze*

Sljedeća kategorija subordiniranih klauza vrijedna pozornosti u pogledu interpretacijskoga doprinosa metonimije jest kategorija namjernih ili finalnih klauza, koje se uvode veznicima *da*, *kako*, *li*, *eda* i *neka* kao u (36–40):

(36) *Svratili su usput do trgovine **da kupe kruh**.*
(37) *Otišli su iz grada na nekoliko dana **ne bi li se malo odmorili**.*
(38) *Zamolili su ih da odu **kako bi mogli nasamo razgovarati**.*
(39) *Otputovao je u Francusku **eda bi posjetio brata**.*
(40) *Poslat ću ga u trgovinu **neka kupi kruh**.*

Namjerna (finalna) klauza, kojom se eksplicitno označava cilj kao vrsta posljedice, ali uvijek hipotetičke naravi, pa se cilj može definirati i kao hipotetička posljedica,[22] uvijek implicira, odnosno komprimira, i faktivni uzrok dezideravnoga tipa jer želja kao unutarnji efektor predstavlja aktualizirani,

21 Ovdje treba istaknuti da su različite vremenske odrednice u jezicima jedan od najplodnijih izvora gramatikalizacije u veznike uvjetnih rečenica (usp. o tome više u Traugott 1985).

22 Zanimljivo je i Croftovo (2001: 352) mišljenje da se u konsekutivnom lancu ili C-lancu, koji čine glavna i namjerna (finalna) klauza, najvjerojatnije može pretpostaviti i ostvarenje (faktivnost) drugoga događaja, tj. onoga kodiranog namjernom klauzom. Naravno, a što i sam napominje, na temelju gramatičke konstelacije to se ne može tvrditi. No pretpostavimo

ostvareni, uzrok koji pokreće agensa na djelovanje u pokušaju realizacije cilja. Vidi se to po tome što namjerne klauze uvijek mogu biti parafrazirane dezideративno uzročnima (36a–40a):

(36a) *Svratili su usput do trgovine* ***jer su željeli kupiti kruh***.
(37a) *Otišli su iz grada na nekoliko dana* ***jer su se željeli malo odmoriti***.
(38a) *Zamolili su ih da odu* ***jer su željeli razgovarati nasamo***.
(39a) *Otputovao je u Francusku* ***jer je želio posjetiti brata***.
(40a) *Poslat ću ga u trgovinu* ***jer želim da kupi kruh***.

S obzirom na takve semantičke odnose i interpretacija namjernoga značenja odvija se u okvirima uzročnoga ICM-a, a namjerne se klauze najbolje mogu interpretirati na temelju metonimije HIPOTETIČKA POSLJEDICA ZA DEZIDERATIVNU UZROČNO-POSLJEDIČNU RADNJU općega tipa DIO ZA CJELINU. Tako recimo u (36) *Svratili su usput do trgovine* ***da kupe kruh***, eksplicirani cilj, odnosno namjerna klauza (*da kupe kruh*), kao pokretač metonimijskoga odnosa stoji za cijelu namjernouzročnu događajnu strukturu (*jer su željeli kupiti kruh / da kupe kruh*), odnosno i za izvornu (faktivnu dezideративnouzročnu radnju *jer su željeli*) i za ciljnu (hipotetičku posljedicu *kupiti kruh / da kupe kruh*) domenu lanca radnje.

Također treba istaknuti da specifičnost složenih struktura s namjernom klauzom nije samo u tome što subordinirana namjerna klauza u sebi sadrži dva značenja, želju kao faktivni uzrok i hipotetičku posljedicu kao cilj, nego i u tome što je posljedica izrečena i glavnom klauzom, no ta je posljedica faktivna za razliku od cilja kao hipotetičke posljedice. Stoga se može reći da namjerna klauza kao hipotetička posljedica, točnije spoj faktivnoga dezideративnoga uzroka i hipotetičke posljedice (cilja), predstavlja dezideративni uzrok ostvarene (faktivne) posljedice u glavnoj klauzi. Zbog toga se ista događajna struktura može kodirati složenim strukturama s trima različitim tipovima subordiniranih klauza (36–36b):

(36) *Svratili su usput do trgovine* ***da kupe kruh***. (namjerna klauza)
(36a) *Svratili su usput do trgovine* ***jer su željeli kupiti kruh***. (uzročna klauza)
(36b) Željeli su kupiti kruh, ***tako da su usput svratili do trgovine***. (posljedična klauza)

li da je to tako, može se govoriti i o tome da namjerne klauze, ako kontekst ne ukazuje na suprotno, obilježava i metonimija POTENCIJALNOST ZA VJEROJATNU AKTUALNOST.

I u kategoriji namjernih klauza postoje konstrukcije koje su semantički vrlo slične već spomenutim uvjetnim konstrukcijama u (21–25), usp. (41–42):

(41) ***Da ti budem iskren**, nisam ništa o tome čuo.*
(42) ***Da budemo pošteni**, nisi tako mislio.*

Riječ je o rubnom tipu namjernih klauza gdje je namjera dodatno gramatikalizirana i usmjerena na govorni čin, odnosno u (41) iskrenost ne predstavlja ciljni koncept značenja glavne klauze, već cilj samoga izricanja toga sadržaja (Hengeveld 1989; Cristofaro 2003: 163; Belaj i Tanacković Faletar 2020: 397). Takve se namjerne konstrukcije, kao i uvjetne tipa *Ako ćemo biti iskreni,...*, *Ako ćemo biti pošteni...*, mogu tumačiti propozicijskom predikatnom metonimijom SVOJSTVO ZA JEZIČNU AKTIVNOST (43–44)

(43) *Da ti **iskreno kažem**, nisam ništa o tome čuo.*
(44) *Da **pošteno kažemo**, nisi tako mislio.*

koja kao i kod uvjetnih klauza može biti protumačena i kao varijanta općega tipa DIO ZA DIO i kao varijanta općega tipa DIO ZA CJELINU, ali i propozicijskom referencijalnom metonimijom GOVORNIK ZA IZGOVORENO, koja pripada općem tipu DIO ZA DIO u okvirima ICM-a stvaranja / kreiranja kao cjeline (45–46):

(45) *Da moje **riječi** budu iskrene, nisam ništa o tome čuo.*
(46) *Da moje **riječi** budu poštene, nisam ništa o tome čuo.*

Paralela između uvjetnih i namjernih klauza ovoga tipa može se povući i s obzirom na interpretaciju ilokucijskom metonimijom HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN kao varijante općenitije visokorazinske ilokucijske metonimije POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST (47–48):[23]

(47) ***Da ti budem iskren**, nisam ništa o tome čuo. > **Bit ću iskren**, nisam ništa o tome čuo.*
(48) ***Da budemo pošteni**, nisi tako mislio. > **Bit ću pošten**, nisi tako mislio.*

23 Da ne bude zabune, jedna napomena. O faktivnosti se ovdje govori u smislu da je futur I. (***Bit ću** iskren...*, ***Bit ću** pošten...*) oblik kojim se izražava ono što će se u budućnosti zaista i dogoditi, čije je ostvarenje uvijek izvjesno, bez obzira na činjenicu da je budućnost sama po sebi uvijek neizvjesna odnosno hipotetična.

No u tom smislu uvjetne i namjerne klauze nisu ekvivalentne jer je u namjernim klauzama prisutan i dezideративni uzrok, pa je točnija interpretacija konstrukcije ***Da ti budem iskren****, nisam ništa o tome čuo* zapravo sljedeća (49):

(49) ***Želim biti iskren (pa ti zato kažem da****), nisam ništa o tome čuo.*

a zbog čega se i metonimija HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN može preimenovati u metonimijski lanac HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN > DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN.

3.1.4. *Dopusne klauze*

Što se tiče suodnosa metonimije i složenih struktura s dopusnim klauzama, osvrnut ćemo se na dva rečenična tipa: (i) *bezuvjetnodopusne bilo da*-klauze i (ii) *irealne uvjetnodopusne klauze s veznikom da i* / *i da*. Recimo najprije nešto o samom nazivu *koncesivni kondicionali* (engl. *concessive conditionals*), koji upotrebljavaju Haspelmath i König (1998). Oni te konstrukcije smatraju primarno kondicionalnima te posljedično upotrebljavaju takav naziv dijeleći ih na *skalarne*, *alternativne* i *univerzalne*. Kondicionalno značenje bez sumnje jest u podlozi tih konstrukcija, pa kao jedan od argumenata primata kondicionalnoga značenja (drugi je argument poklapanje glagolskih vremena i načina s običnim kondicionalima) Haspelmath i König navode mogućnost raščlambe koncesivne klauze na dvije kondicionalne, usp. *Whether we get any financial support or not, we will go ahead with our project. > If we get some financial support we will go ahead with our project and if we do not get any financial support we will (still) go ahead with our project*. (Haspelmath i König 1998: 565). No bez obzira na to što je uvjet u njihovoj značenjskoj bazi, one su primarno koncesivne, pa stoga smatram da je bolje govoriti o *kondicionalnim koncesivima* (kako to recimo čine i Quirk et al. 1985: 1099, 1101). Točnije, u okvirima kognitivne gramatike može se reći da kondicionalno začenje čini konceptualnu bazu tih konstrukcija, ali nije profilirano. Profilirano je koncesivno značenje, pa se u tom smislu može recimo povući paralela s odglagolnim imenicama, kod kojih shematični [PROCES] čini defokusiranu konceptualnu bazu, a profilirana je [STVAR], odnosno trajektor ili orijentir toga procesa, ovisno o tome je li riječ o agentivnim ili trpnim odglagolnim imenicama. Jedina je razlika u tome što je kod kondicionalnih koncesivnih klauza riječ o relaciji između dvaju procesa – profiliranoga koncesivnoga i pozadinskoga

kondicionalnoga. Termin kondicionalni koncesivi prikladniji je i iz još dva razloga: (i) svrstavajući ih primarno u kategoriju koncesiva uspostavlja se razlika između dviju varijanata: semifaktivnih kondicionalnih koncesiva s faktivnom samo glavnom klauzom i bifaktivnih, pravih ili uzročnih koncesiva s objema faktivnim klauzama i (ii) argumentacija koja počiva na raščlanjivanju na dvije ili više kondicionalnih klauza sjena je dvorazinskih sintaktičkih modela, što u metodološkim okvirima kognitivne lingvistike nije prihvatljivo. Vratimo se sada bezuvjetnim koncesivnim (50) i irealnim kondicionalnim koncesivima (51):[24]

(50) ***Bilo da si zdrav, bilo da si bolestan****, oni te više neće posjećivati.*
(51) ***I da me na koljenima moliš****, ne bih to napravio.*

Bezuvjetnodopusnim klauzama[25] označava se dopuštanje ostvarenja sadržaja glavne klauze bez obzira na uvjet(e) izrečene subordiniranom klauzom odnosno unatoč bilo kojem uvjetu. Budući da one počivaju na suprotstavljanju krajnjih varijanata u funkciji objedinjavanja svih ostalih, može se govoriti o njihovu ustroju na temelju metonimije EKSTREMNE TOČKE SKALE ZA CIJELU SKALU, koja pripada općem tipu DIO / DIJELOVI ZA CJELINU, a ostvaruje se u okviru ICM-a ljestvice (engl. *Scale ICM*, Radden i Kövecses 1999: 31–32). Ulančavanje bezuvjetnodopusnih klauza ovoga tipa provodi se dvama veznicima, odnosno riječ je o spoju rastavnoga veznika *bilo* i općega subjunktora *da* jer u hrvatskom jeziku složeni veznik ne može nastati spojem konjunktora i subjunktora. Doprinos je rastavnoga veznika *bilo* u tome što on služi lokalnokonstrukcijskoj nesamostalnoj koordinaciji dviju ili više homofunkcionalnih klauza, koje tek kao cjelina, odnosno na kompozitnokonstrukcijskoj razini, stupaju u odnos subordinacije s glavnom klauzom, a što je pak sintaktički doprinos općega subjunktora *da*. No osim toga što je *bilo* rastavni konjunktor, on uvijek funkcionira i kao pojačajna čestica (intenzifikator) jer se pojavljuje isključivo u udvojenom obliku, a svako udvajanje obavezno rezultira i intenzifikacijom i upravo se na temelju intenzifikacije pokreće još jedna visokorazinska metonimija, točnije visokorazinski metonimijski lanac INTENZIFIKACIJA ZA ISCRPNOST (***Bilo da si zdrav, bilo da si bolestan****, oni te više neće posjećivati =* ***Bilo*** *da si* ***x****,* ***bilo*** *da si* ***y****, ...,* ***bilo*** *da si* ***n****, oni te više neće posjećivati*) >

24 U Haspelmathovoj i Königovoj (1998) terminologiji bezuvjetne dopusne klauze odgovaraju *alternativnim*, a irealni kondicionalni koncesivi *skalarnim* konstrukcijama.

25 Naziv *bezuvjetnodopusne klauze* u jezikoslovnoj kroatistici uvode Belaj i Tanacković Faletar (2020: 280–286), dok ih Palić (2018) naziva *alternativnim bezuvjetnim klauzama* i smatra ih zasebnim strukturno-semantičkim tipom subordinacije. O ovom tipu dopusnih konstrukcija u hrvatskom i srpskom jeziku također vidi i u Kovačević (2006: 332–360) i Pranjković (2016: 149–156).

ISCRPNOST ZA BEZUVJETNOST (***Bilo** da si **x**, **bilo** da si **y**, ..., **bilo** da si **n**, oni te više neće posjećivati = **Bilo kako** se osjećao* (*U bilo kakvom stanju bio*)*, oni te više neće posjećivati*) > BEZUVJETNOST ZA HABITUALIZIRANOST (***Bilo kako** se osjećao* (*U bilo kakvom stanju bio*)*, oni te više neće posjećivati = **Kako god** se osjećao* (*U kakvom god stanju bio*)*, oni te više neće posjećivati* / ***Ma kako** se osjećao* (*Ma u kakvom stanju bio*)*, oni te više neće posjećivati*).

I u interpretaciji irealnih uvjetnodopusnih klauza u (51) prisutan je isti metonimijski tip, ali tu nije riječ o EKSTREMNIM TOČKAMA SKALE ZA CIJELU SKALU, već o EKSTREMNOJ TOČKI SKALE ZA CIJELU SKALU, jer je riječ o tome da samo jedan krajnji slučaj stoji za sve slučajeve, odnosno objedinjuje sve slučajeve, a što je omogućeno činjenicom da ako se sadržaj glavne klauze realizira unatoč ekstremnom slučaju izrečenom subordiniranom klauzom, onda će se sigurno realizirati i unatoč ostalim, manje ekstremnim slučajevima.[26] Isticanje krajnje točke skale može se realizirati i upotrebom pojačajnih čestica čak i *taman*, čija funkcija aktiviranja navedene metonimije posebno dolazi do izražaja u konstrukcijama u kojima krajnja točka nije kodirana nekim leksičkim sredstvom kao u (51), usp. (52):

(52) ***Čak / Taman i da ga lijepo zamoliš**, mislim da to ne bi uradio.*

König (1986: 238) ističe još jedan zanimljiv tip interferencije uvjetnoga i dopusnoga značenja, a koji se tiče upitnih rečenica s uvjetnom klauzom navodeći primjer (53):

(53) *Hoćeš li ići autom **ako bude poledica**?*

Da se nesumnjivo može govoriti o koncesivnom značenju kodiranom uvjetnom formom, vidi se po tome što takve upitne strukture mogu biti parafrazirane dopusnim *i da*-klauzama (53a) ili adverbijalom dopuštanja (53b):

(53a) *Hoćeš li ići autom čak **i da bude poledica**?*
(53b) *Hoćeš li ići autom i **unatoč** poledici?*

U primjerima tipa (53) riječ je o metonimiji UVJET ZA UVJETNU KONCESIVNOST općega tipa DIO ZA CJELINU, a koncesivna interpretacija počiva na znanju o svijetu koje govornik i sugovornik dijele u vezi s različitim odnosima koji vladaju u određenim situacijama odnosno događajnim strukturama. Tako

26 Više o sintaksi i semantici ovoga tipa uvjetnodopusnih klauza kao i općenito o odnosu koncesiva, kondicionala i kauzativa u engleskom jeziku vidi u König (1986), a na tipološkoj razini u Haspelmath i König (1998).

je u ovom primjeru riječ o diskrepanciji između događaja odlaska na put automobilom i stanja na cestama, o nepovoljnom uvjetu koji je u suprotnosti sa sigurnosnim uvjetima vožnje, a upravo se značenje suprotnosti, kako je već rečeno (3.1.1.), prožima sa značenjem koncesivnosti i u uzročnodopusnim i u uvjetnodopusnim konstrukcijama (usp. npr. *Ići ćemo na izlet* ***iako pada kiša***. > *Pada kiša,* ***ali ćemo (ipak) ići na izlet***. / ***Ako i bude padala kiša****, ići ćemo na izlet*. > *Možda će i padati kiša,* ***ali ćemo (ipak) ići na izlet***.). Tako je i ovdje, što se i vidi iz pretpostavljenje konverzacije:

X: Hoćeš li ići na put autom?
Y: Hoću.
X: ***Ali*** *najavili su poledicu!*
Y: ***Bez obzira****.*

Na slici 7 prikazan je koncesivni ICM, koji se sastoji od triju tipova dopusnih klauza: uzročnodopusnih, uvjetnodopusnih i bezuvjetnodopusnih,[27] a sva tri tipa počivaju na značenju "razbijanja" uzroka ili uvjeta (prekrižena strelica) odnosno realizacije sadržaja glavne klauze unatoč očekivanom razvoju događaja na temelju uzročne ili uvjetne konstelacije u subordiniranoj koncesivnoj klauzi. Drugim riječima, razvoj događaja u glavnoj klauzi suprotan je očekivanom na temelju uzroka / uvjeta izrečenog subordiniranom klauzom i upravo se zato može reći da koncesivnost pripada širem, ali impliciranom (označenom stoga točkastim linijama na sl. 7) ICM-u suprotnosti.

27 Zbog ekonomičnosti prikaza na slici 7 izostavljeno je bezuvjetnodopusno značenje.

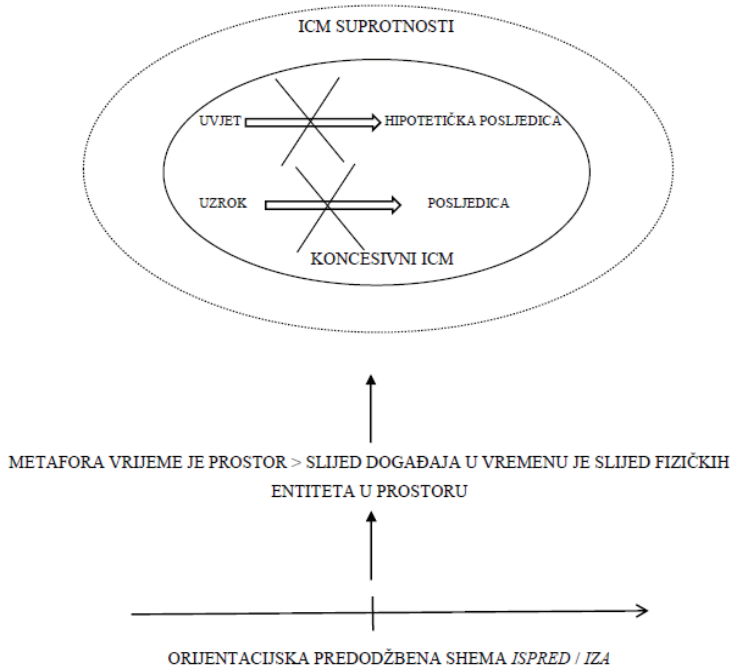

Slika 7.

3.2. Metonimija i složene strukture s relativnim klauzama

Što se tiče pitanja odnosa relativnih klauza i metonimije, osvrnut ćemo se na dva tipa relativnih struktura: adverbijalne relativne klauze i relativne klauze s pridjevskim antecedentom.

3.2.1. *Adverbijalne relativne klauze*

U hrvatskom jeziku gotovo da ne postoji adverbijalno značenje koje se ne bi moglo kodirati i relativnom klauzom, no ne podliježu sve adverbijalne relativne klauze metonimijskoj interpretaciji niti je to kod onih koje podliježu prisutno u istoj mjeri. Stoga ćemo se osvrnuti na ona adverbijalna značenja koja se najčešće izražavaju i relativnom klauzom, a koja se ujedno mogu tumačiti i metonimijom. To su uzročno, posljedično, namjerno i dopusno (54–57) te njihovi nerelativni korelati u (54a–57a):

(54) *Sudac je u posljednjoj minuti isključio kapetana Barcelone,* ***koji je napravio grub prekršaj nad protivničkim braničem****.*
(54a) *Sudac je u posljednjoj minuti isključio kapetana Barcelone* ***jer je napravio grub prekršaj nad protivničkim braničem****.*
(55) *Grubo je odgurnuo Ivana,* ***koji je pao i udario glavom o stol****.*
(55a) *Grubo je odgurnuo Ivana,* ***tako da je pao i udario glavom o stol****.*
(56) *Osnovali su udrugu za zaštitu životinja,* ***koja će im omogućiti da spase mnoge životinje od sigurne smrti****.*
(56a) *Osnovali su udrugu za zaštitu životinja* ***da bi mogli spasiti mnoge životinje od sigurne smrti****.*
(57) *Svjetsko nogometno prvenstvo u Rusiji pamtit će se između ostalog i po velikom uspjehu Hrvatske,* ***koja je kao zemlja sa svega devedeset tisuća registriranih nogometaša osvojila drugo mjesto****.*
(57a) *Svjetsko nogometno prvenstvo u Rusiji pamtit će se između ostalog i po velikom uspjehu Hrvatske, koja je osvojila drugo mjesto* ***iako ima svega devedeset tisuća registriranih nogometaša****.*

Dok su u složenoj rečenici sa subordiniranom klauzom uvedenom uzročnim, posljedičnim, namjernim ili dopusnim veznikom u fokusu radnje kodirane predikatima dviju klauza, u složenim rečenicama s relativnim klauzama tih adverbijalnih značenja u fokusu je supstantivni antecedent kao aktant uključen u radnju, pa je riječ o pragmatičkoj strategiji prebacivanja komunikacijskoga težišta s radnje na aktanta uključenog u radnju. Sva četiri navedena adverbijalna značenja počivaju na različitim vidovima interferencije uzroka i posljedice. Kod uzročnih, posljedičnih i namjernih adverbijalnih relativnih klauza riječ je o metonimiji SUDIONIK (AGENTIVNI ILI TEMATSKI) UZROČNO-POSLJEDIČNE RADNJE ZA UZROČNU ILI POSLJEDIČNU RADNJU općega tipa DIO ZA DIO u okviru uzročnoga ili koncesivnoga ICM-a kao cjeline. Kao o varijantama te općenitije metonimije u uzročnim se relativnim klauzama može govoriti o metonimiji UZROČNIK ZA UZROČNU RADNJU, u posljedičnim o metonimiji RADNJOM ZAHVAĆENI ENTITET ZA POSLJEDIČNU RADNJU, a u namjernima o metonimiji AKTANT NAMJERAVANE / CILJANE RADNJE ZA CILJANU RADNJU. Kod dopusnih je klauza situacija nešto drukčija jer je u pitanju neko obilježje aktanta koje je kao uzrok u suprotnosti s posljedicom izrečenom glavnom klauzom. Tako u (57–57a) činjenica da Hrvatska ima samo *devedeset tisuća registriranih igrača* predstavlja uzrok koji se suprotstavlja činjenici *osvajanja drugoga mjesta* kao posljedici, pa se ta metonimija može definirati kao NEKO

OBILJEŽJE AKTANTA UZROČNOKONCESIVNE RADNJE ZA UZROČNOKONCESIVNU RADNJU.

3.2.2. *Relativne klauze s posvojnim pridjevom kao antecedentom*

Relativne klauze s posvojnim pridjevom kao antecedentom (pivotom) relativizatora *koji* i čiji predstavljaju rijedak tip relativnih struktura u hrvatskom jeziku. U hrvatskim se gramatikama uopće ne spominju, no antecedentska je funkcija posvojnih pridjeva u hrvatskom jeziku prepoznata u radovima različitih teorijskih opredjeljenja (Matasović 2000; Kuna 2003; Marković 2008; 2020), a to je njihovo svojstvo prisutno i u drugim slavenskim jezicima, pogotovo u slovačkom i gornjolužičkome (Corbett 1987). No osim toga što su sintaktički zanimljivi jer predstavljaju svojevrsnu anomaliju u sustavu hrvatske složene rečenice s relativnom klauzom, takvi su primjeri vrlo zanimljivi i semantički jer njihova interpretacija počiva na metonimiji. Kao predložak ćemo uzeti dva Markovićeva (2020: 225) primjera (58–59):

(58) *No Toni je trebao zaraditi* ***Pippenov*** *respekt,* ***koji*** *ga nije obožavao.*
(59) *Sindikati i poslodavci usprotivili su se uoči izbornog sabora HSLS-a* ***Granićevoj*** *smjeni,* ***čijim*** *je zalaganjem konačno uspostavljen socijalni dijalog s Vladom.*

U neutralnim relativnim konstrukcijama s odnosnim zamjenicama *koji* i čiji kao veznicima riječ je o tome da je antecedent relativizatora *koji* najčešće imenica ili lična zamjenica ili pak supstantivizirani pridjev, a kao relativizator zastupa različite sintaktičke funkcije antecedenta, dok se s druge strane relativizatorom čiji označava odnos posvojnosti koji se ostvaruje između antecedenta kao posjednika i neke imenice u relativnoj klauzi kojoj se pridružuje semantička uloga posjedovanog. U takvoj sintaktičkoj konstelaciji relativizator čiji ima vezničko-posvojnu ulogu premodifikatora sročnog s imenicom koju modificira. Nasuprot opisanoj prototipnoj konstelaciji u relativnim konstrukcijama tipa (58–59) dolazi do diskrepancije između nominalnoga profila relativizatora i relacijskoga profila pridjevskoga antecedenta, pa se postavlja pitanje kako objasniti takav neobičan odnos antecedenta i relativizatora. Odgovor leži u činjenici "da su oni zapravo imenički oblici, imenice odjevene u ruho pridjevskih sufikasa sa značenjem posvojnosti, koje načelno ima padež genitiv" (Marković 2020: 228), tj. oni koreliraju s posvojnim genitivom (usp. *Pippenov respekt* / *respekt Pippena*, *Granićeva smjena* / *smjena Granića*). Dakle upravo zbog snažno izražene veze s imenicom odnosno zbog nominalnosti koja

predstavlja konceptualnu bazu posvojnim pridjevom profilirane atemporalne relacije[28] omogućen je i kataforičko-anaforički odnos između posvojnoga pridjeva kao antecedenta i odnosne zamjenice kao relativizatora s imeničkim referentom. Drugim riječima, imenolikost ili imenička svojstva posvojnih pridjeva mogu se protumačiti metonimijom SVOJSTVO ZA OSOBU KAO NOSITELJA SVOJSTVA ili POSVOJNOST ZA POSJEDNIKA ili, još shematičnije, RELACIJA ZA PREDMETNOST općega tipa DIO ZA CJELINU, skrivenom ili eliptiranom metonimijom koja se mora realizirati na "konceptualnom putu" od antecedenta do relativizatora kako bi njihov kataforičko-anaforički odnos mogao biti protumačen, odnosno metonimijom koja licencira njihov odnos.

3.3. Metafora, metonimija i složene strukture s dopunskim klauzama

Osvrnut ćemo se ovdje na jedan tip složenih struktura s objektnom relacijskom dopunom i jedan tip sa subjektnom.

3.3.1. *Objektne klauze*

U kategoriji složene rečenice s objektnim relacijskim dopunama odnosno objektnim klauzama prisutnost metonimije, ali i metafore, posebno je izražena u primjerima tipa (60–61):

(60) *Gledaj* ***da dođeš na vrijeme****!*
(61) *Vidi* ***možeš li mu pomoći****!*

Oba navedena primjera počivaju na metafori MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA / RASUĐIVANJE JE GLEDANJE, a metonimijski se interpretiraju općim tipom DIO ZA DIO u okviru perceptivnoga ICM-a, tako da se ciljni metaforički koncept mentalne percepcije potom metonimijski preslikava na fizičko djelovanje u pravcu ostvarenja radnje. U (60) je riječ o metonimiji GLEDATI DA JE NEŠTO URAĐENO ZA OSIGURATI DA JE NEŠTO URAĐENO / PROVESTI NEŠTO U DJELO,[29] dok je u (61) riječ o metonimiji VIDJETI MOŽE LI NEŠTO BITI URAĐENO ZA NASTOJATI / POKUŠATI NEŠTO URADITI. Iako oba

28 Slično kao što je recimo kod odglagolnih imenica proces u bazi nominalnoga profila.

29 O toj metonimiji usporedi u Lakoff (1987: 437) i u Radden i Kövecses (1999: 39) u kontekstu analize primjera *See that he gets his money.* Lakoff tvrdi da je ta metonimija utemeljena na idealiziranom modelu u kojem osiguravanje provođenja nečega u djelo obično uključuje i vizualno percipiranje istoga, no smatramo da između vizualnoga opažanja i provođenja u djelo postoji konceptualni međukorak mentalnoga procesuiranja odnosno rasuđivanja o radnji koja treba biti provedena, koji se možda i podrazumijeva, ali nije zanemariv. Prihvati

primjera počivaju na istoj metafori, oni se i bitno razlikuju po tome što se (60) metonimijski interpretira na temelju glagola *osigurati*, a (61) na temelju glagola *nastojati*, i to na temelju sljedećih metaforičko-metonimijskih lanaca: u (60) je riječ o lancu ***Gledaj*** *da dođeš na vrijeme!* > ***Imaj na umu*** *da trebaš doći na vrijeme!* (MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA) > ***Nastoj*** *doći na vrijeme!* > ***Dođi*** *na vrijeme!* (GLEDATI DA JE NEŠTO URAĐENO ZA OSIGURATI DA JE NEŠTO URAĐENO / PROVESTI NEŠTO U DJELO), a u (61) o lancu ***Vidi*** *možeš li mu pomoći!* > ***Imaj na umu*** *da mu* ***pokušaš*** *pomoći!* (MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA) > ***Nastoj*** *mu pomoći!* (VIDJETI MOŽE LI NEŠTO BITI URAĐENO ZA NASTOJATI / POKUŠATI NEŠTO URADITI). Ta značenjska razlika proizlazi iz razlike u stupnju evidencijalnosti[30] između nesvršenih i svršenih perceptivnih glagola, a koja se pak temelji na izravnoj odnosno neizravnoj percepciji. Nesvršeni glagoli podrazumijevaju viši stupanj evidencijalnosti i izravnu percepciju, dok je kod svršenih prisutan niži stupanj evidencijalnosti koji proizlazi iz neizravne percepcije. U našim se primjerima kategorija evidencijalnosti i izravne / neizravne percepcije metaforički preslikava na mentalnu percepciju tako da nesvršeni glagol *gledati* snažno potencira značenje volje i namjere, koje potom rezultira i višim stupnjem usredotočenosti na provođenje radnje, što opet dovodi i do veće mogućnosti njezina ostvarenja ili faktivnosti u smislu provođenja propozicijskoga sadržaja subordinirane klauze u djelo. S druge strane u konstrukciji je sa svršenim glagolom *vidjeti* obrnuto, što u konačnici rezultira hipotetičnim značenjem subordinirane objektne klauze. Da je tomu doista tako, vidi se već i po tome što nikako ne dolazi u obzir zamjena tih dvaju glagola bez utjecaja na ovjerenost, usp. (60a–61a):

(60a) ****Gledaj*** *možeš li mu pomoći!*
(61a) ??***Vidi*** *da dođeš na vrijeme!*

a i po tome što glagol *vidjeti* u tom značenju uvodi isključivo upitne objektne klauze, i to najčešće s visokohipotetičnim veznikom *li*. Za razliku od svršenoga glagola *vidjeti*, nesvršeni glagol *gledati* uvodi izrične objektne klauze obilježene višim stupnjem faktivnosti. Osim spomenutim metonimijama (60–61) mogu se tumačiti i varijantom visokorazinske metonimije REZULTAT ZA

li se Lakoffov stav, onda bi se trebalo govoriti o eliptiranoj metafori, tj. o metaforičkoj elipsi.

30 O kategoriji evidencijalnosti iz tipološke perspektive vidi više u Aikhenvald (2003; 2004), a za hrvatski jezik u Gnjatović – Matasović (2010) i Belaj i Tanacković Faletar (2020: 380–382).

UZROK,[31] odnosno takosonomijskim metonimijskim lancem REZULTAT ZA UZROK > PREDMET PERCEPCIJE ZA UZROK > PREDMET VIZUALNE PERCEPCIJE ZA UZROK, jer je ono što se vizualno percipira / gleda, *dolazak na vrijeme* u (60) i *mogućnost pomaganja* u (61), ujedno i uzrok vizualne percepcije, odnosno, točnije, uzrok usmjeravanja vizualne percepcije. Recimo još i to da se (60) s obzirom na završne karike metaforičko-metonimijskoga lanca (***Nastoj** doći na vrijeme!* > ***Dođi** na vrijeme!*) može tumačiti i ilokucijskom metonimijom POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST u smislu NEIZRAVNIJE (HIPOTETIČNIJE) ZAPOVIJEDI ZA IZRAVNIJU (FAKTIVNIJU) ZAPOVIJED ili HIPOTETIČNIJEGA DIREKTIVNOG GOVORNOG ČINA ZA FAKTIVNIJI DIREKTIVNI GOVORNI ČIN.[32]

3.3.2. *Subjektne klauze*

Što se tiče subjektnih klauza, osvrnut ćemo se na jedan tip složenih struktura s izričnom subjektnom klauzom ili pasivnih složenih konstrukcija s procesualnom subjektnom dopunom u (62–64):

(62) ***Priča se** da će i on doći.*
(63) ***Zna se** da je učiteljski posao težak.*
(64) *Prije **se mislilo** da se Sunce okreće oko Zemlje.*

Složene konstrukcije (62–64) mogu se tumačiti visokorazinskom metonimijom PROCES ZA RADNJU (Díez 2002; Panther 2003; Peña Cervel i Ruiz de Mendoza 2009: 352–353), pri čemu se proces odnosi na deagentiviziranu radnju, a radnja uključuje eksplicirani agens.[33] U (62–64) riječ je dakle o tome da agens, odnosno doživljavač u (63–64), nije izrečen, ali se podrazumijeva (***Priča se** da će i on doći* > ***Pričaju** da će i on doći*; ***Zna se** da je učiteljski posao težak* > ***Ljudi** znaju da je učiteljski posao težak*; *Prije **se mislilo** da se Sunce okreće oko Zemlje* > *Prije su **ljudi** mislili da se Sunce okreće oko Zemlje*), tj. impliciran je u vidu neodređenoga broja agentivnih aktanata koji provode radnju. Díez (2002: 311) i Peña Cervel i Ruiz de Mendoza (2009: 352), analizirajući primjere *The door opened* i *The juice poured through the sieve*, tvrde

31 O taksonomiji visokorazinske metonimije REZULTAT ZA UZROK vidi u Panther (2005: 379) i u Panther i Thornburg (2007: 257).

32 Veza između izravnije zapovijedi i faktivnosti odnosno neizravnije zapovijedi i hipotetičnosti jest u tome što izravnija zapovijed načelno (ne mora i u izvanjezičnoj stvarnosti biti tako) sugovornika u većoj mjeri obvezuje na provođenje i ostvarenje određene radnje, tj. ostvarenje radnje čini vjerojatnijim odnosno faktivnijim i obrnuto.

33 Osim *se*-pasiva tipa (62) metonimijom PROCES ZA RADNJU mogu se tumačiti i različite vrste bezličnih *se*-konstrukcija (npr. *Već se mjesecima govori* / *priča o tome*, *Gradi se kuću*) te apsolutne konstrukcije ili tematski procesi (npr. *Prozori su se zatresli*, *Vrata su se otvorila*).

da metonimija PROCES ZA RADNJU pripada modelu metonimijske redukcije, odnosno općemu tipu CJELINA ZA DIO jer ciljni koncept predstavlja agens kao dio, odnosno poddomenu procesa kao cjeline. Takva je analiza prihvatljiva, no može se krenuti i obrnutim putem, pa reći da metonimija PROCES ZA RADNJU pripada metonimijskoj ekspanziji ili općemu tipu DIO ZA CJELINU, i to u smislu da je proces kao "čista" radnja dio cjelovite događajne strukture koja obvezno uključuje i entitete koji provode tu radnju.[34] Drugim riječima, ICM radnje kao cjelinu čine proces i aktanti, pa proces kao jedan dio stoji za agentiviziranu radnju kao cjelinu. Isto tako, čini se da nije neopravdano metonimiju PROCES ZA RADNJU smatrati i varijantom općega tipa DIO ZA DIO, ali je u tom slučaju riječ o metalepsi jer najprije proces kao dio stoji za agentiviziranu radnju kao cjelinu, a potom se ta cjelina reducira po modelu CJELINA ZA DIO na agensa, pa u konačnici kao indirektni rezultat metonimijske ekspanzije i redukcije (označeno isprekidanom strelicom) proces kao dio stoji za agentivne aktante kao drugi dio ICM-a radnje ili perceptivnoga ICM-a ako je riječ o nekim vidovima percepcije kao u (63–64) (sl. 8).

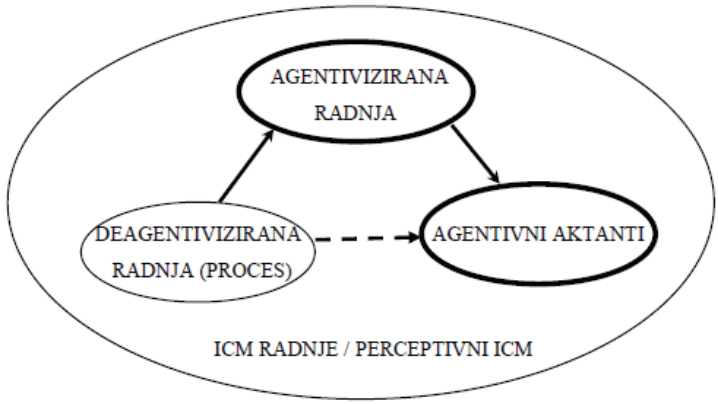

Slika 8.

34 Svaka relacija naime obvezno na konceptualnoj razini uključuje i entitete koji su u toj relaciji. Upravo su zbog toga rijetki primjeri deagentiviziranih relacija kao što su pasivne i bezlične *se*-konstrukcije ili glagoli *verba meteorologica* konceptualno teško dostupni. O tim konstrukcijama u hrvatskom jeziku iz aspekta kognitivne gramatike vidi više u Belaj (2007).

3.4. Metonimija i složene strukture s nefinitnim klauzama

Implicitnu ili asindetsku subordinaciju predstavljaju tri tipa nefinitnih klauza – infinitivne, glagolskopriložne i participske – i jukstapozicijska subordinacija. Jukstapoziciju ćemo ovom prilikom ostaviti po strani, tj. posvetit ćemo se samo pitanju metonimijskoga tumačenja nefinitnih klauza.

3.4.1. *Infinitivne klauze*

U hrvatskom jeziku infinitivne klauze mogu biti adverbijalne namjerne[35] (65) i dopunske objektne (66) i subjektne (67):

(65) *Žurio je **stići** na vlak.*
(66) *Zapovjedili su im **ostati** na položaju.*
(67) *Naređeno im je **otići**.*

Odnos infinitiva i finitnih oblika glagola ekvivalentan je odnosu imenice i imenske sintagme (nominala) kod nominalnih profila, pa tako imenica i infinitiv predstavljaju tip, a imenska sintagma i finitni oblici usidrenu varijantu. Budući da svaka infinitivna klauza kao atemporalna relacijska predikacija podliježe konceptualnoj operaciji skupnoga promatranja (engl. *summary scanning*), ona se preko kontrole subjekta ili objekta glavne klauze nužno na konceptualnoj razini interpretira svojim finitnim pandanom, odnosno podliježe konceptualnom "raspakiravanju" i sintaktički i semantički kondenzirane nefinitne strukture na temelju sekvencijskoga promatranja (engl. *sequential scanning*) imanentnoga procesima (usp. Žurio$_i$ *je **stići**$_i$ na vlak* > Žurio je kako ***bi stigao*** / *da **stigne** na vlak*; *Zapovjedili su im$_i$ **ostati**$_i$ na položaju* > *Zapovjedili su im da **ostanu** na položaju*; *Naređeno im$_i$ je **otići**$_i$* > *Naređeno im je da **odu***). U tom se smislu odnos nefinitne infinitivne klauze i njezina finitnoga parnjaka može tumačiti metonimijom TIP ZA VARIJANTU, koja bi pripadala općemu tipu CJELINA ZA DIO. Ono po čemu se infinitiv razlikuje od ostalih atemporalnih relacija – pridjeva, prijedloga i priloga – čiji se semantički pol definira samo kao [ODNOS], jest to što je infinitiv kao hibridni glagolski oblik povezan i sa značenjem [PROCESA], odnosno on kao nefinitni oblik predstavlja *tip procesa*. U skladu s tim nefinitne se infinitivne klauze, kao i dopunske subjektne (3.3.2.), mogu interpretirati metonimijskim odnosom procesa i radnje, samo ovdje nije riječ o metonimiji PROCES ZA RADNJU, već o metonimiji TIP

35 O infinitivnim namjernim klauzama i o različitim stadijima gramatikalizacije namjernoga značenja iz tipološke perspektive vidi više u Haspelmath (1989).

PROCESA ZA RADNJU, pri čemu deaktantizirani tip procesa stoji za aktantiziranu radnju.[36] Metonimijski lanac isti je kao i kod finitnih subjektnih klauza u (62–64): TIP PROCESA ZA RADNJU (DIO ZA CJELINU) > RADNJA ZA AKTANTE (CJELINA ZA DIO), a kao indirektni, metaleptički, rezultat tih dviju metonimija TIP PROCESA stoji ZA AKTANTE (DIO ZA DIO).

3.4.2. *Klauze s glagolskim prilozima sadašnjim i prošlim*

Glagolski su prilozi također hibridna kategorija. Time što su prilozi, pripadaju atemporalnim relacijama, a time što su glagoli, temporalnim relacijama. Oni označavaju proces kao okolnost, pa kao i infinitivne namjerne klauze sintaktički funkcioniraju kao relacijski adverbijalni modifikatori. Glagolski prilog sadašnji tvori se od nesvršenih glagola i njime se izriče istovremenost radnje s radnjom predikatnoga glagola glavne klauze (68–69), a glagolski prilog prošli od svršenih i njime se izriče prijevremenost (70–71). Od infinitivnih klauza razlikuju se po tome što sadrže informaciju o vremenu, pa se u tom smislu mogu smatrati rubnijim nefinitnim klauzama, a i po tome što podliježu isključivo implicitnoj kontroli subjekta, usp. (68–71):

(68) ***Razmišljajući***$_i$ *o događajima na poslu, nije primijetio*$_i$ *da je pas pobjegao na ulicu.*
(69) ***Znajući***$_i$ *da time neće ništa postići, ipak je nastavio*$_i$ *po svome.*
(70) *Izvukao*$_i$ *se iz neprilike, vješto* ***izbjegavši***$_i$ *odgovor na to neugodno pitanje.*
(71) *Dobro se* ***pripremivši***$_i$ *za taj ispit, nije morao*$_i$ *brinuti o ishodu.*

Nefinitnim se glagolskopriložnim klauzama mogu izražavati različita adverbijalna značenja. Tako je u (68) riječ o vremensko-uzročnoj klauzi (***Razmišljajući***$_i$ *o događajima na poslu, nije primijetio*$_i$ *da je pas pobjegao na ulicu* > ***Dok je razmišljao o događajima na poslu****, nije primijetio da je pas pobjegao na ulicu* / *Nije primijetio da je pas pobjegao na ulicu* ***jer je razmišljao o događajima na poslu***), u (69) o koncesivnoj (***Znajući***$_i$ *da time neće ništa postići, ipak je nastavio*$_i$ *po svome* > ***Iako*** *je znao da time neće ništa postići, ipak je nastavio po svome*), u (70) o načinsko-uzročnoj (*Izvukao*$_i$ *se iz neprilike*, *vješto* ***izbjegavši***$_i$ *odgovor na to neugodno pitanje* > *Izvukao se iz neprilike* ***tako što*** *je vješto izbjegao odgovor na to neugodno pitanje* / *Izvukao se iz neprilike* ***jer***

36 Ovdje se namjerno govori o aktantima jer za razliku od finitnih subjektnih klauza u (62–64) gdje je riječ ili o agensima ili o doživljavačima koji pripadaju izvornoj domeni lanca radnje, ovdje može biti riječ i o tematskom aktantu u ciljnoj domeni lanca radnje kao u (66–67).

je vješto izbjegao odgovor na neugodno pitanje), a u (71) o uzročnoj (*Dobro se* ***pripremivši***$_i$ *za taj ispit, nije morao*$_i$ *brinuti o ishodu* > ***Budući da*** *se dobro pripremio za taj ispit, nije morao brinuti o ishodu*).

S obzirom na to da glagolski prilozi označavaju proces kao okolnost te s obzirom na to da se sa svojim finitnim pandanima, kao i infinitivne klauze, konceptualno povezuju preko kontrole (ali kako je već rečeno, samo subjekta) smatram da je najpreciznije govoriti o metonimiji OKOLNOSNA (NEUSIDRENA) PROCESUALNOST ZA RADNJU. Budući da se glagolskim prilozima mogu izražavati različita adverbijalna značenja, ovisno o značenju bit će riječ o različitim varijantama te općenitije metonimije. Tako će se (68) interpretirati specifičnijom metonimijom VREMENSKO-UZROČNA OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA VREMENSKO-UZROČNU RADNJU, (69) metonimijom KONCESIVNO OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA KONCESIVNU RADNJU, (70) metonimijom NAČINSKO-UZROČNA OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA NAČINSKO-UZROČNU RADNJU, a (71) metonimijom UZROČNA OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA UZROČNU RADNJU. Metonimijski lanac i ovdje je ustrojen po principu DIO ZA CJELINU > CJELINA ZA DIO te indirektno DIO ZA DIO, samo je ovdje riječ o varijanti OKOLNOSNA (NEUSIDRENA) PROCESUALNOST ZA RADNJU > RADNJA ZA AKTANTE > OKOLNOSNA (NEUSIDRENA) PROCESUALNOST ZA AKTANTE. Treba još istaknuti da je vrsta adverbijalnoga značenja koje se izražava glagolskim prilogom konstrukcijski uvjetovana, pa se tako, ovisno o širem konstrukcijskom kontekstu, istim glagolskim prilogom mogu kodirati različita adverbijalna značenja (npr. ***Znajući***$_i$ *da time neće ništa postići, ipak je nastavio*$_i$ *po svome* > ***Iako*** *je znao da time neće ništa postići, ipak je nastavio po svome* (koncesivno značenje) / ***Znajući***$_i$ *da time neće ništa postići, odustao*$_i$ *je od prvotne namjere* > *Odustao je od prvotne namjere* ***jer*** *je znao da time neće ništa postići* (uzročno značenje)).

3.4.3. *Participske klauze*

Preostaje nam još nešto reći i o participskim nefinitnim klauzama s glagolskim pridjevima trpnim i radnim. Nefinitne konstrukcije s glagolskim pridjevima najrubnije su nefinitne klauze jer sadrže informaciju o broju i rodu, a budući da imaju rezultativno značenje, implicitno sadrže i informaciju o vremenu, i to preko značenja prijevremenosti u odnosu na radnju glavne klauze. Rubnije su to nefinitne konstrukcije od infinitivnih i glagolskopriložnih i po tome što su semantički povezane s pridjevima, koji pak kao nevremenske relacije doprinose deprocesualizaciji, usp. (72–75):

(72) ***Iznenađeni***$_i$ *njegovim dolaskom, nisu znali*$_i$ *kako bi se ponašali*$_i$.
(73) ***Zamrznuto***$_i$*, meso*$_i$ *može stajati i do godinu dana.*
(74) ***Promrzao***$_i$ *i* ***malaksao***$_i$*, rekao*$_i$ *im je da ne može dalje.*
(75) ***Ustajala***$_i$*, u ljetnim mjesecima voda*$_i$ *postaje leglo komaraca.*

S obzirom na rezultativno značenje participskih nefinitnih klauza prijevremenost je uvijek povezana ili s uzročnim značenjem, u pravilu sa značenjem efektora (72) i (74), ili s nekim značenjem koje je u tijesnoj semantičkoj vezi s uzrokom, a to je najčešće uvjet odnosno vremensko-uvjetno značenje (73) i (75) (usp. ***Iznenađeni***$_i$ *njegovim dolaskom, nisu znali*$_i$ *kako bi se ponašali*$_i$ > *Nisu znali kako bi se ponašali* ***jer su bili iznenađeni njegovim dolaskom*** (> ***jer ih je iznenadio njegov dolazak***); ***Zamrznuto***$_i$*, meso*$_i$ *može stajati i do godinu dana* > ***Kad*** / ***Ako se zamrzne****, meso može stajati i do godinu dana* (> ***Kad / Ako ga zamrznemo****, meso može stajati i do godinu dana*); ***Promrzao***$_i$ *i* ***malaksao***$_i$*, rekao*$_i$ *im je da ne može dalje > Rekao im je da ne može dalje* ***jer je promrzao i malaksao*** (> ***jer ga je dugotrajno hodanje i hladno vrijeme dovelo u stanje promrznutosti i malaksalosti***); ***Ustajala***$_i$*, u ljetnim mjesecima voda*$_i$ *postaje leglo komaraca* > ***Kad*** / ***Ako je ustajala****, voda u ljetnim mjesecima postaje leglo komaraca* (> ***Kad*** / ***Ako ju dugotrajno stajanje na vrućini dovede u stanje ustajalosti***)).

U skladu s takvom konstelacijom participske se klauze tipa (72), (74) i (75) interpretiraju na temelju općega tipa DIO ZA CJELINU propozicijskom predikatnom metonimijom: u (72) metonimijom NEOVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE ZA OVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE; u (74) i (75) riječ je o metonimiji NEOVREMENJENO STANJE (UZROČNO ILI UVJETNO) ZA OVREMENJENO (UZROČNO ILI UVJETNO) STANJE, dok se (73) interpretira metonimijskim lancem STANJE ZA PROCES (*zamrznuto* > *kad se zamrzne*) > PROCES ZA RADNJU (*kad se zamrzne* > *kad ga zamrznemo*). Uzmu li se u obzir agentivizirane[37] interpretacije u (72) (*jer ih je iznenadio njegov dolazak*), (74) (*jer ga je dugotrajno hodanje i hladno vrijeme dovelo u stanje promrznutosti i malaksalosti*) i (75) (*kad* / *ako ju dugotrajno stajanje na vrućini dovede u stanje ustajalosti*), onda se i u takvim konstrukcijama može govoriti o metonimijskom lancu koji rezultira radnjom kao krajnjim ciljnim konceptom, i to na

37 Pod *agentivizacijom* se ovdje, naravno, ne misli na semantičku ulogu agensa, već općenito na pokretača radnje, odnosno na semantičku makroulogu *actora* (Foley i Van Valin 1984; Van Valin i LaPolla 1997), koja se u (72) odnosi na ne-voljnog agensa, u (74) na unutrašnji, a u (75) na vanjski efektor.

sljedeći način: NEOVREMENJENO STANJE ZA OVREMENJENO STANJE > OVREMENJENO STANJE ZA RADNJU.

Nefinitnom klauzom s glagolskim pridjevom trpnim može se ponekad kodirati i značenje namjere:

(76) ***Usput (budi) rečeno**, nismo ni slušali što je govorio.* > ***Da ti usput kažem**, nismo ni slušali što je govorio.*

no tada je kao i u (41–42) riječ o namjeri usmjerenoj na govorni čin, a ne o ciljnom konceptu sadržaja glavne klauze (usp. **Kažem ti da nismo ni slušali što je govorio **s namjerom** da to bude usput*). Budući da takve nefinitne participske namjerne klauze najčešće dolaze s arhaičnim sintetičkim imperativom svršenoga glagola *biti* za 3. l. jd. *budi* (umjesto suvremene analitičke varijante *neka bude*), one se mogu tumačiti ilokucijskom metonimijom FAKTIVNI REZULTATIVNO DIREKTIVNI GOVORNI ČIN ZA DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN, usp. ***Usput** (**budi**) **rečeno**, nismo ni slušali što je govorio* > ***Da ti usput kažem**, nismo ni slušali što je govorio* > ***Usput ti želim reći**, nismo ni slušali što je govorio*. Konačno, takav hipotetički dezideratívno uzročni komisivni govorni čin stoji za faktivni komisivni govorni čin jer ***Usput ti želim reći**, nismo ni slušali što je govorio* zapravo znači ***Usput ću ti reći**, nismo ni slušali što je govorio*, pa se kao i kod namjernih klauza u (47–48) može govoriti o metonimiji HIPOTETIČKI DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN kao varijanti opće ilokucijske metonimije POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST. Isto tako, i ovdje se kao i kod uvjetnih i namjernih finitnih klauza može govoriti o propozicijskoj referencijalnoj metonimiji GOVORNIK ZA IZGOVORENO općega tipa DIO ZA DIO u okviru ICM-a stvaranja / kreiranja kao cjeline jer se *Usput* (*budi*) *rečeno, nismo ni slušali što je govorio* interpretira kao *Usput* (*budi*) *rečeno* ***to** da nismo ni slušali što je govorio.*

4. Zaključne napomene

U ovom su se radu analizirali različiti aspekti metaforičko-metonimijskih preslikavanja u hrvatskim složenim strukturama s nerelativnim adverbijalnim, relativnim, dopunskim i nefinitnim klauzama, a na temelju različitih specifičnijih ostvaraja temeljnih triju općih metonimijskih tipova – CJELINA ZA DIO, DIO ZA CJELINU i DIO ZA DIO – kao i na temelju propozicijskih (referencijalnih i predikatnih) i ilokucijskih metonimija. Bilo je riječi o preslikavanjima između uzroka i vremena i uzroka i načina u uzročnim, vremensko-uzročnim

i načinsko-uzročnim klauzama, odnosno o utjecaju metafore i metonimije na gramatikalizaciju vremenskih i načinskih subjunktora, kao i o nekim mogućnostima i ograničenjima u interferenciji uzročnoga, uvjetnoga i koncesivnoga značenja (3.1.1.). U 3.1.2. govorilo se o razlikama između realnih uvjetnih konstrukcija s futurom II. i futurom I. te o trostrukom metonimijskom tumačenju struktura tipa *Ako ćemo **iskreno**, to nije bilo dobro* – propozicijskom predikatnom i referencijalnom metonimijom i ilokucijskom metonimijom. Pozornost je također posvećena i dvama tipovima pseudouvjetnih klauza i njihovu tumačenju ilokucijskom metonimijom POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST, kao i metonimijskim aspektima gramatikalizacije vremenskoga veznika *kad*(*a*) u potencijalnim i irealnim uvjetnim klauzama. Poglavlje 3.1.3. bilo je posvećeno analizi namjernih klauza na temelju općega metonimijskog tipa DIO ZA CJELINU jer svaka namjerna klauza kao hipotetička posljedica u ciljnoj domeni lanca radnje stoji ujedno i za faktivni dezideretivni uzrok u izvornoj domeni lanca radnje. Govorilo se i o metonimijskom tumačenju rubnih tipova namjernih klauza usmjerenih na govorni čin tipa ***Da ti budem iskren**, nisam ništa o tome čuo*, koje se također mogu tumačiti i predikatnom i referencijalnom propozicijskom metonimijom, ali i ilokucijskom. U 3.1.4. bilo je riječi o metonimiji EKSTREMNE TOČKE SKALE ZA CIJELU SKALU i o metonimijskom lancu u kontekstu analize bezuvjetnodopusnih klauza s udvojenim veznikom *bilo da... bilo da*, o metonimiji EKSTREMNA TOČKA SKALE ZA CIJELU SKALU prilikom analize irealnih uvjetnodopusnih klauza s veznicima *i da* / *da i* te o metonimiji UVJET ZA UVJETNU KONCESIVNOST u nekim strukturama s veznikom *ako*. Kroz ta se poglavlja pokazalo da je metonimija jedan od presudnih kognitivno-konceptualnih mehanizama pri tumačenju značenja hrvatskih adverbijalnih klauza, odnosno pri tumačenju semantičkih ekstenzija uvjetovanih gramatikalizacijom adverbijalnih subjunktora. Osim kod složenih struktura s adverbijalnim klauzama o metonimijskim smo preslikavanjima govorili i u kontekstu relativnih, dopunskih i nefinitnih klauza. U 3.2. analizirala su se metonimijska tumačenja adverbijalnih relativnih klauza i relativnih klauza s pridjevskim antecedentom. Uzročne, posljedične i namjerne adverbijalne relativne klauze tumačile su se na temelju metonimije SUDIONIK (AGENTIVNI ILI TEMATSKI) UZROČNO-POSLJEDIČNE RADNJE ZA UZROČNU ILI POSLJEDIČNU RADNJU, a dopusne metonimijom NEKO OBILJEŽJE AKTANTA UZROČNOKONCESIVNE RADNJE ZA UZROČNOKONCESIVNU RADNJU. S druge strane interpretacija relativnih klauza s pridjevskim antecedentom počiva na metonimiji SVOJSTVO ZA OSOBU KAO NOSITELJA SVOJSTVA kao varijanti shematičnijih metonimija POSVOJNOST ZA POSJEDNIKA i RELACIJA ZA PREDMETNOST. O

odnosu metafore, metonimije i dopunskih klauza bilo je riječi u 3.3. U 3.3.1. analizirala su se dva tipa složenih struktura s objektnom klauzom (*Gledaj **da dođeš na vrijeme**!* / *Vidi **možeš li mu pomoći**!*), koji počivaju na metaforama MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA i RASUĐIVANJE JE GLEDANJE, a metonimijski se interpretiraju općim tipom DIO ZA DIO u okviru perceptivnoga ICM-a metonimijama GLEDATI DA JE NEŠTO URAĐENO ZA OSIGURATI DA JE NEŠTO URAĐENO / PROVESTI NEŠTO U DJELO te VIDJETI MOŽE LI NEŠTO BITI URAĐENO ZA NASTOJATI / POKUŠATI NEŠTO URADITI, a u 3.3. . analizirale su se subjektne klauze tipa ***Priča se** da će i on doći*. / ***Zna se** da je učiteljski posao težak*. / *Prije **se mislilo** da se Sunce okreće oko Zemlje*., koje su se protumačile visikorazinskom metonimijom PROCES ZA RADNJU. Posljednje je poglavlje (3.4.) bilo posvećeno nefinitnim klauzama. U 3.4.1. analizirali smo infinitivne klauze kao što su primjerice Žurio je ***stići** na vlak*. / *Zapovjedili su im **ostati** na položaju*. / *Naređeno im je **otići***. interpretirajući ih metonimijama TIP ZA VARIJANTU odnosno TIP PROCESA ZA RADNJU; u 3.4.2. govorilo se o klauzama s glagolskim prilozima sadašnjim i prošlim na temelju metonimije OKOLNOSNA (NEUSIDRENA) PROCESUALNOST ZA RADNJU, a poglavlje 3.4.3. bilo je posvećeno participskim klauzama, koje su se interpretirale propozicijskim predikatnim metonimijama NEOVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE ZA OVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE, NEOVREMENJENO STANJE (UZROČNO ILI UVJETNO) ZA OVREMENJENO (UZROČNO ILI UVJETNO) STANJE te u nekim slučajevima metonimijskim lancem STANJE ZA PROCES > PROCES ZA RADNJU. U ovom se radu jasno pokazalo da su metafora i metonimija, a posebno metonimija, jedni od ključnih kognitivnih mehanizama za interpretaciju i procesuiranje viših stupnjeva gramatikalizacije subjunktora adverbijalnih klauza, ali su ujedno i kognitivni mehanizmi koji uvelike zahvaćaju i ostale tipove složenih struktura sa subordiniranom klauzom. Na kraju treba istaknuti da su ovdje dana samo neka oprimjerenja utjecaja metafore i metonimije na tumačenje strukturnih aspekata hrvatskih subordiniranih struktura s ciljem otvaranja niza zanimljivih i provokativnih analitičkih pitanja za buduća istraživanja, koja bez ikakve sumnje mogu biti proširena i na druge razine gramatičkoga opisa.

Literatura

Aikhenvald, Alexandra (2003), "Evidentiality in typological perspective", u Aikhenvald, Alexandra, Dixon, Robert M. W. (eds.) *Studies in Evidentiality*, Amsterdam, John Benjamins, 3–31.

Aikhenvald, Alexandra (2004), *Evidentiality*, Oxford, Oxford University Press.

Anderson, John, M. (1971), *The Grammar of Case, Towards a Localistic Theory*, Cambrige, Cambrige University Press.

Barcelona, Antonio (2000), "On the plausibility of claiming metonymic motivation for conceptual metaphor", u: Barcelona, Antonio (ed.), *Metaphor and metonymy at the crossroads*, 215–231, Berlin, Mouton de Gruyter.

Barcelona, Antonio (2003), "The case for a metonymic bases of pragmatic inferencing: Evidence from jokes and funny anecdotes", u: Panther, Klaus-Uwe, Thornburg, Linda L. (eds.), *Metonymy and pragmatic inferencing*, 81–102, Amsterdam, John Benjamins.

Barcelona, Antonio (2009), "Motivation of construction meaning and form, The roles of metonymy and inference", u: Panther, Klaus Uwe, Thornburg, Linda, Barcelona, Antonio (eds.), *Metonymy and Metaphor in Grammar* (Human Cognitive Processing 25), 363–401, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Barcelona, Antonio (2011), "Reviewing the properties and prototype structure of metonymy", u: Benczes, Réka, Barcelona, Antonio, Ruiz de Mendoza, Francisco Jóse (eds.), *Defining metonymy in cognitive linguistics*, *Towards a consensus view*, 7–57, Amsterdam, John Benjamins.

Belaj, Branimir (2005), "On the cognitive status of mental spaces and of some types of metonymy within Conceptual Integration Theory", *Jezikoslovlje* 4, 119–144.

Belaj, Branimir (2007), "Konceptualnosemantički aspekti prototipnih struktura s bezličnim i obezličenim glagolima i njihove sintaktičke implikacije", u: Kuna, Branko (ed.), *Sintaktičke kategorije*, 21–51, Osijek, Filozofski fakultet.

Belaj, Branimir (2008), *Jezik, prostor i konceptualizacija*, *Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Osijek, Filozofski fakultet.

Belaj, Branimir (2010), "Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od+genitiv*", u: Birtić, Matea, Brozović-Rončević, Dunja (eds.), *Sintaksa padeža*, Zbornik radova znanstvenoga skupa *Drugi hrvatski sintaktički dani*, 15–33, Zagreb – Osijek, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Filozofski fakultet.

Belaj, Branimir (2011), "Shematic meaning of the Croatian verbal prefix *iz-*, meaning chains and syntactic implications", u: Brdar, Mario, Gries, Stefan Th., Žic Fuchs, Milena (eds.), *Cognitive linguistics: Convergence and Expansion*, 115–149, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.

Belaj, Branimir (2013), "O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskom jeziku", u: Pišković, Tatjana, Vuković, Tvrtko (eds.), *Vrijeme u jeziku – Nulti stupanj pisma*, 11–32, Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb, Filozofski fakultet.

Belaj, Branimir, Buljan, Gabrijela (2016), "The polysemy of the Croatian verbal prefix *od-*", *Review of Cognitive Linguistics* 14, 337–384.

Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran (2017), *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga druga, Sintaksa jednostavne rečenice*, Zagreb, Disput.

Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran (2020), *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga treća, Sintaksa složene rečenice*, Zagreb, Disput.

Belaj, Branimir (2021), "Metonymy and Croatian adverbial clauses", *Jezikoslovlje* 22, 295–338.

Brač, Ivana (2019), *Instrumental u hrvatskom jeziku*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Brdar, Mario (2007), *Metonymy in Grammar. Towards Motivating Extensions of Grammatical Categories and Constructions*, Osijek, Filozofski fakultet.

Brdar, Mario (2020), "Now you see me, now you don't: Metonymic mirages and myopia", u: Buljan, Gabrijela, Matek, Ljubica, Oklopčić, Biljana, Rehlicki Poljak, Jasna, Runtić, Sanja, Zlomislić, Jadranka (eds.), *Essays in Honour of Boris Berić's Sixty-Fifth Birthday: What is Past is Prologue*, 257–276, Newcastle upon Type, Cambridge Scholars Publishing.

Brdar, Mario, Brdar-Szabó, Rita, Gradečak-Erdeljić, Tanja, Buljan, Gabrijela (2001), "Predicative adjectives in some Germanic and Slavic languages: On the role of metonymy in extending grammatical constructions", *Suvremena lingvistika* 26, 35–57.

Brdar, Mario, Brdar-Szabó, Rita (2003), "Metonymic coding of linguistic action in English, Croatian and Hungarian", u: Panther, Klaus Uwe, Thornburg, Linda (eds.), *Metonymy and pragmatic inferencing*, 241–266, Amsterdam, John Benjamins.

Brdar, Mario, Brdar-Szabó, Rita (2004), "The metaphtonymic bases of metacommunicative conditionals", *Research in Language* 2, 99–115.

Brdar, Mario, Brdar-Szabó, Rita (2013), "Some reflections on metonymy and word-formation", *Explorations in English Language and Linguistics* 1, 40–62.

Brdar, Mario, Brdar-Szabó, Rita (2017), "On constructional blocking of metonymies: A cross-linguistic view", *Review of Cognitive Linguistics* 15, 183–223.

Brdar, Mario, Brdar-Szabó, Rita (2021), "Metonymic indeterminacy and methalepsis: Getting two (or more) targets for the price of one vehicle", u: Soares da Silva, Augusto (ed.), *Figures: Intersubjectivity and Usage*, 211–247, Amsterdam, John Benjamins.

Copestake, Ann, Briscoe, Ted (1995), "Semi-productive polysemy and sense extension", *Journal of Semantics* 12, 15–67.

Corbett, Greville G. (1987), "The morphology/syntax interface: Evidence from possessive adjectives in Slavonic", *Language* 63, 299–345.

Cristofaro, Sonia (2003), *Subordination*, New York, Oxford University Press.

Cristofaro, Sonia (2014), "Is there really a syntactic category of subordination?", u: Visapää, Laura, Kalliokoski, Jyrki, Sorva, Helena (eds.), *Context of subordination. Cognitive, typological and discourse perspectives*, 73–91, Amsterdam, John Benjamins.

Croft, William (1993), "The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies", *Cognitive Linguistics* 4, 335–370.

Croft, William (2001), *Radical construction grammar: syntactic theory in typological perspective*, Oxford, Oxford University Press.

Dancygier, Barbara (1993), "Interpreting conditionals: time, knowledge and causation", *Journal of Pragmatics* 19, 403–434.

Dancygier, Barbara (1998), *Conditionals and prediction: Time, knowledge and causation in conditional constructions*, Cambridge, Cambridge University Press.

Dancygier, Barbara, Sweetser, Eve (2000), "Constructions with if, since, and because: Causality, epistemic stance, and clause order", u: Couper-Kuhlen, Elizabeth, Kortmann, Bernd (eds.), *Cause – Condition – Concession – Contrast*, 111–142. Berlin, Mouton de Gruyter.

Despot, Kristina, Tonković, Mirjana, Brdar, Mario, Essert, Mario, Perak, Benedikt, Ostroški Anić, Ana, Nahod, Bruno, Pandžić, Ivan (2019), "MetaNet.HR: Croatian Metaphor Repository", u: Bolognesi, Marianna, Brdar, Mario, Despot, Kristina (eds.), *Metaphor and metonymy in the digital age. Theory and methods for building repositories of figurative language*, 123–146. Amsterdam, John Benjamins.

Díez, Olga (2002), "Body part metonymies in action and perception frames: A cognitive analysis", *EPOS* XVIII, 309–323.

Evans, Vyvyan (2004), *The Structure of Time: Language, meaning and temporal cognition*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.

Fillmore, Charles, J. (1982), "Frame semantics", u: The Linguistc Society of Korea (ed.), *Linguistics in the Morning Calm*, 111–137, Seoul, Hanshin.

Fillmore, Charles, J. (1985), "Frames and the Semantics of Understanding", *Quaderni di Semantica* 6, 222–253.

Foley, William. A., Van Valin, Robert, D., Jr. (1984), *Functional syntax and universal grammar*, Cambrige, Cambridge University Press.

Geis, Michael L, Zwicky, Arnold M. (1971), "On invited inferences", *Linguistic Inquiry* 11, 561–566.

Gnjatović, Tena, Matasović, Ranko (2010), "Evidencijalne strategije u hrvatskom jeziku", u: Birtić, Matea, Brozović-Rončević, Dunja (eds.) *Sintaksa padeža*, Zbornik radova znanstvenoga skupa Drugi hrvatski sintaktički dani, 89–99, Zagreb – Osijek, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Filozofski fakultet Osijek.

Goossens, Louis (1999), "Metonymic bridges in modal shifts", u: Panther, Klaus-Uwe, Radden, Günter (eds.), *Metonymy in language and thought*, 193–210. Amsterdam, John Benjamins.

Harris, Martin (1986), "The evolution of conditional sentences in Romance", *Romance Philology* 39(4), 405–436.

Harris, Martin (1988), "Concessive clauses in English and Romance", u: Haiman, John, Thompson, Sandra A. (eds.), *Clause combining in grammar and discourse* (Typological Studies in Language 18), 71–99, Amsterdam, John Benjamins.

Haspelmath, Martin (1989), "From purposive to infinitive – a universal path of grammaticalization", *Folia Linguistica Historica* 10, 287–310.

Haspelmath, Martin, König, Ekkehard (1998), "Concessive conditionals in the languages of Europe", u: van der Auwera, Johan (ed.), *Adverbial constructions in the languages of Europe (Empirical Approaches to Language Typology/ EUROTYP, 20–3)*, 563–640, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.

Heine, Bernd, Claudi, Ulrike, Hünnemeyer, Friederike (1991), "From cognition to grammar – evidence from African languages", u: Traugott, Elisabeth Closs, Heine, Bernd (eds.), *Approaches to grammaticalization 1*, 149–187, Amsterdam, John Benjamins.

Hengeveld, Kees (1989), "Layers and operators in Functional Grammar", *Journal of Linguistics* 25, 127–157.

Hopper, Paul J., Traugott, Elizabeth Closs (2003), *Grammaticalization*, 2nd edn. Cambridge, Cambridge University Press.

Johnson, Mark (1987), *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago – London, The University of Chicago Press.

Kortmann, Bernd (1997), *Adverbial subordination*, Berlin, Mouton de Gruyter.

Kovačević, Miloš (1988), *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, Svjetlost.

Kovačević, Miloš (2006), *Spisi o stilu i jeziku*, Banja Luka, Književna zadruga.

König, Ekkehard (1985), "Where do concessives come from", u: Fisiak, Jacek (ed.), *Historical semantics and historical word formation*, 263–282. Berlin, De Gruyter.

König, Ekkehard (1986), "Conditionals, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of Contrast, Overlap and Neutralization", u: Traugott, Elisabeth Closs, Ter Meulen, Alice, Snitzer, Judy, Ferguson, Charles A. (eds.), *On Conditionals*, 229–246, Cambridge, Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltan, Radden, Günter (1998), "Metonymy: Developing a cognitive linguistic view", *Cognitive Linguistics* 9, 37–77.

Kuna, Branko (2003), "NP-pomicanje i posvojni genitiv", *Jezikoslovlje* 4, 279–285.

Lakoff, George (1987), *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*, Chicago, Chicago University Press.

Lakoff, George, Johnson, Mark (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago and London, The University of Chicago.

Lakoff, George, Turner, Mark (1989), *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor*, Chicago, Cambrige University Press.

Langacker, Ronald, W. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar*, *Vol. 1*, Stanford, California, Stanford University Press.

Langacker, Ronald, W. (1991), *Foundations of Cognitive Grammar*, *Vol. 2*, Stanford, California, Stanford University.

Langacker, Ronald, W. (1993), "Reference-point constructions", *Cognitive Linguistics* 4, 1–38.

Langacker, Ronald W. (1997), "Constituency, dependency and conceptual grouping", *Cognitive Linguistics* 8, 1–32.

Langacker, Ronald, W. (2000), *Grammar and Conceptualization*, Berlin – NewYork, Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. (2008), *Cognitive Grammar, A basic introduction*, New York, Oxford University Press.

Langacker, Ronald, W. (2009a), "Metonymic grammar", u: Panther, Klaus-Uwe, Thornburg, Linda, Barcelona, Antonio (eds.), *Metonymy and metaphor in grammar*, 45–71, Amsterdam, John Benjamins.

Langacker, Ronald W. (2009b), *Investigations in Cognitive Grammar*, Berlin, Mouton de Gruyter.

Lyons, John (1977), *Semantics. Vol. 2*, Cambrige, Cambridge University Press.

Marković, Ivan (2008), "Hrvatski posvojni pridjev kao antecedent relativnoj zamjenici", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 34, 239–253.

Marković, Ivan (2020), "O imenolikosti hrvatskih posvojnih pridjeva", *Suvremena lingvistika* 46, 223–238.

Matasović, Ranko (2000), "The possessive and adjective phrases in Croatian", *Suvremena lingvistika* 49–50, 99–109.

Moore, Kevin, Ezra (2006), "Space-to-time mappings and temporal concepts", *Cognitive linguistics* 17, 199–244.

Nunberg, Geoffrey (1979), "The non-uniqueness of semantic solutions: Polysemy", *Linguistics and Philosophy* 3, 143–184.

Nunberg, Geoffrey (1995), "Transfers of meaning", *Journal of Semantics* 12, 109–132.

Palić, Ismail (2018), "O složenim rečenicama s alternativnim bezuvjetnim klauzama", *Croatica* 62, 139–156.

Palmer, Gary, B. (1996), *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin, University of Texas Press.

Panther, Klaus Uwe (2003), "Review of F. Ruiz de Mendoza & J. L. Otal 2002. Metonymy Grammar, and Communication. Albolote: Editorial Comares", *Annual Review of Cognitive Linguistics* 1, 276–288.

Panther, Klaus Uwe (2005), "The role of conceptual metonymy in meaning construction", u: Ruiz de Mendoza, Francisco, J., Peña Cervel, Sandra, M. (eds.), *Cognitive Linguistics, Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*, 353–386, New York, Mouton de Gruyter.

Panther, Klaus Uwe, Thornburg, Linda (1998), "A cognitive approach to inferencing in conversation", *Journal of Pragmatics* 30, 755–769.

Panther, Klaus Uwe, Thornburg, Linda (1999), "The Potentiality for Actuality metonymy in English and Hungarian", u: Panther, Klaus Uwe, Radden, Günter (eds.), *Metonymy in Language and Thought* 333–356, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.

Panther, Klaus-Uwe, Thornburg, Linda (2000), "The effect for cause metonymy in English grammar", u: Barcelona, Antonio (ed.), *Metaphor and metonymy at the crossroads*, 215–231, Berlin, Mouton de Gruyter.

Panther, Klaus Uwe, Thornburg, Linda (2007), „Metonymy",*The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Geeraerts, Dirk, Cuyckens, Hubert (eds.), 236–263, Oxford, Oxford University Press.

Panther, Klaus-Uwe, Thornburg, Linda, Barcelona, Antonio (eds.) (2009), *Metonymy and metaphor in grammar*, Amsterdam, John Benjamins.

Peña Cervel, Sandra, M., Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco, J. (2009), "The metonymic and metaphoric grounding of two image-schema transformations", u: Panther, Klaus Uwe, Thornburg, Linda, Barcelona, Antonio (eds.), *Metonymy and Metaphor in Grammar*, 339–361, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Pranjković, Ivo (2016), *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*, Zagreb, Matica hrvatska.

Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, Svartvik, Jan (1985), *A comprehensive grammar of the English Language*, London, Longman.

Radden, Günter (2011), "Spatial Time in the West and East", u: Brdar, Mario, Omazić, Marija, Pavičić Takač, Višnja, Gradečak Erdeljić, Tanja, Buljan, Gabrijela (eds.), *Space and Time in Language*, 1–41, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Peter Lang.

Radden, Günter, Kövecses, Zoltan (1999), "Towards a Theory of Metonymy", u: Panther, Klaus Uwe, Radden, Günter (eds.), *Metonymy in Language and Thought*, 17–59, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.

Ruiz de Mendoza, Francisco. J. (2000), "The role of mappings and domains in understanding metonymy", u: Barcelona, Antonio (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, 109–133, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.

Ruiz de Mendoza, Francisco. J., Pérez Hernández, Lorena (2001), "Metonymy and the grammar: motivation, constraints, and interaction", *Language and Communication* 21, 321–357.

Ruiz de Mendoza, Francisco. J., Peña Cervel, Sandra, M. (2002), "Cognitive operations and projection spaces", *Jezikoslovlje* 3, 131–158.

Ruiz de Mendoza, Francisco. J., Otal Campo, Jóse (2002), *Metonymy, grammar and communication*, Granada, Editorial Comares.

Ruiz de Mendoza, Francisco. J., Díez Velasco, Olga (2003), "Patterns of conceptual interaction", u: Dirven, René, Pörings, Ralf (eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, 489–533, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.

Schank, Roger, C., Abelson, Robert, P. (1977), *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*, Hillsdale, N. J., Lawrence Erlbaum Associates.

Smith, Michael, B. (1985), "Event Chains, Grammatical Relations, and the Semantics of Case in German", *CLS* 21, 388−407.

Smith, Michael, B. (1987), *The Semantics of Dative and Accusative in German*, PH.D. dissertation, San Diego, University of California.

Sperber, Dan, Wilson, Deirdre (1986), *Relevance: Communication and cognition*, Oxford, England: Blackwell: Cambridge, MA, Harvard University Press.

Sweetser, Eve (1990), *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambrige, Cambrige University Press.

Sweetser, Eve (1996), "Mental spaces and the grammar of conditional constructions", u: Fauconnier, Giles, Sweetser, Eve (eds.), *Spaces, Worlds and Grammars*, 318–333, Chicago, The Chicago University Press.

Taylor, John, R. (2002), *Cognitive Grammar*, New York, Oxford University Press.

Thornburg, Linda, Panther, Klaus Uwe (1997), "Speach act metonymies", u: Liebert, Wolf-Andreas, Redeker, Gisela, Waugh, Linda R. (eds.), *Discourse and Perspectives in Cognitive Linguistics*, 205–219, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.

Traugott, Elisabeth Closs (1985), "Conditional markers", u: Haiman, John (ed.), *Iconicity in Syntax*, 289–307, Amsterdam, John Benjamins.

Traugott, Elisabeth Closs, König, Ekkehard (1991), "The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited", u: Traugott, Elisabeth Closs, Heine, Bernd (eds.), *Approaches to grammaticalization 1*, 189–218, Amsterdam, John Benjamins.

Traugott, Elisabeth Closs, Dasher, Richard B. (2002), *Regularity in semantic change*, Cambridge, Cambridge University Press.

Van Valin, Robert, D., Jr., LaPolla, Randy, J. (1997), *Syntax, structure, meaning and function*, Cambrige, Cambridge University Press.

Waltereit, Richard (1999), "Grammatical constraints on metonymy: On the role of the direct object", u: Panther, Klaus-Uwe, Radden, Günter (eds.), *Metonymy in language and thought*, 233–253, Amsterdam, John Benjamins.

Metaphor, Metonymy and Croatian Subordinated Structures

Abstract

Since the beginning of the 1980s (Lakoff and Johnson 1980), metaphor, metonymy, and figurative language in general have been the center of interest in cognitive linguistics, i.e. cognitive semantics. In spite of its popularity among cognitive linguists, the theory of conceptual metaphor and metonymy has mainly been applied at syntagmatic and clausal levels. At the same time, their interaction at the level of complex sentences has remained on the sidelines, notable exceptions include studies by e.g. Sweetser (1990, 1996). In this paper, we apply conceptual metaphor theory, and to a lesser extent cognitive grammar, to show that conceptual metaphor and metonymy make a strong presence at the level of complex sentences – mainly in subordination. This includes all types of finite and nonfinite subordinate clauses, viz. adverbial, complement and relative clauses.

KEY WORDS: *metaphor*, *metonymy*, *subordination*, *adverbial*, *relative*, *completive clauses and non-finite clauses*, *speech acts*

UDK: 811.163.42'367.322
Pregledni rad

Ivo PRANJKOVIĆ

Nešto napomena o kategoriji interogativnosti

KLJUČNE RIJEČI: *upitnost (interogativnost)*, *upitne rečenice*, *kategorije drugoga lica*, *pitanja (opća, posebna, otvorena, izborna, alternativna, izravna, neizravna, retorička, inicijalna, sugestivna, eho pitanja)*

U prilogu je riječ o nekim gramatičkim i/ili pragmatičnim osobitostima pitanja u hrvatskome jeziku te o raznolikim podjelama pitanja odnosno upitnih rečenica, npr. s obzirom na situacijski opseg (opća i posebna pitanja), s obzirom na stupanj informativnosti (otvorena, izborna i alternativna pitanja), s obzirom na stupanj gramatikalizacije (izravna, neizravna i retorička pitanja), s obzirom na kontekst (inicijalna pitanja, eho pitanja, sugestivna i neutralna pitanja) itd.

Kategorija interogativnosti rijetko je bivala predmetom opisa u tradicionalnoj gramatici. Glavni je razlog tome svakako činjenica da ta kategorija pripada tzv. kategorijama drugoga lica odnosno da je izravno vezana za govorni čin. Pitanjem se naime govornik obraća sugovorniku i traži od njega kakvu obavijest ili dopunu obavijesti. Time ujedno poziva sugovornika da njih dvojica zamijene uloge u komunikaciji, tj. da sugovornik prihvati ulogu govornika, a govornik ulogu sugovornika (usp. opširnije o tome Pranjković 2008 i 2013: 17, Badurina i Palašić 2018 te Badurina 2021: 74). Zbog te izrazite vezanosti za govorni čin pitanjima se malo pozornosti posvećivalo i u gramatičkim priručnicima hrvatskoga jezika.

Tako se npr. u Veberovoj *Skladnji* o interogativnosti govori samo u kratkom potpoglavlju *O upitnih zaimenah*, i to jedino o zamjenicama *tko*, *što* i *koji* (usp. Weber 2005: 86–87), a u gramatici Tome Maretića ne govori se ništa,[1] što je u skladu s Maretićevom temeljnom sintaktičkom koncepcijom prema kojoj

1 Jedino se u poglavlju *Oblici* odnosno u potpoglavlju *Odnosne i upitne zamjenice* spominju zamjenice *koji*, *čiji*, *tko* i *što*, ali je tu riječ isključivo o njihovim formalnomorfološkim osobitostima (usp. Maretić 1899: 189–191).

se gotovo nikakva pozornost ne posvećuje rečeničnoj tipologizaciji. Štoviše rečenične tipologizacije Maretić smatra zališnim mudrovanjem.

U Težak–Babićevoj gramatici o upitnim se rečenicama govori na manje od pola stranice, i to u poglavlju *Rečenice po priopćajnoj svrsi*. Tu se upitna rečenica definira kao ona "rečenica kojom se pita", a zatim se govori o načinima ustrojavanja takvih rečenica: pomoću upitnih zamjenica (npr. ***Tko** si?*) i upitnih priloga (npr. ***Zašto** se on zove čovjek?*). Prilozima se tu smatraju i upitne čestice jer se navode i primjeri *Jesi **li** to pismo primila?* i ***Zar** je on samo po noći strašan?* Navodi se nadalje da se "pitanje može izreći i u obliku izjavne rečenice: *On je jak?*" Dodaje se napokon da se upitnost tih rečenica u govorenju izražava intonacijom, a u pismu upitnikom (usp. Težak–Babić 1992: 217).

U *Hrvatskoj gramatici* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje o upitnosti se govori u poglavlju *Preoblike gramatičkog ustrojstva rečenice* odnosno u potpoglavlju *Pitanje*. Pitanje se definira kao "preoblika kojom se čitav sadržaj rečeničnog ustrojstva postavlja kao upit, pa se otuda rečenici mijenja i značenje". Zatim se navodi kako jedini znak pitanja može biti intonacija, koja se "odlikuje uzlaznošću tona". Spominje se također i "mutni vokal za upitnu intonaciju", npr. *Ne bi škodilo – **a**?* Zatim se navode i kratko komentiraju primjeri upitnih rečenica s upitnim česticama, i to *li*, *da li*, *da* (npr. ***Da** otvorim oči?*) i *zar*, s upitnim zamjenicama (*tko*, *što*, *koji*, *kakav*, *čiji*), s upitnim prilozima (*kuda*, *kamo*, *gdje*, *kako*, *odakle*, *koliko*, *kada*) te s "neodređenim zamjeničkim izrazima" *makar i netko*, *makar i nešto*, koji se u upitnoj rečenici mogu zamijeniti neodređenim zamjenicama *itko* i *išta*, npr. *Je li **makar i nešto** pojeo?* prema *Je li **išta** pojeo?* Slično je i s "neodređenim izrazima" *makar i nekoji*, *makar i nekakav*, *makar i nečiji*, koji se u upitnim rečenicama mogu zamijeniti neodređenim zamjenicama *ikoji*, *ikakav*, *ičiji*. Slično je i s "neodređenim priložnim izrazima" *makar i nekada*, *makar i negdje*, koji se mogu zamijeniti "neodređenim prilozima" *ikada*, *igdje* (usp. Barić i dr. 1995: 447–450). U ovom mudrovanju o "neodređenim izrazima" dobro je, po mom sudu, jedino to što je rečeno da su zamjenice, pridjevi i prilozi s prefiksom *-i* svojstveni upitnim rečenicama. Međutim "neodređeni izrazi" tipa *makar i netko*, *makar i koji* i sl., za koje se kaže da mogu biti zamijenjeni *i*-riječima posve su nerealni, a nerealni su ponajprije zato što se u njima javljaju dvije čestice s istom, pojačajnom funkcijom (*makar* i *i*). Bit će dakle realno ili *Je li makar nešto pojeo*? ili *Je li i nešto pojeo* odnosno *Je li nešto i pojeo?* Osim toga spomenute *i*-riječi nisu neko posebno obilježje upitnih rečenica, nego svih rečenica s hipotetičkim značenjem, a takve su i neke izjavne rečenice, npr. *Ostao je bez*

igdje ikoga,[2] neke niječne koordinirane (sastavne) rečenice, npr. *Niti je **išta** doznao niti je **ikoga** pitao*, i (subordinirane) poredbene rečenice, npr. *Draže mu je skijanje nego **išta** drugo*, i, dakako, uvjetne rečenice, npr. *Ako ga **igdje** vidiš, pozdravi ga* (o naravi i funkcijama *i*-riječi usp. opširnije u prilogu *Zamjenice, pridjevi i prilozi s prefiksom -i*, usp. Pranjković 2016: 127–139).

U razmatranoj gramatici o upitnosti odnosno o upitniku govori se vrlo kratko na još jednome mjestu u poglavlju *Rečenična granica*. Tu se naime kaže kako se upitnikom "označuje da se rečenicom nešto pita" i navodi jedan primjer (usp. Barić i dr. 1995: 394).

Vrlo se slično, samo nešto opširnije i s više primjera, kao i u Institutovoj *Gramatici* o interogativnosti govori i u Katičićevoj *Sintaksi* (usp. Katičić 1986: 134–140), što je i razumljivo s obzirom na to da su se autori Institutove *Gramatike* više nego obilato služili Katičićevom *Sintaksom*.

O upitnim rečenicama kratko se (na nepunoj stranici) govori i u *Gramatici bosanskoga jezika* u poglavlju *Ciljna usmjerenost rečenice* (usp. Jahić, Halilović i Palić 2000: 360–361), ali u njoj ima i nešto novina u odnosu na prethodno razmotrene gramatike. To se prije svega tiče podjele upitnih rečenica, i to na prave upitne, upitno-poticajne i upitno-retoričke. Prave se upitne rečenice "upotrebljavaju kada se želi što doznati". Njima se "postavlja pitanje koje zahtijeva odgovor", npr. *Kad će biti suđenje?* "Upitno-poticajnim rečenicama sugovornik se postavljanjem pitanja potiče na nešto", npr. *Zašto stojite?* (u značenju: *Ne stojte!*). Takve rečenice nužno ne zahtijevaju odgovor i na njihovu kraju ne mora stajati upitnik. "Upitno-retoričke rečenice sadržavaju pitanje koje ne zahtijeva odgovor, niti se odgovor očekuje" jer "jednoznačan odgovor proizlazi iz samog pitanja", npr. *Nije li čovjek smrtan?* Mislim da je novina uvedena ovom podjelom važna jer je vezana za aktualna istraživanja u pragmalingvistici koja se tiču tzv. indirektnih govornih činova bez obzira na to što se i prije, više doduše u stilistici negoli u gramatici, govorilo o tzv. retoričkim pitanjima.

U starijoj kroatističkoj literaturi pitanjima se daleko najtemeljitije pozabavio hrvatski grecist slovenskih korijena August Musić. On je u opširnoj raspravi *Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku*, objavljenoj u tri nastavka u *Radu JAZU* na čak 266 stranica, ustvrdio da se pitanja izvode iz hipotetičkih rečenica. Tako bi se npr. pitanje *Pišu li?* izvodilo iz konstrukcije *Ako pišu, kaži da pišu* ili *Ako pišu, dopuštam da pišu*. Što se tiče tipologije pitanja odnosno

2 Takve su izjavne rečenice hipotetične jer u njima element *bez* funkcionira kao svojevrsna prijedložna negacija, a svi tipovi zanijekanosti čine strukture u kojima se javljaju hipotetičnima.

upitnih rečenica, Musić polazi od formalnih razlika koje, po njegovu mišljenju, "ponajviše znače i materijalne razlike" (usp. Musić 1908: 102) te pitanja dijeli na osam skupina: pitanja s partikulom *li*, pitanja bez upitne partikule, pitanja s partikulom *da (li)*, pitanja s partikulom *(j)eda (li)*, pitanja s partikulama *ali*, *ili*, *oli*, pitanja s partikulom *zar*, disjunktivna pitanja, npr. *Snim li sanak ili vidim?* te pronominalna pitanja, npr. *Znaš li, brate, što ti konj posrće?* (opširnije o toj Musićevoj raspravi usp. Pranjković 1989 i Badurina 2021: 75–77).

U naše se vrijeme u kroatistici pitanjima odnosno upitnim rečenicama najpotpunije pozabavio Milan Mihaljević. On pitanja dijeli na jesno-niječna, npr. *Piše (li) pjesme?*, dopunska, npr. *Lijep dan, zar ne?*, posebna (ili zamjenička) pitanja, npr. *Čega se boji Ivan?*, alternativna, npr. *Odlaziš li ostaješ?* te eho (ili ječna) pitanja, npr. *To si rekao komu?* (usp. Mihaljević 1997 i 2011 te Badurina 2021: 77–78).

U serbistici, bar koliko je meni poznato, dosad najrazrađeniju tipologiju pitanja odnosno upitnih rečenica nalazimo u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika*, posebno u poglavlju *Semantičke kategorije u prostoj rečenici: sintaksička semantika* odnosno u potpoglavlju *Interogativnost* (Piper i dr. 2005: 670–679).[3] Tu se ponajprije upitne rečenice nazivaju sintaktičkim pitanjima, za razliku od leksičko-gramatičkih pitanja, tj. pitanja s upitnim riječima *tko*, *što*, *li*, *zar*, "koja uvek funkcionišu u sklopu sinataksičkih pitanja" (Piper i dr. 2005: 670). Među formalnim odlikama sintaktičkih pitanja razlikuju se distribucija ("tj. prepozicija upitne rečenice u odnosu na rečenicu koja sadrži odgovor"), intonacija (dizanje tona na kraju rečenice), leksički sastav (upitne riječi i izrazi) te linearizacija (posebnosti u redu riječi). U nastavku se navodi da se pitanja mogu promatrati s više aspekata i klasificirati na više načina, i to prema opsegu situacije na koju se odnose, prema stupnju informativnosti, prema izraženosti posebnoga gramatičkog oblika pitanja, "prema odnosu između pitanja i prethodnog iskaza" te "prema odnosu između pitanja i replike-odgovora".

Prema opsegu situacije pitanja se dijele na situativno opća, tj. ona koja se odnose na opću situaciju, npr. *Pada li kiša?*, situativno posebna, tj. ona koja se odnose na pojedine elemente situacije, npr. *Tko je došao?* te zamjenička pitanja, tj. ona koja imaju kategorijalna značenje lica (*tko*), vremena (*kada*), pripadnosti (*čiji*), mjesta i pravca (*gdje*, *kamo*) itd.

Prema stupnju informativnosti pitanja se dijele na otvorena, izborna, alternativna i minimalna izborna. Otvorena pitanja ne sadrže imenovanje onoga što bi bio predmet odgovora. Primjerice u pitanju *Tko je na redu?* ne može se

3 Autor je cijeloga toga poglavlja Predrag Piper.

razabrati je li to Ivan, Petar, Marija, ja, ti, netko (nepoznat) ili nitko. Izborna pitanja sadrže izbor između nekoliko mogućnosti, npr. *Jesam li na redu ja, Ivan, Petar ili Marija?* Alternativna pitanja nude izbor između dviju mogućnosti, npr. *Jesam li na redu ja ili Ivan?* I napokon minimalna izborna pitanja nude samo jednu mogućnost izbora, npr. *Je li na redu Ivan?*

S obzirom na stupanj gramatikaliziranosti razlikuju se izravna (direktna), neizravna (indirektna) i retorička pitanja. Izravna pitanja mogu imati formalne odlike pitanja kao što su upitne riječi i izrazi, npr. *Pišeš **li** Ivanu?* ili im je svojstvena samo upitna intonacija, npr. *Pišeš Ivanu?* Takva se pitanja nazivaju deklarativnim. Neizravna pitanja nemaju nikakvih formalnih obilježja upitnosti, nego obilježja upitnosti dobivaju iz konteksta, npr. *Nešto si čudan?* Retorička pitanja u formalnom pogledu pripadaju pitanjima, ali ne i u funkcionalnom jer nemaju upitno značenje, nego izjavno ili, još češće, usklično, npr. *Kako se to ponašaš?*

S obzirom na kontekst upitne se rečenice najprije dijele s obzirom na lijevi kontekst odnosno s obzirom na desni kontekst. S obzirom na lijevi kontekst, tj. prethodni iskaz, pitanja se dijele na inicijalna i eho pitanja (eho-pitanja). Inicijalna otvaraju dvočlanu mikrostrukturu "pitanje – replika", npr. *Tko je na redu? – Ivan*, a eho pitanja pretpostavljaju upitnu repliku kao reakciju na kakav prethodni iskaz, pa se sastoje od inicijalnoga iskaza, upitne replike i završne replike, npr. *Čini se da će kiša. – Kiša? – Da*. S obzirom na odnos prema desnom kontekstu odnosno na odnos između pitanja i odgovora pitanja se dijele na sugestivna (kod Pipera "navodeća") i neutralna. Sugestivna su ona koja sugeriraju odgovor. Tako se npr. na pitanje *Ti si na redu, zar ne?* očekuje pozitivan odgovor, a na pitanja *Zar si ti na redu?* negativan. Neutralna pitanja ne sadrže u svom sastavu nikakav element koji bi upućivao na to kakav se odgovor očekuje, npr. na pitanje *Tko je za to kriv?* Može se odgovoriti: ja, ti, Ivan, svi mi, oni, oni drugi, nitko itd.

O interogativnosti se u istoj gramatici govori i u poglavlju *Komunikativne funkcije proste rečenice* odnosno u potpoglavlju *Interogativni iskazi* (Piper i dr. 2005: 1042–1047).[4] Tu se kategoriji interogativnosti pristupa u prvom redu s pragmalingvističkog stajališta. Naglašava se ponajprije da osim ilokutivnosti svojstvene pitanjima interogativni iskazi mogu imati i oblike molbe, prijedloga, ponude i sl. jer svi ti oblici mogu biti u službi popunjavanja informativne praznine. Naglašava se također da su interogativni iskazi najčešće usmjereni na sugovornika, često i posve konkretnoga, npr. *Kamo ti se žuri?*, ali da mogu

4 Autorica je toga poglavlja Ljudmila Popović.

biti i autoilokutivni, tj. usmjereni na samog govornika, npr. *Što mi je sada činiti?* Interogativni iskazi mogu sadržavati potpuna pitanja, najčešće jesnoniječna, koja se odnose na situaciju u cjelini, npr. *Voliš li čitati?*, a mogu biti i parcijalna, tj. odnositi se na jednu od sastavnica iskaza, npr. *Tko ti je to rekao? Čega si se sjetio? Kamo si krenuo? Zašto mi ne odgovoriš?* i sl. Osim potpunih i parcijalnih interogativni iskazi mogu sadržavati i tzv. izborna ili alternativna pitanja, npr. *Putuješ li vlakom ili autobusom? Čaj ili kavu?* i sl. (opširnije o tome i o tipologiji iskaza općenito usp. i Pranjković 2016: 205–214).

Na osnovi ovih osvrta na proučavanja vezana za kategoriju interogativnosti u hrvatskoj filologiji, a dijelom i u južnoslavenskim filologijama može se, ponajprije, potvrditi već iznijeta tvrdnja da su takva proučavanja u starijoj tradicionalnoj gramatici bila posve zanemarivana. Izuzetak je jedino i danas u dosta elemenata aktualna komentirana Musićeva studija.[5] Musićev se doprinos proučavanju interogativnosti sastoji ponajviše u poklanjanju pune pozornosti upitnim riječima (zamjenicama, pridjevima, prilozima i česticama) jer su takve riječi bez sumnje najvažnija obilježja interogativnosti u svim strukturama u kojima se pojavljuju. Osim toga Musić je vrlo dobro naslutio narav kategorije interogativnosti kad je upitne strukture povezao s hipotetičnima, bez obzira na to što se pretjeranom može ocijeniti njegova tvrdnja da se upitne rečenice izvode izravno iz hipotetičkih (ponajprije uvjetnih). Uostalom i sama su pitanja uvijek hipotetična jer za ono o čemu se pita ne zna se događa li se, je li se dogodilo ili će se dogoditi, tj. nije izvjesno.

U posljednje su vrijeme istraživanja kategorije interogativnosti bitno uznapredovala najvećim dijelom, bez sumnje, pod utjecajem vrlo respektabilnih pragmalingvističkih odnosno pragmatičkih istraživanja, posebice onih u kojima se opisuju tzv. indirektni govorni činovi (o indirektnim govornim činovima usp. npr. Searl 2018, Nikolić-Hoyt 1991 i Ivanetić 1995). Ta su istraživanja, između ostaloga, pokazala da se pitanja moraju razmatrati u kontekstu (i lijevom i desnom, kako bi rekao Piper) te da se formalne oznake upitnosti ne moraju poklapati sa stvarnima. Ima naime dosta formalno upitnih struktura koje nisu i stvarno upitne, i obrnuto. Ima dosta formalno neupitnih struktura (npr. izjavnih, poticajnih, uskličnih i sl.) koje su stvarno, značenjski upitne.[6]

5 Musićeva je izuzetnost vezana i za neka druga, ponajprije sintaktička područja, npr. za proučavanje glagolske sintakse hrvatskoga jezika (u usporedbi sa sintaktičkim ustrojstvom grčkoga jezika), za istraživanja vezana za narav i funkcije tzv. malih riječi te za opise nekih složenih, ponajprije subordiniranih struktura (o svemu tome opširnije usp. Pranjković 1989).

6 I u tome je Musić bio itekako anticipativan, posebno u dijelu svoje studije u kojem govori o tzv. polupitanjima, tj. o strukturama koje nisu formalno upitne, ali se na njih ipak očekuje

Osim u okviru pragmalingvistike važnih novosti u pristupu problematici pitanja ima i u okviru funkcionalne gramatike gdje se pitanjima pristupa sa stajališta interpersonalne funkcije jezika, tj. funkcije usmjerene na izražavanje društvenih uloga, a jedna je od tih uloga i komunikacijska uloga. U tom su kontekstu pitanja jedna od važnijih govornih funkcija, uz izjave, odgovore, naredbe i usklike. Te govorne funkcije izražavaju se uz pomoć tzv. "rečeničnih modusa" (engl. *mood*), čije su glavne opcije deklarativi, tj. izjavne strukture, interogativi, tj. upitne strukture odnosno pitanja i imperativi, tj. zapovjedne strukture (opširnije o tome usp. Halliday 2004 i Badurina 2021: 79–80).

Sve su spomenute spoznaje u mnogo čemu pridonijele povećanju interesa za kategoriju interogativnosti, i to ne samo u pragmalingvistici i funkcionalnoj gramatici nego i u gramatici uopće, posebno u sintaktičkim opisima pojedinih jezika. Štoviše vjerujem da je itekako zamisliva čak i posebna gramatika kategorije interogativnosti u kojoj bi se opisala sva formalna (leksičko-gramatička i leksička) sredstva (zamjenice, pridjevi, prilozi i čestice) za izražavanje upitnih značenja, raznoliki tipovi konstrukcija s upitnim značenjima, raznoliki tipovi upitnih značenja, konteksti u kojima se javljaju konstrukcije s upitnim značenjima, raznoliki tipovi indirektnih govornih činova sa značenjem upitnosti itd. To dakako znači da bi se kategoriji interogativnosti puno više pozornosti nego što se činilo dosad moralo posvećivati i u gramatičkim (ponajprije sintaktičkim) priručnicima.

Literatura

Babić, Josip (1977), "Searlova teorija govornih činova i jeste-treba pitanje", *Filozofske studije*, IX, Beograd, str. 151–208.

Badurina, Lada (2021), *Od gramatike prema komunikaciji*, Hrvatska sveučilišna naklada i Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Zagreb.

Badurina, Lada, Nikolina Palašić (2018), "Odgovori na pitanja o pitanjima", *Slavistična revija*, 66/3, Ljubljana, str. 383–397.

Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika (1995), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Halliday, M. A. K. (2004), *An Introduction to Functional Grammar*, third edition, Arnold, London.

Ivanetić, Nada (1995), *Govorni činovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.

odgovor. Navodi i vrlo dobar primjer: "'Tu su valja da i moja dva brata propala'. Baba odgovori: 'Jesu bogme'" (usp. Musić 1908: 130, Pranjković 1989: 48 i Badurina 2021: 82).

Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Katičić, Radoslav (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, JAZU i Globus, Zagreb.

Končarević, Ksenija (1986), "Interogativne rečenice u ruskom i srpskohrvatskom jeziku", *Prilozi proučavanju jezika*, 22, Novi Sad, str. 71–99.

Maretić, T. (1899), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.

Mihaljević, Milan (1995), "Upitne rečenice u hrvatskom jeziku", *Suvremena lingvistika*, 21/1, Zagreb, str. 17–38.

Mihaljević, Milan (1997), "Jestno-niječna pitanja u hrvatskom i crkvenoslavenskom jeziku", *Suvremena lingvistika*, 23/1–2, Zagreb, str. 191–209.

Mihaljević, Milan (2011), "Pitanja u hrvatskome jeziku", *Sintaksa hrvatskoga jezika / Književnost i kultura osamdesetih. Zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Krešimir Mićanović, Zagreb, str. 35–41.

Musić, August (1908; 1910; 1914), "Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku", Rad JAZU, knj. 172 (1908), str. 101–219; knj. 184 (1910), str. 96–230; knj. 203 (1914), str. 150–156, Zagreb.

Nikolić-Hoyt, Anja (1991), "Indirektni govorni činovi", *Suvremena lingvistika*, 35–36, Zagreb, str. 191–197.

Piper, Predrag (1983), *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović (2005), *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*, Beograd.

Pranjković, Ivo (1989), *August Musić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb.

Pranjković, Ivo (2008), "Gramatika govornika i sugovornika", *Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres*, Hrvatsko filološko društvo i Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 237–250.

Pranjković, Ivo (2010), "Komunikacijski aspekt gramatičkoga opisa", *Njegoševi dani 2, zbornik radova*, ur. Tatjana Bečanović, Filozofski fakultet, Nikšić, str. 289–292.

Pranjković, Ivo (2012), "Upitno, pojačajno, namjerno i uvjetno *li*", *Pismo*, Sarajevo, str. 33–43.

Pranjković, Ivo (2013), *Gramatička značenja*, Matica hrvatska, Zagreb.

Pranjković, Ivo (2016), *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*, Matica hrvatska, Zagreb.

Rakić, Stanimir (1984), "Serbo-Croatian yes/no-questions and speech acts", *Journal of Pragmatics*, 8, str. 693–713.

Searl, John Rogers (2018), *Govorni činovi. Ogled iz filozofije jezika*, prev. Nikolina Palašić, Matica hrvatska, Zagreb.

Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Težak, Stjepko, Stjepan Babić ([7]1992), *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.

Weber, Adolfo (1859; 2005), *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč, 1859 [Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2005.]

Some notes on the category of interrogativity

Abstract

The paper focuses on some grammatical and/or pragmatic properties of questions in the Croatian language and various categorisations of questions, i.e., interrogatives, with regard to the situational scope (general and special questions), the degree of informativeness (open-ended, yes-no and alternative questions), the degree of grammaticalization (direct, indirect and rhetorical), the context (initial, echo, suggestive and neutral questions), etc.

KEY WORDS: *interrogativity*, *interrogative sentences*, *second person*, *questions (general, special, open-ended, yes-no, alternative, direct, indirect, rhetorical, initial, suggestive, echo questions)*

UDK: 811.163.43'366.5
Izvorni naučni rad

Ismail PALIĆ

O SPECIFIKATORIMA ASPEKTUALNOSTI U BOSANSKOME JEZIKU*

KLJUČNE RIJEČI: *aspektualnost (totalna i durativna)*, *specifikator*, *svršeni i nesvršeni glagoli*, *polaritet*, *okvir negacije*

U ovom prilogu govori se o specifikatorima aspektualnosti. Razmatraju se gramatičke funkcije riječi *još (uvijek), već, tek, više / dalje* i *i dalje* koje su povezane s izricanjem aspektualnosti u rečenici. Razmatranje je uglavnom usredotočeno na upotrebu ovih riječi kao pomoćnih markera aspektualnosti i njihovu analizu utemeljenu na odabranim karakterističnim primjerima. U prvom se dijelu daje kratak historijat istraživanoga problema te definiraju pristup i ključni pojmovi, drugi dio donosi raspravu, a treći glavne zaključke.

1. Uvod

Glagolski aspekt u lingvistici je danas dobro poznata gramatička pojava koja je zapažena davno i čija istraživanja sežu još u antičko doba. No tek je u 19. stoljeću privukla širu pažnju, i to zahvaljujući prije svega radovima slavenskih lingvista koji su govorili o *vidu* (rus. *vid'* = pogled) kao posebnoj gramatičkoj kategoriji glagola različitoj od vremena. Kasnije je ovaj pojam preuzet u zapadnoj lingvistici i ruski naziv *vid'* preveden najprije na francuski kao *aspekt* (fr. *aspect*), a potom i na njemački kao *vrsta radnje* (njem. *Aktionsart*). U početku se vjerovalo kako je riječ o istoj pojavi, a kasnije se došlo do spoznaje da se odgovarajuće gramatičke kategorije koje se imenuju ovim nazivima u različitim jezicima bitno razlikuju. Tema o kojoj raspravljam u ovom radu ne nameće mi potrebu ni obavezu da ulazim u problem vida, aspekta i

* Ovaj je rad finansirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku* – SARGADA (2019–04–7896).

Aktionsarta na globalnoj razini,[1] nego zahtijeva samo vrlo kratke (uglavnom poznate) uvodne upute na gramatičku kategoriju glagolskog vida te semantičku kategoriju aspektualnosti u slavenskim jezicima, odnosno u bosanskome (i time i u drugim novoštokavskim standardnim jezicima).

Glagolski vid uglavnom se u novoštokavskim gramatikama definira kao gramatička ili leksičko-gramatička kategorija koja se očituje u binarnoj opreci između glagola koji označavaju svršene, perfektivne radnje (svršeni, pefektivni glagoli) i onih koji označavaju nesvršene, imperfektivne radnje (nesvršeni, imperfektivni) glagoli (usp. Stevanović 1986; Barić i dr. 1996; Jahić–Halilović–Palić 2000; Silić–Pranjković 2005 i dr.). Kao sinonim nazivu *(glagolski) vid* ponekad se koristi naziv *(glagolski) aspekt* (usp. Barić i dr. 1996; Jahić–Halilović–Palić 2000 i dr.). Međutim, kako ispravno primjećuje Comrie (1976: 3), aspekt je mnogo više od pukoga gramatičkog obilježja glagola, riječ je o različitim načinima gledanja na unutarnju vremensku strukturu obilježene situacije, koji mogu biti jezički kodirani na različite načine, a primarno morfološkom strukturom glagola. Upravo se na tom tragu ovdje određuje *aspektualnost.* Razlikuje se naime **(glagolski) vid** kao gramatička kategorija glagola: prema njemu se svi bosanski glagoli razvrstavaju na svršene, nesvršene i neobilježene (tzv. dvovidne). S druge se strane **aspektualnost** definira kao semantička kategorija rečenice prema kojoj se razlikuju dva načina promatranja i predočavanja unutarnje vremenske konstituencije situacije označene rečenicom. Prvim se načinom ta situacija promatra izvana i s obzirom na svoje unutarnje vrijeme predstavlja u svojoj cjelini, totalitetu. Takva aspektualnost naziva se **totalnom (neprogresivnom) aspektualnošću**. Na drugi se način situacija označena rečenicom promatra iznutra, iz perspektive svoga toka, razvoja i opstajanja, te se predočava kao protezanje ili trajanje u vremenu, zbog čega se naziva **durativnom (progresivnom) aspektualnošću**.[2] Kad je riječ o drugom ključnom pojmu kojim se operira u ovom radu – tj. pojmu specifikator – on se definira specifično i nešto drugačije negoli je to uobičajeno u

1 Inače je riječ o temi koja je globalno i te kako dobro istražena. Kao dobri izvori mogu se preporučiti: Comrie (1976), Bache (1982), Dahl (1985), Binnick (1991), Verkuyl (1993), Berdinetto–Delfitto (2000), MacDonald (2008) i dr. Kad je posrijedi *Aktionsart*, treba, svakako, uputiti na Vendlera (1957) i njegov članak "Verbs and Times", u kojem on glagolske izraze (*verb terms*) dijeli u četiri skupine. Tako on razlikuje izraze stanja (*state terms*), izraze aktivnosti (*activity terms*), izraze ostvarenja (*accomplishment terms*) i izraze postignuća (*achievement terms*).

2 Na isti ili sličan način o aspektualnosti, odnosno odgovarajućim pojmovima i nazivima koji korespondiraju s aspektualnošću i njezinim tipovima, govore i drugi (usp. Henk 1993; Berdinetto–Delfitto 2000; Huddleston–Pullum 2002 i dr.).

onim teorijsko-metodološkim pravcima koji se njime koriste.[3] **Specifikatori** se naime ovdje definiraju kao kategorijalni tip zavisnika u sintagmama koji su specijalizirani za specifične gramatičke službe. U toj ulozi obično stoje funkcionalne sintaksičke kategorije riječi kao što su determinativi, ali specifikatori također mogu biti i adverbi, tačnije čestice kao njihova podvrsta.

Specifikatori aspektualnosti koji su predmet razmatranja u ovom prilogu u južnoslavenskoj lingvistici dosad, koliko mi je poznato, nisu opisivani na način kako se to ovdje čini. Jedan od rijetkih autora koji se posebno pozabavio nekima od njih bio je Pranjković (2018), koji te riječi analizira s obzirom na različita značenja i funkcije koje mogu imati u sintaksičkim konstrukcijama, pokazujući kako su čestice *već*, *još* i *tek* povezane i s izricanjem vremena. Opisi ovih riječi, uključujući njihovu kategorizaciju, značenja i funkcije, uglavnom se navode u rječnicima (usp. Anić 2006; Halilović–Palić–Šehović 2010 i dr.), kao i u gramatikama (usp. Stevanović 1986; Jahić–Halilović–Palić 2000; Silić–Pranjković 2005 i dr.) u kojima se u okviru razmatranja drugih pojavnosti manje-više daju tek usputne napomene o njima. Zato postoji dobar razlog da se detaljnije osvrnemo na ovakve riječi, a ovdje se to čini s obzirom na funkciju koju one imaju u gramatičkome markiranju aspektualnosti.

2. Rasprava

Specifikatori su u glagolskim sintagmama, odnosno klauzama povezani s izricanjem semantičke kategorije aspektualnosti, kao u sljedećim primjerima:

(1) *Utakmica **još** traje.*
(2) *On se **već** vratio s posla.*
(3) ***Tek** su stigli s odmora.*
(4) ***Više** se time nećemo baviti.*

Bosanski jezik raspolaže manjim brojem specifikatora glagolskih glava u sintagmama i klauzama, a među njima su adverbi[4] *još (uvijek)*, *već*, *tek*, *više / dalje* i *i dalje*. Ove su jedinice relativno osjetljive na polaritet. Tako *već* i *tek*

3 U gramatici fraznih struktura specifikatori su obično zatvoreni skupovi jedinica koji kao lijevi zavisnici specificiraju glavu sintagme ili konstrukciju glave s komplementom, kao što su npr. članovi, demonstrativi, kvantifikatori i posesivi u supstantivnim sintagmama, kvantifikatori u adverbnim sintagmama i dr. (usp. O'Grady–Dobrovolski–Aronoff 1996). U generativnoj X-bar teoriji specifikator je sintaksička pozicija koja je u strukturnoj reprezentaciji čvor koji je sestra X' čvoru (usp. Carnie 2013). O različitim definicijama i tumačenjima specifikatora v. i Brown (2006).

4 Adverbi su funkcionalna kategorija riječi u koju primarno spadaju prilozi, neki brojevi, neke čestice i dr.

karakteristično dolaze u potvrdnim rečenicama, *više* i *dalje* u odričnim, a *još (uvijek)* i *i dalje* i u potvrdnim i u odričnim. Općenito se odlikuju visokom frekventnošću i ne poznaju ograničenja s obzirom na funkcionalnostilski tip diskursa.

2.1. Specifikatori *još (uvijek)*, *već* i *i dalje*

Specifikatori *još* (koji redovno može biti pojačan elementom *uvijek*) i *već* u konstrukcijama s glagolima nesvršenog vida upotrebljavaju se da označe da se situacija nastavlja, odnosno da je započeta; usp.

(5a) *Knjige su **još (uvijek)** na stolu.* (5b) *Knjige su **već** na stolu.*
(6a) *Edo **još (uvijek)** trči.* (6b) *Edo **već** trči*
(7a) *Ema **još (uvijek)** piše izvještaj.* (7b) *Ema **već** piše izvještaj*

Sve su situacije u navedenim rečenicama durativne: u (5) je to stanje, u (6) aktivnost, a u (7) ostvarenje (u predterminalnoj fazi). One su smještene u sadašnjosti koja je obilježena deiktičkim prezentom. Vremenska lokacija situacija u njima može se precizirati adverbijalom vremena, i ona će ostati nepromijenjena bez obzira na prisustvo ili odsustvo adverba *još*; usp.

(5c) *Knjige su **u ovom trenutku** (još / već) na stolu.*
(6c) *Edo **u ovom trenutku** (još / već) trči.*
(7c) *Ema **u ovom trenutku** (još / već) piše izvještaj.*

Prema tome jasno je da adverbi *još* i *već* u ovim i sličnim rečenicama nisu adverbijali vremena niti su primarno povezani s obilježavanjem vremena označene situacije. Kao što je već istaknuto, *još* upućuje na to da se situacija nastavlja, a *već* da je situacija započela. Istu obavijest o unutarnjoj konstituenciji situacije nose i predikatski glagoli u navedenim rečenicama koji su nesvršenog vida. Međutim *još* i *već* pojavljuju se kao dodatni markeri aspektualnog značenja, i to obično onda kad postoji implikatura odricanja nastavljanja ili započinjanja označene situacije, ili pak kad je potrebno eksplicitno označiti i istaknuti suprotnost prema nekoj drugoj očekivanoj (ili uobičajenoj) sitauciji (npr. *Knjige su **još** na stolu, iako su već trebale biti sklonjene*; *Knjige su **već** na stolu, a očekivao sam da nisu ni stigle*). U tome i jest razlika između gornjih rečenica sa specifikatorima *još* i *već* ((5a–b), (6a–b) i (7a–b)) i njihovih varijanata bez specifikatora (usp. *Knjige su na stolu*; *Edo trči*; *Ema piše izvještaj*). *Još* i *već* mogu se i kombinirati u kontrastnim klauzama unutar složene rečenice kako bi se istaknula razlika u stanju, odnosu progresu iste osnovne situacije; usp.

(8) *Ema **još** piše svoj izvještaj, dok Edo svoj **već** završava.*

Dakako, *još* i *već* nisu ograničeni samo na sadašnjost, već jednako specificiraju situacije u prošlosti i budućnosti; usp.

(9) ***Još** čitam Edin izvještaj.*
(9a) ***Još** sam čitao Edin izvještaj kad mi je Ema donijela svoj.*
(9b) ***Još** ću čitati Edin izvještaj u trenutku kad mi Ema donese svoj.*
(10) ***Već** čitam Edin izvještaj.*
(10a) ***Već** sam čitao Edin izvještaj kad mi je Ema donijela svoj.*
(10b) ***Već** ću čitati Edin izvještaj u trenutku kad mi Ema donese svoj.*

Navedeni primjeri pokazuju da *još* i *već* u sferi prošlosti i budućnosti mogu funkcionirati isto kao i u sferi sadašnjosti, tj. upućivati na to da se situacija nastavila ili da je započela (kao u (9a) i (10a)), odnosno da će se nastaviti ili započeti (kao u (9b) i (10b)). Treba međutim kazati da ovi specifikatori pri kodiranju prošlih i budućih situacija nose i drukčija, specifična značenja. Tako *još* znači nastavljanje poslije prekida ili neke ustanovljene vremenske tačke, pa će najvjerovatnija interpretacija rečenica ***Još** sam čitao Edin izvještaj* i ***Još** ću čitati Edin izvještaj* podrazumijevati ustvari nastavak čitanja (i) nakon nekog vremena. S druge strane specificiranje aspektualnosti prošle situacije specifikatorom *već* može biti (i najčešće jest) znak da je ta situacija završena (usp. ***Već** sam čitao Edin izvještaj*), dok u sferi budućnosti *već* može upućivati na izvjesnost početka aktualizacije situacije (usp. ***Već** ću čitati Edin izvještaj*), pokazujući tako veliku sličnost s modalnim adverbima.

Specifikator *još*, kako je napomenuto, također dolazi u odričnim rečenicama i tu jednako znači da se situacija – suprotno pretpostavkama, očekivanjima ili tvrdnjama – nastavlja, tačnije da je i dalje aktualno nepostojanje datog stanja ili nevršenje označene aktivnosti, odnosno ostvarenja; usp.

(5d) *Knjige **još** nisu na stolu.*
(6d) *Edo **još** ne trči.*
(7d) *Ema **još** ne piše izvještaj.*

Još u odričnoj rečenici, a pogotovo kad se pozicionira finalno (usp. *Knjige nisu na stolu **još***; *Edo ne trči **još***; *Ema ne piše izvještaj **još***) nosi jaku implikaturu da će ono što se ocjenjuje kao pozitivno stanje stvari nastupiti u ne tako dalekoj budućnosti (npr. knjige će uskoro biti na stolu, Edo će uskoro trčati, Ema će uskoro pisati izvještaj). Zato se obično i kontrastira suprotnom rečenicom (npr. *Knjige nisu na stolu još, ali će uskoro biti*).

I u potvrdnim i u odričnim rečenicama umjesto *još* načelno se može upotrijebiti specifikator *i dalje* s neizmijenjenim osnovnim značenjem; usp.

(5e) *Knjige su **i dalje** na stolu.* (5f) *Knjige **i dalje** nisu na stolu.*
(6e) *Edo **i dalje** trči.* (5f) *Edo **i dalje** ne trči.*
(7d) *Ema **i dalje** piše izvještaj.* (7f) *Ema **i dalje** ne piše izvještaj.*

Specifikator *i dalje* u odričnoj rečenici, za razliku od specifikatora *još*, ne nosi implikaturu (ili barem ne jaku implikaturu) da će ono što se ocjenjuje kao pozitivno stanje stvari nastupiti u ne tako dalekoj budućnosti. To se lijepo može vidjeti na primjeru njegova finalnoga pozicioniranja. Tako rečenici *Knjige nisu na stolu **i dalje*** ne odgovara kontrastiranje suprotnom rečenicom (usp. ??*Knjige nisu na stolu i dalje, ali će uskoro biti*.)

Specifikator *već* može imati jaku implikaturu izvjesnosti označenog stanja, što je sasvim u skladu s njegovim značenjem započinjanja. Karakteristični su u tom pogledu primjeri budućih situacija (usp. već datu napomenu o tome) i situacija za koje se pita, gdje se sugerira potvrdan odgovor; usp.

(11) *Jeste li **već** kod kuće?*
(12) *Igraš li **već** za prvi tim?*

Posebna je napokon upotreba specifikatora *već* u konstrukcijama tzv. montiranja situacije. Ona se može ilustrirati primjerima kakvi su sljedeći:

(13) *Brana bi u svakom trenutku mogla popustiti: **već** se vide pukotine na njoj.*
(14) ***Već** su počeli negodovati; ne izgleda da će naš prijedlog proći.*

Takvim se rečenicama aludira na nove situacije koje po govornikovu mišljenju predstavljaju nepovoljno, nepoželjno stanje stvari.

2.2. Specifikatori *više* i *dalje*

Specifikator *više* u konstrukcijama s nesvršenim glagolima upućuje na to da se označena situacija ne nastavlja, tj. da se ne proteže i na određeni dio perioda u kojem se iz bilo kojeg razloga očekuje ili za koji se pretpostavlja ili tvrdi da ta situacija u njemu još postoji. *Više* presuponira prethodno postojanje ili aktualizaciju označene situacije i nosi implikaturu da bi se moglo zamišljati kako ona i dalje postoji, odnosno kako je još aktualna. Njegovu upotrebu ilustriraju sljedeći primjeri:

(15) *Ona **više** ne živi u Sarajevu.*
(16) *Nismo **više** raspravljali o tome.*
(17) *Neću **više** pisati ovaj članak za lokalne novine.*

Ni u rečenicama (15–17) – kao ni u svima gore navedenima i razmatranima – podvučeni adverbi ne lociraju označene situacije vremenski, već se tiču njihove aspektualnosti ograničavajući trajanje situacija na interval koji prethodi ustanovljenoj deiktičkoj tački. U tom se smislu specifikator *više* kontrastira sa specifikatorom *još*, koji naprotiv funkcionira kao marker neograničavanja, tj. nastavljanja situacije (usp. *Ona **još** živi u Sarajevu* prema *Ona **više** ne živi u Sarajevu*).

Specifikatoru *više* u ovoj ulozi može biti konkurentan specifikator *dalje*, tako da postoje mogućnosti zamjene; usp.

(15a) ?*Ona **dalje** ne živi u Sarajevu.*
(16a) *Nismo **dalje** raspravljali o tome.*
(17a) *Neću **dalje** pisati ovaj članak za lokalne novine.*

Sudeći prema primjeru (15a), upotreba specifikatora *dalje* u situacijama tipa stanja može biti problematična (usp. i ?*Knjige **dalje** nisu na stolu*; ?*Kiša **dalje** ne pada*). S druge strane *dalje* je, čini se, normalno kompatibilno s aktivnostima (kao u (16a)) i ostvarenjima (kao u (17a)), no vjerovatno nešto rjeđe u upotrebi. Razlog možda treba tražiti u tome što prema specifikatoru *dalje*, koji je uvijek nenaglašen, stoji adverbijal *dalje*, koji je naglašen i može označavati prostornu ili vremensku lokaciju, odnosno promjenu lokacije (usp. *Odlaze **dalje***; *Budi se u šest, popije čašu vode i **dalje** spava*). Nije nemoguće da govornici na ovaj način izbjegavaju potencijalno dvosmislene konstrukcije.

2.3. Specifikator *tek*

Specifikator *tek* u konstrukcijama s glagolima nesvršenog vida upućuje na to da je označena durativna situacija u fazi koja je ranija od pretpostavljene, očekivane, poželjne ili implicirane; usp.

(18) *Ema je **tek** na putu do kancelarije.*
(19) *Autobus je **tek** polazio sa stanice.*
(20) *Edo će **tek** čitati uvod.*

Opet *tek* u navedenim i sličnim rečenicama ne upućuje na vrijeme situacije; ono je već specificirano glagolskim vremenom. Rečenica (18) znači da Ema

još putuje do kancelarije, tj. da nije stigla tamo (kako se eventualno pretpostavlja); u rečenici (19) govori se o tome da je kretanje autobusa u početnoj, a ne u nekoj kasnijoj ili naprednijoj fazi (što bi vjerovatno bilo poželjno); napokon rečenica (20) obavještava nas o tome da će Edo biti na početku čitanja nekog teksta, u nekom određenom trenutku ili intervalu u budućnosti, a ne u njegovoj odmakloj ili završnoj fazi (kako bi se možda očekivalo).

Specifikatori *tek* i *već* često se koriste i u kombinaciji s vremenskim izrazima, kao u sljedećim primjerima:

(21) ***Tek*** *je 12 sati.*
(22) ***Već*** *je 12 sati!*

Tek upućuje na nizak nivo vremenskog razvoja situacije (kao u (21)), a *već* na visok (kao u (22)). Nizak nivo uglavnom se razumijeva kao poželjan (vrijeme je pod kontrolom), a visok kao nepoželjan (vrijeme nekontrolirano protječe). Tako bi primjeren kontekst rečenici (21) naprimjer bio: *Imamo još dovoljno vremena. Tek je 12 sati*, a rečenici (22): *Požuri! Već je 12 sati!*.

2.4. Specifikatori i okvir negacije

Specifikator *još* normalno ima široki semantički okvir u koji ulazi negacija u rečenici. Tako se ranije navedeni primjer (5d) *Knjige* ***još*** *nisu na stolu* interpretira u smislu "Još je slučaj da knjige nisu na stolu", (6d) *Edo* ***još*** *ne trči* u smislu "Još je slučaj da Edo ne trči", a (7d) *Ema* ***još*** *ne piše izvještaj* u smislu "Još je slučaj da Ema ne piše izvještaj". Varijante ovih rečenica s izmijenjenim linearnim poretkom specifikatora i negacije u kojima bi specifikator ulazio u okvir negacije (u smislu "Nije slučaj da su knjige još na stolu"; "Nije slučaj da Edo još trči"; "Nije slučaj da Ema još piše izvještaj") uglavnom su blokirane zbog postojanja negativno orijentiranog parnjaka specifikatora *još*, a to je specifikator *više / dalje*, koji odgovara konstrukcijama o kojima je riječ (usp. *Knjige* ***više*** *nisu na stolu*; *Edo* ***više*** *ne trči*; *Ema* ***više*** *ne piše izvještaj*). Relacija okvira specifikatora *još* i negacije važna je za pragmatičku interpretaciju rečenica budući da se u slučaju užeg okvira specifikatora presuponira prethodno postojanje označene situacije (tj. knjige su bile na stolu, Edo je trčao, Ema je pisala izvještaj), a u slučaju šireg okvira specifikatora nema takve presupozicije.

Specifikator *više / dalje* u svojoj karakterističnoj ulozi međutim ne blokira apsolutno mogućnost da specifikator *još* uđe u okvir negacije, tako da rečenice kakve su (5g–7g) – doduše, rijetke u upotrebi – s obzirom na relaciju okvira specifikatora i negacije ostaju potencijalno dvosmislene:

(5g) *Knjige nisu **još** na stolu.*
(6g) *Edo ne trči **još**.*
(7g) *Ema ne piše **još** izvještaj.*

(5g) moguće je dakle interpretirati i u smislu (a) "Još je slučaj da knjige nisu na stolu" i u smislu (b) "Nije slučaj da su knjige još na stolu", a slična dvostruka tumačenja vrijede i za (6g) kao i za (7g). Obje interpretacije govore o tome da ne postoje knjige na stolu, s tom razlikom što (b) presuponira da su one tu prethodno bile, a (a) ne; (a) samo uzima u obzir da se nastavlja negativno stanje stvari.

Ipak specifikator *još* može pod ograničenim uvjetima primarno imati uži semantički okvir te potpadati pod negaciju u rečenici. Tako je u sljedećim primjerima:

(23) *Valjda ne pušiš **još**.*
(24) *Ako nisi **još** član kluba, ne možeš dobiti ulaznicu.*

U najvjerovatnijoj interpretaciji rečenice (23) govornik izriče bojazan da je na snazi negativno stanje stvari, tj. da ti pušiš, iako se čini vjerovatnim da nije, tj. da ti ne pušiš. Prema tome (23) se razumije u smislu "Nije valjda slučaj da još pušiš", s presupozicijom prethodnog postojanja označene situacije (tj. ranije si pušio). Iako nije moguće posve isključiti drukčiju interpretaciju (u smislu "Valjda je još slučaj da ne pušiš", npr. premlad si da pušiš ili sl.), ona je u ovom slučaju mnogo manje vjerovatna; takvo bi se značenje radije kodiralo premetnutim redoslijedom specifikatora i negacije (usp. *Valjda **još** ne pušiš*) ili konstrukcijom s glagolom *početi* (usp. *Valjda nisi počeo pušiti*). Na sličan se način može analizirati i rečenica (24), čija je najvjerovatnija interpretacija u smislu "Ako nije slučaj da si još član kluba, ne možeš dobiti ulaznicu", te bi ona odgovarala kontekstu u kojem govornik pretpostavlja da više nije na snazi pozitivno stanje stvari, tj. da si prestao biti član kluba.

Još je jasniji slučaj upotrebe specifikatora uskog okvira u upitnoj rečenici kad je smješten iza negacije, kao npr.

(25) *Zašto djeca ne spavaju **još**?*

Ova se rečenica praktično razumije samo u smislu "Zašto nije slučaj da djeca još spavaju?", s presupozicijom da su prethodno spavala. Varijanta s prepozicioniranim specifikatorom *Zašto djeca **još** ne spavaju?* ostaje potencijalno dvosmislena, te se može razumjeti i u smislu "Zašto je još slučaj da djeca ne spavaju?", tj. bez presupozicije da su prethodno spavala.

Specifikator *i dalje*, koji je visoko konkurentna jedinica specifikatoru *još*, uglavnom se prema negaciji ponaša kao i *još*. Njegova bi analiza u gornjim rečenicama u kojima je razmatran semantički okvir specifikatora *još* dovela do istih osnovnih zaključaka. Relacija semantičkog okvira specifikatora *više* i *već* s negacijom općenito nema značaja za pragmatičku interpretaciju rečenica jer ne postoje bitnije razlike s obzirom na presupozicije ili implikature. Tako se naprimjer rečenica *Edo **više** ne trči*, odnosno *Edo ne trči **više*** jednako razumije s presupozicijom da je prethodno trčao. Na početku je istaknuto da specifikator *već* karakteristično stoji u potvrdnim rečenicama, no nije nemoguće njegovo pojavljivanje ni u odričnima; usp.

(26) *Ema **već** nije u svojoj kancelariji.*
(27) *Nadam se da nisu **već** slušali moju novu pjesmu.*

U primjeru (26) *već* ima širi semantički okvir koji obuhvata negaciju (u smislu "Već je slučaj da Ema nije u svojoj kancelariji"), dok se primjer (27) najvjerovatnije razumije u smislu "Nadam se da nije slučaj da su već slušali moju novu pjesmu", tj. s užim okvirom specifikatora koji potpada pod negaciju. No, kako je već rečeno, ni ovdje nema istaknutije pragmatičke razlike između ovih i njima alternativnih interpretacija. U vezi s navedenim primjerima svakako treba napomenuti da su rečenice poput (26) rjeđe u upotrebi, dok su rečenice kakva je (27) češće i neutralnije.

2.5. Specifikatori u konstrukciji sa svršenim glagolima

Specifikatori tipično dolaze u rečenicama s predikatskim glagolima nesvršenog vida i durativnom aspektualnošću. Međutim oni se mogu ograničeno koristiti i u kombinaciji sa svršenim glagolima. Neke mogućnosti takve njihove upotrebe ilustriraju sljedeći primjeri:

(28) ??*Edo je **još** otišao tamo.*
(28a) *Edo **još** nije otišao tamo.*
(28b) ??*Je li Edo **još** otišao tamo?*
(29) *Edo je **već** otišao tamo.*
(29a) **Edo **već** nije otišao tamo.*
(29b) *Je li Edo **već** otišao tamo?*
(30) *Edo **više** nije otišao tamo.*
(30a) **Edo je **više** otišao tamo.*
(30b) *Je li Edo **više** otišao tamo?*
(31) *Edo je **tek** otišao tamo.*

(31a) **Edo **tek** nije otišao tamo.*
(31b) *Je li Edo **tek** otišao tamo?*

Specifikator *još* normalno se koristi u odričnim rečenicama (usp. (28a)) gdje izriče nastavljanje stanja neaktualizacije situacije. Takvom je stanju svojstvena unutarnja vremenska konstituencija, dakle durativnog je karaktera, pa je prema tome *još* u toj konstrukciji sasvim očekivano (u osnovi isti scenarij može se npr. kodirati rečenicom *Edo **još** ne odlazi tamo*). S druge strane upotreba je specifikatora *još* u potvrdnim i upitnim rečenicama dvojbena i može se eventualno dopustiti samo u interpretaciji serijskog stanja. To znači da bi rečenice (28) i (28b) mogle biti prihvatljive samo u smislu "Edo je još koji put otišao tamo", odnosno "Je li Edo još koji put otišao tamo". I serijska su stanja durativna, tako da to objašnjava ovakvu eventualnu upotrebu specifikatora *još.* U ovom kontekstu treba međutim primijetiti da ako otpada mogućnost interpretacije serijskog stanja, nema normalno mogućnosti ni za upotrebu specifikatora *još* (usp. **Edo je **još** otišao*; **Je li Edo **još** otišao?*).[5]

Kad je posrijedi specifikator *već*, primjeri (29), (29a) i (29b) govore o tome da se on u konstrukcijama s glagolima svršenog vida koristi slično kao i u konstrukcijama s nesvršenim glagolima (upotrebljiv je u potvrdnim i upitnim rečenicama, a nije u odričnima). Kako totalnoj aspektualnosti nije svojstveno segmentiranje na vremenskoj liniji, *već* u rečenicama ove vrste ne upućuje na započinjanje, nego ističe cjelovitost, totalitet situacije. Takvo se njegovo značenje ovdje može tumačiti kao metonimijska zamjena (dio za cjelinu, tj. početak za ukupnost).

Specifikator *više* može doći u odričnim i upitnim rečenicama kojima se izriču serijska stanja (kao u (30) i (30b)), ali ne i u potvrdnima (usp. (30a)), čime je kao negativno orijentirani parnjak specifikatora *još* obilježen i u rečenicama s durativnom aspektualnošću. Ima osnovno značenje nastavljanja stanja neaktualizacije podsituacija, uz presupoziciju njihove ranije aktualizacije. Tako npr. rečenica (30) govori da je na snazi prestanak Edinih odlazaka tamo. Rečeno se vidi i po tome što je *više* običnije s vremenskim prilogom *nikad* (usp. *Edo više nikad nije otišao tamo*).

Napokon specifikator *tek* slično funkcionira u rečenicama s obje vrste aspektualnosti. On naime durativnu situaciju specificira upućujući na to da

5 Ograničenja se, naravno, odnose samo na *još* kao specifikator aspektualnosti. To ne isključuje mogućnost da u drugim funkcijama *još* može biti normalno upotrebljivo u ovakvim rečenicama, npr. u aditivnoj funkciji (usp. A: *Šta je Edo još uradio?* B: *Edo je još otišao tamo*).

je ona u fazi koja je ranija od očekivane, poželjne ili implicirane, tj. da je na niskoj razini progresa (o čemu je već ranije bilo riječi). S druge strane *tek* u rečenici s predikatskim glagolom svršenog vida i totalnom aspektualnošću implicira da je označena situacija aktualizirana u vrijeme koje nije očekivano ili pogodno za buduće stanje stvari, odnosno razvoj sljedećih događaja. Tako recimo iz rečenice (31) razumijemo da Edin odlazak tamo u to vrijeme nije činjenica koja pogoduje pretpostavljenom povoljnom razvoju ukupne situacije povezane s tim odlaskom (npr. nije dosad imao vremena riješiti problem zbog kojeg je otišao ili sl.). *Tek* u ovakvim rečenicama nosi implikaturu zakasnjele situacije, što je sasvim kompatibilno značenju neočekivano rane faze razvoja situacije, koje ima *tek* kao specifikator durativne aspektualnosti. I njegova je distribucija jednaka u oba tipa konstrukcija: dolazi u potvrdnim i upitnim rečenicama (kao u (31) i (31b), a ne može u odričnima (usp. (31a)).

3. Zaključci

Bosanski jezik raspolaže manjim brojem specifikatora aspektualnosti među kojima su *još (uvijek)*, *već*, *tek*, *više / dalje* i *i dalje.* Oni su relativno osjetljivi na polaritet: *već* i *tek* karakteristično dolaze u potvrdnim rečenicama, *više* i *dalje* u odričnim, a *još (uvijek)* i *i dalje* i u potvrdnim i u odričnim. Svi su visokofrekventne funkcionalne jedinice s jasno razgraničenom upotrebom. Specifikatori aspektualnosti nikad ne funkcioniraju kao adverbijali vremena, nego isključivo kao sekundarni markeri aspektualnosti.

Specifikatori *još* (*uvijek*) i *već* u konstrukcijama s nesvršenim glagolima upućuju na to da se situacija nastavlja, odnosno da je započeta. Osim na sadašnje, mogu upućivati i na prošle i buduće situacije, ali tada obično dobivaju dodatna, specifična značenja. Ovi specifikatori također mogu nositi različite jake implikature kao što je ona o skorom ostvarenju situacije, o izvjesnosti označenog stanja, aluzija na nepovoljno stanje stvari i dr. Specifikatoru *još* konkurentan je specifikator *i dalje*, ali je rjeđi u upotrebi. Specifikator *više* (kojemu je većinom konkurentan specifikator *dalje*) u konstrukcijama s nesvršenim glagolima upućuje na to da označena situacija ne postoji, odnosno da se ne nastavlja, uz presupoziciju njezina prethodnog postojanja te implikaturu njezina i kasnijeg postojanja. Specifikator *tek* u konstrukcijama s nesvršenim glagolima upućuje na fazu situacije koja je ranija od pretpostavljene ili očekivane. Karakteristična je stoga upotreba ovog specifikatora (zajedno sa specifikatorom *već*) u vremenskim izrazima (usp. *Tek / već je 12 sati*).

Kad je riječ o relaciji specifikatora aspektualnosti i okvira negacije, *još* i *i dalje* normalno imaju okvir nad negacijom, ali nije nemoguće da budu i u

okviru negacije. Uži ili širi okvir ovih specifikatora uglavnom izravno utječe na pragmatičku interpretaciju odgovarajućih rečenica zato što postoje bitne razlike koje se tiču (ne)postojanja određenih presupozicija i implikatura. S druge strane relacija semantičkog okvira specifikatora *više* i *već* s negacijom općenito nije pragmatički posebno značajna.

Napokon specifikatori se u kontrukciji rečenice mogu kombinirati i sa svršenim glagolima. *Još* tada normalno stoji u odričnim rečenicama, a u potvrdim i upitnim samo u interpretaciji serijskog stanja. *Već* se u potvrdnim i upitnim rečenicama koristi slično bez obzira na vid glagola s kojim se kombinira, no kako totalnoj aspektualnosti nije svojstveno segmentiranje na vremenskoj liniji, *već* u rečenicama ove vrste ne upućuje na započinjanje, nego ističe totalitet situacije. *Više* dolazi u odričnim i upitnim rečenicama kojima se obilježavaju serijska stanja te upućuje na nastavljanje stanja neaktualizacije podsituacija, uz presupoziciju njihove ranije aktualizacije. Na koncu *tek* funkcionira vrlo slično u konstrukcijama s glagolima oba vida, odnosno u rečenicama s obje aspektualnosti označavajući ili da je durativna situacija na niskoj razini progresa ili da je totalna situacija aktualizirana u neočekivano vrijeme, nepogodno za razvoj budućih događaja.

Literatura

Anić, Vladimir (2006), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi liber.

Bache, Carl (1982), "Aspect and Aktionsart: Towards a Semantic Distinction", *Journal of Linguistics* 18 (1), 57–72.

Barić, Eugenija, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević i M. Znika (1996), *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Berdinetto, Pier Marco, Denis Delfitto (2000), "Aspect vs. Actionality: Some Reasons for Keeping Them Apart", u: Dahl, Östen (ur.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, 189–226, Berlin: Mouton de Gruyter.

Binnick, Robert (1991), *Time and the Verb: A Guide to Tense and Aspect*, New York, Oxford: Oxford University Press.

Brown, Keith, ur. (2006), *Encyclopedia of Language and Lingusitics*, Boston: Elsevier.

Carnie, Andrew (2013), *Syntax: A Generative Introduction*, Wiley-Blackwell.

Comrie, Bernard (1976), *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and related Problems*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Dahl, Östen (1985), *Tense and Aspect Systems*, Oxford: Blackwell Publishers.

Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet.

Huddleston, Rodney, Geoffrey K. Pullum (2002), *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.

MacDonald, Jonathan (2008), *The Syntactic Nature of Inner Aspect: A Minimalist Perspective*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

O'Grady, William, Michael Dobrovolski, Mark Aronoff (1996), *Contemporary Linguistics*, treće izdanje, St. Martin's Press.

Pranjković, Ivo (2018), "O riječima *nego*, *no*, *već*, *još* i *tek*", *Fluminensia* 30/1, 63–76, Rijeka.

Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Stevanović, Mihailo (1986), *Savremeni srpskohrvatski jezik I: Uvod, Fonetika, Morfologija*, peto izdanje, Beograd: Naučna knjiga.

Vendler, Zeno (1957), "Verbs and Times", *The Philosophical Review* 66/2, 143–160, Duke University Press.

Verkuyl, Henk (1993), *A Theory of Aspectuality: The Interaction between Temporal and Atemporal Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.

On the Specifiers of Aspectuality in the Bosnian Language

Abstract

The Bosnian language has a small number of specifiers of aspectuality, among which they are *još (uvijek)*, *već, tek, više / dalje* and *i dalje*. They are relatively sensitive to polarity: *već* and *tek* characteristically come in affirmative sentences, *više* and *dalje* in negatives, and *još (uvijek)* and *i dalje* in affirmative and negative ones. All of them are high frequency functional units with clearly delimitated use. The specifiers of aspectuality never function as adverbs of time, but exclusively as secondary markers of aspectuality. The specifiers *još* (*uvijek*) and *već* in constructions with imperfective verbs indicate that the situation continues, that is, that it has begun. In addition to the present, they can also refer to past and future situations, but then they usually have additional, specific meanings. These specifiers can also carry various strong implicatures, such as imminent realization of the situation, the certainty of the referred state, allusions to the unfavourable state of affairs, etc. The specifier *i dalje* is competitive with the specifier *još*, but it is less commonly used. The specifier *više* (which is mostly competing with the specifier *dalje*) in constructions with imperfective verbs indicates that the situation does not exist, i.e. that it does not continue, with the presupposition of its previous existence and the implicature of its later existence. The specifier *tek* in constructions with imperfective verbs indicates a phase of the situation that is earlier than assumed or expected. Therefore, it is characteristic that this specifier (together with the specifier *već*) is used in time expressions (cf. *Tek / već je 12 sati*). When it comes to the relationship between the specifiers of aspectuality and the scope of negation, *još* and *i dalje* normally have a scope over negation, but it is not impossible for them to be within negation as well. The narrower or broader semantic scope of these specifiers mainly directly affects the pragmatic interpretation of the corresponding sentences. That is so because there are significant differences regarding the (non)existence of certain presuppositions and implicatures. On the other hand, the relation of the scope of the specifiers *više* and *već* with negation is generally not pragmatically particularly significant. Finally, specifiers can also be combined with perfective verbs in sentence

construction. *Još* then normally comes in negative sentences, and in affirmative and interrogative ones only in the interpretation of the serial state. *Već* in affirmative and interrogative sentences is used similarly regardless of the type of verb with which it is combined. However, as total aspectuality is not characterized by segmentation on the timeline, *već* in sentences of this kind does not indicate the begining, but emphasizes the totality of the sitaution. *Više* comes in negative and interrogative sentences that denote serial states and refer to the continuation of the state of non-actualization of subsituations, with the presupposition of their earlier actualization. In the end, *tek* works very similarly in constructions with verbs of both aspects, indicating either that the durative situation is at a low level of progress or that the total situation is actualized at an unexpected time, unsuitable for future events.

KEY WORDS: *aspectuality (total and durative)*, *specifier*, *perfective and imperfective verbs*, *polarity*, *scope of negation*

UDK: 811.163.43'366.56;
811.163.43'367.635
Izvorni naučni rad

Halid BULIĆ

Čestice bosanskog jezika i gramatička kategorija lica

KLJUČNE RIJEČI: *čestice*, *prilozi*, *lice*, *prezentativi*, *imperativ*, *deiksa*

U radu se razmatraju riječi koje se u literaturi ubrajaju u čestice a koje pokazuju određeni odnos prema kategoriji lica. To su prije svega deiktičke riječi *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno*, a potom i poticajne riječi *hȁjde*, *dȅ* i *nèmōj*, upitni izraz *jȅ l'* te riječi *bȋvā*, *bȍgami*, *bȍgati*, *bôgdō*, *bôgznā*, *bôjse*, *dâj*, *jȅst*, *ȍvō*, *ȏnō*, *tô*, *ȏvāj*, *utolìkō* i *žȁlibože*. Analizira se njihovo ponašanje, funkcije i distribucija u sastavu većih jezičkih jedinica te preispituje njihov kategorijalni status. Prilikom analize razmatraju se i pitanja mogu li čestice biti punoznačne te mogu li imati paradigmu.

1. Riječce, čestice ili partikule vrsta su riječi u vezi s kojom u gramatičkoj literaturi postoji još mnogo otvorenih pitanja, počevši od imena, osobina i definicije preko klasifikacija i odnosa s drugim vrstama riječi pa do popisa i opisa svake od njih. U ovom ćemo radu[1] govoriti o riječima koje se u literaturi[2] ubrajaju u čestice a za koje mogu postojati osnovane naznake da pokazuju određeni odnos prema kategoriji lica.

1.1. Čestice su veoma heterogena vrsta riječi. Među pojedinim vrstama čestica postoje velike razlike i teško je pronaći osobine zajedničke svim

1 Ono što iznosimo u ovom radu predstavlja dio većeg istraživanja čestica u bosanskom jeziku.

2 U ovom radu predstavljamo istraživanje čestica bosanskog jezika i zaključci se temelje na korpusu bosanskog jezika. Kako je riječ o gramatičkoj pojavi koja se umnogome jednako vlada i u crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku, pri opisu se oslanjamo i na literaturu o česticama u tim jezicima. Pritom smo uvjerenja da eventualne razlike koje se mogu pojaviti u opisima čestica u pojedinim bosnističkim, kroatističkim, montenegrističkim i srbističkim izvorima nisu rezultat različita ponašanja čestica u bosanskom, hrvatskom, crnogorskom i srpskom jeziku, već različitim stavovima autora tih izvora prema opsegu i sadržaju pojma čestice.

riječima koje se u literaturi svrstavaju u čestice. Zbog toga se i njihove definicije često svode na nabrajanje osobina (obično funkcionalnih i distribucijskih) od kojih će konkretne riječi koje se smatraju česticama imati samo neke (usp. npr. Mrazović – Vukadinović 1990: 405, Babić i dr. 1991: 734, Jahić – Halilović – Palić 2000: 302–303, Silić – Pranjković 2005: 253). Takvo je i određenje koje ćemo usvojiti kao valjano u ovom radu:

> "Čestice se (...) s gledišta svoje funkcije i distribucije mogu odrediti kao riječi koje mogu stajati uz sve druge riječi, spojeve riječi i sintagme te, konačno, uz cijele rečenice; kad stoje uz druge riječi, spojeve riječi i sintagme, čestice modificiraju njihov sadržaj po stupnju njegove semantičke ili komunikacijske aktualiziranosti, a kad stoje uz rečenice (tj. kad se dodaju rečenicama), one modificiraju ili preoblikuju njihovo gramatičko ustrojstvo. Čestice su, načelno, s gledišta svoga značenja u visokome stupnju 'apstraktne', tj. gramatikalizirane. Svim je česticama svojstvena sintaksička nesamostalnost." (Palić 2003: 98–99)

Opis čestica nekad se svodi na nabrajanje vrsta i osobina bez uvođenja definicije (usp. Stevanović 1986: 383–385, Stanojčić – Popović 2004: 128). Čestice se također prihvaćaju kao vrsta riječi pogodna da se u nju svrstaju sve riječi kojima se ne može bez sumnje pripisati pripadnost nekoj drugoj vrsti riječi (usp. Simeon 1969: 191, Klajn 2005: 169, Riđanović 2015: 111), nekad se i otvoreno nazivaju "korpom za otpatke" (usp. Haspelmath 2001: 16539). To dovodi do toga da se u literaturi u čestice često uvršćuju riječi za koje postoje naznake da bi ih bilo opravdano svrstati u neku drugu vrstu riječi.

1.2. U ovom ćemo radu govoriti o riječima koje se u literaturi ubrajaju u čestice a za koje mogu postojati osnovane naznake da pokazuju određeni odnos prema kategoriji lica. Pod gramatičkom kategorijom lica podrazumijevat ćemo oblike i značenja koji izražavaju razliku između diskursne uloge govornika i sagovornika[3] te koji ukazuju na entitete o kojima se govori a koji nisu ni govornik ni sagovornik (usp. Siewierska 2004: 1). Tipični primjeri riječi koje nas zanimaju su deiktičke riječi *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno*, a potom i poticajne riječi *hàjde*,

3 A. Siewierska ukazuje na to da tvrdnja da se kategorija lica odnosi na izraze koji izražavaju distinkciju između govornika iskaza, adresata iskaza i "treće strane", o kojoj se govori a koja nije ni govornik ni sagovornik – nije potpuno tačna, jer, naime, ako se u primjerima poput *Mummy will spank Johnny* ('Mama će ošamariti Johnnyja') mama (kao govornik) obraća Johnnyju (kao adresastu), onda su *mama* i *Johnny* izrazi koji izražavaju distinkciju između govornika i sagovornika, ali se ne može reći da je u tim izrazima kodirana gramatička kategorija lica (usp. Siewierska 2004: 1–2).

dȅ i *nèmōj* te upitni izraz *jȅ li* (*jȅ l'*). Ispitat ćemo ima li u bosanskom jeziku još takvih riječi, potom razmotriti njihovo ponašanje, funkcije i distribuciju u sastavu većih jezičkih jedinica te preispitati njihov kategorijalni status, polazeći od pretpostavke da se za neke od tih riječi može dokazati pripadnost nekoj drugoj vrsti riječi.

1.3. Kad se u široj literaturi provjeri kako je opisano značenje i gramatičko ponašanje navedenih riječi i izraza te drugih sličnih jedinica koje su pronađene prilikom istraživanja, postaje jasno da su većinom dobro opisane. Problem nastaje prilikom određivanja kategorijalne pripadnosti, jer se dešavaju odstupanja u odnosu na usvojeni set definicija i opise u određenom izvoru te se zapada u proturječje. Tako se, naprimjer, čestice redovno svrstavaju u *nepromjenljive riječi*, ali se kao primjer čestica u istim izvorima prema kojima su one nepromjenljive navode riječi poput *hàjde* i *nèmōj*; tvrdi se da su čestice *nepunoznačne riječi*, ali se u njih svrstavaju i *ȅvo*, *ȅto*, *ȅno*, za koje se ispostavlja da mogu imati jaku rekciju i biti jezgro oko koga se formira rečenica (usp. ***Evo*** *profesora*, ***Evo*** *ti telefon*...).[4]

2. Za potrebe ovog istraživanja pregledali smo dva opća rječnika bosanskog jezika: *Rječnik bosanskog jezika* (Čedić i dr. 2007) i *Rječnik bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010). Pregled tih dvaju rječnika dao je dva veoma različita rezultata.

2.1. U *Rječniku* Instituta za jezik (Čedić i dr. 2007) na popisu skraćenica nema skraćenice koja bi upućivala na gramatičku oznaku riječca, čestica ili partikula. Sama pretraga dovela je do tri riječi za koje bi se moglo reći da su označene kao čestice:

> **àsli** part. (ar.) - sigurno, upravo, zaista, vjerovatno (str. 16)
> **no**[2] part. - u dijaloškoj situaciji na riječi sugovornika: itekako, nego što, još kako, da samo (str. 491)
> **vážī** rij. - razg. (izrično ili upitno) u redu, saglasan, može. (str. 1209)

4 U ovom radu držimo se u bosnistici uvriježenih mišljenja da se "u nepunoznačne riječi ubrajaju (se): **prijedlozi**, **veznici**, **uzvici** i **riječce**" te da "riječi koje pripadaju ovim kategorijama ne mogu same popuniti nijednu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva" (Jahić – Halilović – Palić 2000: 332). Usp. i: "Gramatičke, nepunoznačne riječi (prijedlozi, veznici, čestice i uzvici) nemaju nikako ili nemaju u dovoljnoj mjeri razvijeno leksičko značenje, te stoga ne posjeduju sintaksičku samostalnost" (Palić 2019: 23); "Sintaksičku valentnost – ni aktivnu ni pasivnu – ne posjeduju gramatičke riječi" (Ibid., 24).

Za ovaj rad može biti zanimljiva jedino riječ *važi*. A ona, smatramo, ne može biti proglašena česticom, jer se u svemu drži kao glagol. Taj glagol u dijalogu može biti upotrijebljen i kao pitanje i kao odgovor, kao uostalom i mnoge druge riječi, naprimjer:

Dogovoreno? – Dogovoreno.
Uredu? – Uredu.
Jasno? – Jasno.
Spremni? – Spremni.
Sad? – Sad.

2.2. U *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) mnogo je više riječi označenih kao čestice, ali samo u nekima od njih postoje naznake povezanosti s kategorijom lica. To su riječi: *bîvā*, *bȍgami*, *bȍgati*, *bôgdō*, *bôgznā*, *bôjse*, *dâj*, *dȅ*, *hàjde*, *ȅno*, *ȅto*, *ȅvo*, *jȅst*, *ȍvāj*, *ȍvō*, *ȍnō*, *tô*, *utolìkō*, *žȁlibože*. U nekima se od njih kategorija lica naslućuje zbog toga što su nastale od nekog ličnog glagolskog oblika, ali je njihov oblik okamenjen i ostaci lica sačuvani u njima ne mogu se suprotstaviti oblicima u kojima bi se prepoznala neka druga vrijednost kategorije lica. U drugima se, pak, u nekim slučajevima može dokazati postojanje paradigme (makar i krnje) slične glagolskoj, a neke su, opet, sigurno deiktičke riječi i umnogome se ponašaju slično zamjenicama ili (zamjeničkim) prilozima.

2.3. Među riječima koje su u *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010) označene kao čestice ističe se nekoliko riječi koje sadrže korijen {bog}. Takve su *bôgdō*, *bôgznā*, *žȁlibože*, *bȍgami* i *bȍgati*. U riječima *bôgdō*, *bôgznā* i *žȁlibože* još je dobro prozirno prisustvo glagolskih oblika ili njihovih ostataka: *do* (< *dao*), *zna*, *žali*. Te su riječi okamenjene konstrukcije i prisustvo kategorije lica u njima samo je ostatak prijašnjeg stanja. Danas je nemoguće ostatke glagolskih oblika prepoznate u tim riječima stavljati u neki drugi oblik niti ih proizvoljno spajati s nekim drugim korijenima: **bogdade*, **bogdavaše*, **bogznao*, **bogznaše*, **nežalibože*, **žalikralju*, **žalimajko* i sl. Osim kategorije lica, u navedenim se oblicima ne mogu smatrati aktivnim ni kategorije vremena i načina.

2.4. Oblici *bogami* i *bogati* nastali su srastanjem genitivnog imeničkog oblika *Boga / boga* i dativnih oblika ličnih zamjenica *mi* i *ti* i, po našem mišljenju, ne treba ih izjednačavati s "ustaljenim konstrukcijama" *Boga ti* i

Boga mi, u kojima jedinice zadržavaju zasebno značenje i formu, odnosno kategorijalnu pripadnost. U konstrukcijama, dakle, riječi *mi* i *ti* funkcioniraju kao oblici ličnih zamjenica i imaju uobičajeni odnos prema kategoriji lica. U tim su konstrukcijama oblici *mi* i *ti* upotrijebljeni u obliku *emfatičkog dativa* (usp. Silić – Pranjković 2005: 220) ili *dativa zakletve* (usp. Palić 2010: 288). Sam čin zakletve ima "funkciju verificiranja rečeničnog sadržaja" (Ibid.), a može se izvesti različitim konstrukcijama. Tako se osim oblika *Boga / boga* u konstrukcijama zaklinjanja mogu pojaviti različiti "objekti zaklinjanja" (*Allaha mi*, *majke mi*, *oca mi*, *Tita mi*, *džamije mi*, *hljeba mi*, *tebe mi*...), a zakletve mogu imati i drukčiju sintaksičku formu (formulu), naprimjer, *tako mi Boga*, *kunem se Bogom* i sl. Činjenica je da ostali navedeni izrazi nisu skloni srastanju – oblici *bogami* i *bogati* javljaju se kao izuzeci. Naše je pitanje kako se u njima ponašaju elementi *-mi* i *-ti* u vezi s kategorijom lica.[5]

2.4.1. Najprije ćemo predstaviti riječ *bogami*. U *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 78) predstavljena je ovako:

> "**bȍgami** *čest. razg.* služi za pojačavanje značenja iskaza; Boga mi, bogme, baš, vala: *kao da je*, ~, *ljepotica!*"

Kako vidimo, kao jedan od sinonima riječi *bogami* navedena je i konstrukcija *Boga mi*. U ovom trenutku nećemo njihovu istoznačnost ili mogućnost upotrebe u istim kontekstima prihvatiti *a priori*, jer tvrdimo da se konstrukcija *Boga mi* koristi kao forma zaklinjanja, a za riječ *bogami* to još nismo dokazali.[6] Provjerimo ponašanje riječi *bogami* u primjerima iz korpusa.

(1) (a) Obožavam ih. A, **bogami**, i oni mene. (b) Na poziv za opću mobilizaciju odazivalo se sve više mladih, a **bogami**, ne samo mladih ljudi. (c) Zatekla ga je u krevetu s knjigom u ruci. Lijepo, **bogami**. Izležavaš se. (d) Znam li ja uopšte da potaknem razgovor, da otključam tog

5 Zanimljivo je da se u izrazima *Boga mi* i *Boga ti* nikad ne mogu koristiti naglašeni oblici *meni* i *tebi* (**Boga meni*, **Boga tebi*). To može potaknuti na pomisao da su oblici *mi* i *ti* u tim konstrukcijama čestice; budući da se isto tvrdi za riječ *se* u slučajevima kad se ne može zamijeniti oblikom *sebe*. To ovdje nećemo tvrditi niti detaljnije razmatrati, ali smatramo da je vrijedno spomenuti tu mogućnost.

6 M. Riđanović (2015: 111) smatra da *zakletve* treba uvrstiti u *eksklamacije*, pri čemu misli na izraze u primjerima "*Bogami* sam tražila svukuda", "*Bogami* nemamo više tufahija", "Kupi mi *bogati* hljeba kad budeš izlazio", "*Majke mi* sam sve pokušao", "Života mi je nema ovdje". Istaknute izraze autor razlikuje od, kako ih naziva, "pravih zakletvi", poput "Kunem se životom" i sl. U navedenim primjerima uočava se razlika u pisanju – sastavljeno pisanje, odnosno srastanje u *bogati* i *bogami* i nesastavljeno pisanje u *majke mi* i života mi.

> već, **bogami**, čovjeka pred sobom? (e) Prekršiti pravilo kulturnog ponašanja, i tako, **bogami**, izgubiti moje povjerenje. (f) ...da ne govorimo kako je svakom pala bar po jedna na glavu. Nekome, **bogami**, i dvije. (g) Lijepo, **bogami**! Kome se divi moj muž, univerzitetski profesor!? (h) A sad se pijucka vino, čavrlja, a ponekad, **bogami**, dozove i smokva, mazna petrovača, da siđe sa stola i istopi se u ustima. (i) Danas ćete biti zajedno, a sutra se **bogami** morate razdvojiti. (j) Vidim, pišeš kaže. Pomalo. Nije pomalo, **bogami**. Sve manje. (k) Najvažnije je da se vole. Ali, **bogami**, čini mi se da je u zadnje vrijeme zavlači te treba mu još malo da se odluči da ostavi ženu... (l) Sutradan, prvo što uradih, na prozor da vidim šta je sa kulom. Ostala, **bogami**! Doduše samo gole zidine, ali ostala! (m) Niko više od tih roditelja, ali **bogami** i od članova Predsjedništva BiH i običnih Sarajlija, nije želio da "deca" sretno napuste "maršalku". (n) A konop mu je trebao da se spusti dolje, jer za skočiti odozgo, **bogami**, nije samo bilo potrebno skupiti svu hrabrost, već i najveći dio ludosti koju svako od nas posjeduje. (o) Lijepo poredamo crteže, zauzmemo, **bogami**, priličan prostor, zapalimo cigaretu i – čekamo. (p) ...otvara i zatvara kafane i restorane u Njemačkoj. Mijenja gradove, automobile, a **bogami** čuo sam da je kad je bio mlađi to isto radio i sa ženama. (r) ...čekamo. Svojih pet minuta koje mogu da dođu, a **bogami** mogu i da ne dođu. (s) Kažu, tu je najlakše naplatiti usluge, a **bogami** i plate nisu kao u ostalim preduzećima. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

Sve navedeni iskazi su izjave. Najprije provjerimo da li se riječ *bȍgami* u njima može razumjeti kao zakletva. To ćemo provjeriti tako što ćemo umjesto riječi *bȍgami* uvrstiti konstrukciju *tako mi Boga*. Budući da su zaključci u vezi s tim uglavnom očigledni i da za potrebe ove provjere nije potrebna potpuna preciznost, dozvolit ćemo sebi zaključivanje na osnovu introspekcije. Smatramo da ni u jednom navedenom primjeru cilj upotrebe riječi *bȍgami* nije uvjeravanje sagovornika u istinitost tvrdnje niti "verificiranje rečeničnog sadržaja". Zamjena riječi *bȍgami* formulom *tako mi Boga* uglavnom bi se mogla izvesti bez značajnih posljedica po značenje u primjerima (a), (b), (i), (k), (l), (s) i (u), u primjeru (c) mogla bi se izvesti, ali rezultat bi bio sumnjive prihvatljivosti, u primjerima (d) i (t) ne dolazi u obzir, a u primjerima (e), (h), (j), (m), (n), (o), (p) i (r) ne dovodi do stvaranja nemoguće konstrukcije, ali djeluje na promjenu značenja. Iskaz u primjeru (g) teorijski može funkcionirati kao zakletva, ali *bȍgami* (a tako i *tako mi Boga*) u njemu služi za isticanje ironije

u iskazu. Stoga ćemo smatrati da riječ *bȍgami* ne služi da iskazuje zakletvu. Primjeri svjedoče da je opis naveden u *Rječniku bosanskoga jezika* tačan, odnosno da se tom riječju "pojačava sadržaj iskaza". Tom riječju *govornik* zaista pojačava intenzitet *svoje* tvrdnje, ali pritom više iskazuje *vlastitu* uvjerenost i osvjedočenost u njenu istinitost, nego što se trudi da sagovornika uvjeri u to, što je cilj zakletve. Ako se držimo prihvaćene definicije lica, nemamo mnogo osnova za tvrdnju da u riječi *bȍgami* prepoznamo aktuelnu kategoriju lica. Lice se u riječi *bȍgami* može nazrijeti samo ako se ima u vidu etimologija, odnosno tvorba riječi. Potpuno udaljavanje te riječi od deiktičkih vrijednosti pokazuje njena istoznačnost s riječima *bȍgme* i *bȍme*, u kojima se prisustvo lica ne može ni nazrijeti:

> "**bȍgme** *čest. razg.* služi za pojačavanje značenja iskaza; bogami, baš, vala, bome: *~ je lijepa*" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 79)
> "**bȍme** *čest. razg.*, *up.* bogme" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 82)

Razlike u značenju i upotrebi između konstrukcije *Bȍga mi* i riječi *bȍgami* mogu se naglasiti usporedbom sa izrazima *vȁllāhi* i *vàlā*:

> "**vȁllāhi** <*ar.*> *čest. razg.* u govoru muslimana, služi za pojačavanje sadržaja iskaza zaklinjanjem; Boga mi, Allaha mi, tako mi Boga" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1420)
> "**vàlā** <*ar.*> *čest. razg.* služi za pojačavanje sadržaja iskaza; baš, bogme, zaista: *~ nam je dotužio*; *e*, *doći ću*, *~*, *pa šta god bilo*" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1419)

Opis riječi *vȁllāhi* i *vàlā* u *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010) ispravno ukazuje na činjenicu da riječ *vȁllāhi* značenjski i upotrebno korespondira s konstrukcijom *Bȍga mi* ('zakletva'), a riječ *vàlā* s riječju *bȍgami* ('bȍgme, bȍme'). Riječi *vȁllāhi* i *vàlā* međusobno se razlikuju i u formi i u upotrebi pa u vezi s njihovim pisanjem i razlikovanjem nema nikakvih zbunjujućih okolnosti, kao što su pravopisne navike ili pravopisna tradicija.

2.4.2. Što se tiče oblika *bȍgati*, on je u *Rječniku bosanskoga jezika* predstavljen ovako:

> "**bȍgati** *čest. razg.* služi za pojačavanje značenja iskaza; Boga ti: *daj ~!; ~ ne pričaj!*" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 78)

U *Rječniku bosanskog jezika* Dževada Jahića (2010: 190) predstavljen je samo malo detaljnije i preciznije:

> "**bȍgati** *rijč.* za pitanje, sumnju, oprez, molbu i sl., *v.* Boga ti [~ *reci mi*; ~ *da te pitam* ~; *uradi mi to* ~; a ~, *znate li što ste ovdje?*]"

Kao što se vidi, jedini ponuđen istoznačni izraz jeste konstrukcija *Boga ti*. Provjerimo ponašanje izraza *bȍgati* u primjerima iz korpusa:

> (2) (a) Abdul: "Ako jedno društvo hoće umjetnost i kulturu, onda mora i da ulaže." Ile: "Ma u koga da ulaže, **bogati**! U svakog onog što naškraba pjesmicu i našara sličicu!" (b) Vidi, **bogati**, rat od mene napravi pravu mačku. (c) Spusti taj prst, Manojlo, **bogati**! (d) Je li ono, **bogati**, načelnik? (e) E, neš' vala beštijo! Ja sam zapikala taj sto! – Slavica se naglo okrenu. – Ma jel' **bogati**!? Al' ja sam prva došla! (f) Kako, **bogati**, nahraniš ovoliko ljudi? (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

U primjerima (a), (d), (e) i (f) izraz *bȍgati* upotrijebljen je u pitanju, kao "podrška pitanju", insistiraje na odgovoru, tačnije, insistiranje na istinitom odgovoru – za koji bi se sagovornik mogao zakleti da je istina. U primjerima (b) i (c) *bȍgati* dolazi uz imperativ, kao "podrška direktivu", insistiranje da sagovornik izvrši ono što se traži – "*bogati* često zamjenjuje *molim te*" (Riđanović 2015: 111). Međutim, u svim navedenim primjerima oblik *bȍgati* može se zamijeniti i konstrukcijama *Bȍga ti* ili *tako ti Boga* i sl., bez promjene značenja. Također mogu doći u obzir i drukčiji "objekti zakletve" (*Allaha ti*, *majke ti*, *Ćabe ti*...). Uvijek će se oblikom *ti* ukazivati na drugo lice, sagovornika, i taj će se oblik ponašati kao deiktička kategorija. Stoga smatramo da u "promišljenom" pisanju ne bi ni trebalo oblik *bȍgati* pisati sastavljeno, jer je njegovo postojanje moguće dokazati samo u pisanju ("na papiru"). Značenje, izgovor i gramatički pokazatelji koji se mogu dokazati pokazuju samo da postoji izraz [bȍgati], u kome je element *ti* jasan pokazatelj drugog lica – sagovornika. Zapisivanje tog izraza u formi *Bȍga ti* ili *bȍgati* može se prihvatiti i tumačiti kao rezultat nečije volje ili tradicije, ali elegantnije bi bilo element *ti* smatrati dativom lične zamjenice i cijeli izraz pisati kao *Bȍga ti*. Time se ne bi usložnjavao gramatički opis – operirali bismo samo s poznatim kategorijama (lične zamjenice, ne i "lične čestice"). Ukoliko se odlučimo izraz [bȍgati] prihvatiti kao jednu riječ (česticu), onda moramo poštovati činjenice i prihvatiti da ta čestica sadrži morfem koji se odnosi na sagovornika, da je deiktička riječ, odnosno da posjeduje gramatičku kategoriju lica.

2.5. Riječ *bôjse* u *Rječniku bosanskoga jezika* opisana je kao "*čest. razg.* može biti, moguće je; možda" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 80). U *Rečniku savremenog srpskohrvatskog jezika* (1990, tom 1, str. 224) i *Rječniku bosanskog jezika* Dževada Jahića (2010: 195) svrstana je u priloge. O*čigledno je nastala od glagolskog oblika bôj se* (imperativ, 2. l. jd.). Ako se izraz *bôj se* koristi u predikatu kao glagol, onda on kongruira sa subjektom i zaista prenosi upozorenje, odnosno poruku da se adresat treba nečeg bojati, kao u sljedećem iskazu:

(3) Ne idi sredinom đade, satraće te štagod ama nemoj ni plaho uz kraj – da te, **boj se**, ne udari nešta s krova, vego hajde 'nako, 'nako...[7]

Značenje, pak, čestice *bôjse* nije deiktično, ne postoji nikakav adresat kome se upućuje poruka da se boji. Tragovi kategorije lica koji se mogu prepoznati u izvornom (glagolskom) obliku nisu aktivni u nastaloj čestici i ne mogu se suprotstaviti nekoj drugoj vrijednosti kategorije lica. Tako, naprimjer, ne postoji čestica **bôjtese*, a *bôjse* se ne koristi samo uz oblike drugog lica jednine, već može i uz druga lica, kao u sljedećem konstruiranom primjeru: *A vi ćete,* ***bojse****, otići?*

2.6. Od glagolskog oblika *bîvā* u nekim je slučajevima nastala čestica, kao u konstruiranom primjeru (4):

(4) *Ja ću ostati ovdje, a on će,* ***biva****, otići tamo.*

Njena su značenja "nagađanje; bit će da, može biti da, valjda", "zaključivanje; dakle, znači" i "preciziranje; to jest, znači" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 70). Značenja su se udaljila od značenja glagola – ona ne kazuje radnju, ne kazuje ni da nešto *biva*, pa tako i ne ukazuje na sudionike u govornom činu, odnosno nema kategoriju lica. U primjerima iz korpusa (5) koristi se u kombinaciji s česticom *ko* (< *kao*):

(5) (a) I šta misli dok tako, ko **biva**, visoko leti? (b) Naše žene to uveliko sa garderobom rade, pronosaju haljinu nedjelju-dvije i onda dođu i zamjene je. Ko **biva** našle im neku falinku. (c) On gleda na mene s

7 Primjer je iz pripovijetke *Majka* Zije Dizdarevića (iz zbirke *Prosanjane jeseni*, Svjetlost, Sarajevo, 1999, str. 47). Za potrebe ovog istraživanja nismo tražili čestice u cijeloj pripovijetki niti knjizi. Do primjera smo došli zahvaljujući činjenici da se često citira kao savjet i primjer brižljivosti te je veoma poznat.

visine, i na sve nas. Ko **biva**, on je nešto vredniji, šta li? (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

U takvim slučajevima oblik *bîvā* znači ‘tobože, bajagi’.

2.7. Riječ *jest(e)* izvorno je glagolski oblik 3. l. jd. prezenta, ali se u rječnicima (usp. Halilović – Palić – Šehović 2010: 469) i gramatičkoj literaturi prepoznaje i kao čestica (usp. npr. Raguž 1997: 281, Silić – Pranjković 2005: 256, Janjušević Oliveri 2018: 243). “Budući da se leksema *jest(e)* pojavljuje u formi 3. lica i uz iskaze čiji su predikati u prvom ili drugom licu jednine ili množone (*sic*), odnosno u 3. licu množine, a pritom ima istu funkciju i značenje kao i potvrdna partikula *da*, pokazuje se opravdanim uvrštavanje ovog oblika u klasu partikula” (Janjušević Oliveri 2018: 243). Usp.:

(6) (a) Jučer su dobili plaću, a već danas posuđuju od drugih. – *Jest*, takvi su oni. (Razg.) (b) Svi smo se mi odnekud doselili. – *Jest*. (Razg.)

Zaključit ćemo da riječ *jest(e)* u opisanim situacijama jeste čestica, ali da ne sadrži informacije koje se tiču gramatičke kategorije lica.

2.8. Konsultirani rječnici ne bilježe konstrukciju *je li* (češće *je l’*), ali je treba spomenuti prilikom obrade ove teme. Pitanje je da li je riječ *je* u sastavu te konstrukcije glagol ili čestica. Riđanović (2015: 110) drži da “*je* je pomoćni glagol i ne može nikako biti rječica (*sic*)”. Naravno, riječ *je* izvorno je oblik glagola u 3. l. prezenta. Takav se koristi i u upitnim i u izjavnim rečenicama, kao u primjerima (7):

(7) (a) *Je* li ovo tvoja kuća? (b) *Je* li ovdje živjela tvoja majka?
(c) Ovo *je* tvoja kuća. (d) Ovdje *je* živjela tvoja majka.

Tu se riječ *je* koristi u sastavu predikata, koji je kongruentan sa subjektom. Tu nema sumnje u njen glagolski kategorijalni status. Međutim, riječ *je* koristi se i u upitnim konstrukcijama u kojima ne kongruira sa subjektom i u kojima poziciju predikata popunjava neki drugi izraz, naprimjer:

(8) *Je l’* neko živi u ovoj kući?

Predikat je u prezentu – *živi*, tako da mu ne treba ni pomoćni ni kopulativni glagolski oblik *je*. *Je* tu ne može biti predikat, ne može ni glagol, a

pogotovo skoro redovno srastanje sa *l'*[8] opravdava zaključak da više nije glagol i da je postalo **čestica**. U takvim slučajevima u riječi *je*, odnosno izrazu *je li* (*je l'*) ne izražavaju se informacije o gramatičkoj kategoriji lica.

2.9. Riječ *ȍvāj* izvorno je pokazna zamjenica, a *Rječnik bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 860) prepoznaje da se koristi "u službi *čest.*" kao razgovorna poštapalica. Međutim, poštapalica praktično može biti bilo šta i to nije stvar gramatike, već upotrebe i navike, odnosno poštapalice su više predmet pragmatike i psiholingvistike. Isto se mogu upotrijebiti i oblici drugih zamjenica, naprimjer, *onaj*, *onoga*, *ovoga*... Smatramo da su poštapalice posebna tema i da u slučaju korištenja zamjenica kao poštapalica u njima nije prisutno deiktičko značenje, odnosno gramatička kategorija lica.

2.10. Riječ *utolìkō* u *Rječniku* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1404) prepoznaje se kao čestica koja "(ob. uz komparativ) služi za isticanje sadržaja iskaza ili njegova dijela kojim se izriče posljedica, suprotnost, srazmjera ili nesrazmjera". U toj riječi nema aktivne kategorije lica. Njeni tragovi jesu prisutni unutar korijena, ali nemaju deiktičku vrijednost i ne mogu se kontrastirati s oblicima **uovoliko* ni **uonoliko*.

2.11. Iako su izvorno pokazne zamjenice srednjeg roda, riječi *ȍvō*, *tô* i *ȍnō* u nekim se slučajevima vladaju kao čestice. Usp.:

(9) (a) Kad ti *ono* položi ispit? (Razg.)
(b) Kad se *to* dolazi kući? (Razg.)
(c) Gdje *ovo* živiš? (Razg.)

U navedenim primjerima riječi *ȍvō*, *tô* i *ȍnō* nisu punoznačne, a imaju deiktična značenja: *ȍnō* je distal, *tô* je medijal, a *ȍvō* proksimal. Suštinski dio njihova značenja zasniva se na povezanosti ili bliskosti (vremenskoj u /9a–b/ i prostornoj u /9c/) cjelokupne situacije predstavljene iskazom sa govornikom (1. licem), sagovornikom (2. licem) ili nekim / nečim trećim (3. licem). Stoga

8 Srastanje koje spominjemo odnosi se na izgovor, jer se [*jȅl*] izgovara s jednim akcentom i bez naročitih tragova u izgovoru da dijelovi te cjeline potječu od dviju različitih riječi. Također i u pisanju koje je oslobođeno normativnih običaja i očekivanja (naprimjer u SMS porukama ili raznim oblicima kompjuterski posredovane pisane komunikacije) često se piše *jel*, što se može dokazati provjerom omanjeg korpusa. Ne očekujemo da takvo srastanje bude normativno preporučeno niti ovdje o tome izražavamo bilo kakav stav.

se bez sumnje može tvrditi da čestice *ȍvō*, *tô* i *ȍnō* imaju aktivnu gramatičku kategoriju lica.

2.12. Oblik *dâj* izvorno je imperativ 2. l. jednine glagola *dȁti*, ali se u nekim izvorima registrira i kao čestica. Tako je u *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 155) predstavljen kao:

> "**dâj** *čest. razg.* služi za poticanje; hajde, dede, deder, dajder: *~ ga vrati!*; *~ ne pričaj!*"

Da riječ *dâj* nije jedino imperativni oblik glagola *dȁti* zorno pokazuje njegova upotreba na početku iskaza u primjeru (10):

(10) Daj_1, *ne* daj_2 da ti to rade! (Razg.)

O*čigledno* je da $dâj_1$ i $dâj_2$ u navedenom primjeru ne znače isto, budući da se međusobno ne poništavaju. Također, izostanak kongruencije u primjeru (11) ukazuje da *dâj* u njemu ne može biti glagol:

(11) *Daj* (= 2. l. jd.) pustite (2. l. mn.) me da prođem. (Razg.)

Ako je u primjeru (11) u pitanju obraćanje istom adresatu (a jest), onda nema osnova da kažemo da je *dâj* glagol. Smatrat ćemo da je *dâj* ovdje (poticajna) čestica. To se može reći i za primjer (10). Međutim, drugi oblici glagola *dati* ne pokazuju takvu vrstu slobode od gramatičkog broja jedinice koja iskazuje adresata: ***Dâjte** (= 2. l. mn.) *pusti* (2. l. jd.) *me da prođem.* U slučaju upotrebe dviju množina: ***Dâjte pustite** *me da prođem* – podudarnost lica i broja u istaknutim riječima ne daje nam osnova da propitujemo je li u oba slučaja u pitanju glagol. Tako zaključujemo da oblik *dâj* može biti čestica, ali da mu se ne može pripisati posjedovanje kategorije lica, jer nema drugih "ličnih" oblika (*dâjmo*, *dâjte*).

2.13. Riječi *hàjde* i *nèmōj* u izvorima se često svrstavaju u čestice, što predstavlja problem za tradicionalno poimanje čestica kao nepromjenljivih riječi. Bez obzira na to od čega su nastale i u koju ćemo ih vrstu riječi svrstati, činjenica je da to u savremenom jeziku mogu biti promjenljive riječi u čijim je oblicima kodirana i gramatička kategorija lica: *hàjde* (2. l. jd.), *hàjdemo / hàjmo* (1. l. mn.), *hàjdete / hàjte* (2. l. mn.); *dȅ* (2. l. jd.), *dȅte* (2. l. mn.); *nèmōj* (2. l. jd.), *nèmōjmo* (1. l. mn.), *nèmōjte* (2. l. mn.). Te se riječi u pogledu promjenljivosti, kao i u pogledu odnosa prema kategoriji lica, ponašaju veoma

slično glagolima. Imaju krnju paradigmu, imaju pragmatičku vrijednost sličnu vrijednosti imperativa, a i u gramatičkim oblicima koje imaju u svojoj paradigmi pokazuju sličnost s imperativom, jer imaju oblike za drugo lice jednine i množine i prvo lice množine (osim što, kako rekosmo, nema oblika **dȅmo*). Stoga smatramo da te oblike treba proglasiti glagolima s veoma nerazvijenom paradigmom, ali – strogo gramatički gledano – obavezno *glagolima*. Međutim, u gramatičkoj literaturi mahom se tvrdi da su navedene riječi čestice. A ima i drukčijih mišljenja. Tako, naprimjer, Brabec – Hraste – Živković (1966: 157) navode: "Uzvicima i **potičemo**: *Dete pomozite nam sad!*"[9], a Marković (2012: 83) spominje "uzvik *hajde* (od kojega načinismo imperativno *hajde-mo*, *hajde-te*)". Ipak, navedene riječi ne ponašaju se uvijek isto i ne pokazuju uvijek odnos prema kategoriji lica kakav pokazuju u spomenutim slučajevima u kojima ih smatramo glagolima. Provjerimo neka mišljenja i primjere.

2.13.1. Riječ *hàjde* porijeklom je iz turskog jezika. Nastala je od oblika *hayde*, *haydi* "*idi!*, *idimo!*, *pođi!*, *pođimo!*" (Škaljić 1966: 299). U nekim se kontekstima i značenja u bosanskom jeziku podudaraju s navedenim izvornim značenjem, ali ne uvijek. Stoga etimologiju ne treba smatrati važnim faktorom za opis gramatičkog ponašanja. To što neki oblik ima određeno gramatičko ponašanje u turskom jeziku ne ograničava ga da se u bosanskom razvije i ode korak dalje. To je za riječ *hàjde* potvrđeno razvojem ličnih oblika:

(12) (a) Ja sam mislila neko drugi – izgovori zbunjeno Minka – **hajde** unutra u bašču... (b) E **hajde** sad na mjesto! (c) Huso **hajde** kući, kasno je, ubiće te žena! (d) Pa dobro onda **hajdemo**. (e) Nema ništa od posla. Musa **hajmo**! (f) Ako si popio, **hajmo**... (g) Kako će nam biti neobično bez vas Mini-hanum!... Pa **hajdete** sa mnom!... – reče Minka... (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

U takvim primjerima oblici riječi *hàjde* funkcioniraju kao "kondenzator imperativnog sadržaja koji se prepoznaje na osnovu situativnog okvira" (Janjušević Oliveri 2018: 228), a "u najvećem broju slučajeva *hàjde* ima vrijednost imperativa nekog glagola kretanja" (Ibid.).

Analiza pokazuje da riječ *hàjde* u mnogim slučajevima ne mora stajati u odnosu kongruencije u licu sa subjektom, odnosno adresatom, tako da se i ne vlada kao glagol. Usp.:

9 Ovdje treba imati u vidu da se u Brabec – Hraste – Živković (1966) čestice ne spominju kao vrstu riječi.

(13) (a) Dok se svi moji vrate iz drijenaka, **hajde** da malo *vidim* kako je to tom cestom kad se ide dalje. (b) ...i Švicarska je multinacionalna zemlja i kao i mi, naša; pomaže Bosni i Hercegovini, pomaže nam i, još jedna sa njom, **hajde** da joj *donesem* te neke knjige. (c) Ali, **hajde** da *vidimo* šta se iz toga da napraviti... (d) ...**hajde** brate da ja *idem* u svoju kuću, a ti u svoju. (e) Ali, ponovo kažem, šta je, **hajde** *neka* to *nismo obavili*, zbog ovoga ili onoga, **hajde** da se sada *pitamo* šta je to što sada mi ponovo previđamo. (f) Ja ne mogu obećati, ali ja mogu glasačima kazati šta da uradimo: **hajde** *nek* osam sati *spavamo*, ali može li nekako biti dvadeset i dva sata kulture a dva sata nekulture. (g) Aleksa Š. je, po svoj prilici, statirao (malo je vjerovati da se u Mostaru tih godina baratalo baš ovim izrazom) uz još oko 'iljadu ćelavih ljudi. Da je oko stotinu, **hajde** da mu sumnjičavi Mostarci još i *povjeruju*. (h) Ima i ovdje dosta raje, **hajde** da *kažem*, prijatelja iako taj termin ne volim upotrebljavati za ovdašnje ljude. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

U takvim je slučajevima riječ *hàjde* čestica i nema pokazatelje gramatičke kategorije lica.

2.13.2. Gramatičko ponašanje i kategorijalni status riječ *nèmōj* još su zanimljiviji. Koristi se u sastavu perifrastičnog oblika odričnog imperativa dopunjena infinitivom ili konstrukcijom *da* + *prezent*, a može se koristiti i samostalno kad se zna na koju se radnju, stanje ili zbivanje odnosi. Ipak, pripisuju joj se različite kategorijalne vrijednosti. U *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 475) označena je kao "imperativ" i usto se upućuje na značenje glagola *mòći*. M. Stevanović (1974: 705) smatra je riječcom. I. Pranjković i L. Badurina (2012: 622) navode da se za tvorbu perifrastičnog niječnog imperativa koriste "niječni oblici imperativa glagola *moći*, tj. oblici *nemoj*, *nemojmo*, *nemojte*, koji su danas u tom značenju izrazito gramatikalizirani pa je u njima posve izblijedjelo značenje glagola *(ne) moći*". U istom radu autori naznačuju da su riječi poput *hàjde* i *nèmōj* "čestice, koje imaju imperativnu paradigmu", ali da bi se mogle smatrati i "nekom vrstom defektivnih glagola" (Ibid., 624). I. Marković (2012: 445) oblike riječi *nèmōj* spominje kao "imperativnu negacijsku česticu *nemoj*, *nemojmo*, *nemojte* (+ infinitiv)" i komentira ih kao "ako ćemo pravo, posve neobičnu pojavu u cjelini hrvatskoga". M. Riđanović (2015: 138) smatra: "*Nemoj(te)* je 'krnji' modalni glagol koji ima samo oblike drugog lica imperativa, jer se ponaša kao svi modalni glagoli:

mora imati dopunu u obliku infinitiva ili konstrukcije *da + prezent* i ne može, bez glagola koji bi se podrazumijevao, biti dopunjen supstantivnom riječju (**Nemoj kuću*)." Riđanović ne spominje oblik *nèmōjmo.*

Kada se riječ *nèmōj* koristi u sastavu odričnog oblika imperativa, ona se u bosanskom jeziku može dopuniti infinitivom ili konstrukcijom *da + prezent*.[10] Ako se koristi dopuna u obliku infinitiva, onda će oblik riječi *nèmōj* uvijek pokazivati kongruenciju u licu s adresatom. Usp.:

(14) (a) Hoću da te vidim, Bobane, moram, moram, **nemoj** reći da si zauzet... A da znaš, svi ćemo ljetovati u tvojoj vili na moru i **nemoj** se šaliti da nas ne primiš. Ne znam, kćerko, nemoj biti nestrpljiva. Mini, nemoj više dolaziti... Nikad **nemoj** dozvoliti da ti jedan čas loše volje, prkosa, inata, tvrdoglavosti promijeni život. I **nemoj** doći. ...a pisama će biti, samo mi **nemoj** reći da ih više neće biti. Znam to, pobogu ženo, **nemoj** me ti učiti mom poslu. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)
(b) Jer **nemojmo** se zavaravati - svijet je najprije napisan (svete knjige kažu da je izgovoren) i sve što se u njemu događa najprije se dogodi u jeziku. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)
(c) Sve vam tajne znam i **nemojte** misliti da ne vidim. Pustite ga i **nemojte** ga dirati. Drugi puta **nemojte** me bespotrebno uznemiravati! Jer, **nemojte** zaboraviti da je namaz propisan na Miradžu kao milost i dar Božji pripadnicima islama. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

Kada se riječ *nèmōj* u sastavu perifrastičkog imperativa dopunjuje konstrukcijom *da + prezent*, tada se također ostvaruje kongruencija u licu između oblika riječi *nèmōj* i oblika prezenta kojim je dopunjen:

(15) (a) Znaš, **nemoj** mnogo da me ispituješ. Onda budi i ti sretan: **nemoj** da radiš ono što nećeš. Samo, mama, molim te, **nemoj** da me pitaš odakle mi novac... **Nemoj** samo da me tako gledaš. Sulejmane, **nemoj** u pola noći da se svađaš sa mnom. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)
(b) Molim vas, **nemojmo** sad da izmišljamo toplu vodu. (Razg.)
(c) Gospođo **nemojte** da se nervirate. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

10 O različitim stavovima prema dopunama u obliku infinitiva i konstrukcije *da + prezent* te o njihovim kvantitativnim omjerima u različitim korpusima tekstova na bosanskom jeziku v. u: Bulić (2012), Imamović (2012), (2012a), (2013), (2013a), (2014) i (2017).

U korpusu se pojavljuju i primjeri u kojima uz riječ *nèmoj* dolaze oblici prezenta koji nisu u istom licu kao sama ta riječ:

(16) (a) Pravi Seekeri to ne rade, **nemoj** da Vuk *primi* lošu naviku. Ne diraj ugledne ljude, **nemoj** da *se digne* velika buka... ... i **nemoj** da te ovdje *zakoljem*! Ali **nemoj** da toga *bude* previše. Ali **nemoj** da sad po Tešnju *tražimo* knjige. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)
(b) **Nemojte** da džaba *gubimo* vrijeme. (Razg.)

Smatramo da u takvim slučajevima oblik prezenta nije u sastavu odričnog oblika imperativa, već je riječ *nèmōj* (kao i *nèmōjte* u primjeru /b/) upotrijebljena kao nosilac značenja imperativnosti, a da u iskazu nije konkretiziran podrazumijevani "pravi" imperativni glagol – za navedene primjere mogli bi se pretpostaviti glagoli poput *dozvoliti*, *dopustiti*, *izazvati* i sl. (**Nemoj dozvoliti** da Vuk *primi* lošu naviku...). Stoga vjerujemo da oblike riječi *nèmōj* treba smatrati glagolskim oblicima i u takvim slučajevima, a da je njihovo nepodudaranje u kategoriji lica između oblika *nèmōj* i adresata samo prividno.

2.14. U vezi s odnosom čestica i gramatičke kategorije lica posebno su zanimljive riječi *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno*. Za njih se u literaturi obično konstatira da su *prezentativi*, a oni se obično svrstavaju u čestice, mada postoji dosta različitih mišljenja. S. Kordić (1997, 2002) detaljno je opisala značenja i ponašanje tih riječi. Zanimljivi su podaci o njihovoj kategorijalnoj pripadnosti do kojih je autorica došla na osnovu pregleda literature:

> "Kao prvo, na pitanje o pripadnosti određenoj *vrsti riječi* odgovoreno je u literaturi na različite načine: *evo/eto/eno* se smatraju partikulama, uzvicima, uzvičnim partikulama, priložnim partikulama, prilozima, zamjenicama. Izgleda da na to pitanje i nije moguće ponuditi jednoznačan odgovor. Razlog tome je sljedeći: u koju god vrstu riječi ubrojili *evo/eto/eno*, oni se ne ponašaju kao tipični predstavnik te vrste riječi. Tako su npr. za razliku od zamjenica nepromjenjive riječi. Za razliku od partikula imaju u nizu primjera funkciju rečeničnog dijela, i to glagolskog predikata. Iako definicije partikula nisu ujednačene, općenito je prihvaćeno da a) partikule ne mogu biti rečenični dijelovi, b) partikule su nepromjenjive riječi i c) ponekad je teško razgraničiti ih od priloga, uzvika ili veznika (...). Stoga ne iznenađuje što neki autori izbjegavaju spomenuti vrstu riječi kad govore o *evo/eto/eno*. Oni određuju *evo/eto/eno* na osnovi njihove funkcije u rečenici kao predikate." (Kordić 2002: 100)

U fusnoti autorica dodaje napomenu: "Za *evo/eto/eno* u HS je više nego upitno da li se u svim svojim upotrebama mogu smatrati partikulama. Jer u jednom dijelu upotreba oni upravljaju padežom imenice ili zamjenice i stoje na mjestu rečeničnog predikata, što je za partikule sasvim netipično" (Ibid.). S tom se konstatacijom svakako možemo složiti. U vezi s njom značajna nam je i implikacija da riječi *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno* nekad zaista mogu biti čestice. Takve su, naprimjer, u sljedećim iskazima:

(17) (a) Milada mu je javila kada dolazimo, u koliko sati, a on se **evo** cijeli dan ne pojavljuje. Dođe mi Mustafa, Bog mu zdravlje dao, **evo**, biće na maj godinu dana. Upravo je rad u Bosni, posebno u ratu, a **evo** i u miru, nakon Dejtonskog sporazuma, devalviran. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)
(b) Pa, **eto**, zato sam ovaka. Ruke se na čas čvrsto stegnu i Azri se učini da se zapravo njihove ruke najbolje razumiju, kao da su se kroz bespuća beskonačno dugo tražile i najzad, **eto**, našle u toj udobnoj sobi. Izgledalo je kao da je, **eto**, umjesto da spava, izašao da neometan, usred noći, pomiriše tu krošnju. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)
(c) Neko se, **eno**, brije u banji. Banetu i Žugi, **eno**, sad se pridružuje profesor Tarailo, njegov poznanik. Vidim, **eno**, između kuća, skoči jarac. (*Oslo korpus*, 27. 10. 2021)

U tim se česticama razabiru značenja upućenosti na sudionike u govornom činu, snažna povezanost značenja sa značenjima govornika, sagovornika i trećeg lica, tako da možemo prihvatiti da čestice *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno* posjeduju gramatičku kategoriju lica. Njima je "svojstvena (i) mikrostruktura za obilježavanje kategorije lica kakva je svojstvena npr. i pokaznim zamjenicama, usp. *ovaj*, *taj*, *onaj* prema *evo*, *eto*, *eno*" (Pranjković 2013: 22).

Gramatičku kategoriju lica posjeduju i riječi *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno* u slučajevima kada imaju jaku rekciju i kada su punoznačne, kao u primjerima ***Evo*** *ti* (D) *moj telefon* (N) ili ***Eto*** *autobusa* (G). Međutim, u slučajevima kad se ponašaju kao "neoglagoljeni predikat", kad se sintaksički pozicioniraju na vrhu rečeničnog stabla te uvode tačno određene dopune, riječi *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno* ne mogu se smatrati česticama. Čime ih onda treba smatrati? Jedno rješenje koje izgleda neprotivrječno jeste da ih treba smatrati *prilozima*. Prilozi su u bosnistici već prihvaćeni kao *punoznačne riječi* (usp. Jahić – Halilović – Palić 2000: 332, Palić 2019: 23) nije nepoznato da mogu biti *nosioci deiktičkih vrijednosti*, a također postoje i drugi prilozi koji *imaju jaku rekciju* i pojavljuju se na vrhu

rečeničnog stabla, kao što su, naprimjer, *blȁgo* i *tȅško* (***Blȁgo*** *meni*; ***Tȅško*** *njegovoj majci*).[11]

3. U dosadašnjem izlaganju opisan je odnos koji pojedine riječi koje su u nekim gramatičkim izvorima predstavljene kao čestice imaju prema gramatičkoj kategoriji lica. U obzir su uzete sljedeće riječi i izrazi: *bîvā*, *bȍgami*, *bȍgati*, *bôgdō*, *bôgznā*, *bôjse*, *dâj*, *jȅ li* (*jȅ l'*), *jȅst*, *ȍvō*, *ȍnō*, *tô*, *ȍvāj*, *utolìkō*, *žȁlibože*, *hàjde*, *dȅ*, *nèmōj* te *ȅvo*, *ȅto* i *ȅno*. Cilj rada nije bio da potpuno opiše gramatičko ponašanje tih riječi, već da samo preispita jesu li te riječi zaista čestice i da li sadržavaju informacije o gramatičkoj ketegoriji lica. Dio tih riječi nastao je gramatikalizacijom glagolskih oblika koji sadrže informaciju o licu, ali se sama kategorija lica nije održala u tom procesu. Stoga te riječi sadrže tragove informacija o licu, ali nemaju aktivnu kategoriju lica. To možemo ustvrditi za riječi i izraze *bîvā*, *bôgdō*, *bôgznā*, *bôjse*, *dâj*, *jȅ li* (*jȅ l'*), *jȅst* i *žȁlibože*. Riječ *bȍgami* ima drukčije značenje od izraza *Bȍga mi* i lice u njoj nije aktivna kategorija. S druge strane, riječ *bȍgati* znači isto što i izraz *Bȍga ti* pa zaključujemo da element *-ti* u njoj ima značenje 'sagovornik', odnosno sadrži aktivnu kategoriju lica. Riječi *ȍvō*, *ȍnō* i *tô* izvorno su zamjenice, ali u određenim kontekstima gube punoznačnost i služe kao pojačivači određenih značenja iskaza pa se ponašaju kao čestice. U tim slučajevima one zadržavaju deiktično značenje, koje imaju i kad su zamjenice, te zaista upućuju na odnos prema govorniku, sagovorniku ili trećem licu. Stoga se za njih može ustvrditi da imaju aktivnu gramatičku kategoriju lica. Riječ *ȍvāj* spominje se kao čestica u slučajevima kad se koristi kao poštapalica. Budući da status poštapalica općenito u gramatičkoj literaturi nije određen na jedinstven način te da poštapalica praktično može biti skoro svaki izraz, zaključili smo da nije opravdano uzimati ih u obzir prilikom opisa čestica i gramatičke kategorije lica. Konkretno, poštapalica *ȍvāj* i zamjenica *ȍvāj* nemaju isto značenje i upotrebu pa se kategorija lica koja je prisutna u zamjenici ne može prepoznati u poštapalici. Riječ *utolìkō* nema značenje koje ukazuje na značenje 'sagovornik', kako bi se moglo očekivati na osnovu značenja elementa *-toliko*, sadržanog u njoj. Riječi *hàjde*, *dȅ* i *nèmōj* u nekim su slučajevima promjenljive i ponašaju se kao glagoli koji u rečenici kongruiraju sa subjektima koji su drugo lice jednine ili množine ili prvo lice množine. U nekim slučajevima riječi *hàjde*, *dȅ* i *nèmōj* ne pokazuju kongruenciju sa subjektima iskaza i tada ih treba smatrati

11 U *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 72, 1328) riječi *blȁgo* i *tȅško* smatraju se česticama, ali vjerujemo da za to nema opravdanja (usp. i Jahić – Halilović – Palić 2000: 330).

česticama. Riječi *èvo*, *èto* i *èno* u mnogim se gramatičkim izvorima smatraju česticama. Očigledno su to deiktičke riječi koje imaju aktivnu gramatičku kategoriju lica na isti način na koji je imaju pokazne zamjenice. Te se riječi često upotrebljavaju kao jezgro oko koga se formira rečenica, tačnije imaju funkciju predikata, što implicira da su punoznačne. U tim se slučajevima ne mogu smatrati česticama. Naš je stav da ih tada treba smatrati prilozima. Ako ne vrše funkciju predikata, riječi *èvo*, *èto* i *èno* jesu čestice koje imaju aktivnu gramatičku kategoriju lica.

Izvori i literatura

Babić, Stjepan, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Nakladni zavod, Zagreb.

Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković (1966), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Bulić, Halid (2012), "Dopune modalnim i faznim glagolima u djelima Meše Selimovića, Skendera Kulenovića i Derviša Sušića", *Sarajevski filološki susreti: Zbornik radova* 1/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 42–53.

Čedić, Ibrahim, Hadžem Hajdarević, Safet Kadić, Aida Kršo, Naila Valjevac (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo.

Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.

Haspelmath, Martin (2001), "Word Classes and Parts of Speech", in: Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (eds), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 16538–16545.

Imamović, Hurija (2012), *Modalni i fazni glagoli i njihove dopune u bosanskom jeziku*, magistarski rad, Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, Tuzla.

Imamović, Hurija (2012a), "Sintaksička i stilska vrijednost naporedne upotrebe infinitiva i prezenta s veznikom *da* u službi dopuna modalnim i faznim glagolima", *Bosanski jezik, časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika* 9, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 25–38.

Imamović, Hurija (2013), "Dopune modalnim i faznim glagolima u bošnjačkoj narodnoj književnosti", *Bosnistika plus* 1/1, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla, 21–29.

Imamović, Hurija (2013a), "Distribucija infinitiva i prezenta sa *da* uz modalne i fazne glagole u krajišničkim pismima", *Lingvazin* 1/2, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla, 23–24.

Imamović, Hurija (2014), "Distribucija infinitiva i prezenta sa *da* uz modalne i fazne glagole u administrativno-pravnom stilu bosanskoga jezika", *Bosnistika plus* 2/1, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla, 9–16.

Imamović, Hurija (2017), "Dopune modalnim i faznim glagolima u književnoumjetničkom stilu bosanskoga jezika", *Bosanski jezik, časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika* 14, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 9–18.

Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Jahić, Dževad (2010), *Rječnik bosanskog jezika*, tom I, A–Ć, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.

Janjušević Oliveri, Ana (2018), *Intenzifikatorske partikule u savremenom srpskom jeziku*, Filozofski fakultet u Prištini s privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Kosovska Mitrovica.

Klajn, Ivan (2005), *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Kordić, Snježana (1997), "Prezentativi *evo*, *eno*, *eto*", *Slavia* 66/2, Prag, 183–196.

Kordić, Snježana (2002), *Riječi na granici punoznačnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Marković, Ivan (2012), *Uvod u jezičnu morfologiju*, Disput, Zagreb.

Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci; Dobra vest, Novi Sad.

Oslo korpus – Korpus bosanskih tekstova na Univerzitetu u Oslu, http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html

Palić, Ismail (2003), "O klasifikaciji nepromjenljivih riječi u bosanskome jeziku", *Pismo* I/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 93–102.

Palić, Ismail (2010), *Dativ u bosanskome jeziku*, Bookline, Sarajevo.

Palić, Ismail (2019), *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice*, Insitut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

Pranjković, Ivo, Lada Badurina (2012), "Načini izražavanja imperativnosti", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova (knjiga 1)*, Slavistički komitet, Sarajevo, 619–628.

Pranjković, Ivo (2013), *Gramatička značenja*, Matica hrvatska, Zagreb.

Raguž, Dragutin (1997), *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–IV (1990), drugo fototipsko izdanje, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb.

Riđanović, Midhat (2015), *Totalni promašaj lingvistike na zapadnom Balkanu*, autor, Sarajevo.

Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.

Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović (2004), *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Stevanović, Mihailo (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, drugo izdanje, Naučna knjiga, Beograd.

Stevanović, Mihailo (1986), *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, peto izdanje, Naučna knjiga, Beograd.

Škaljić, Abdulah (1966), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Bosnian Particles and Grammatical Category of Person

Abstract

The paper discusses words that scholarship considers particles and that show a certain relationship to the grammatical category of person. The following words and expressions are analyzed: *bîvā*, *bȍgami*, *bȍgati*, *bôgdō*, *bôgznā*, *bôjse*, *dâj*, *jè li* (*jè l'*), *jèst*, *ȍvō*, *ȍnō*, *tô*, *ȍvāj*, *utolìkō*, *žȁlibože*, *hàjde*, *dȅ*, *nèmōj*, *ȅvo*, *ȅto* and *ȅno*. The analysis has established that the words and expressions *bîvā*, *bȍgami*, *bôgdō*, *bôgznā*, *bôjse*, *dâj*, *jè li* (*jè l'*), *jèst*, *utolìkō*, *žȁlibože* are particles and do not have the category of person. The word *bȍgati* can be considered a particle that contains the grammatical meaning of person. The words *ȍvō*, *tô* and *ȍnō* are pronouns in some contexts and particles in other contexts. In both cases they contain the meaning of person. The words *hàjde*, *dȅ* and *nèmōj* in some cases behave like verbs. In some cases, they are nonflective and do not have the category of person, and, in such instances, should be considered particles. The words *ȅvo*, *ȅto* and *ȅno* are in some cases particles, and in some cases adverbs. They always have the grammatical category of person.

KEY WORDS: *particles*, *adverbs*, *person*, *presentatives*, *imperative*, *deixis*

UDK: 811.163.43'367.332.7
Izvorni naučni rad

Sedina BRKIĆ-MEĐEDOVIĆ

Klasifikativna imenička jedinica kao imenički kopulativni predikativ u bosanskom jeziku

KLJUČNE RIJEČI: *predikativ*, *imenički predikativ*, *klasifikator*

U radu se ukazuje na jedan tip imenskoga kopulativnoga predikativa. Analiziraju se samo one kopredikatske konstrukcije u kojima poziciju leksičkog jezgra zauzima neka imenica kojom se imenuje određena klasa entiteta realnog svijeta i apstraktnih pojmova ili imenička sintagma. Semantika imeničkih predikativa nije do sada u bosnističkoj gramatičkoj literaturi bivala predmet posebne pažnje te će se u ovome radu primjenom strukturnoga kriterija i kriterija pripadnosti imenice određenoj semantičkoj skupini pokušati uspostaviti semantička tipologija imeničkoga predikativa – klasifikatora.

1. Uvod

Predikativi predstavljaju neglagolski dio u strukturi imenskoga kopulativnoga predikata. Njihov je status još uvijek predmet brojnih rasprava, što je očigledno i iz neslaganja oko naziva: *predikatska / predikativna dopuna* (Belaj – Tanacković Faletar 2014: 168; Palić 2011: 63), *leksičko jezgro* (Jahić – Halilović – Palić 2004: 365), *imenski dio predikata* (Vajzović – Zvrko 1994: 118; Silić – Pranjković 2007: 289), *predikatno ime* (Barić i dr. 2005: 401; Katičić 2002: 44; Peti 2005: 189), *predikativ* (Piper – Klajn 2017: 292; Piper i dr. 2005: 332; 491; Žele 2009: 63). Ovakva terminološka neujednačenost ukazuje na to da još uvijek nije posve jasan sintaksički status predikativa. Palić (2011: 63) objašnjava kako pojam predikativa nije istovrstan sintaksičkom pojmu dopune, već je riječ o pojmu kojim se "upućuje na punoznačne riječi kojima se, kad stoje uz nepunoznačne glagole u ličnom obliku, izriče leksičko značenje predikata i koji se odnosi na imenice, zamjenice, pridjeve i dr. uz kopulativne ili semikopulativne glagole, zatim na infinitiv uz modalne i fazne glagole i dr.". Kako je svaki predikativ samo dio predikatske relacije, tako ga nije moguće ni

promatrati kao potpuno zasebnu semantičko-sintaksičku kategoriju[1], već kao semantičko-sintaksički, pragmatički pa i suprasintaksički (diskursni) element koji ima svoju ulogu u rečenici i koji je zavisan, s jedne strane, od imeničkog ili zamjeničkog subjekta i, s druge strane, od kopulativnoga glagola "biti" (koji mu otvara mjesto u rečenici) s kojim u sprezi dobija niz raznovrsnih, raznolikih značenja.

U ovome radu predmet rasprave bit će samo one kopredikatske konstrukcije[2] u kojima poziciju leksičkog jezgra zauzima neka imenica kojom se imenuje određena klasa entiteta realnog svijeta i apstraktnih pojmova ili imenička sintagma. Semantika imeničkih predikativa nije do sada u bosnističkoj gramatičkoj literaturi bivala predmet posebne pažnje. O njima se na semantičkom planu tek ponešto može uočiti u odjeljcima iz sintakse padeža (usp. Piper – Klajn 2017: 327). Što se tiče sintaksičko-semantičkih studija u kojima se ukazuje na potrebu semantičkih interpretacija predikativa, izdvojila bih rad I. Antonić (2007: 102) *Sintaksa i semantika nominativa* u kome se u nizu semantičkih tipova predikatskog nominativa ističe *klasifikator*[3] kao zaseban tip koji je moguće semantički preciznije sagledati (kako u napomeni navodi i sama autorica 2007: 110), zatim rad J. Vince (2010: 249) *Nominativ prema ostalim padežima*, u kome se upozorava na mogućnost različitih semantičkih interpretacija nominativne predikativne imenice, te rad M. Ivić (2008: 143) *Srpskohrvatske rečenice s predikatom čije je leksičko jezgro imenica ili zamenica u nominativu*, u kome se daju određena terminološka rješenja za određivanje rečeničnoga predikata klasifikatorskoga tipa, a od kojih ćemo i poći u ovoj raspravi o klasifikativnoj imenici u funkciji predikativa.

2. Cilj rada

Cilj rada je da se na osnovu strukturnoga kriterija i kriterija pripadnosti imenice određenoj semantičkoj skupini uspostavi semantička tipologija

1 Usp. Žele 2009: 66.

2 Funkcija ovakvih konstrukcija je identificiranje subjekta ili pripisivanje kakve osobine subjekatskom pojmu (Jahić – Halilović – Palić 2004: 365). Srpski gramatičari (Antonić 2007: 110; Piper i dr. 2005: 492) ističu da predikativna imenička jedinica može da se upotrijebi i za kategorizovanje ili klasifikovanje, odnosno svrstavanje subjekatskoga pojma u određenu klasu entiteta realnog svijeta ili apstraktnih pojmova.

3 Termin *klasifikator* i u ovome radu upotrebljavat će se kao "element koji svrstava subjekatski pojam u određenu klasu entiteta realnog sveta ili apstraktnih pojmova" (Antonić 2007: 110). Uporedo sa ovim terminom koristi se i termin *klasifikativ* (usp. Hrustić 2013: 62). Njegova je upotreba u literaturi neujednačena. I. Antonić (2007: 103) označava ga kao leksemu "za imenovanje klasa predmetnih i živih entiteta realnog sveta i apstraktnih pojmova".

imeničkoga predikativa – klasifikatora. Primjenom prvoga kriterija moguće je promatrati dva strukturna modela imeničkoga predikativa – klasifikatora, predikativ u kome je imenska riječ bez odredbe ili sa odredbom:

NNom + Vcop + Lex Nnom,
NNom+Vcop + Lex ADJ Nnom/LexNnomNnom.

Za potrebe ovoga rada uzimani su primjeri predikativa iz bosnističke gramatičke literature čija je polazišna klasifikacija gotovo uvijek formalna: služi li imenički predikativ za kvalifikovanje, identifikovanje ili kategorizovanje i u kojim je slučajevima obavezno eksplicirati determinator[4]. Pokazat će se da klasifikativna imenička jedinica u strukturama s kopulom ima različite značenjske vrijednosti te da ju je kao takvu potrebno konkretizirati. Ti primjeri bit će analizirani semantičkom metodom koja omogućava da se utvrde raznolikosti značenja promatrane imenice kao imeničkoga predikativa u određenome kontekstu.

3. Razrada

Izdvajanje i definiranje klasifikativa kao zasebnoga predikativa u gramatičkoj je literaturi, kako je već u uvodu i spomenuto, vršeno isključivo preko forme nominativa. Za potpunije sagledavanje ove semantičke relacije u kopulativnoj predikatskoj konstrukciji bitna su tri elementa:

– semantičko obilježje lekseme;
– kriterij ustroja (semantički ustroj);
– odnos prema subjektu.

Imenice koje konstituišu imenički kopulativni predikat klasifikatorskoga tipa pripadaju nizu različitih semantičkih klasa i potklasa. Najčešće su to imenice iz leksičko-semantičke grupe riječi sa značenjem zanimanja, zatim kakve čelne funkcije, narodnosti, vjere, spola ili rase. Osnovno je svojstvo takvih imenica, kako tvrde lingvisti (Kerkez 1998: 95, Lazić – Konjik 2006: 232), mogućnost njihove reverbalizacije. Kako je kopula funkcionalna kategorija koja povezuje subjekat s neglagolskim predikatom (v. Silić – Pranjković 2007: 289; Palić 2020: 21), a imenički predikati konstruisani po modelu *cop + N* među sobom su formalno i strukturno isti, postavlja se pitanje koliko su

4 Autori *Sintakse savremenoga srpskog jezika* (2005: 492) prave znatan pomak u odnosu na druge autore gramatika bosanskog, hrvatskog ili srpskog jezika ističući važnost "semantičke veze između imenskog izraza u poziciji subjekta i imenskog predikativa" te mogućnost pojavljivanja imeničkoga predikativa i u nekim drugim padežima, a ne samo u nominativu, ne zalazeći pri tome u njihovu semantiku.

nominalni konstituent i njegova leksičko-semantička priroda[5] dovoljan element za očitovanje razlika među predikatima navedenoga modela, a samim time i "koliko" pouzdan parametar ovjerenosti nekoga predikativa kao klasifikatora. U gramatikama[6] se to pitanje ili ne rješava, pa se funkcija imenskih kopulativnih predikativa uopćava[7] ili se pokušava riješiti navođenjem raznovrsnih imeničkih predikativa (Piper i dr. 2005: 492) u kojima bi, pretpostavlja se, nominalni konstituent trebao biti signal za raspoznavanje značenja među njima. U tom smislu iskazima poput *Milan je zubar* i *Ja sam ministar* na rečeničnom nivou se ne prenosi potpuna obavijest. Semantička sastavnica predikatske relacije tipa *zubar*, *ministar* u okviru strukturnoga modela *cop + N* sadržava dva podatka, o pripadnosti nekoj grupi i o vršiocu radnje, pa je semantičke jedinice ovoga tipa moguće konkretizirati tek u upotrebnom kontekstu koji određuje njihovu vrijednost, a samim time i rečeničnu konstrukciju kao iskaz[8].

Smatramo da klasifikativna imenička jedinica sama po sebi nije dovoljna za postizanje semantičke obavijesnosti predikata. Potvrdit će to dalje i primjer rečenice *Crni pas je šejtan*[9] u kojoj se može govoriti o svojevrsnoj netipičnoj elaboraciji klasifikatorskoga predikativnog značenja uzme li se u obzir metonimijska konceptualizacija imenice *šejtan*: značenje čitave klase pojavnih oblika u kojima se može manifestirati prisutnost duha koji utjelovljuje zlo[10]. Sasvim je jasno da imenska skupina *crni pas* u navedenome primjeru referira na pojedinačnost, pa je u tom smislu njezine značenjske određenosti, tj. "individualne usidrenosti" utemeljena i sama ovjerenost rečeničnog subjekta.

S druge strane, u svakodnevnome, nereligijskome kontekstu, ista rečenica mogla bi značiti i to da je konkretan crni pas prepreden, nestašan, vragolan ili slično, a takvom interpretacijom približili bismo se kvalifikatorskoj funkciji predikativa.

---

5 Ovdje je važno napomenuti da imenice što izražavaju kakvo zanimanje i kakvu čelnu funkciju u strukturnome modelu *Cop + N* u svome semantičkome sadržaju nose podatak o subjektu kao pripadniku neke grupe, ali i o subjektu kao vršiocu neke određene radnje.

6 U *Gramatici bosanskoga jezika* (2004: 365) tvrdi se da se "leksičko značenje kopulativnog predikata izriče leksičkim jezgrom".

7 Autori *Gramatike bosanskoga jezika* ističu da se "kopulativnim predikatom subjekt identificira ili mu se pripisuje kakva osobina" (2004: 365). Isto je i u: Silić – Pranjković 2007: 289.

8 U Jahić – Halilović – Palić (2004: 356) iskaz se određuje na sljedeći način: "Iskazi su, dakle, najmanje govorne jedinice kojima se kao dijelovima širih govornih jedinica prenosi potpuna (cjelovita) obavijest." Autori *Hrvatske gramatike* (Barić i dr. 2005: 398) ističu da osim gramatičkoga ustrojstva postoji i obavijesno ustrojstvo rečenice koje nije ovisno o njemu te da iskaz predstavlja rečenicu određenu "s gledišta obavijesnog ustrojstva".

9 Rečenica je preuzeta sa: https://eislamu.blogspot.com.

10 Zahvaljujem se anonimnom recenzentu na ovoj važnoj sugestiji bez koje semantički potencijal predikativne imenice u navedenoj rečenici ne bi bio u potpunosti vidljiv.

Ono što nas posebno zanima u ovome članku jeste odnos između kopulativnoga glagola i klasifikativne imeničke jedinice. Jedna od najčešće spominjanih predikativnih imenica ovoga tipa je imenica sa značenjem stalne profesije, npr. *Zoran je pravnik*. Takav imenički predikativ M. Ivić (2008: 159) određuje kao "parcijalni klasifikator". Ovakvo je terminološko razvrstavanje vršeno s pogledom na to kako klasifikatorska imenička jedinica obavlja ono čemu je namijenjena, ali samo u odnosu na leksičku jedinicu X. Međutim, funkcionalni odnosi u tijesnoj su vezi sa semantičkima, ali ne samo sa jedne strane, prema subjekatskom argumentu u rečenici, nego i sa druge, pa se i u tom smislu može govoriti o nizu kako raznovrsnih, tako i raznolikih klasifikativnih značenja.

Ni "parcijalni klasifikator" sam po sebi nije uvijek semantički jednakovrijedan:

(1) *X je mađioničar*;
(2) *X je novinar*.

Profesijske predikativno upotrijebljene imenice među sobom se razlikuju s obzirom na to da li im je svojstvena denotativna ili konotativna semantička komponenta. Shodno tome, u gramatičkoj se literaturi sreću pojmovi denotativno i konotativno kategorizovanje (Piper – Radovanović 2008: 75). Takvim se pojmovnim određenjem semantičke relacije klasifikativnosti pristaje na izdvajanje predikativa u dvije posebne vrste. Takav je kriterij za semantičko određenje naravi klasifikatorskoga predikativa, a samim time i za izdvajanje svojevrsnih semantičkih tipova, neprihvatljiv iz sljedećih razloga: obilježje ± denotativnost / ± konotativnost niti je dovoljno za uspostavljanje razlike između klasifikatora i drugih predikativa, niti za uspostavljanje semantičke razlike među predikativima klasifikatorskoga karaktera[11].

U konstrukciji (1) između kopule i klasifikatorske imenice uspostavlja se relacija semantike uvjetovane kontekstom (*X je čarobnjak / X je vrač (vještac)*), što se ne može reći za relaciju u konstrukciji (2). Osnovno je obilježje takvoga semantičkoga klasifikatora stabilnost značenja: klasifikativna imenica sa promjenom konteksta mijenja svoje leksičko značenje, ali ne i semantičko značenje predikativa: značenje stalne profesije.

Formalno, takve se strukture mogu odrediti kao jednopredikatske ili dvopredikatske u zavisnosti od toga da li je riječ o imeničkoj klasifikativnoj

11 Ovakvo je terminološko razvrstavanje vršeno na temelju teorijskih postavki iznesenih u brojnim radovima M. Ivić.

jedinici koja je specificirana[12] ili nije, ili pak o naporednoj sintagmi: *On je sportski novinar*, *On je majstor i profesor*. Značenje iskazano hiponimom je uže, specifično značenje klasifikativne jedinice.

Nadalje, pragmatički aspekt također je značajan za pravilnu interpretaciju klasifikativne predikativne imenice. Rečenica *Ja sam novinar* može imati pragmatičko značenje potvrde i poricanja izjavljene činjenice, te se iskaz može razumjeti i u značenju *Ja nisam npr. profesor / ljekar i sl.*, pri čemu klasifikativna imenička jedinica dobija posve drugo leksičko značenje.

Semantika se ovakvoga predikativa ne mijenja ni kad se navedena kopulativna konstrukcija upotrijebi u upitnome, primjer (3), ili odričnome obliku, primjer (4):

(3) *Da li je on novinar*? (Da, on jeste novinar / Ne, on nije novinar. On je ljekar.) (potvrda / poricanje);
(4) *Nije on novinar*. (On je ljekar.) (potvrda).

Glagolsko vrijeme također je jedan od bitnih parametara upotrebe klasifikativne sintaksičko-semantičke konstrukcije. Upotrebom u prošlom vremenu, sintaksički oblik zadržava isto značenje kao i u prezentskoj upotrebi, klasifikativno, pragmatičko značenje potvrde ili poricanja, ilustrovano primjerom (5), a u budućem vremenu, konstrukcija samo formalno zadržava svoj sintaksički oblik i mijenja značenje: kopulativna konstrukcija dobija identifikativno značenje; predikativ postaje identifikator, što je ilustrovano primjerom (6). Takvo je značenje omogućeno prvenstveno pomjeranjem značenja glagola *biti*, od kopulativnoga prema semikopulativnome, pri čemu je glagol *biti* ekvivalent glagolu *postati*, kopula *biti* je leksikalizirana[13], a konstrukcija poprima drugačije značenje[14].

(5) *On je bio novinar*. (Značenje potvrde: *On jeste bio novinar za svoga života*; značenje poricanja: *Više nije novinar*, *Sada je on npr. prodavač/vozač* i sl.)

12 I. Brač (2018: 153) primjećuje da se ovakve imenice među sobom razlikuju "s obzirom na stupanj obveznosti specifikacije". Imenice koje označavaju zanimanje "ne zahtijevaju specifikaciju", a "imenice koje označuju nosioca kakve čelne funkcije ili organizacije zahtijevaju specifikaciju, bilo posvojnim pridjevom ili imenicom u genitivu bilo da je poznato iz konteksta, a isto tako imenice drugih skupina nužno zahtijevaju specifikaciju da bi rečenica imala smisla".

13 I. Palić (2020: 30) ovakav glagol određuje kao "leksikaliziranu kopulu".

14 Semantiku su ovakvih predikativnih konstrukcija sa semikopulativnim glagolima identifikativnoga značenja u potpunosti osvijetlili i predstavili B. Belaj i G. Tanacković Faletar u: 2010: 147–172.

(6) *On će biti novinar za dvije godine*. (*On će postati novinar za dvije godine*.)

Konstrukcijski tip (6) može se javiti i u modalnoj upotrebi, i to bez promjene značenja: *Da bi bio novinar, potrebno je da završiš preddiplomski studij novinarstva* (*Da bi mogao postati novinar, potrebno je da završiš preddiplomski studij novinarstva*).

S druge strane, predikativna profesijska imenica sama po sebi u specifičnome kontekstualnome okruženju može da promijeni ne samo svoje leksičko značenje nego i samo značenje predikativa dobijanjem neke nove značenjske nijanse, kvalifikativne (statusna kvalifikacija):

...gospodin ***novinar*** *prezire svoj posao kao trabunjanje, ali ne i status. Status je lijepak na koji se štošta može uloviti, prvenstveno žene, status nije za baciti, nije status u New Yorku, ali nije za baciti, pa i glavu drži više nego prije, a i hoda življe.* (Šur Puhlovski 2018: 229)

Kopulativni glagol *biti* u takvim konstrukcijama moguće je zamijeniti glagolom *imati* sa značenjem posjedovanja, što nije slučaj sa klasifikativnim predikatskim relacijama argumentacijskoga tipa, potvrdnoga ili odričnoga, a takva mogućnost zamjene i pomjeranja značenja od klasifikativnoga prema kvalifikativnome uvjetovana je metaforičkom ekstenzijom značenja kao jednim od nekoliko bitnih elemenata za ustroj predikatske konstrukcije kvalifikativnoga tipa. Takav postupak osnovni je uvjet za prelazak klasifikativne predikatske konstrukcije u kvalifikativnu, pri čemu klasifikativna profesijska imenica postaje poseban leksem, sa semantičkim sadržajem osobine izražene u nekom određenom stepenu, što se može vidjeti iz primjera *On je majstor u navođenju ljudi na vjerovanje u neistinite stvari*[15] u kojemu klasifikativna imenička jedinica ima značenje vještine najvišega ranga. Potpuno je metaforizirana.

Kad se klasifikativna imenička jedinica sa značenjem profesije ili kakve čelne funkcije javi kao element s kategorijalnom odredbom, kopulativna predikatska konstrukcija sintaksički može biti iskazana spojem atributa[16] i klasifikativne imenice, ilustrovana primjerom (7), pri čemu imenički predikativ

15 Rečenica je preuzeta sa: https://hr.glosbe.com.

16 M. Ivić (2005: 18) pod ovakvim konstrukcijama podrazumijeva "ono što *radi*, on dobro *radi*", pri čemu kvalitativno i adverbijalno značenje bivaju izjednačeni. Na drugom pak mjestu iste ovakve konstrukcije određuje kao "pozitivan kvalifikativ" (1995: 230).

dobija neko objektivno značenje[17], onakav kakav treba da bude s obzirom na kakve standardne kriterije, ili spojem intenzifikatora i klasifikativne imenice, ilustrovana primjerom (8). Tada konstrukcija dobija evaluativno čitanje[18].

Tip 1: (7) *Kopula + atribut + profesijska imenica → On je dobar / pravi majstor.*
Tip 2: (8) *Kopula + intenzifikator + profesijska imenica → On je običan / pravi / samo / samo takav / jedan / neki majstor.*

Pomjeranjem atributa na poziciju inicijalnoga subjekta u primjeru tipa 1, ilustrovano primjerom (9), kopulativna konstrukcija mijenja značenjsku vrijednost kvalifikativne kopulativne konstrukcije klasifikatorskoga tipa, što je sasvim logično s obzirom na iznesene kriterije što ih mora ispunjavati određeni leksem da bi dobio status subjekta u kopulativnim konstrukcijama klasifikatorskoga tipa. Objektivno značenje ne samo da prelazi u subjektivno nego ono u potpunosti prestaje biti klasifikativno i postaje neka nova nijansa kvalifikativnoga značenja, ekvativna:

(9) *Pravi si ljekar* (Brižljiv si kao ljekar, sposoban si kao da si ljekar i sl.).

Ono što je posebno zanimljivo u konstrukcijama drugoga tipa jeste pitanje naravi subjektivne interpretacije klasifikatorskoga kvalifikatora: da li se na osnovu sintaksičke konstrukcije može dobiti samo neko određeno značenje ili pak i neko drugo? Jesu li značenja takvih konstrukcija eksplicitna i može li se za pojedini sintaksički konstrukcijski tip reći da je specijaliziran za određeni tip značenja?

Razmotrimo primjere:

(10) *Po kojim rezonima je Stilic genije, a ovaj drugi samo trener. Samo onaj "samo trener" može onako da daje intervju, ...* i
(11) *"Plenković je običan magistar, dakle ništa, kao i ja!", rekao je Milanović i nastavio...*[19]

17 Zbog ranije provedenog istraživanja u kome smo se bavili ovim, ali i drugim tipovima kvalifikativnih značenja, a koje je u fazi štampanja (*Sintaksičko-semantičke odlike nominativa kao padeža imenske riječi kvalifikativno upotrijebljene u predikatskim "biti konstrukcijama"* – učešće na Trećem simpoziju o bosanskom jeziku, održanom 20. i 21. maja 2021. godine), u nastavku rasprave izostavljamo preciznije definiranje pojedinih značenja kvalifikativnoga karaktera.

18 Više o evaluativnoj upotrebi imenica i dodavanju pridjeva *takav*, *potpuni*, *pravi* te pojedinih članova vidjeti u: Z. Đurić 2019: 117.

19 Rečenica je preuzeta sa: https://direktno.hr.

Posmatrana s aspekta govornika, sintaksička konstrukcija *je samo trener* kvalifikator je pozitivne skalarne vrijednosti kojom se minimalizira socijalni status te na takav način izriče pozitivna kvalifikacija nižeg stepena u odnosu na neki drugi referent, u ovom slučaju "na Stilića": *On je samo*[20] *trener: On je običan trener* (ničim se posebno ne ističe).

Pomjeranjem perspektive, od govornika do sagovornika, konstrukcija dobija niz različitih značenja:

- semantičko: pozitivno evaluiran subjekt (*je samo trener*) od govornika s izraženim nižim stepenom doživljenosti pozitivne vrijednosti u odnosu na istu vrijednost kod nekog drugog referenta;
- pragmatičko: pozitivno evaluiran subjekt (*je "samo trener" = nije običan trener, on je genije kao i Stilić*) s mogućnošću pripisivanja istoga stepena osobine koju posjeduje referent s kojim se poredi pojam označen subjektom, odnosno višeg od onoga iskazanog kontekstom; značenje je predikativne konstrukcije u ovom slučaju utemeljeno na sagovornikovoj zamisli, pri čemu sagovornik ironično citira govornika, te na takav način iznosi svoje stvarno mišljenje o kvalitetu što ga pripisuje subjektu;
- suprapragmatičko: pozitivno evaluiran subjekt s nagoviještenim većim stepenom osobine od izraženoga u datom kontekstu; ali neeksplicitanoga, kojim se adresat poziva na nastavak konverzacije i promjenu mišljenja o datom referentu.

Ukoliko se u odričnome obliku navedene konstrukcije na mjestu predikativne imenice sa značenjem profesije upotrijebi vlastito ime, *On nije trener : On nije Stilić*, predikativna klasifikativna konstrukcija s pragmatičkim značenjem potvrde dobija značenje pozitivno-negativne polarizacije, ali ne one kvalifikatorskoga intenzifikatorskoga tipa, kojom se izražava pojačana doživljenost neke osobine na skali intenziteta, nego komparativnoga, graduelnoga tipa, kojom se izražava značenje stepenovanja, komparativno, s manje kakve osobine nego što je ima neko drugi, ili superlativno, s više kakve osobine od one što je ima neko drugi[21].

---

20 Značenje skromnosti, samo = običan. I bugarska autorka T. Račeva upozorava na to da se ljudi, kad o sebi govore, iz skromnosti služe rečenicama s elementom *običan* (1995: 215). Spominjanje običnosti katkad je propraćeno i "prizvukom omalovažavanja" (Ivić 1995: 234).

21 Takva se upotreba možda još bolje vidi u rečenicama s općepoznatim vlastitim imenima koja se u komunikaciji vrlo često koriste kao metafora neke osobine koja ne mora nužno biti i najviša vrijednost neke osobine: *ZABORAVLJENI TIRANIN: Ovaj čovjek je gori od Hitlera, ubio je deset miliona ljudi!* (https://www.srbijadanas.com).

Subjektivna informacija izražena kopulativnom konstrukcijom *je samo trener* može, kao što se vidi iz rečenoga, biti poznata (=običan trener, skroman, koji se ničim posebno ne ističe) ili nepoznata; novina (=nije običan trener, koji se ističe posebnim vještinama, koji je genije). U prvom slučaju značenje se kopulativne konstrukcije izvodi u odnosu na kontekst, a u drugome slučaju u odnosu na diskurs te se na takav način uspostavlja kriterij razgraničenja semantičkih i pragmatičkih, odnosno suprapragmatičkih značenja. Ono što ova posljednja značenja, suprapragmatička, odvaja od pragmatičkih, jeste kriterij odnosa ne samo prema kontekstu, odnosno diskursu, nego i slušaocu. Diskursna su značenja nova kako u odnosu na razgovorno okruženje u kojemu se javljaju, tako i u odnosu na slušaoca.

Iako sintaksički ista, kopulativna konstrukcija u primjeru (11) ne razlikuje se od prethodne, (10), samo po izmjeni leksičkoga sadržaja klasifikativne imenice (*zvanje onoga ko je magistrirao, naučni stepen*), nego i semantički. Kontekstualni ustroj elemenata predikatske relacije i dalje "je usmjeren" ka proizvodnji pozitivno-negativne polarnosti, samo što se u ovome slučaju postupkom ironizacije dolazi do eliminiranja pozitivnoga i aktualiziranja negativnog značenja: klasifikator funkcionira kao antonim; sa semantičkim obilježjem krajnosti (najniži mogući stepen osobine : najviši).

Upotrebom riječce *kao* uz ovakve imenice kopulativna konstrukcija dobija identifikativno značenje s pragmatičkim isticanjem odgovornosti kao elementom bitnim za profesionalno ponašanje subjekta – predstavnika određene društvene skupine. Pri takvome određenju ličnost subjekta biva podruštvljena, određena na osnovu njegovoga socijalnoga statusa. To pokazuje da je i sama sintaksička konstrukcija dovoljna za pravilnu interpretaciju uzme li se u obzir pripadajuće kontekstualno okruženje.

Zamijenimo li ovakvu predikativnu imenicu, označenu nominativom, imenicom sa značenjem narodnosti, kopulativna konstrukcija će dobiti posve novo značenje:

(12) *Ko je i kakav je jedan pravi Bosanac? Kada neko kaže "pravi" Bosanac onda mi se pred očima pojavi samo jedan jedini čovjek, ljudina, ljudska gromada kojeg ja smatram pravim Bosancem i koji je to hiljadama puta dokazao. ... On, taj jedan jedini i najveći Bosanac je "običan" čovjek, sa diplomom glumca, srcem lava i rijekom neizmjerne ljubavi prema BiH, ali i prema narodu bosanskom.*[22]

22 Rečenica je preuzeta sa: https://www.mreza-mira.net.

Predikativnom se nominativnom imenicom više ne pripisuje određeno svojstvo ili osobina referentu označenom subjekatskim pojmom, nego se na osnovu tih osobina, koje postaju kolektivne i uopćene, taj referent izdvaja iz mnoštva drugih entiteta, pripadnika različitih etničkih skupina.

4. Zaključak

Uzimajući u obzir sve rečeno, može se zaključiti da je odnos između klasifikativne imeničke jedinice i kopulativnoga glagola u sastavu predikatske relacije trovrstan: klasifikativni, klasifikativno-kvalifikativni i identifikativni. Kopulativne klasifikativne konstrukcije opisane sa leksičkoga, semantičkoga, pragmatičkoga i suprapragmatičkoga aspekta imale su za cilj da se izdvoje kako specifični tipovi klasifikatora, tako i klasifikatorskoga kvalifikatora i klasifikatorskoga identifikatora.

Pokazalo se da je veza između sintakse i semantike, kao i sintakse i pragmatike od velike važnosti za pravilnu interpretaciju klasifikativne imenice, bilo da je riječ o njenoj modifikatorskoj ili predikativnoj upotrebi. Uspostavljeni su jasni kriteriji na temelju kojih je moguće razlikovati određenu narav date kopulativne konstrukcije, a samim time i specifičnost značenja koja se iz njih izvode.

Kao semantička konstrukcija, klasifikator se javlja sa svoja dva tipa: kontekstualni i nekontekstualni klasifikator. Osnovna su njihova obilježja stabilnost značenja i nepremjestivost. Kvalificiranje klasifikativnom jedinicom rezultiralo je nizom različitih značenja, kako objektivnih, tako i subjektivnih. Objektivna su značenja semantička (značenje osobine iskazane s obzirom na kakve standardne kriterije; značenje statusne kvalifikacije), a subjektivna pragmatička (skalarna značenja). Njima se izražava pozitivno-negativna polarnost.

Kad ulogu klasifikativne imenice sa značenjem profesije ili kakve čelne funkcije zauzme klasifikativna imenica sa značenjem narodnosti, klasifikativni kvalifikator prelazi u klasifikativni identifikator kojim se referent označen nominativnom imenicom u ulozi subjekta izdvaja iz mnoštva drugih referenata, pripadnika etničkih skupina. Takvo izdvajanje zasnovano je na principu razlike pod kojom se podrazumijevaju sva obilježja koja postoje samo kod jednoga referenta, a ne postoje kod drugoga ili trećega kao pripadnika date etničke skupine. Takvim se pojmom različitosti više ističe kolektivni identitet nego li vlastita osobnost.

Izvor

Šur Puhlovski, Marina (2018), *Divljakuša*, V.B.Z., Zagreb

Literatura

Antonić, Ivana (2007), "Sintaksa i semantika nominativa", *Sintaksička istraživanja*, *Lingvističke sveske* 6, Filozofski fakultet, Novi Sad, 102-113.

Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija (2005), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Belaj, Branimir; Tanacković Faletar, Goran (2014), *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika*, Knjiga prva, Biblioteka Thesaurus, Disput, Zagreb.

Brač, Ivana (2018), *Instrumental u hrvatskom jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikovlje, Zagreb.

Hrustić, Meliha (2013), "Pridjevska predikacija: Semantičke uloge uvjetovane pridjevom u njemačkom i bosanskom jeziku", *Bosnistika plus I/1*, Institut za bosanski jezik i književnost, Tuzla, 49-67.

Ivić, Milka (1995), *O zelenom konju*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Ivić, Milka (2005), *O rečima*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Ivić, Milka (2008), *Lingvistički ogledi*, treće, dopunjeno izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd.

Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2004), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Katičić, Radoslav (2002), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Kerkez, Dragana (1998), "Nominalni konstituent perifrastičnih predikatskih konstrukcija", *Slavistika* II, Slavističko društvo Srbije, 93-98.

Lazić-Konjik, Ivana (2006), "Struktura, funkcija i leksikografska obrada perifrastičnih predikata", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 219-304.

Palić, Ismail (2011): "Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici", *Pismo*, Časopis za jezik i književnost, godište 9, br. 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 39-68.

Palić, Ismail (2020), "Nešto napomena o suznačnim glagolima i predikatu u bosanskome jeziku", *Sarajevski filološki susreti* 5, Zbornik radova (knjiga 1), Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 19-46.

Peti, Mirko (2005), *Što se i kako u jeziku broji*, Matica hrvatska, Zagreb.

Piper, Predrag i dr. (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*, Matica srpska, Beograd.

Piper, Predrag; Radovanović, Milorad (2008), *Lingvistika Milke Ivić*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Piper, Predrag; Klajn, Ivan (2017), *Normativna gramatika srpskog jezika*, Matica srpska, Novi Sad.

Silić, Josip; Pranjković, Ivo (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Tanacković Faletar, Goran; Belaj, Branimir (2010), "Konceptualnosemantički temelji gramatičkih odnosa: predikatni instrumental u hrvatskome jeziku", *Suvremena lingvistika* 36, Hrvatsko filološko društvo, 147-172.

Z. Đurić, Ljubica (2019), *Gramatikalizacija broja 'jedan' u srpskom kao balkansko-slovenskom jeziku u poređenju s francuskim: arealna i tipološka perspektiva*, Beograd, disertacija u rukopisu, dostupno na: https://nardus.mpn.gov.rs.

Žele, Andrea (2009), "O povedkovniku oziroma povedkovniškosti", *Jezikoslovni zapiski* 15, št. 1-2, 63-72.

Vajzović, Hanka; Zvrko, Husein (1994), *Gramatika bosanskog jezika*, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture.

Vince, Jasna (2010), "Nominativ prema ostalim padežima", *Sintaksa padeža*, Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 249-265.

Citirane internetske stranice

https://eislamu.blogspot.com

https://hr.glosbe.com

https://direktno.hr

https://www.srbijadanas.com

https://www.mreza-mira.net

Classificatory Noun Unit as Noun Copular Predicative in the Bosnian Language

Abstract

This paper deals with a type of noun that is known as copular predicative. More specifically, the analysis is about co-predicative constructions in which a noun that labels a certain class of the entities of the real world and abstract concepts or noun phrase takes the position of the lexical core. Semantics of noun predicatives has not been in focus in any Bosnian grammar literature so far and thus, with this paper, it will be attempted to establish the semantic typology of noun predicative classificator, through the application of structural and lexical criteria.

KEY WORDS: *predicative*, *noun predicative*, *classificator*

UDK: 81'27;
81'42
Izvorni naučni rad

Lada BADURINA i Tihana HRG

O deiksama i deiktičnosti u akademskom diskursu*

KLJUČNE RIJEČI: *deikse (personalne, vremenske*, *socijalne*, *tekstne/diskursne)*, *deiktičnost*, *akademski diskurs*, *znanstveni tekst*

Polazeći od konstatacije da su deikse leksička i gramatička sredstva pomoću kojih govornik otkriva štogod o naravi svojega sudjelovanja u aktualnoj komunikacijskoj situaciji (Fillmore), odnosno da su to oni elementi iskaza koji upućuju na kontekst, posebna će se pozornost posvetiti deiksama i deiktičnosti u različitim diskursnim tipovima i/ili komunikacijskim praksama u akademskome diskursu. Bit će pritom riječi o deiksama u užem smislu, posebice o personalnima (npr. *ja* i *mi*), vremenskim, socijalnima (npr. *vi* naspram *ti*) te tekstnim ili diskursnim deiksama. U širem će se smislu o deiktičnosti govoriti u situacijama kada se utvrdi da pojedini jezični odabiri otkrivaju štogod o govorniku i o njegovoj uključenosti u kontekst (npr. uporaba glagolskih vremena, modalnih riječi i izraza i sl.). Ti će nas uvidi naposljetku potaknuti na propitivanje (hipo)teze o neosobnosti i/ili objektivnosti znanstvenog teksta, pa onda možda i pridonijeti boljem razumijevanju nekih značajki akademske komunikacije.

Uvodno: o deiksama i o akademskom diskursu

Deiktičnost je imanentna svakom ljudskom jeziku. Posljedica je to, ali i dokaz njegove komunikacijske naravi. Kako je slikovito zamijetio Charles Fillmore, *kao govornici ljudskog jezika mi teško da možemo i zucnuti, a da stvari o kojima govorimo ne oblikujemo u svom kontekstu* (Fillmore 1998: 27). U tu svrhu jezici posjeduju različita leksička i gramatička sredstva kojima se – najopćenitije rečeno – uspostavljaju spone između s jedne strane govornika (i

* Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-13 1140.

teksta koji on u trenutku govorenja/pisanja stvara) i s druge strane konteksta. Govori se stoga o deiksama (prema grč. *deíknymi*: pokazujem) ili upućivačkim riječima/izrazima kao o jedinicama koje svoj puni smisao zadobivaju upravo u kontekstu pa se i može reći da *deiktički izrazi govore (komuniciraju) mnogo više no što se kaže* (usp. Yule 1996: 16). Drugim riječima, ovisno o osobi koja govori te o mjestu i vremenu govorenja utvrđuje se sadržaj deiksa, npr. *ja*, *ti*, *ovdje*, *tamo*, *ondje*, *lijevo*, *desno*, *sada*, *prije*, *kasnije*, *jučer*, *danas*, *sutra*, *sinoć*, *večeras*, *noćas* i sl. Deikse su dakle izravne potvrde odnosa koji se uspostavlja između jezičnih struktura i konteksta u kojemu se jezik upotrebljava. Budući da se ti odnosi utvrđuju s obzirom na govornika, on je ujedno deiktično središte.[1] Napokon, svi ljudski jezici posjeduju više ili manje razvijene deiktičke sustave.

Za deikse su – i za deiktičnost kao takvu – zanimanje oduvijek pokazivali i filozofi[2] i gramatičari, a zbog njihove netom spomenute kontekstualne uvjetovanosti ne iznenađuje činjenica da su prepoznate i kao važna tema pragmalingvističkih istraživanja. Napokon, one su na svojevrstan način i dodirne točke između gramatike i pragmatike/pragmalingvistike pa će (noviji, *funkcionalni*) gramatički opisi osvijestiti i aspekt jezične uporabe.[3]

No red je sada da kažemo koju o deiksama i deiktičnosti u kontekstu naše teme. Poticajnim ovdje smatramo Fillmoreovo promišljanje da se o deiksama može govoriti i u užem i u širem smislu (usp. Fillmore 1998: 27–28). U *užem smislu* – po Fillmeoru – za izraz se može reći da je deiktičan ako prema lingvističkoj konvenciji njegova interpretacija zahtijeva odnos s identitetom

1 Riječima Charlesa Fillmorea deikse su *ona sredstva u gramatici i leksiku kojega jezika pomoću kojih govornik – svjesno ili nesvjesno – otkriva štogod o naravi svoga sudjelovanja u aktualnoj komunikacijskoj situaciji*, pa stoga *govornikovo tijelo, ali i orijentacija njegova tijela pomažu pri utvrđivanju mjesta stvari* (Fillmore 1998: 27, 32–33). Slično je konstatirao i Stephen Levinson govoreći o *sidrišnim točkama* koje čine *deiktično središte*: *(i) središnja je osoba govornik; (ii) središnje vrijeme vrijeme je u kojem govornik govori, (iii) središnje je mjesto ono na kojemu se govornik nalazi u trenutku govorenja ili kodiranja poruke, (iv) diskursno središte predstavlja točka na kojoj se govornik nalazi u produkciji svog iskaza te (v) društveno (socijalno) središte predstavlja govornikov društveni status i položaj s obzirom na koji se utvrđuju statusi i položaji adresata ili referenta* (usp. Levinson 1983: 64).

2 U filozofiji je blizak, ali i uži pojam indeksičnosti – obuhvaća samo ona sredstva koja "uvjete istinitosti nekog iskaza čine osjetljivim na kontekst" (Bakšić–Bulić 2019: 64; usp. i Levinson 1983: 55–61). Štoviše, u filozofiji se jezika deikse i deiktični izrazi obično nazivaju indeksnim izrazima ili indeksima (usp. Huang 2007: 132).

3 Uostalom, ideja je o govorniku kao deiktičkome središtu gramatikalizirana u kategoriji lica. U tom smislu Ivo Pranjković govori o gramatičkim kategorijama povezanim s govornim činom te napose o gramatičkim kategorijama prvog i drugog lica (usp. *Gramatika govornika i sugovornika* u Pranjković 2013: 9–25).

govornika ili onoga kome se on obraća (sugovornika), govornikove ili sugovornikove prostorne relacije spram objekata koji ih okružuju, vremenske relacije između vremena o kojem se govori i u kojem se govori i sl. U tom užem smislu jezična su sredstva kojima je namijenjeno deiktično upućivanje većim dijelom obvezatna i čine *zatvoren razred* (spomenimo tek deiktičke zamjenice i sustave demonstrativa/pokaznih zamjenica, npr. proksimali i distali). U *širem smislu* termini se deiksa i deiktični mogu uporabiti za one jezične izbore koji otkrivaju nešto iz govornikove uključenosti u aktualni prostorni, vremenski ili društveni kontekst, čak i kada odabrana leksička i gramatička sredstva ne sudjeluju u deiktičkim procesima; u tom širem smislu, konstatirat će Fillmore, deikse su pragmatički uvjetovane. Mi ćemo ovdje ponešto redefinirati tu podjelu. Deikse u užem smislu shvatit ćemo, možda, i nešto uže – kao *konvencionalizirana* sredstva s primarno[4] deiktičkom funkcijom, a koje se, uobičajeno, klasificiraju te se govori o personalnim (osobnim), o vremenskim (temporalnim), prostornim (spacijalnim), socijalnim (društvenim), diskursnim ili tekstnim deiksama itd. (usp. npr. Yule 1996: 10–15, Huang 2007: 136–174, Bakšić–Bulić 2019: 65–82, Palašić 2020: 131–140). Nesumnjivo međutim postoje i druga gramatička sredstva koja nose informaciju o govorniku i/ili o samome govornom činu te o vremenu i mjestu određene komunikacijske aktivnosti. Takva su u prvome redu glagolska vremena (*prošlost* se i *budućnost* utvrđuju s obzirom na vrijeme govorenja, tj. s obzirom na *sadašnjost*, i u tom se smislu za prezentski oblik može reći da je proksimalni; usp. Yule 1996: 14),[5] glagolski vid i finitni (lični) glagolski oblici (npr. *čitam* naspram *čitaš* ili *čitaju*), ali i različiti tipovi modalnosti, čime se pak iskazuje bilo govornikov stav prema glagolskoj radnji i/ili sadržaju rečenice odnosno iskaza (npr. optativ, imperativ, modalne riječi i izrazi) bilo odnos glagolske radnje prema

4 Deiktička se sredstva mogu rabiti i nedeiktički. Usp. npr. deiktičko *sutra* u iskazu *Javi mi se sutra!* naspram nedeiktičkome *Ne brine se o tome što će biti sutra*. Kad je riječ o deiktičkoj uporabi, ona može biti gestikularna, ako deiktična sredstva mogu biti *protumačena samo u odnosu na audio-vizualno-taktilno i općenito fizičko praćenje govornog događaja*, ili simbolička, ako *upućuju isključivo na kontekstualne koordinate koje prethode iskazu i dostupne su sudionicima govornoga događaja*. Usp. Levinson 1983: 64–68; v. također Bakšić–Bulić 2019: 71.

5 M. A. K. Halliday govori o sustavu glagolskih deiksi (*"verbal deixis" system*) te posebno o primarnim (osnovnim) deiktičkim vremenima (prošlost, sadašnjost, budućnost); dakako, mogućnosti se višestruko usložnjavaju uključimo li modalne deikse (usp. Halliday 1995: 407 i d.). I ne pokušavajući ovdje pobrojati sve moguće kombinacije (jer trebalo bi uključiti i glagolsko stanje, glagolski vid, sve u jesnom i niječnom obliku), što je Halliday izračunao za engleski jezik, za ilustraciju navodimo tek nekoliko primjera deiktične uporabe glagola/glagolskih skupina (uvijek s istim osnovnim glagolom *čitati*): *Čitam*, *Čitala sam*, *Čitat ću*, *Čitaj!*, *Bilo bi dobro da čitaš!*, *Trebala bi čitati!*, *Moraš čitati!* itd.

izvanjezičnoj realnosti (npr. indikativ naspram kondicionalu, pitanjima i sl.).[6] U potonjim ćemo slučajevima govoriti o deiktičnosti (ili o deiksama u širem smislu riječi).

Napokon, u ovome će nas izlaganju zanimati načini na koje se ostvaruje deiktičnost u raznovrsnim tekstovima koji, smatramo, pripadaju akademskom diskursu. Valja odmah reći da akademski diskurs ovdje poimamo znatno šire no što se u funkcionalnoj stilistici određuje tzv. znanstveni funkcionalni stil. Akademski (ili, eventualno, znanstveni[7]) diskurs, načelno, objedinjuje sve oblike – govorene i pisane – komunikacije u akademskoj/znanstvenoj zajednici (o horizontalnom i vertikalnom raslojavanju jezika više u Kovačević–Badurina 2001, Badurina 2008: 111–125; o akademskom diskursu posebno u Kovačević–Badurina 2001: 122–152, Katnić-Bakaršić 2012: 67–90). Riječju, uz znanstvene tekstove u užem smislu (znanstvene članke i knjige) u obzir ćemo uzimati i usmena predavanja, i recenzije/prikaze, i enciklopedijske natuknice, i udžbeničke tekstove, i popularne članke, i komunikaciju među znanstvenicima (npr. u raspravama na okruglim stolovima), i polemike u kojima je predmet spora koje znanstveno/stručno pitanje itd.

S obzirom na specifičnosti komunikacije u akademskoj zajednici u različitim ćemo tipovima (znanstvenih/popularnoznanstvenih) tekstova prepoznavati i različite tipove deiktičnosti. Najavimo: posebnu ćemo pozornost posvetiti nekim tipovima deiksa – personalnim (zanimat će nas naročito kategorija prvoga lica), vremenskim (kategorija vremena u znanstvenom tekstu), socijalnim (zamjenice *ti* i *vi* u akademskoj komunikaciji) te tekstnim ili diskursnim deiksama. Posebno nam se poticajnim u tom kontekstu čini propitati (hipo)tezu o objektivnosti (ne-subjektivnosti) znanstvenoga teksta pa ćemo i na taj način, konkretno, sučeliti različite teorijske pristupe – tradicionalni funkcionalnostilistički i diskursnostilistički i/ili kritičkostilistički.

Znanost u prvome licu ili o personalnim deiksama u akademskom diskursu

Moramo se dakle zapitati nije li ideja o govorniku kao deiktičkom središtu, kao svojevrsnom *mjerilu svih stvari* u sukobu s proklamiranim načelom objektivnosti znanstvenoga stila (usp. Silić 2006: 43). Konkretno, postavlja se

6 Riječ je o tzv. subjektivnoj i objektivnoj modalnosti. Usp. Badurina 2021: 39. U nastavku se toga teksta upozorava na moguća različita tumačenja subjektivne i objektivne modalnosti te upućuje i na druge izvore.

7 Znanstveni bismo diskurs odredili ipak nešto uže: on bi, načelno, uključivao komunikaciju koja se tiče znanosti i/ili struke.

pitanje može li u znanstvenoj komunikaciji biti zatomljen govornik te – ako uistinu i može – u kojim se tipovima te komunikacije to uopće može očekivati.

Očekivano, u znanstvenim će člancima, naspram drugim oblicima komunikacije u akademskoj zajednici, biti ponajmanje ličnih zamjenica i ličnih glagolskih oblika,[8] posebice onih koje upućuju na govornika (1. lice jednine). Prije su izuzetak negoli pravilo primjeri poput (1) i (2):

(1) Kako je kontrastivna gramatika uvijek u odnosu prema drugoj gramatici, **tumačim** je polazeći od Simeonove odrednice (Peti-Stantić 2018: 110)
(2) Kako takva istraživanja, koliko **mi** je poznato, ni za hrvatski ni za slovenski nisu provedena za fenomen o kojem je ovdje riječ, **ističem** potrebu takvoga rada. (Peti-Stantić 2018: 115)

Najopćenitije rečeno, izbjegavanje je 1. lica jednine jedna od konvencija pri pisanju znanstvenih tekstova. Različitim tipovima obezličenih konstrukcija – kao u primjerima (3) i (4) – u tu svrhu konkurira uporaba oblika 1. lica množine (tzv. autorskog *mi*),[9] kao u primjerima (5), (6) i (7):

(3) Jezični uzorci spontanoga govorenog i pisanog jezika preuzeti su iz računalnih korpusa (…) (Hržica–Košutar–Posavec u *Fluminensia* 2021: 31)
(4) Osnovna je namjera ovoga rada proučavanje konceptualnih metafora kojima se oblikuje kontekst diskursa vezanog uz fenomen imigracije. (Karabuva u *Fluminensia* 2021: 167)[10]
(5) U daljem tekstu **mi** ćemo naziv veznik koristiti samo za predstavnike jedne *vrste riječi*, koja će biti određena svojom definicijom (…) (Bulić 2016: 14)

8 Usprkos načelnome razlikovanju deiksi u užem i deiksi u širem smislu – odnosno deiksi i deiktičnosti – ovdje se podjednako osvrćemo na lične zamjenice i na lične glagolske oblike jer su i jedni i drugi gramatikalizirana sredstva za iskazivanje kategorije lica (usp. npr. ***ja*** *čitam* ili samo ***čitam***). Kad je riječ o ličnim glagolskim oblicima, Ivo Pranjković slikovito kaže da se značenje lica "useljava" u glagol izvana (za razliku od ličnih zamjenica koje primarno znače lice) (usp. Pranjković 2013: 12–13).

9 Takvo se *mi* naziva još i *mi skromnosti* iako se s mnogo razloga takva interpretacija može osporavati, o čemu više u nastavku.

10 U ovom se slučaju radi o personifikaciji znanstvenog teksta. Personifikacija predmeta istraživanja ili znanstvenog teksta česta je retorička strategija u znanstvenom diskursu (usp. Katnić-Bakaršić 2012: 71).

(6) Nije **nam** namjera rezimirati kronologiju gostovanja talijanskih glumačkih družina u Rijeci budući da su to u literaturi već poznate činjenice. (Miškulin u *Fluminensia* 2021: 222)
(7) U ovom **ćemo se** radu **osvrnuti** na kazališne teme u pet riječkih periodičnih publikacija na talijanskome jeziku (…) (Miškulin u *Fluminensia* 2021: 222)

Ipak, u znanstvenim tekstovima nailazimo i na druge načine naglašavanja pozicije autora i/ili upućivanja na njega (npr. u 3. licu jednine kao u primjerima /8/ i /9/), nerijetko u kombinaciji s autorskim *mi* (kao ovdje u primjeru /11/):

(8) U ovome se članku **na temelju recentnih istraživanja autora ovoga rada** iznose jezične značajke dugoratskoga govora na fonološkoj ravni. (Galović u *Fluminensia* 2019: 89)
(9) Prema **istraživanjima L. Pliško** (2007: 123–136) govor Hreljića pripada jugozapadnome istarskome dijalektu. (Pliško u *Fluminensia* 2016: 27)
(10) Građa je prikupljena ispunjavanjem **autorskoga** upitnika te razgovorom s obavjesnicama (…) (Pliško u *Fluminensia* 2016: 29)
(11) Za istrorumunjske oblike **koje smo sami zabilježili** služimo se grafijom koju **smo sastavili** za IrLA. (Filipi u *Fluminensia* 2016: 54)

Potonji nam primjeri mogu biti dodatni poticaj za propitivanje proklamirane neosobnosti (i/ili objektivnosti) znanstvenog teksta. I dok bismo s jedne strane mogli (hipotetski?) govoriti o različitim stupnjevima autorove prisutnosti u znanstvenome tekstu – od nulte kao u primjerima (3) i (4) do vrlo istaknute u primjerima (1) i (2) – s druge se nameće pitanje navodne skromnosti tzv. autorskoga *mi*.[11] Ukratko i sasvim konkretno, pitamo se je li traženje uporišta u vlastitim istraživanjima (primjeri /8/, /9/, /10/ i /11/), naglašavanje autorstva upitnika (primjer /10/), pa čak i isticanje autorskih prava na računalni font (primjer /11/) baš oličenje autorske suzdržanosti i samozatajnosti?! S druge strane prihvatljivim nam se čini tumačenje da "to *mi* […] znači isto što i treće lice jednine […] pa ga njime možemo i zamijeniti" (Silić 2006: 47). Drugim riječima,

11 U funkcionalnoj se stilistici ta *skromnost* tumači time da se "osoba koja se iza njega krije 'odrekla' sebe kao 'ja' i 'podijelila autorstvo' s drugim (mogućim) autorima" (Silić 2006: 47). Iskazujemo suzdržanost prema takvu tumačenju između ostaloga i zato što mislimo da je ipak riječ o visoko konvencionaliziranoj formi pa utoliko i ne može biti riječi o autorovu svjesnu odabiru (ili odluci) da bude skroman te zatomi svoje autorstvo.

sklone smo tumačenju da je autor prisutan u tekstu (da je dakle deiktično središte) čak i u onim situacijama u kojima izostaju deikse prvoga lica (jednine ili, eventualno, množine), pa prema tome i iskaze tipa ***Smatram*** *da taj problem zahtijeva daljnja istraživanja* ili ***Smatramo*** *da taj problem zahtijeva daljnja istraživanja* ili ***Smatra se*** *da taj problem zahtijeva daljnja istraživanja* načelno prihvaćamo kao istovrijedne.[12] U tom nam se smislu, dalje, bliskom čini interpretacija kritičke stilistike i kritičke analize diskursa prema kojoj je u situacijama izbjegavanja 1. lica jednine riječ tek o stvaranju *privida objektivnosti znanstvenika* odnosno o *toposu afektirane skromnosti* (uporaba 1. lica množine) i o *toposu afektirane objektivnosti* (uporaba obezličenih konstrukcija) (usp. Katnić-Bakaršić 2012: 70–71). Podsjećamo, u tome prepoznajemo tek (u našoj akademskoj zajednici) dominantnu maniru u pisanju znanstvenih tekstova, konvenciju nulte stilske vrijednosti. Napokon, moglo bi se reći da je autor – na ovaj ili onaj način – prisutan u svakom tekstu (čak i u onome bez eksplicitne deiktičnosti, kakvi su primjeri /3/ i /4/) ili – riječima kritičke analize diskursa – *nema nevina izbora diskursa* (usp. Katnić-Bakaršić 2012: 71).

U znanstvenim će tekstovima na autora nerijetko upućivati modalni glagoli i druga sredstva za iskazivanje (subjektivne) modalnosti[13] te ćemo i u tom slučaju moći govoriti o deiktičnosti. Riječ je o jezičnim sredstvima kojima se gotovo u pravilu iskazuje epistemička modalnost:[14]

(12) **Potrebno je napomenuti** da istraživanja razlika između govorenoga i pisanog jezika, pa tako i ona usmjerena na konektore i druge diskursne oznake, većinom uspoređuju korpuse koji su različiti. (Hržica–Košutar–Posavec u *Fluminensia* 2021: 31)

(13) Da bi se u ovom slučaju primjereno znanstveno pristupilo, **nužno je krenuti** od doprinosa proučavanju biografskih i autobiografskih tekstova (…) (Kovačević u *Fluminensia* 2021: 256)

12 Ne ulazimo ovdje u pitanja mogućih razloga ovog ili onog autorova odabira – može to biti puka konvencija u pisanju znanstvenih radova i/ili (svjesno) priklanjanja određenoj retoričkoj strategiji.

13 O tipovima modalnosti – objektivnoj i subjektivnoj – te o dijelom različitim kriterijima na kojima se temelji njihovo razlikovanje usp. u Badurina 2021: 39–43.

14 Sažeto, riječima Ismaila Palića, epistemička se modalnost "sastoji u signaliziranju govornikova znanja (suda, stava) o činjeničnom statusu onoga što se tvrdi (tvrdnje, propozicije). Govornikova procjena činjeničnog stanja uvijek je subjektivna jer pripada govorniku, i principijelno nema nikakve veze s objektivnim činjeničnim stanjem" (Palić 2015: 144).

(14) No za potpuno razumijevanje kategorije broja **potrebno je izići** iz gramatičkih okvira pa uzeti u obzir i leksičko i referencijalno značenje (Tafra 2019: 80)
(15) **Treba razlikovati** značenje imenice *vino* u ovim dvjema rečenicama (Tafra 2019: 80)
(16) Dobar **bi** rječnik **trebao staviti** odrednicu sg. t. u obradi višeznačnice *narod* uz značenje 'mnoštvo ljudi'… (Tafra 2019: 82)
(17) …**treba znati lučiti** formalni (morfološki) opis od opisa značenja, a upravo se u tom slučaju u kroatističkoj literaturi **nažalost** često griješi. (Tafra 2019: 85)
(18) Manje **bi se griješilo** ako bi se u gramatikama u poglavljima o morfologiji opis kategorije broja vezao uz ispravno tumačenje kategorije roda (Tafra 2019: 85)
(19) Za shvaćanje kategorije broja **potrebno je razumjeti** što je jedno i što nije jedno u jeziku i izvan jezika (Tafra 2019: 86)
(20) Stoga **je** naslov doktorskoga rada **trebao biti** u jednini, a ne u množini (Tafra 2019: 86)
(21) …**ne bi se smjele miješati** razine jer je činjenica da su zbirne imenice (*djeca*, *telad*, *lišće* ...), bez obzira na njihovo značenje, u jednini, a izuzetno imaju i množinu (*momčadi*) (Tafra 2019: 87)
(22) **Naravno**, sam položaj riječi *a* u navedenom primjeru jasno pokazuje da to ne može biti isti onaj adverzativni koordinacijski veznik *a* (…) (Bulić 2016: 46)

Modalnim su izrazima bliske i tzv. ograde (engl. *hedges*), tek što njima govornik ne iskazuje – barem ne primarno – svoj stav prema sadržaju iskaza, njegovoj propoziciji, nego, prije, on pokazuje obzir prema sugovorniku/sugovornicima, pa na neki način i prema samom komunikacijskom procesu.[15] Njima govornik želi pokazati da ne želi iznevjeriti načelo suradnje odnosno koju od njegovih maksima, pa se tako, primjerice, iz opreza, kurtoazije ili, opet, samo u dobroj maniri ograđuje od izricanja jasna, nedvosmislena i konačnog stava ili pak izrijekom najavljuje da neće dalje zamarati, da vodi računa o maksimi kvantitete:

15 Riječ je o pragmalingvističkom pojmu. Ograde su izrazito vezane uza sam govorni čin, one signaliziraju govornikovu namjeru da ne ometa ili ne prisiljava pa na neki način ublažuju snagu njegova iskaza; one su jedna od strategija negativne uljudnosti kojom se ostvaruje socijalno distanciranje (usp. Bakšić–Bulić 2019: 205–206).

(23) Naime, **čini se da smijemo formulirati zaključak** kako je priznanje jezika doista važan faktor u konstituiranju jezičnog identiteta u obje njegove dimenzije (…) (Škiljan u Peti-Stantić 2008: 86)
(24) **Da ne duljim**, …

Za razliku od pisanih znanstvenih tekstova *prikrivanja* se autorstva manje očekuju u usmenoj komunikaciji (npr. na predavanjima), ali i u onim akademskim praksama – pisanim ili (raz)govornim – u kojima se pretpostavlja (ne)posredan kontakt između govornika i sugovornika (takve su npr. rasprave na okruglim stolovima i polemike):

(25) Za razliku od nekih koji to smatraju nacionalističkim stavovima, **ja mislim** da jezici pripadaju najvažnijim obilježjima svake etnije (…) (Pranjković u Peti-Stantić 2008: 89)
(26) Knjiga koja je poslužila kao poticaj da se organizira ovaj skup (…) pisana je, **bar po mom sudu**, s nastojanjem njezina autora da bude objektivan i pravedan prema svakoj sredini (…) (Pranjković u Peti-Stantić 2008: 89)
(27) Jedan je od kutova toga četverokuta i **moj**, jer **sam državljanin Hrvatske**, Hrvat i nastojim ovaj tekst pisati hrvatskim standardnim jezikom. (Žanić u Peti-Stantić 2008: 95)

Ovaj osvrt na personalne (ili osobne) deikse i na taj tip (personalne) deiktičnosti u akademskom diskursu ne bi bio potpun da se još nakratko ne osvrnemo na različite uporabe lične zamjenice *mi*, i to s obzirom na njezine moguće referente. Dok smo u primjerima s tzv. autorskim *mi* – od (5) do (7) – mogle utvrditi da je referent govornik, dakle *ja*, drukčija će situacija s tom zamjenicom biti u sljedećim primjerima:

(28) **Da bismo** to sve **mogli** u primjeni spojiti, **mi moramo** prvo u segmentima gledati osnove modela koji **ćemo koristiti**… (Mladen Pavičić, Predavanja iz fizike: https://www.youtube.com/watch?v=SGEArkbaCEo&ab_channel=MladenPavicic)
(29) **Mi mislimo** da je morfologija dosadna, **nemamo pojma** kako ona studentima može biti zanimljiva!

U primjeru (28) riječ je o tipu inkluzivnoga *mi*. Govornik (učitelj, predavač) u predavanje želi uključiti svoje učenike, slušače, i na taj ih način dodatno potaknuti na suradnju. Takvo je *mi* često upravo u predavačkom diskursu – mogli bismo ga nazvati *predavačkim*, *didaktičkim*.

Naprotiv, u primjeru (29) – izrečenom na sastanku jedne katedre, dakle u akademskoj zajednici – intencija je govornika da se on sam isključi iz toga *mi*, ono je zapravo *autoekskluzivno*. Samo naizgled uljudno, govornik se identificira sa svojim sugovornicima, kolegama (to smo *mi*, *mi* zajedno živimo u zabludi), ali implikatura je nešto drugo: ***ja*** *znam da morfologija nije dosadna, da je studenti vole*, dakle ***ja*** sam izuzet iz *mi*, *ja* imam bolje uvide, ***ja*** znam! Takvi bi se iskazi, naravno, mogli analizirati i s gledišta teorije uljudnosti, ali to nadilazi okvire ove naše teme.

Nešto napomena o drugim tipovima deiksi u akademskom diskursu

Razmatranje vremenskih deiksi u akademskom diskursu aktualizira pitanje vremena u znanosti i/ili u znanstvenom tekstu. Naime već je u funkcionalnoj stilistici istaknuto da je za znanstveno mišljenje "ako mu sadržaj nije vrijeme,[16] […] vrijeme nebitno, pa onda i način na koji se to vrijeme (jezičnim sredstvima) izriče". Stoga doista i može biti svejedno "kojim će se glagolskim oblikom kojim se izriče vrijeme izreći: glagolskim oblikom kojim se izriče sadašnjost, glagolskim oblikom kojim se izriče prošlost ili glagolskim oblikom kojim se izriče budućnost" (Silić 2006: 46). Komentirat ćemo to na nekoliko (reprezentativnih) primjera – svi su preuzeti iz sažetaka uz radove objavljene u zborniku radova *Sarajevski filološki susreti 5* (usp. Palić 2000):[17]

(30) U prilogu **je riječ o određenju** te o gramatičkim, semantičkim i pragmatičkim specifičnostima glagola zbivanja. (Pranjković u Palić 2020: 9)

16 Naravno, načelno treba razlikovati vrijeme o kojemu se govori od vremena govorenja (štoviše i vrijeme kodiranja poruke; engl. *coding time – CT* i vrijeme primanja poruke; engl. *receiving time – RT*, koja se mogu, ali i ne moraju podudarati; usp. Levinson 1983: 73). Usporedivo, M. A. K. Halliday govori o iskustvenom i interpersonalnom vremenu, ali dodaje i treće – tekstualno vrijeme, koje se odnosi na tekstualne odnose unutar teksta (Halliday 2004: 280; više o tome usp. u Badurina 2021: 157–159). U prvome slučaju, dakle kad je riječ o vremenu o kojemu se govori, sredstva će se za iskazivanje vremena koristiti bilo deiktički (npr. "Vrijedna svjedočanstva o tome nalaze se u **tadašnjem** riječkom tisku" – vremenskom deiksom *tadašnji* upućuje se na vrijeme udaljeno od govornikova i sugovornikova; Miškulin u *Fluminensia* 2021: 221) bilo nedeiktički (npr. "Zbog specifične situacije u kojoj se Rijeka našla **nakon** Hrvatsko-ugarske nagodbe **1968**. /…/" – uobičajena, preciznija vremenska lokalizacija radnje, tj. kalendarsko vrijeme; Miškulin u *Fluminensia* 2021: 223). Više o vremenu u tekstu usp. u Badurina 2021: 156–166.

17 Za sažetke smo se odlučile jer je riječ o kraćim i (relativno) cjelovitim znanstvenim tekstovima uglavnom ujednačene/zadane strukture. Primjera poput ovih izdvojenih ima mnogo (gotovo u svakome sažetku), ali su istoga tipa pa su zbog ekonomičnosti navedena svega tri.

(31) U ovom **se** radu **nastoji** s jedne strane **pokazati** kako promjena aspekta utječe na performativna obilježja glagola u hrvatskome jeziku, a s druge **se** strane **pokušava pronaći** odgovor na pitanje (…). U tom **ćemo** kontekstu na konkretnim primjerima **ispitati** u kakvom su odnosu teličnost, aspektualnost i performativnost (…). (Palašić u Palić 2020: 71)

(32) Tema **je** ovog rada **upotreba konstrukcija** *haben* + *zu* + infinitiv i *sein* + *zu* + infinitiv u pravnom registru i način njihova prevođenja na bosanski jezik. (…) Analiza korpusa **pokazala je** da je navedene konstrukcije moguće zamijeniti modalnim glagolom *müssen* i infinitivom. (Mešić u Palić 2020: 123).

U primjerima od (30) do (32) uočavamo pretežitu zastupljenost prezenta, kao glagolskog oblika "koji je prema izricanju vremena najneutralniji", dakle i *najapstraktniji* (Silić 2006: 46).[18] Naravno, moramo napomenuti da bi funkcionalno istovrijedni bili iskazi poput "U prilogu **će biti riječi o** određenju…" ili "U ovom **se** radu **nastojalo** s jedne strane **pokazati**…". Uostalom, u nekim sažecima – kao ovdje u primjerima (31) i (32) – supostoje radnje iskazane prezentom i futurom odnosno prezentom i perfektom. Ima li za to nekih posebnih razloga?

Polazeći od konstatacije da su u znanstvenom tekstu ekvivalentni iskazi čije su radnje iskazane glagolima u prezentu, futuru ili perfektu, zastupat ćemo gledište da je ovaj ili onaj glagolski oblik u konačnici posljedica odabira koji autor nesmetano čini u trenutku kreiranja teksta. Ako bismo ipak htjeli nagađati o mogućim poticajima za odabir futura (umjesto *neutralnijega* prezenta), mogli bismo pretpostaviti da se time sugerira (i) prostorna *udaljenost* futurom iskazanih radnji.[19] S druge pak strane uporabu ćemo perfekta u primjeru (32) moći tumačiti anteriornošću radnje njime iskazane (riječ je o konjuktivnom vremenu kao npr. u zavisnosloženoj vremenskoj rečenici *Nakon*

18 U nastavku će Silić upozoriti na to da prezent u znanstvenim tekstovima načelno ne znači sadašnjost, "nego i sadašnjost i prošlost i budućnost, dakle svevremenost, odnosno (logički) bezvremenost" (na istome mjestu).
Takav prezent Palić smatra dijelom epistemičke modalnosti jer se njegova radnja proteže na svako vrijeme, pa se samim time interpretira kao sasvim sigurna (Palić 2015: 149).

19 Naime vrijeme se kao apstraktnija kategorija (nerijetko) materijalizira u prostoru, pa je tako i vrijeme znanstvenog istraživanja i/ili pisanja znanstvenog članka na svojevrstan način materijalizirano/konkretizirano u prostoru objavljenog teksta (usp. npr. *kao što je **gore** rečeno* ili *o tome više vidi **dolje/dalje***). Više o tome usp. u Badurina 2021: 165–166; o tekstnim/diskursnim deiksama ovdje u nastavku.

*što **smo analizirali** korpus, **zaključujemo** da je navedene konstrukcije moguće zamijeniti modalnim glagolom…*).

***

Osvrt će na socijalne (ili društvene) deikse – očekivano – težište sa znanstvenoga teksta i, šire, znanstvene komunikacije pomaknuti na socijalne odnose u akademskoj zajednici, koja je – podsjetimo – hijerarhijski strukturirana: studenti, suradničko osoblje (asistenti i predavači), znanstveno-nastavno osoblje, administrativno osoblje i njihovi često isprepleteni odnosi[20] zrcalit će se stoga i u sustavu socijalnih deiksi.

Ukratko, socijalne su deikse jezična sredstva kojima se *kodificiraju društveni status govornika, adresata ili treće osobe na koju se referira, kao i društveni odnosi među njima* (Huang 2007: 163; usp. i Levinson 1983: 89, Bakšić–Bulić 2019: 77, Palašić 2020: 137). Za socijalne bismo deikse u akademskoj zajednici mogli reći da su relacijskoga tipa jer se njima izražavaju odnosi između (a) govornika i referenta, (b) govornika i sugovornika, (c) govornika i promatrača/publike i (d) govornika i okolnosti (usp. Levinson 1983: 90–91, Huang 2007: 164–165, Bakšić–Bulić 2019: 78–80).[21] U tom smislu u jezicima postoje različiti tipovi honorifika – leksičkih ili morfosintaktičkih sredstava za iskazivanje relacija između sugovornika, referenata i promatrača. I, naravno, uporaba je honorifika (i) društveno uvjetovana – pitanje je to društvenih normi i ulazi u sferu bontona.

Jedan od neprepoznatljivijih načina iskazivanja poštovanja i/ili distance spram sugovornika jest uporaba zamjenice *vi* u obraćanju jednom sugovorniku. To naime podrazumijeva veći stupanj formalnosti u odnosu između sugovornika. Specifičnost akademske komunikacije vidimo u (pretežito) recipročnoj, simetričnoj uporabi ovoga honorifika: ne samo da mlađi i na akademskoj ljestvici niže pozicionirani govornici starijima i više pozicioniranima govore *vi* nego to vrijedi i obrnuto: *vi* će govoriti i profesori studentima i mladim kolegama asistentima. Naravno da u tim slučajevima ne može biti riječi o

20 Valja naime imati na umu dinamičnost tih odnosa: npr. nekadašnji student može postati radni kolega (prvo asistent, potom docent, izvanredni profesor itd.); kolega profesor može biti i dekan ili rektor, dakle visokopozicioniran administrativni djelatnik i u tom smislu nadređen (i starijim/iskusnijim) kolegama profesorima, čak i onima u višim znanstveno-nastavnim zvanjima, možda i svojim nekadašnjim profesorima i sl.

21 Uz socijalne deikse relacijskoga tipa postoje i one apsolutne: oblici su to koji su rezervirani za autorizirane govornike (npr. tzv. kraljevsko *mi*) ili autorizirane recipijente (npr. *vaše kraljevsko veličanstvo*). U našim se patrijarhalnim krajevima pamte (zastarjeli) oblici iskazivanja poštovanja glavi porodice – npr. *otac su došli*.

pravoj, pa ni formalnoj ravnopravnosti među sudionicima komunikacije – što bi se moglo tvrditi u nekim drugim ne-akademskim kontekstima (usp. Bakšić–Bulić 2019: 78) – već prije o akademskoj konvenciji.

Konvenciji akademske komunikacije pripada i način na koji profesori oslovljavaju studente, asistente i uopće mlađe kolege – *kolegice Horvat*, *kolega Horvat*, *poštovani kolege*, ali ovdje nema reciprociteta: studenti se i asistenti profesoru obraćaju navodeći njihovu titulu uz prezime – npr. *profesore/profesorice Kovač*.[22] Dakako, ako nije riječ o izravnom obraćanju, nego o osobi na koju se referira (3. lice jd.), način će njezina imenovanja ovisiti o statusu sugovornika i/ili odnosima među njima: ako razgovaraju osobe istoga statusa, npr. studenti, titula će najčešće izostati – samo *Kovač*, ili čak vlastito ime profesora, ili kakav nadimak; u razgovoru pak studenata s profesorima iskazivanje će socijalne distance biti primjereno i očekivano – *profesor Kovač* (usp. i Palašić 2020: 138).

***

Spomenuti naposljetku možemo i tekstne ili diskursne deikse. One su u pravilu forične (anaforične ili kataforične), i to (uglavnom) endoforične naravi – njima se dakle upućuje na dijelove teksta i/ili diskursa ispred ili iza *mjesta* na kojem se govornik *nalazi*, tj. na *mjesta* u tekstu prije ili poslije trenutka govorenja. Kao takve one su, naravno, važna sredstva za uspostavljanje kohezivnosti (znanstvenog) teksta. Navest ćemo u nastavku pokoji primjer i pribilježiti pokoji komentar:

(33) Manje-više **sve je to** poznato, a **ovdje** je spomenuto samo zato da se vide polazišta na kojimase temelji **ovaj** rad. (Tafra 2019:81)
(34) **U 2. poglavlju** već je bilo nešto riječi o tom odnosu, a **ovdje** mu se vraćamo kako bismo pokazali primjere višeznačnosti kategorije broja (Tafra 2019: 87)
(35) **U primjeru (1)** riječ *i* nesumnjivo je veznik. (Bulić 2016: 25)

22 Neprimjerenim se smatra oslovljavanje osobe (ili referiranje na nju) navođenjem titule uz osobno ime, npr. *profesorica Maja* ili *profesor Marko*.

Spomenimo još da način tituliranja nije jedinstven u cijeloj (hrvatskoj) akademskoj zajednici. Dok se na fakultetima humanističkih i društvenih znanosti složena hijerarhijska piramida svodi na bipolarni odnos *student ~ profesor* (student će profesorom zvati i asistenta, i docenta, i izvanrednoga, i redovitoga profesora), na fakultetima medicinskih, pa i tehničkih znanosti takvo što neće biti prihvatljivo. Među liječnicima se, štoviše, i u kolegijalnim razgovorima insistira na tituliranju i navođenju (uglednih) funkcija u zajednici (npr. *primarijus doc. dr. sc.*).

(36) **U daljem tekstu** mi ćemo naziv veznik koristiti samo za predstavnike jedne vrste riječi (…) (Bulić 2016: 14)
(37) **Međutim**, postavlja se pitanje kada dolazi do metaforičkog preslikavanja i aktualiziranja ciljne domene u navedenim konstrukcijama. (Omerović u Palić 2020: 89)
(38) **No**, u razmatranju ovoga sociolingvistički vrlo zanimljiva i relevantna idiolekta valjalo bi odustati od kvantifikacije "zapadnih" i "istočnih" oblika (…) (Žanić u Peti-Stantić 2008: 102)
(39) **Na osnovu svega rečenog** junktore možemo definirati kao *riječi ili funkcionalno povezane grupe riječi koje povezuju* (…) (Bulić 2016: 24)

Ponajprije očigledno je da se raznovrsna jezična sredstva mogu javljati u funkciji tekstne/diskursne deikse – zamjenice, konektori, ali i specifični izrazi kojima se upućuje na (uobičajenu) strukturu znanstvenoga teksta – npr. *2. poglavlje* ili *primjer 1* ovdje u primjerima (34) i (35).[23] Funkciju (endoforičnih) tekstnih/diskursnih deiksa mogu preuzimati i neki izrazi koji se uobičajeno javljaju kao vremenske ili prostorne deikse; usp. npr. *dalje* u primjeru (36), a sasvim su uobičajeni i primjeri tipa *o tome će biti više riječi poslije* ili *kao što je ranije rečeno* ili *vidi gore* i sl. Potvrda je to već spomenutog prostorno-vremenskog kompleksa teksta, naime vrijeme je pisanja teksta pretočeno u prostor njegova ispisa.[24] U primjerima pak (37), (38) i (39) tekstni konektori *međutim*, *no* i *na osnovu svega rečenoga* povezuju iskaze uz koje se javljaju s ranijim dijelovima teksta.[25] Slično bi se, uostalom, moglo reći i za neke modalne izraze, koji uz modalnu imaju i veznu funkciju (usp. npr. *Neću zaoštravati diskusiju. **Naprotiv**, trudit ću se biti pomirljiv!*; usp. u Badurina 2008: 38).

Primjer (33) rasvijetlit će još jedno pitanje – pitanje razgraničenja nedeiktičke i deiktičke uporabe istovrsnih jezičnih sredstava. Konkretno, ako se zamjenica odnosi na sam iskaz (jezični izričaj) i/ili na koji dio teksta/diskursa, riječ je o tekstnoj deiksi – npr. *sve je to* (o čemu je bilo riječi) poznato, a *ovdje*,

23 Specifičan tip organizacije većih znanstvenih tekstova (naročito, recimo, tzv. akademskih radova poput diplomskih radova i doktorskih disertacija) predstavlja obrojčavanje strukturnih dijelova. U tom slučaju i tekstne deikse upućuju na konkretne dijelove teksta (npr. *više o tome u 2.3.1 i 3.3.6*).

24 Iako to prvenstveno vrijedi za pisani (znanstveni) tekst, zanimljivo je da se prostorna vizualizacija teksta nerijetko susreće i u njegovim govorenim realizacijama, npr. u predavačkom diskursu – *ovo **podvlačim**…*, ili *moglo bi se **u navodnicima** reći…*, ili deiktično ***gore** smo već spomenuli…*; ***dalje** ćemo više o tome…*; ***na ovome mjestu** u razmatranje treba uključiti* i sl.

25 Napomenu da takvi izrazi dolaze nužno na početku iskaza (usp. Palašić 2020: 140) valjalo bi preispitati. Naime u hrvatskom je jeziku pozicija nekih konektora (i/ili diskursnih oznaka) relativno slobodna – npr. *postavlja se međutim pitanje…* (usp. Badurina 2021: 213).

u tekstu je tek spomenuto; ako pak zamjenica ima isti referent kao i njezin antecedent, riječ je o nedeiktičkoj anafori – npr. *koji* se odnosi na *polazišta – polazišta na kojima se temelji* (usp. Levinson 1983: 86, Bakšić–Bulić 2019: 82).

Endoforičnost – ili ipak egzoforičnost tekstnih deiksa prokomentirat ćemo ukratko na ovim primjerima:

(40) Glavni je cilj **ovog rada** predstavljanje nekih klasifikacija pridjeva bosanskog jezika (…) (Bulić 2016: 83)
(41) U **ovom** se **radu** govori o hibridnim indeklinabilnim pridjevima. (Bulić 2016: 87)
(42) Konektori djeluju kao "signali kontekstualne uključenosti rečenice", a obuhvaćaju rečenične veznike (*ali*, *no*), modalne riječi (*štoviše*, *uostalom*), propozicionalne izraze (*s obzirom na to da*), ponavljanja, stilske figure, red riječi itd. (**Silić 1984: 109**). (Hržica–Košutar–Posavec u *Fluminensia* 2021: 28–29)

U primjerima (40) i (41) stječe se dojam *vanjskog* pogleda na rad/tekst kao cjelinu.[26] Nas će međutim na razmišljanje dodatno potaknuti primjer (42). Deiktičku funkciju uputnice (u ovom slučaju, konkretno *Silić 1984: 109*) ne treba, naravno, posebno dokazivati[27] – taj je tip intertekstualnih veza naročito zastupljen u znanstvenim tekstovima – ali valja upozoriti na *dvostruko* ili *dvostupanjsko* upućivanje. Prvi je *stupanj* neupitno endoforičan: na kraju se istoga teksta nalazi popis literature s cjelovitim bibliografskim podatkom – "Silić, Josip (1984) *Od rečenice do teksta: teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb". U drugom bismo koraku međutim mogli pretpostaviti zagledanje u taj *drugi* tekst, i to na naznačenoj stranici. U tom se slučaju uistinu može govoriti i o egzoforičnoj uporabi diskursnih/tekstnih deiksa.[28] Naposljetku, promišljanja poput ovih

26 Primjeri poput navedenih česti su posebice u sažecima i uvodnim dijelovima znanstvenih tekstova, ali i u predgovorima znanstvenih knjiga (recimo ***Ova knjiga*** *sadrži dvadeset i pet studija…*). Sabina Bakšić i Halid Bulić za korespondentan će primjer deikse (*Dragi učeniče,* ***ova knjiga*** *je namijenjena tebi…*) ustvrditi da njezin referent "dio diskursa shvaćen kao dio objektivne, vanjezičke stvarnosti" te zaključiti: "A to je sasvim egzoforski" (Bakšić–Bulić 2019: 82).

27 Iako danas u humanističkim znanostima prevladava tzv. harvardski način upućivanja (u zagradama se navodi samo prezime autora, godina izdanja i po potrebi stranica ili raspon stranica; bibliografski se podaci navode zasebno, u popisu literature), na druge se tekstove može upućivati i na druge načine, npr. navođenjem bibliografskih podataka u podrubnim bilješkama (fusnotama).

28 Istini za volju, u (novijoj) se lingvistici/teoriji teksta nalaze poticaji i za drukčija tumačenja: pozivajući se na svojstvo intertekstualnosti svakog teksta, naime njegovu ovisnost o dru-

potiču nas na razmišljanje na moguće distingviranje (endoforičnih) tekstnih i (egzoforičnih) diskursnih deiksa – ali to je možda tema za neku novu raspravu!

Prema mogućem zaključku

Zamisao o nužnoj deiktičnosti svake ljudske jezične aktivnosti razmatrale smo na primjerima znanstvene i akademske komunikacije. Pritom je naša tema imala dva težišta. S jedne nas je strane zanimala deiktičnost kao takva – ne samo gramatikalizirana sredstva kojima se ostvaruje nego i ona pragmatikom uvjetovana. S druge strane zahvaljujući uvidima u tipove deiktičnosti u akademskom diskursu imale smo prilike ponovno propitivati i komentirati pojedine značajke tog diskursnog tipa (pa onda i, uže, znanstvenoga stila).

Tema je na svojevrstan način otvorena razmatranjem retoričkih strategija koje se otkrivaju s obzirom na uporabu personalnih deiksi. Potpunija se slika nastojala potom izgraditi osvrtom na još neke tipove deiksi u akademskim tekstovima i/ili akademskoj komunikaciji: vremenske, socijalne i tekstne/diskursne. Naposljetku iako je deiktičnost univerzalan jezični fenomen, nastojalo se ovdje upozoriti na uočene specifičnosti komunikacije u akademskoj zajednici.

Izvori

Bulić, Halid (2016), *Teme iz lingvističke bosnistike*, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla.

Fluminensia: časopis za filološka istraživanja (2016), god. 28, br. 2.

Fluminensia: časopis za filološka istraživanja (2019), god. 31, br. 2.

Fluminensia: časopis za filološka istraživanja (2021), god. 33, br. 1.

Palić, Ismail (ur.) (2000), *Sarajevski filološki susreti 5. Zbornik radova (knjiga 1)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Peti-Stantić, Anita (2018), "Prilog kontrastivnoj gramatici: o kategorijalnosti glagolskoga vida, vremena i načina te funkcionalnosti u jeziku", *Croatica* Vol. 42, No. 62, str. 109–121.

Peti-Stantić, Anita (ur.) (2008), *Identitet jezika jezikom izrečen: Zbornik rasprave s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga Jezik i identitet na Balkanu*, Srednja Europa, Zagreb.

Tafra, Branka (2019), "Gramatička višeznačnost kategorije broja", *Croatica*, Vol. 43, No. 63, str. 79–103.

gim, prethodno napisanim tekstovima, ali i na svojstva kohezivnosti i koherentnosti (usp. De Beaugrande–Dressler 2010) načelno se postavljaju i pitanja granica teksta (više o tome u Badurina 2008: 55–66).

Literatura

Badurina, Lada (2008), *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka, Zagreb – Rijeka.

Badurina, Lada (2020), "O modalnosti – s osobitim obzirom na modalne glagole", *Sarajevski filološki susreti 5, Zbornik radova (knjiga I)*, ur. Ismail Palić, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2020, str. 47–60.

Badurina, Lada (2001), *Od gramatike prema komunikaciji*, Hrvatska sveučilišna naklada – Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Zagreb.

Bakšić, Sabina – Bulić, Halid (2019), *Pragmatika*, Bookline, Sarajevo.

De Beaugrande, Robert-Alain – Dressler, Wolfgang Ulrich (2010), *Uvod u lingvistiku teksta*, prevela Nikolina Palašić, Disput, Zagreb.

Fillmore, Charles J. (1998), "Deixis and Context", u: *Context in Language Learning and Language Understanding*, ed. by Kirsten Malmkjær and John Williams, Cambridge University Press, str. 27–41.

Halliday, M. A. K. (1995), "On language in relation to the evolution of human consciousness", u: M. A. K. Halliday, *On Language and Linguistics*, Volume 3 in the Collected Works of M. A. K. Halliday, ed. by Jonathan J. Webster, Continuum, London – New York, 2003, str. 390–432.

Halliday, M. A. K. (2004), *An Introduction to Functional Grammar*, third edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen, Arnold, London.

Huang, Yan (2007), *Pragmatics*, Oxford University Press.

Katnić-Bakaršić, Marina (2012), *Između diskursa moći i moći diskursa*, Naklada Zoro, Zagreb.

Kovačević, Marina – Badurina, Lada (2001), *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

Levinson, Stephen C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Palašić, Nikolina (2020), *Pragmalingvistika – lingvistički pravac ili petlja?*, Hrvatska sveučilišna naklada – Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Zagreb.

Palić, Ismail (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Pranjković, Ivo (2013), *Gramatička značenja*, Matica hrvatska, Zagreb.

Silić, Josip (2006), *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb.

Yule, George (1996), *Pragmatics*, Oxford Introductions to Language Study, Oxford University Press.

On deixis and deixicity in academic discourse

Abstract

Starting with the claim that deixes are lexical and grammatical means used by the speaker to reveal something about the nature of his/her participation in an actual communicative situation (Filmore), i.e., that they are the elements that refer to the context, special attention will be given to deixis and deixicity in various types of discourse and/or communicative practices in academic discourse. We will focus both on deixis in the narrower sense of the term, primarily personal (e.g., *ja* 'I'and *mi* 'we'), temporal, social (e.g., *vi* 'you; 2nd person pl.' vs. *ti* 'you; 2nd person sg.'), and textual and discourse deixes. Deixicity in the broader sense of the term will be discussed in those situations when certain linguistic choices reveal something about the speaker and his/her involvement in the context (e.g., use of tenses, modals, etc.). Finally, the insights we have gained will lead us to question the (hypo)thesis about the impersonality and/or objectivity of scientific text, and, as a result, may also contribute to a better understanding of some of the characteristics of scientific communication.

KEY WORDS: *deixis (personal, temporal, social, textual/discourse)*, *deixicity*, *academic discourse*, *scientific text*

UDK: 81'33
Izvorni naučni rad

Nikolina PALAŠIĆ

Pojam obilježenosti u jeziku u kontekstu pragmalingvistike i teorije relevantnosti*

KLJUČNE RIJEČI: *obilježenost/neobilježenost*, *binarizam*, *dihotomija*, *jezična ekonomija*, *preferencija*, *teorija relevantnosti*

Obilježenost, pojam čije početke u lingvistici obično vezujemo uz Nikolaja Trubeckoja i Romana Jakobsona te njihove pristupe fonološkim pitanjima, i do današnjih se dana vrlo često razmatra iz perspektive binarnoga pristupa. U takvu se klasičnom, dihotomijskom kontekstu obilježenost smatra karakteristikom koja određuje skup od minimalno dvije jedinice, od kojih jedna posjeduje tu karakteristiku, a druga ne posjeduje. Međutim obilježenost, odnosno njezina odsutnost, može se promatrati i iz drugih perspektiva te se dovesti u vezu s pojmom *manjeg napora*, koji je jedan od ključnih pojmova u teoriji relevantnosti. U ovom ćemo radu pokušati pojasniti kako se izvorni pojam obilježenosti može protumačiti ako se u razmatranje uključe kontekst i korisnici jezičnoga znaka, dakle promotrit ćemo ga iz perspektive pragmalingvistike i teorije relevantnosti.

Uvodna razmatranja

Jedno od temeljnih obilježja ljudskoga jezika postojanje je dihotomijskih (binarnih) opozicija među znakovima jezičnog sustava. Tu je polarnost u lingvistička istraživanja 20. stoljeća uveo upravo strukturalizam, a veliku su joj pozornost posvetila i istraživanja jezika u okviru generativne teorije. Polarnost o kojoj ovdje govorimo u lingvističkoj se terminologiji naziva obilježenošću. Taj su pojam u lingvistička razmatranja uveli pražani, a u njegovim ga počecima susrećemo u teorijama Romana Jakobsona i Nikolaja Trubeckoja. Pojam obilježenosti u tom smislu znači da polarne opozicije na bilo kojoj

* Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-13 1140.

jezičnoj razini[1] nisu samo puka međusobno oponirajuća obilježja, već pokazuju evaluacijsku neekvivalentnost, koja je upravo inherentna tim opozicijama.

Ta evaluacijska neekvivalentnost sadržana je dakle u jezičnom kodu, a prezentira se u obliku implicitne hijerarhizacije polarnih elemenata, i to na način da je jedan element opozicije na neki način jednostavniji i općenitiji od svoga oponenta. Obilježenost prema tome predstavlja odnos među dvama polovima opozicije, a pojmovi *obilježen* i *neobilježen* označavaju evaluaciju polova. Jednostavniji i općenitiji pol predstavlja neobilježeni element, dok kompleksniji i specifičniji pol predstavlja obilježeni element.[2]

Kada govorimo o strukturalističkom poimanju (privativne) obilježenosti, potrebno je reći da se njezino analiziranje provodi uglavnom prema distribucijskim kriterijima. Tako distribucija neobilježenog člana uključuje distribuciju obilježenog člana. Drugim riječima, obilježeni član podliježe dodatnim sustavnim distribucijskim restrikcijama. Pri neutralizaciji opozicija između dvaju članova neobilježeni član zastupa oba člana. Iz toga zaključujemo da je pojava obilježenog elementa u sustavu moguća samo ako u sustavu postoji neobilježeni element (Haspelmath 2006: 55), odnosno da pojavljivanje obilježenog elementa implicira postojanje neobilježenog elementa. Takva je distribucija potvrđena u brojnim istraživanjima, između ostaloga i onima koja uključuju usvajanje materinskog jezika, afaziju, jezične promjene i dr. S obzirom na usvajanje materinskog jezika potvrđeno je da djeca prvo usvajaju neobilježene, a potom obilježene članove svake opozicije. Pri istraživanju afazije utvrđen je obrnuti poredak, naime prvo se gubi obilježeni, a zatim neobilježeni član (Jakobson 1941). Pri proučavanju dijakronijskih jezičnih promjena utvrđeno je da neobilježeni član kakve opozicije može nestati iz jezika samo ako je prethodno nestao obilježeni član.

Obilježenost je kompleksan jezični fenomen kojim su se bavili brojni autori[3] te su nastali različiti pristupi i objašnjenja, od kojih neka idu čak i

1 Jakobson je u svom članku *Signe zéro* (1971; prvi put objavljen 1939) do tada samo u fonološkim opisima upotrebljavan pojam obilježenosti prvi put primijenio u opisima redoslijeda riječi s obzirom na jezični i situacijski kontekst, pa se tako i danas govori o obilježenom i neobilježenom redu riječi.

2 Uzmimo naprimjer pojmove *magarac* i *magarica*. Pojam *magarica* označava ženski spol te vrste životinje, dok općenito značenje riječi *magarac* ne uključuje (nužno) oznaku (muškog) spola. Kada kažemo *Vidi magarca!*, time ne govorimo ništa o spolu životinje, za razliku od situacije u kojoj bismo rekli *Vidi magaricu!*. Međutim ako kažemo *To nije magarica, nego magarac*, time pojam *magarac* više ne upotrebljavamo u općenitom, neutralnom značenju, već mu pripisujemo obilježje spola.

3 Osim već spomenutih pražana pojmu su se obilježenosti posvetili i Andersen (1974, 1989), Bierwisch (1965), Chomsky (1986), Herbert (1986), Kean (1980), Lehmann (1989), Lyons

do tvrdnje da obilježenost sama po sebi u jeziku zapravo ne postoji, već se u osnovi može svesti na druge jezične fenomene (Haspelmath 2006). Mi ćemo ovim radom nastojati pokazati da obilježenost kao složena i univerzalna pojava u jeziku zaslužuje svoje mjesto u lingvističkim istraživanjima te da je to, Lyonsovim riječima, "ekstremno važan koncept…" koji "…nažalost, uključuje niz različitih i neovisnih fenomena" (Lyons 1977: 305ff). Lyons unatoč tvrdnji o "neuhvatljivosti" pojma obilježenosti navodi tri aspekta u kojima se obilježenost u jeziku realizira, a to su formalna, distribucijska i semantička obilježenost. Formalnu obilježenost možemo vidjeti na mocijskim parovima, poput *grof – grofica*, *lav – lavica*, u kojima drugi parnjak ima sufiks koji prvome nedostaje, odnosno drugi je mocijski parnjak obilježen[4]. Distribucijska se obilježenost povezuje s formalnom na način da obilježeni član opozicije ima više restrikcija u distribuciji, no Lyons (ibid., 306) istovremeno napominje da u jeziku ipak ima velik broj obilježenih članova raznih opozicija koji nemaju nikakvih distribucijskih ograničenja i, obrnuto, postoji također velik broj distribucijski obilježenih leksema koji nemaju formalnu obilježenost. Pritom autor dolazi do zaključka da je distribucijska obilježenost u velikom broju slučajeva vezana uz semantičku obilježenost. Pri ekspliciranju semantičke obilježenosti Lyons (ibid., 308) ponovno navodi parnjake na kojima je pokazao formalnu obilježenost (poput *lav – lavica*) te kaže da je obilježeni parnjak semantički specifičniji od neobilježenog, što u takvim slučajevima ima zanimljiv utjecaj na hiperonimsko-hiponimske odnose. Obično pretpostavljamo da je takav odnos ireverzibilan, primjerice svaki je dječak dijete, ali nije svako dijete dječak. Ako za primjer semantičkih parova od kojih je jedan obilježen, a drugi ne uzmemo pojmove *pas* i *kuja*, doći ćemo do zaključka da se pojam *pas* ponekad upotrebljava kao semantički oponent pojmu *kuja*, a ponekad kao njegov hiperonim. Iz toga slijedi da u određenim okolnostima pojam *pas* može biti hiponim samome sebi: *Je li ovaj pas kuja ili pas?*

Kako vidimo, semantička je obilježenost konceptualno vrlo zanimljiv jezični fenomen te ćemo se u nastavku ovoga rada posvetiti upravo toj vrsti obilježenosti.

(1977), Haspelmath (2006) i brojni drugi.

4 Pritom je potrebno napomenuti da nije uvijek obilježen parnjak koji obilježava žensku jedinku kakve životinjske vrste, pa je tako primjerice semantički (i uporabno) obilježen pojam *bik* u odnosu na *krava*. *Krdo krava* neutralan je izraz te može značiti da je u krdu i pokoji bik, dok *krdo bikova* apsolutno isključuje ženske jedinke.

Obilježenost iz semantičke perspektive

Na semantičkoj jezičnoj razini obilježenost se u najjednostavnijem obliku shvaća kao odnos između vrlo specifičnoga jezičnog znaka (obilježeni element) i jezičnoga znaka koji nema specifična gramatička ili konceptualna obilježja (neobilježeni element). Međutim u tom smislu obilježeni i neobilježeni element ne stoje nužno u opoziciji. Obilježeni element upravo izriče prisutnost kakva obilježja (A), a neobilježeni element negira to izricanje (ne-A) (primjerice kažemo li da netko nije mlad, to ne evocira automatski oponirajući pol *star*, već naprosto činjenicu da nije mlad; ili primjerice u gramatičkim obilježjima *singularnost* i *nesingularnost*). Takvi se tipovi opozicija, dakle oni u kojima govorimo o prisutnosti ili odsutnosti kakva obilježja, nazivaju privativnim opozicijama. Koncept se obilježenosti može primijeniti i na opozicije u kojima je riječ o kakvu kontrarnom obilježju među polarnim elementima, gdje nije riječ o prisutnosti ili odsutnosti određene karakteristike, već o suprotstavljenim dvjema karakteristikama, takozvanoj ekvipolentnosti (A *vs.* B, primjerice *mlad* vs. *star*, *jednina* vs. *množina*).

Polazeći od Jakobsonova poimanja koncepta obilježenosti, uvest ćemo ovdje pojam *signalizacija* (*signalisation*) odnosno *izostanak signalizacije* (*non-signalisation*), kojima je Jakobson ukazao na, da tako kažemo, račvanje jednoga pola opozicije. Jakobsonovim riječima: *nominalni sustav i glagolski sustav mogu se razložiti na binarne opozicije, gdje jedan od elemenata te opozicije označava prisutnost određene karakteristike, a drugi (neobilježen ili nediferenciran element opozicije, ukratko, nulti element) ne ukazuje ni na njezinu prisutnost ni na njezinu odsutnost* (Jakobson 1971: 221).

To znači da neobilježeni element ima dvije moguće interpretacije: svoju općenitu interpretaciju, u kojoj izostanak signalizacije obilježene karakteristike ukazuje na irelevantnost polova opozicije, te specifičnu interpretaciju, u kojoj izostanak signalizacije obilježene karakteristike ukazuje na signalizaciju oponirajućeg elementa. Takva dvostruka upotreba neobilježenog elementa, dakle i za signalizaciju logičkog opozita obilježene karakteristike i za negiranje asercije obilježene karakteristike rezultira činjenicom da dva pola pojedine karakteristike definiraju tri vrijednosti. Obilježenost je dakle koncept koji je u skladu s jezičnom ekonomijom.

Uzmimo primjerice izraze:

a) *Koliko si visok?*

b) *Koliko si nizak?*

Izraz *Koliko si visok?* predstavlja neobilježen izraz jer u općenitoj primjeni u sebi sadrži na neobilježen način upotrijebljen element koncepta visine, dakle naprosto traženje informacije o visini bez referiranja na to da je osoba zapravo visoka, dok primjer *Koliko si nizak?* ukazuje na činjenicu da je osoba kojoj se obraćamo niska te predstavlja obilježenu upotrebu elementa koncepta visine. Pritom se izraz *Koliko si visok*? u određenom kontekstu može upotrijebiti i kao referiranje na to da je sugovornik visok (npr. ako osoba udari glavom u dovratnik te je upitamo koliko je visoka).

Dakako, semantička obilježenost nije samo leksički fenomen, već je prisutna i u gramatičkim opozicijama, gdje se zbog njihova apstraktna karaktera ponešto teže pokazuje, no pokušat ćemo je ovdje prikazati na primjeru glagolskoga vremena. Prezent općenito vrijedi kao neobilježeno glagolsko vrijeme u odnosu na perfekt. Perfekt specifično označava prošlo vrijeme, dok je prezent nespecifičan u odnosu na vrijeme jer može ukazivati na sadašnje, prošlo i buduće vrijeme, što je ovisno o kontekstu ili o kakvim semantičkim karakteristikama glagola upotrijebljenog u prezentu. To možemo vidjeti na sljedećim primjerima:

a) *Odlazim na posao.*

b) *Ne shvaćam poeziju.*

c) *Idući tjedan idem na konferenciju.*

d) *I on nato kaže: "Nemam novca!"*

Kako vidimo, u svim je primjerima riječ o prezentu, međutim njime se referira na različito vrijeme odvijanja događaja o kojemu je riječ: u primjeru a) prezent ukazuje na vrijeme koje korespondira s događajem koji se opisuje, dakle ja sada dok govorim odlazim na posao; u primjeru b) riječ je o svevremenskom prezentu, što znači da je događaj o kojemu je riječ neovisan o vremenu govorenja; primjer c) referira na događaj koji će se odviti u budućnosti, a prezent u primjeru d) referira na događaj koji se odvio u prošlosti. Na svim navedenim primjerima vidimo da je prezent po svojoj definiciji općenitija gramatička kategorija od primjerice perfekta, koji je ograničen na referiranje na prošlost, dakle, fokusiran je u odnosu na prezent.

Nadalje se koncept obilježenosti, zadržimo li se još malo na gramatičkom aspektu, može pokazati i na kategoriji lica, pri čemu je drugo lice neobilježeno u odnosu na prvo, kao i treće lice u odnosu na prvo, dok su prvo i drugo lice obilježeni u odnosu na treće.

Primjerice:

a) *Uvijek treba pogledati lijevo i desno prije prelaska ceste.*

b) *Jučer sam skoro pregazila pješaka – nikada ne možeš biti dovoljno oprezan.*

U primjeru a) vidimo kako se trećim licem referira i na govornika i na sugovornika kao i na nespecificiranog potencijalnog trećega u komunikaciji, dok uprimjeru b) vidimo kako se drugim licem referira na govornika, ali i na sugovornika. Prvim se licem ne može referirati na sugovornika kao ni na trećega sudionika komunikacije. U tom je smislu prvo lice obilježeno u odnosu na drugo i treće lice. O pojmu se obilježenosti na gramatičkoj (konkretno, morfološkoj) razini može razmišljati i u kontekstu "poteškoća" koje obilježeni elementi stvaraju korisnicima jezika, odnosno o "neprirodnosti" određenih gramatičkih pojava. U tom smislu Haspelmath (2006: 31) navodi tri obilježja koja, ako izostanu u kakvoj morfološkoj konstrukciji, uzrokuju napor u ljudskom jezičnom kapacitetu, a to su konstrukcijska ikoničnost, uniformalnost i transparentnost.

Konstrukcijska se ikoničnost odnosi na povezanost semantičke i formalne obilježenosti: primjerice u engleskom jeziku tvorba množine nastavkom *-s* ikonična je, za razliku od nekih rjeđih oblika tvorbe u kojima nastavak izostane te je govorniku teže procesirati takve jezične ostvaraje (*table – table*s vs. *sheep – sheep*). Uniformnost predstavlja obilježje koje se odnosi na invarijantnost u oblicima morfema pri tvorbi određenih gramatičkih kategorija. Uzmimo primjerice tvorbu genitiva imenica srednjega roda u hrvatskom jeziku: *selo – sel*a, *polje – polj*a, ali *tele – tel*e*t*a, gdje dolazi do proširenja osnove, dakle do varijantnosti koja povećava kognitivni napor. Transparentnost[5] se ogleda u slučajevima u kojima jedan nastavak ima jednu gramatičku funkciju (primjerice u tvorbi aorista u hrvatskom jeziku veću transparentnost ima nastavak za 1. lice jednine negoli nastavci za 2. i 3. lice jednine jer njihova formalna identičnost, a funkcionalna različitost povećava kognitivni napor korisnika jezika).

5 Haspelmath (2006: 59), doduše, tvrdi da je transparentnost na morfološkoj razini naprosto tendencija da se izbjegne sinkretizam te da je zapravo u izravnoj ovisnosti o frekventnosti uporabe: one morfološke kategorije koje se rjeđe upotrebljavaju obično pokazuju slabiju diferencijaciju, odnosno više sinkretizma, pa je teže zapamtiti distinkcije koje se pojavljuju u takvim rjeđim kategorijama. Zbog toga Haspelmath smatra da je u takvu kontekstu suvišno govoriti o obilježenosti, no mi se ne možemo složiti s tim u potpunosti jer je u osnovi nedokazivo jesu li takve kategorije kompliciranije govornicima, dakle obilježene, zbog manje učestalosti pojavljivanja ili se pak rjeđe pojavljuju zato što su obilježene, odnosno kompliciranije.

Obilježenost iz pragmalingvističke perspektive

Kada je riječ o pragmalingvističkom i kognitivnom pristupu fenomenu obilježenosti, situacija je ponešto kompleksnija, odnosno više je čimbenika koje treba uzeti u obzir, međutim središnja je ideja posebice kognitivnog pristupa (konkretno, teorije relevantnosti) ta da neobilježeno (nesignalizirano) zahtijeva manji kognitivni napor, dok signalizirano, dakle obilježeno, povezujemo s ulaganjem većega kognitivnog napora pri procesiranju.

Kako bismo tu ideju pokazali na konkretnim primjerima, krenut ćemo ovdje od Griceova konverzacijskog principa/načela kooperativnosti (suradnje), koji se obično smješta u područje pragmaligvistike, međutim treba naglasiti da se on barem dijelom temelji na kognitivnom načelu ulaganja manjeg napora pri interpretaciji kakva verbalnog ostvaraja, a osim toga predstavlja izravnog prethodnika teorije relevantnosti, koja je neupitno kognitivni koncept.

Griceovo konverzacijsko načelo temelji se na zahtjevu da sugovornici u komunikaciji poštuju određena pravila jer time će biti komunikacijski kooperativniji, odnosno izazvat će manji mentalni napor kod komunikacijskoga partnera. Ako se u komunikaciji pojavi kakav otklon, ma koliko on bio prividan u odnosu na pretpostavljena pravila, u interpretaciju je verbalnih ostvaraja potrebno uključiti kontekst u kojemu se ona pojavljuju, pri čemu se pretpostavlja komunikacijska kooperativnost sugovornika. Da bismo mogli pretpostaviti komunikacijsku kooperativnost, moramo poći od toga da među sugovornicima postoji zajedničko znanje, odnosno od činjenice da je komunikacijskim partnerima poznat prototipni kontekst u kojemu se kakve izjave mogu pojaviti u svom općenitom značenju. Dakle ovdje već vidimo kako je koncept obilježenosti inherentan takvu pristupu: naime prototipni bi kontekst pretpostavljao općenitu, neutralnu, nespecifičnu okolinu kakva govornog čina, u kojoj takav govorni čin može realizirati svoje doslovno (znači, neobilježeno) značenje. Specifičan kontekst evocira drugačije interpretacije od doslovnih, odnosno, Griceovom terminologijom, temelj je za stvaranje konverzacijskih implikatura.

Iz načela komunikacijske kooperativnosti Grice je izveo određene maksime (kvalitete, kvantitete, modaliteta/načina i relevantnosti), a kršenjem, pa čak i poštivanjem tih maksima nastaju implikature, koje pak mogu biti konvencionalne i konverzacijske.[6]

Konverzacijske su implikature vezane uz semantiku izraza i kontekst, a ne uz formu izraza, poput konvencionalnih, dakle nisu dio konvencionalnog

6 Detaljnije o tome v. Grice 1989. te u Palašić 2020: 77 ff.

značenja izraza, a to se posebice odnosi na partikularizirane konverzacijske implikature, koje su izrazito kontekstualno ovisne i nastaju obično kršenjem maksima načela kooperativnosti (za razliku od generaliziranih, čiji nastanak ne zahtijeva posebna kontekstualna obilježja). Primjerice partikularizirana konverzacijska implikatura bila bi interpretacija izraza *Ivan je malo popio* kao ironije u kontekstu u kojem Ivan jedva stoji na nogama od pijanosti, a generalizirana bi implikatura nastala primjerice u izrazu *Ivan je sjeo u auto i krenuo na posao* kada bismo tu izjavu interpretirali tako da shvatimo da je Ivan sjeo na vozačevo mjesto, dakle odvezao se sam autom na posao.

Na temelju dosad rečenoga o načelu kooperativnosti nameću nam se neki zaključci vezani uz obilježenost. Naime u kontekstu toga načela možemo reći da su neobilježeni oni komunikacijski doprinosi u kojima je značenje određena izraza jednako sumi značenja pojedinih njegovih dijelova, dok su obilježeni u odnosu na njih svi ostali, dakle svi oni u kojima sugovornik mora nešto inferirati da bi komunikacija bila uspješna. Međutim i u takvim verbalnim ostvarajima postoji određena gradacija u obilježenosti, posebice ako u obzir uzmemo kognitivni napor potreban za pravilnu interpretaciju. U tom smislu možemo reći da su izjave koje izazivaju generalizirane konverzacijske implikature neobilježene u odnosu na izjave koje izazivaju partikularizirane implikature, ali su obilježene u odnosu na izjave koje ne izazivaju nikakve implikature u smislu načela kooperativnosti. To znači da stvaranje partikularizi-ranih implikatura zahtijeva veći kognitivni napor od stvaranja generaliziranih implikatura, koje se, da tako kažemo, podrazumijevaju. Pritom je ipak potrebno dodati jedno ograničenje tvrdnji da su izjave koje stvaraju partikularizirane implikature obilježene (ili obilježenije) u odnosu na one iz kojih nastaju generalizirane jer postoje primjeri u kojima jedna te ista izjava stvara obje vrste implikatura. Uzmimo primjerice sljedeći dijalog: A: "Koliko je sati?"; B: "Neki gosti već odlaze kući". Na temelju odgovora osobe B nastaju i partikularizirana konverzacijska implikatura: "Kasno je" i generalizirana konverzacijska implikatura: "Ne odlaze svi gosti kući". Dakle mogli bismo reći da je stvaranje partikulariziranih implikatura obilježeno u odnosu na stvaranje generaliziranih, drugim riječima, da je način na koji procesiramo takve izjave obilježen ili neobilježen, a ne izjave same. Pritom treba imati na umu da je kontekst taj koji određuje način procesiranja, pa time i kognitivni napor, odnosno obilježenost.

Uzmimo tako naprimjer sljedeće dijaloge:

A: *Možeš li mi reći koliko je sati?*

B: *Mogu.*

vs.

A: *Možeš li proći kroz ta vrata?*
B: *Mogu.*

Odgovor osobe B isti je u obama primjerima, međutim u prvom je obilježen, i to iz više razloga. Prvo, zahtijeva veći kognitivni napor jer osoba A može još nekoliko sekundi čekati da dobije odgovor na svoje pitanje prije negoli bude komunikacijski primorana da stvori implikaturu (osoba B neće joj reći koliko je sati), obilježen je i zbog same potrebe za stvaranjem implikature, a obilježen je i zbog svoje neinformativnosti jer je u horizontu očekivanja sugovornika, a u skladu s načelom kooperativnosti, to da na upit o kakvoj informaciji dobiju bilo traženu informaciju bilo obavijest o sugovornikovoj nemogućnosti davanja te informacije, a odgovor koji je osoba A dobila obavijest je o mogućnosti davanja informacije, a sama je informacija izostala.

Na Griceova su se razmišljanja nastavili brojni autori, što sljedbenički što kritički, pa se teorije koje se neposredno naslanjaju na Griceovo načelo kooperativnosti revidirajući pristup njegovim maksimama obično nazivaju neograjsovskim teorijama (usp. Palašić 2020: 100 ff). Jedan je od neograjsovaca i Levinson, a njegova je ideja o trodimenzionalnom modelu inferiranja, kojim su uglavnom obuhvaćene Griceove generalizirane konverzacijske implikature, primjer pragmalingvističkog tematiziranja pojma obilježenosti. U tom pristupu Levinson (2000: 6 ff) polazi od pretpostavke o komunikacijskoj ekonomiji, odnosno tvrdi da govornik oblikujući svoju poruku automatski pronalazi ekonomičan način prijenosa svojih misli, pri čemu sugovornik očekuje upravo takvu ekonomičnost. U osnovi svoje teorije Levinson tvrdi da ako govornik odabire jednostavne i neobilježene verbalne konstrukcije, onda on time sugovorniku signalizira da ih treba tumačiti u kontekstu stereotipnih obilježja situacije na koju ti verbalni oblici referiraju. Ako je neki govornikov iskaz nastao upotrebom obilježenih, odnosno "neobičnih" oblika, onda to sugovorniku treba biti signal da je situacija opisana tim oblicima obilježena i da je ne treba tumačiti u stereotipnim okvirima. Drugim riječima, Levinson u svojoj teoriji polazi od toga da govornik pri konstruiranju svoje poruke odabire najinformativniju moguću alternativu u kontekstu očekivanih semantičkih obilježja pojedinoga verbalnog izraza te da neće upotrebljavati obilježene, neobične ili neočekivane izraze da bi njima referirao na uobičajenu, neobilježenu situaciju, a sugovornik, stereotipno, od govornika očekuje upravo to. Obilježeni su izrazi pod takvim pretpostavkama rezervirani samo za opisivanje nestereotipnih okolnosti. Primjerice stereotipno je značenje komparativa pridjeva usporedba na temelju kakve zajedničke osobine, odnosno komparativ nam ukazuje na činjenicu da neke karakteristike ima više u odnosu na polazišnu vrijednost.

Dakle kažemo li *Marko je stariji od Ane*, govorimo o neobilježenoj upotrebi komparativa. Međutim usporedimo li izraze *Marko je star čovjek* i *Marko je stariji čovjek*, vidimo da ovakva upotreba komparativa nije stereotipna, odnosno da *stariji* u tom slučaju ne znači *više star*, nego, atipično, *manje star*. Prema Levinsonovoj teoriji takva je apsolutna uporaba komparativa obilježena jer je govornik njome sugovorniku želio ukazati na to da njegovu izjavu ne treba tumačiti u očekivanom, stereotipnom okviru[7].

Obilježenost iz perspektive teorije relevantnosti

Teorija relevantnosti, koja se nastavlja na Griceovu teoriju, posebice njegovu maksimu relevantnosti, komunikacijskom procesu pristupa iz čisto kognitivnog aspekta (za razliku od Gricea, koji polazi od filozofske perspektive i tek implicitno uključuje kognitivnu domenu, i to u pojašnjenju načina stvaranja implikatura). Pritom je potrebno naglasiti da je relevantnost o kojoj govori Grice na neki način svakodnevna, ona se tiče općega znanja, dok relevantnost u okviru teorije relevantnosti predstavlja kognitivni koncept, točnije relaciju između kontekstualnog efekta i kognitivnog napora.

Prema teoriji relevantnosti, čiji su tvorci Sperber i Wilson, neki iskaz nije komunikacijski relevantan zato što govornici u komunikacijskom činu uvažavaju Griceovo načelo kooperativnosti i maksime koje ga podupiru, nego je iskaz relevantan zato što govornici automatski stvaraju pretpostavku o njegovoj relevantnosti, odnosno, tvrde autori, potraga za relevantnošću temeljna je karakteristika ljudskoga uma. Ta se potraga odvija podsvjesno i automatski jer želimo li postići uspješnu komunikaciju, i nemamo drugog načina nego da proizvedemo iskaz koji će našem sugovorniku biti relevantan. Opisana tendencija ljudskoga kognitivnog sustava da obraća pozornost na relevantne informacije te da ih procesira tako da maksimira relevantnost naziva se *kognitivnim načelom relevantnosti* (kasnije ga autori nazivaju i prvim načelom relevantnosti) (Sperber i Wilson 1995: 260; usp. i Palašić 2020: 142 ff).

Dakako, relevantnost nije zadana veličina, već u ljudskoj okolini postoje informacije koje su nam u danom kontekstu relevantnije i one koje su manje relevantne, što nam omogućuje selekciju i ne izaziva preveliku opterećenost kognitivnog sustava. Način na koji tumačimo pojedine informacije ovisi o tome koliku im relevantnost pripisujemo. Informacija koja nam je u nekom

7 Levinson u tom kontekstu govori o takozvanoj M-implikaturi, koja nastaje u okviru njegova M-principa te služi kao okidač *markiranosti* (obilježenosti) izraza. Više o Q-, I- te M-principu vidi u Levinson 2000 te Palašić 2020.

kontekstu najrelevantnija u tom nam kontekstu stvara najveću "kognitivnu nagradu", odnosno, riječima autora teorije relevantnosti: najveći kognitivni efekt. Kognitivni je efekt proporcionalan relevantnosti informacije: što je kognitivni efekt veći, veća je i relevantnost samog podražaja. Osim kognitivnog efekta, na relevantnost pojedine informacije utječe i napor koji trebamo uložiti pri njezinu procesiranju i taj element djeluje ograničavajuće i inhibirajuće u odnosu na kognitivni efekt. Drugim riječima, što je veći napor procesiranja, manji je kognitivni efekt, a time onda i relevantnost pojedine informacije (Sperber i Wilson 1995: 120 ff).

U određivanju relevantnosti pojedine informacije veliku ulogu također igra i kontekst – naime neka nam informacija neće biti jednako relevantna u dvama različitim kontekstima. Kontekst se u teoriji relevantnosti ne definira na način na koji se definira u pragmalingvističkim pristupima, već on predstavlja neku vrstu individualne slike svijeta, drugim riječima, kontekst je psihološki koncept, koji se sastoji od niza pretpostavki koje pojedinac ima o svijetu. Kontekst u tom smislu nije ograničen na informacije o neposrednom fizičkom ili jezičnom okruženju, pa način na koji će primjerice recipijent interpretirati neku jezičnu poruku ovisi o njegovu poimanju svijeta oko sebe, a ne o stvarnoj slici svijeta.

Međutim da bi komunikacija bila moguća, moramo pretpostaviti određena sjecišta i zajedničke elemente tih individualnih pretpostavki, dakle u sudionika komunikacije postoji neka vrsta "uzajamne svjesnosti" o zajedničkoj podlozi, koja se sastoji od preklapanja subjektivnih konteksta sugovornika.

Drugim riječima, ako osoba A ne očekuje da će osoba B razumjeti to što joj ona želi priopćiti, neće ni započeti komunikaciju, a jednako tako ako osoba B ne očekuje od osobe A racionalno komunikacijsko ponašanje, neće ni ulagati nikakav trud u interpretaciju njezine izjave ili kakva neverbalnog pokušaja komunikacije.

Kako relevantnost funkcionira u praksi s obzirom na kognitivni efekt i napor procesiranja potreban za dobivanje adekvatna kognitivnog efekta? Uzmimo primjer u kojemu zaposlenik šefu postavlja pitanje *U koliko sati počinje sastanak?* Uzmimo da šef može dati tri odgovora:

a) *Ne prije 13 sati.*

b) *U 13 sati.*

c) *Ako ne počne u 13 sati, onda dva i dva nisu četiri.*

Pogledamo li sva tri odgovora, prema dosad rečenome možemo zaključiti da je zaposleniku najrelevantniji odgovor b). Relevantniji je od odgovora a) jer je odgovor a) sadržan u njemu (dakle ima veći kognitivni efekt od njega),

a od c) je, unatoč tome što imaju jednak kognitivni efekt (prenose istu informaciju), relevantniji zato što je pri njegovu procesiranju potreban manji napor. U teoriji relevantnosti općenito vrijedi pravilo da kada je kognitivni efekt jednak, onda je odlučujući napor procesiranja, a kada je napor procesiranja jednak (ili približno jednak), prevagu odnosi kognitivni efekt.

Kada je riječ o obilježenosti u kontekstu teorije relevantnosti, možemo reći sljedeće: najrelevantnija informacija ona je koja je najmanje obilježena. U tom smislu najmanje obilježena prezentacija informacije da će sastanak biti u 13 sati jest ona pod b), nešto je više obilježena ona pod a) i vrlo je obilježena informacija pod c).

Zaključna razmišljanja

U ovom smo se radu posvetili istraživanju pojma obilježenosti, počevši s kratkim osvrtom na njegova prva pojavljivanja i tumačenja u lingvističkim istraživanjima, da bismo se kasnije posvetili uglavnom semantičkoj obilježenosti, i to napose u pragmalingvističkim pristupima te u okviru teorije relevantnosti. Kako smo u radu ukratko naznačili, pojam je obilježenosti u jeziku vrlo kompleksan, obuhvaća različite jezične elemente i pojavljuje se na svim jezičnim razinama, a često nije moguće donijeti kakvo opće pravilo za pojedinu razinu ili pojedini tip obilježenosti koje bi obuhvatilo sve pojavnosti. Takva je "neuhvatljivost" toga pojma dovela do toga da poneki autori (primjerice Haspelmath 2006, dijelom i Murphy[8] 1994) nakon pomna promišljanja o njemu dolaze do zaključka da ga ne treba gledati kao zasebnu jezičnu pojavnost, već ga treba interpretirati u okviru nekih drugih postojećih fenomena. U ovom smo radu ukratko razmotrili semantičku obilježenost prvo na gramatičkoj razini, a potom smo je tematizirali iz perspektive jezikoslovnih pristupa koji u svoja istraživanja uključuju kontekst i kognitivne aspekte jezične uporabe (pragmalingvistika i teorija relevantnosti). Drugim riječima, obilježenost smo na taj način pokušali odrediti kao fenomen koji se manifestira u jeziku (možemo govoriti o obilježenim i neobilježenim riječima, pa čak i fonemima), ali obilježenost ne ovisi (samo) o jeziku, već na činjenicu hoće li govornici nekog jezika određenu riječ, rečenicu ili iskaz smatrati obilježenim ili ne utječu i drugi čimbenici, dakle različite kontekstualne okolnosti te ljudski kognitivni i psihički aspekti. Naime kada odašiljemo kakvu poruku,

8 Murphy, doduše, ne odustaje posve od pojma obilježenosti, već odustaje od pokušaja da se taj pojam sagleda u kontekstu ekplanacijske vrijednosti te smatra da pokušaji stvaranja gramatičkih klasifikacija i utvrđivanja pravila kojima bi se taj pojam opisao ne pridonose njegovu objašnjenju.

istovremeno sugovorniku signaliziramo svoju namjeru, referiramo na nešto, donosimo vrijednosne sudove o nečemu (koji su ovisni o načinu na koji mi osobno shvaćamo stvari) itd., a sve to određuje način na koji ćemo formulirati svoj verbalni ostvaraj. U tom se smislu možemo složiti s Murphy (1994: 280) kada kaže da pojmovi *obilježen* i *neobilježen* naprosto označavaju određenu semantičku asimetričnost, ali ne govore ništa o njezinu uzroku. Obilježenost je dakle simptomatična, a o uzrocima pojedinog simptoma moramo zaključivati pojedinačno, ne putem generalizacija, i to upravo iz razloga koje smo netom naveli jer, kako nam je iz pragmalingvističkih istraživanja poznato, svaki novi kontekst stvara nove uvjete za tumačenje verbalne komunikacije.

Popis literature

Andrews, Edna (1990), *Markedness Theory. The Union of Asymmetry and Semiosis in Language*, Durham/London: Duke University Press.

Bierwisch, Manfred (1965), "Eine Hierarchie syntaktisch-semantischer Merkmale", *Studia Grammatica* 5, str. 29–86.

Givón, Talmy (2005), *Context as Other Minds: The Pragmatics of Sociality, Cognition and Communication*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Grice, Herbert Paul (1989), *Studies in the Way of Words*, London: Harvard University Press.

Haspelmath, Martin (2006), "Against Markedness (And What to Replace It With)", u: *Journal of Linguistics*, vol. 43, br. 1, Cambridge University Press, str. 25–70. (dostupno na: https://www.jstor.org/stable/4176968; zadnji pristup 14. 4. 2022).

Herbert, Robert K. (1986), *Language Universals, Markedness Theory, and Natural Phonetic Processes*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Jakobson, Roman (1971), "Signe zéro", u: Roman Jakobson, *Selected Writings*, sv. 2: *Word and Language*, The Hague, Paris: Mouton, str. 211–222.

Jakobson, Roman (1941), *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*, Uppsala: Almqvist&Wiksell.

Kean, Mary-Louis (1980), *The Theory of Markedness in Generative Grammar*, Bloomington: The Indiana University Linguistics Club.

Levinson, Stephen C. (2000), *Presumptive Meanings. The Theory of Generalized Conversational Implicature*, Cambridge: MIT Press.

Lyons, John (1977), *Semantics I*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mišeska Tomić, Olga (1989), *Markedness in Synchrony and Diachrony*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Murphy, Lynne M. (1994), "A note of pragmatic markedness", u: *Pragmatics and Language Leaerning*, vol. 5, Honolulu: National Foreign Language Resource Center, str. 277–285.

Palašić, Nikolina (2020), *Pragmalingvistika – lingvistički pravac ili petlja?*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Sperber, Dan, Wilson, Deirdre ([2]1995), *Relevance: communication and cognition*, Oxford, Cambridge: Blackwell.

Sperber, Dan, Wilson, Deirdre (1981), "Pragmatics", u: Mehler, J., Franck, S. (ur). *Cognition*, 10, Lausanne: Elsevier Sequoia S. A, str. 281–286.

The notion of markedness in language in the context of pragmalinguistics and relevance theory

Abstract

Markedness, a term whose beginnings in linguistics are usually associated with Nikolai Trubetzkoy and Roman Jacobson, and their approaches to phonological questions, is still very often considered from the perspective of such a binary approach. In such a classical, dichotomous context, markedness is considered a characteristic that defines a group of at least two units, one of which possesses a certain characteristic and the other does not. However, markedness, i.e. its absence, can be viewed from other perspectives and can be related to the concept of less effort, which is one of the key concepts in the theory of relevance. In this paper, we will try to clarify how the original notion of markedness can be interpreted if the context and users of the linguistic sign are included in the consideration, so we will look at it from the perspective of pragmalinguistics and relevance theory.

KEY WORDS: *markedness*, *binarism*, *dichotomy*, *linguistic economics*, *preference*, *relevance theory*

UDK: 811.163.43'373.72
Izvorni naučni rad

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

Idiomske skupine s egocentričnom orijentacijom

KLJUČNE RIJEČI: *idiomske skupine*, *egocentrična orijentacija*, *desni*, *desna*, *desno*, *dolje*, *gore*, *lijevi*, *lijeva*, *lijevo*, *spolja*, *unutra*

S obzirom na činjenicu da idiomske skupine nude auteničnu sliku objektivnog svijeta i da nam služe kao svojevrsni translatori kulture, ovaj rad iz korpusa idiomskih skupina s elementima egocentrične orijentacije nastoji pokazati koje su to specifičnosti bosanskog jezika kroz vizuru idiomskih skupina koje svjedoče o načinima percipiranja prostora. Budući da su alocentrična, egocentrična i geografska slika svijeta koherentne, da se međusobno ne isključuju i da su od izuzetnog značaja za autolokalizovanost čovjeka, rad će se najprije pozabaviti odnosom navedenih vrijednosti te će se fokusirati na idiomske skupine s egocentričnom orijentacijom kao prototipnim oblikom razumijevanja prostora iz perspektive bosanskog čovjeka. Pronađene idiomske skupine bit će razmatrane u kontekstu te će u skladu s njihovim sintaksičkim ulogama biti moguće povući paralelu između sintaksičke katerogije adverbijala mjesta i njegovih metaforskih transpozicija u druga značenja te općenito prostora kao negramatičke kategorije.

1. Idiomske skupine

U ovom radu idiomskim skupinama smatraju se intrinzično kreativne višekomponente jedinice jezika s globaliziranim značenjem usmjerenim ka sekundarnoj nominaciji. One se terminološki mogu razumjeti onako kako se u mnogobrojnoj frazeološkoj literaturi u bosnistici[1] razumijevaju termini okupljeni oko riječi *phrasis* ili *idioma*.

Problem nepostojanja univerzalnog imenovanja jedinice frazeologije proistekao je iz činjenice što ne postoje jedinstveni kriteriji za određenje jedinice frazeologije. Nepostojanje generičkog termina za jedinicu frazeologije na

1 Isto vrijedi i za kroatistiku, montenegristiku i srbistiku.

svjetskom nivou uvjetovano je osnovnim razlikama među jezičkim porodicama. Drugi razlozi leže u tradiciji upotrebe određenih termina. Recimo, autori s engleskog govornog područja često nisu voljni prihvatiti termine registrirane oko pojma *phrasis* budući da ta riječ stvara asocijativnu mrežu sa semantički praznim, a tako je i kod nas. Neki autori konstatiraju da je do razvođenja terminološkog aparata došlo nakon što je frazeologija izašla iz okvira ruske frazeologije. Sudeći prema radovima u *Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research* (Harald – Dobrovol'skij – Kühn – Norric 2006) najveći broj autora s engleskog govornog područja koristi se terminima *idiom* (npr. Gibbs, Colston) i *kolokacija* (starije značenje), koji se upotrebljavaju kao generički termini, te *set phrase* (Norrick, Aijmer, Cowie, Colson). Povremeno se pojavljuju i pojmovi *frazeološki izrazi* (Schmidlin) ili *frazeološka jedinica* (Fiedler, Nuccorini). U savremenoj bosnistici, kroatistici, montenegristici i srbistici dominira termin *frazem*, ali javljaju se i radovi s odmicanjem od navedenog termina. Ovaj se rad koristi terminološkom sintagmom *idiomska skupina*.

2. Egocentrična, alocentrična te geografska orijentacija

Utjecaj prostora na jezičke strukture dio je šire problematike jer obuhvata općenito odnos čovjeka i prostora. Stoga, teme slične ovoj naći će se u radovima koji su iz domena zanimanja psihologa, neurologa, etnologa, psiholingvista, fizike, biologije i sl. Prostor kao fenomen nije važan samo u kategorijalnim sistemima humanističkih nauka, on je važan i u prirodnim naukama. Iako je i od teorijskog postuliranja važnosti prostora za lingvistiku prošlo mnogo, još uvijek možemo posvjedočiti da je pojam *lokalizam* (usp. Anderson 1971, Lyons 1977, Langacker 1987 i sl.) i dalje razuđen. Suštinski, teorije koje bismo, bez obzira na heterogenost termina, mogli razumjeti kao *lokalističke* njeguju antropocentričnu koncepciju jezika (Piper 2001: 14). Ona u centar razumijevanja svijeta putem jezika stavlja čovjeka i njegovo tijelo te iznosi niz tvrdnji koje pokazuju da postoji ozbiljna uvjetovanost jezičkog izraza i prostorne konfiguracije ljudskog tijela. Takav je slučaj i s mnogim artificijelnim jezicima smišljenim za potrebe zabavljanja publike (usp. npr. heptapodski jezik u filmu *Arrival* (2016)).[2]

Piper (2001: 17) ističe da je "[č]ovjekova potreba za lokalizovanošću i, pre svega, autolokalizovanošću evidentna već u činjenici da ona ima poseban fiziološki izraz u senzornom sistemu za ravnotežu (koja je jedan od osnovnih

2 Usp. Hodžić-Čavkić (2021b).

vidova prostorne orijentacije)". Piper (2001: 19) također ističe i važnost istraživanja u slavenskoj etnoligvistici i etnologiji koja pokazuju izrazitu važnost prostornih kriterija *unutra*, *spolja*, *gore*, *dolje*, *lijevo*, *desno*, *blizu*, *daleko* itd., koji će biti u ovom radu korišteni kao metonimijske prisutnosti egocentrične orijentacije u idiomskim skupinama. Oni su bili dijelom ovog istraživanja iz razloga što mogu ukazati na opće zakonitosti prostornih ekvivalenata u idiomskim skupinama.

Navedene kategorije pokazuju da je osnovni kriterij za odabir idiomskih skupina bio kontrast na komponentnom nivou: to ih čini dvostruko snažnije utemeljnim u jeziku, jer (i) spacijalne kategorije razvijaju najjače veze u jeziku. Spacijalne se kategorije zbog svoje bazičnosti koriste kao materijal za strukturiranje apstraktnih koncepata u jeziku, a s obzirom na to da idiomske skupine oslikavaju prakse i vjerovanja u određenoj kulturi, one mogu biti dobar materijal za dubinsko razumijevanje svijeta. Naprimjer, termini *lijevo* i *desno* oznake su asimetričnosti ljudskog tijela te se ta vrijednost onda proteže na asimetričnost objektivnog svijeta. S druge strane, u bosanskoj kulturi (stoga, i u bosanskom jeziku) Sunce ne postoji kao apstraktni izvor vektornosti, što bi vjerovatno trasiralo put geografskoj orijentaciji govornika bosanskog jezika.[3] To znači da će perifernu vrijednost zauzeti lekseme *istok*, *zapad*, *sjever* i *jug*[4] u odnosu na (deiktičke) lekseme proizašle iz (vremensko-)prostornog razumijevanja govornika (*unutra*, *spolja*, *gore*, *dolje*, *lijevo*, *desno*, *blizu*, *daleko* itd.).

Kada se relativno visoka frekvencija deiktičkih leksema stavi u kontekst relativno niske frekvencije idiomskih skupina,[5] može se dobiti zanimljiv lingvistički pejzaž. A kada se niska očekivanost upotrebe leksema proizašlih iz vektornosti Sunca stavi u kontekst (relativno niske frekvencije) idiomskih skupina, onda se nadmoć egocentrične nad geografskom orijentacijom mora dovesti u vezu s "relativnom" pouzdanošću Sunca u bosanskih govornika. S druge strane, možemo ipak samo pretpostaviti i naslutiti tijesnu povezanost

3 Jedan od pravaca u kojima djeluje poopćavanje ljudskog znanja jeste i činjenica da su čitateljima bosanskog jezika dostupni i izvori koji potvrđuju geografsku orijentaciju aboridžinskih plemena u Australiji. Geografska orijentacija ipak je našla mjesto u književnom ostvarenju Damira Ovčine u dvama nastavcima. Naime, romani *Kad sam bio hodža* i *Ko sam ti ja* koncentrirani su oko junaka sa snažnom vezanošću za prostor u geografskim okvirima te on – paradoksalno za tipičnog govornika bosanskog jezika koji u romanima koristi osnovne odlike razgovornog stila bosanskog jezika te bi trebao biti njegov tipični predstavnik – neočekivano koristi Sunce kao izvor prema kojem se orijentira, tj. koristi Sunce kao izvor vektornosti.

4 U daljem tekstu nakratko ćemo se pozabaviti i složenim genitivnim prijedlozima (usp. Palić 2016) koji imaju navedene komponente.

5 Ovdje govorimo o frekvenciji u prirodnom jeziku. O tome v. Wullf (2008).

"apsolutne" vladavine Sunca u suhim područjima i jezičkih jedinica koje Sunce koriste kao pouzdan izvor orijentacije.

Treba također napomenuti i treći vid razumijevanja prostora. On se zove alocentričnom orijentacijom i stoji kao prijelazna vrijednost između egocentrične, u kojoj je čovjek centar svijeta (i jezika) te u kojoj je čovjek subjekt s kojim se svijet kreće, i geografske orijentacije, koja pokazuje da je lokaliziranje određeno u odnosu na "nepomičnost" Sunca. Alocentrična orijentacija nastala je u nizu civilizacijskih skokova čovjeka te predstavlja "sekundarnu" konceptualnu tvorevinu. Naime, budući da se razumijeva kao lokaliziranje u odnosu na nepomičnost objekata koji se nalaze u blizini – to znači da se alocentrična orijentacija uglavnom bazira na objektivnoj stvarnosti[6] te je jasno zašto nju u idiomskim skupinama bosanskog jezika možemo očekivati koliko i geografsku orijentaciju.[7]

Ipak – u [heterogenoj] evropskoj kulturi postoje mikrokulture koje pokazuju značaj strana svijeta u idiomskim skupinama. U njima su strane svijeta doživjele transponiranje značenja od prostornog prema kulturalnim implikacijama zasnovanim na religijskim i drugim interpretacijama života.

Takav je slučaj, naprimjer, s malim brojem idiomskih skupina irskog jezika, koji se smatra ugroženim jezikom Evrope, ali, s druge strane, pokazuje kako ipak nije u potpunosti koloniziran. Naime, idiomska skupina *teacht aniar aduaidh ar dhuine* (engl. to take someone unawares), lit. "to come from the northwest on someone" (Ní Loingsigh 2021) otvara polje razumijevanja značaja geografskih strana svijeta u evropskoj kulturi.[8]

Da li su u kontekstu navedenog vrijednosti egocentrične, alocentrične i geografske orijentacije međusobno suprotstavljene ili ne?

Egocentrična orijentacija predstavlja subjektivnu perspektivu razumijevanja smještenosti svijeta prema logici subjekt–objekt, tj. mjesto objekta razumijeva se u odnosu na subjekt, što znači da je ona snažno tjelesno orijentirana ili egocentrična.[9] Takva orijentacija počiva na vizualnomotornom kontrastu

6 Ne nužno i samo arhitektonskoj.

7 To je vjerovatno jednako nuli.

8 I neki američki idiomi pokazuju prisustvo strana svijeta u sebi. Naime, *to go south* koristi se u značenju "umrijeti, nestajati, opadati", što znači da je prostor *juga* u američkom engleskom preuzeo značenje iz te kulture. (https://idioms.thefreedictionary.com/go+south (posjeta 27. 10. 2021)). Treba reći da je u stilu pokreta *cancel culture* ovaj idiom često osporen budući da barata negativnim konotacijama *juga*.

9 Simptomatično je spomenuti koliko se potencijal lijevo–desno koristi i u političkom diskursu. Ovdje treba reći da se i cijele političke kampanje formiraju oko datih kontrasta sa zadatim konotacijama. Naprimjer, slika s jedne predizborne kampanje pokazuje da se ne vodi računa o tome ni da se bude tačan (usp.: http://www.prometej.ba/clanak/osvrti/marijan-orsolic/de-

budući da subjekt u odnosu na vlastiti položaj određuje svoje dalje kretanje u prostoru, drugim riječima, u odnosu na trenutne koordinate subjekt posmatra prostor koji ga okružuje. To znači da je egocentričnost takvog razumijevanja prostora dio šireg plana, odnosno to znači da je ona u uskoj vezi s "planiranjem" sljedećih koraka u prostoru. Upravo iz tih razloga možemo reći da je očekivano što se javlja značajan broj metonimijskih somatizama sa značenjem vremena i u verbalnoj i u neverbalnoj kulturi.[10]

Alocentrična orijentacija, osim što je sekundarnog karaktera, biva usvojena u kasnijem životnom razdoblju i najbrže iščezava iz kognitivnih sposobnosti čovjeka (Bremner – Bryant 1977, Siegel – White 1975. i sl.). Ona proistječe iz perspektive nepomičnosti većih objekata koji se nalaze u prostoru koji okružuje čovjeka (te je izuzetno *world-centered*).

Geografska orijentacija, na kraju, pokazatelj je da su određeni narodi u snažnijoj vezi s prostorom koji ih okružuje te je vektorska objektivnost Sunca poslužila za kreiranje unutarnjeg kompasa, gotovo nepogrešivog i u najmračnijim uvjetima, prema nekim istraživanjima.[11]

Razumijevajući navedene perspektive, vidimo da one jedna drugu ne isključuju i da se, s obzirom na kontekst, upotrebljava jedna, druga ili treća strategija razumijevanja prostora i mjesta subjekta u njemu. Treba ipak napomenuti da su biološki uvjeti čovjeka faktor koji direktno utječe na broj leksičkih elemenata koji su u vezi s razumijevanjima prostora. Jedan od presudnih faktora jeste i usvajanje alocentrične orijentacije u odrasloj dobi čovjeka, zbog čega ona predstavlja vrijednost koja brzo nestaje iz sposobnosti čovjeka, što

sno-ili-lijevo-gdje-baciti-mrezu-2247 (posjeta 22. 3. 2022). Na slici koja pokazuje dvije ruke iz perspektive onog ko je gleda lijeva je ruka desna, a desna je ruka lijeva te je upotrijebljena deiksa drugog lica vjerovatno nastojeći na taj način dodatno svoju predizbornu kampanju približiti prosječnom glasaču na Balkanu. Ako bi se recipijent objektivno zapitao koja je ruka na slici desna, a koja lijeva, odgovor bi morao dolaziti iz perspektive prvog lica. Ta strategija intimiziranja tokom predizborne trke ima cilj manipulirati glasačkim tijelom.

10 To se može, naprimjer, vidjeti u pokretima ruke kojima *iza* smještamo ono što se desilo u prošlosti, odnosno kojima *naprijed* smještamo ono što očekujemo da će se desiti u bliskoj ili dalekoj budućnosti.

11 U okviru ovog istraživanja izdvojili smo i idiomske skupine koje okupljaju lekseme proizašle iz orijentiranosti prema Suncu. Riječ je o sljedećim idiomskim skupinama:
sa sjevera i sa juga,
obući se kao da je (kao da puše) sjever sa snijegom / snijeg sa sjeverom,
batit jugo,
na zapadu ništa novo.
Njihova malobrojnost može upućivati na periferni značaj za govornike bosanskog jezika; međutim, to isto možemo tvrditi i za idiomske skupine s elementima egocentrične orijentacije, kojih je prema ovom istraživanju također malo.

se uklapa u opću sliku retrogeneze čovjeka. To nas opet vraća na činjenicu da se ni u leksikonu ne mogu održati jedinice povezane s alocentričnošću te da ih (gotovo i) ne treba očekivati. Deterioracija alocentrične orijentacije pokazuje snažnu vezu između razumijevanja svijeta kod djece do 10 godina i kod starijih od 80 godina. Iako je značaj alocentričnosti visok za kognitivne sposobnosti čovjeka, pokazatelj da govornici koji koriste alocentričnu orijentaciju sporije stare nema velikog utjecaja na govorne navike ljudi. Ta simetričnost razumijevanja svijeta kod djece i kod starijih ipak ukazuje na vrlo važan element u kontekstu priče o orijentaciji. S druge strane, gotovo sva istraživanja pokazuju da u egocentričnoj orijentaciji – nema starenja. Također i geografskoj orijentaciji možemo pripisati vitalnost budući da kod govornika koji njome razumijevaju prostor ne nestaje objektivnost Sunca.

3. Korpus istraživanja

Korpus ovog istraživanja čine idiomske skupine iz *Sandžačkog frazeološkog rječnika* (2018) Abdulaha Mušovića i iz *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982) Josipa Matešića. Kao kontrolni izvor u ovom radu korištena je *Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik* (2017) autorica Fink Arsovski – Kovačević – Hrnjak. Ipak, kako bi se obuhvatila raznolikost oblika u kojima se koristi jezik, ovdje je uvrštena i jedna idiomska skupina iz razgovornog stila, potvrđena na više mjesta i u više navrata.[12]

4. *Desni*, *desna*, *desno*, *dolje*, *gore*, *lijevi*, *lijeva*, *lijevo*, *spolja*, *unutra*[13]

Navedeni izvori okupili su sljedeće idiomske skupine koje sadrže leksičke elemente *desni*, *desna*, *desno*, *dolje*, *gore*, *lijevi*, *lijeva*,*lijevo*, *spolja*, *unutra*.[14]

12 Riječ je o idiomskoj skupini *ustati na desnu nogu*, koja još uvijek nema registriran kanonski oblik u nekom od rječnika.

13 Korpus je, dakle, sačinjen, od idiomskih skupina koje u svom kanonskom obliku sadrže neku od navedenih leksema, tj. odabrane su konceptualno srodne idiomske skupine prema sastavnicama njihove slike. U korpus istraživanja nisu uključene idiomske skupine kojima nedostaje ukazivanje na zadanu nominativnu sferu. To bi se moglo uraditi u sklopu istraživanja s lingvokulturološkim predznakom (usp. *Konceptosfera kulture i frazeologija* Irine Zykove 2019). To znači da su iz istraživanja izuzete idiomske skupine koje su formirane oko ljudske tjelesnosti bez ukazivanja na upotrebu elemenata koji su izvedeni iz opozicije lijevo–desno, gore–dolje i sl. Takav je slučaj s idiomskom skupinom *rame uz rame*, naprimjer. Upravo iz tih razloga se u ovom radu ne navode značenja pronađenih idiomskih skupina.

14 Ovi su leksički elementi uzeti pod pretpostavkom da bi mogli okupiti najreprezentativnije idiomske skupine s egocentričnom orijentacijom. To znači da su idiomske skupine razmatrane u ovom radu određeni vid metonimije za ponašanje svih idiomskih skupina iz iste

DESNI

desna ruka *nečija (nekom) biti*
<kao> desna ruka *biti nekom, nečija*
biti *čije* desno krilo
desni prijatelj
ustati na desnu nogu

DESNO

desno i lijevo

DOLJE

kapa dolje
palac dolje (nadolje)

GORE
pokazati / pokazivati (dignuti / dizati i sl.) palac gore
gore–dolje
glavu gore

LIJEVI
da lijeva <ruka> ne zna (ne vidi) šta daje (radi) desna
biti *nekome* s lijeve strane
brak na lijevu ruku
ustati na lijevu nogu
prekrstiti se lijevom i desnom

LIJEVO
lijevo–desno[15]

nominativne sfere, što ipak treba biti ispitano u nekom obimnijem i obuhvatnijem istraživačkom radu.

15 Ova se idiomska skupina u ovom radu bilježi sa crtom kao mogućim pravopisnim rješenjem za odvajanje od [pravih] polusloženica, koje se bilježe crticom. Ovakvo i slično rješenje izloženo je u radu Kovačević – Ramadanović (2013) i u rukopisu doktorske disertacije *Sastav i upotreba idiomskih skupina u savremenom bosanskom jeziku* (Hodžić-Čavkić 2021a). Razlozi za takav stav, ukratko, leže uglavnom u činjenici da je pojam *polusloženica* isuviše heterogen te je potreba da se ortografski riješe slučajevi u kojima postoji transponiranje

<i> lijevo i desno
dijeliti *nešto* lijevo i desno

SPOLJA
spolja gladac, a iznutra (unutra) jadac

UNUTRA
okolo kalajli, a unutra belajli

5. Analiza upotrijebljenih priloga *LIJEVO* i *DESNO* te pridjeva *LIJEVI* i *DESNI*

Grupa pronađenih idiomskih skupina, iako nemnogobrojna, pokazuje različit nivo transponiranja značenja proučavanih leksema. Naime, naprimjer, prilozi *lijevo* i *desno* ukazuju na prostor u idiomskim skupinama i njihovo je pojavljivanje međusobno uvjetovano – kako bi se ukazalo na obuhvatnost prostora na koji se misli.[16] Ovdje njihovo značenje nema dodatnih implikacija povezanih s drugim slojevima intelektualnog života čovjeka, ali treba napomenuti da je međusobni odnos navedenih leksičkih elemenata organiziran nesimetrično u korist priloga *lijevo*, što može imati dodatne implikacije. Naime, *lijevo* može biti tumačeno kao početna tačka tumačenja svijeta.

lijevo–desno
<i> lijevo i desno
dijeliti *nešto* lijevo i desno
desno i lijevo

Interpretacije zašto je to tako kreću se od tumačenja navika ljudi da tamu iz koje Sunce izlazi tumače kao nešto zlokobno, nepoželjno i nepoznato[17] jer je jedna od osnovnih metafora razumijevanja svijeta ZNATI JE VIDJETI, tj.

značenja od primjera u kojima je riječ o inkluzivnosti značenja i odredbenosti indeklinabilnih elemenata od kojih se polusloženica sastoji zaista visoka i urgentna.

16 Slično je i s engleskim idiomskim skupinama okupljenim oko elemenata s geografskom orijentacijom. Naime, veći dio takvih idiomskih skupina pokazuje da jedna strana svijeta implicira drugu i da obično jedna prethodi drugoj (istok zapadu, konkretnije rečeno).

17 Tako je i u književnim svjetovima. Usp. "Poticala je od **leve** ruke prokletog, ne od **desne** ruke blagoslovenog" (Herbert 2019: 9); "Dva istovetna prestola bila su postavljena za majku i kćer i Džesika je obratila posebnu pažnju na činjenicu da je Alija sedela na **desnoj**, **muškoj** strani" (Herbert 2019: 202) (Isticanje A. H. Č.).

NE ZNATI JE NE VIDJETI,[18] što se onda dalje jasno povezuje s dihotomijom tame i svjetla.[19] Prema tumačenjima iz astronomije ljudi su istočnu stranu svijeta, na kojoj Sunce izlazi,[20] smještali *lijevo* u odnosu na svoje tijelo te je moguće da se u ovakvoj interpretaciji nalaze razlozi zašto se u velikom broju svjetskih jezika riječi povezane s lijevom sferom svijeta asocijativno povezuju s konceptom nepoželjnosti, tj. mogu se smatrati univerzalnim vrijednostima.[21] To se može vidjeti i u prijevodima svetih tekstova.[22] Prema drugim tumačenjima, lijevo i

18 Usp., npr., "Eto kako je bilo u doba tog jezika za koji veliš da ga govoriš: **tama** – **nered**, **svetlost** – **red**" (Herbert 2019: 319) (Isticanje A. H. Č.).

19 ZNATI JE VIDJETI česta je konceptualna metafora među idiomskim skupinama. Motivacija za njenu aktualiziranost može biti uvjetovana i religijskim značenjskim talogom. U prijevodima Kur'ana često se može naići na interpolirani element *vidi* kako bi se naglasila povezanost ljudskog shvatanja i razumijevanja vanjske stvarnosti sa vidom. Tako, naprimjer, Asad (2004: 344) interpretira 108. ajet sure Jusuf: "Nemoguće je prevesti izraz *'alā beṣira* na koncizniji način. Izvedena iz glagola *beṣure* ili *beṣire* ("on je progledao" ili "on je vidio"), imenica *beṣire* (kao i glagol) ima apstraktnu konotaciju "gledanja duhom"; tako ona znači "sposobnost razumijevanja koja se temelji na svjesnom uvidu", kao i, slikovito, "dokaz dostupan razumu" ili "provjerljiv preko razuma". Takvo tumačenje također nalazimo u kur'anskoj priči o Ibrahimu, a. s., i četiri ptice, čiji je sukus Ibrahimovo, a. s., obraćanje Bogu: "Vjerujem, ali [pokaži mi] da mi se srce potpuno smiri" (Asad 2004: 57).

20 *Lijevo* je također posredno dovođeno u vezu sa ženskim principom: ženskom stranom, majčinstvom, zatim u vezu s nečim podzemnim, nesretnim, slabim, promjenjivim. To može biti tako i iz razloga što se u opoziciji nebeskih tijela tijesno povezanih sa Zemljom najlakše uočava kontrastnost Sunca i Mjeseca. Mjesečeve mijene, nestalnost, konstatnost u promjeni, stoga i nepouzdanost, neobjektivnost itd. služe kao mjesto dobrog kontrasta Suncu, tj. njegovoj stalnosti i, prema tome, pouzdanosti. Budući da čovjek teži automatizaciji, lakše mu je tumačiti svoje mjesto u odnosu na stalnost/nepromjenjivost neke tačke. To je utemeljeno u kogniciji čovjeka budući da lakše uočava isturenije entitete. Stalnost se sama po sebi podrazumijeva te se stoga u kontrastu prema dinamičnosti, koja je uočljivija, i definira.

21 Ovdje su pobrojani neki od jezika s navedenom dihotomijom u značenju dobro/loše, tj. desno/lijevo:
latinski: *sinistra* – lijevo, zlokobno; *laevus* – lijevo; *scaevus* – lijevi, divljak; *dexter* – desno, pravo, ispravno;
portugalski: *direita* – desno, pravo, ispravno
španski: *derecha* – desno, pravo, ispravno.
U slavenskim i germanskim je jezicima prisutan isti značenjski talog.

22 Takvo što nalazimo, npr., u prijevodima Kur'ana na bosanski jezik. Naime, u 8, 9. i 10. ajetu 56. sure ("Oni sretni – ko su sretni? I oni nesretni – ko su nesretni? I oni prvi – uvijek prvi" (Korkut 2001: 533)) vidjet ćemo da su neki prevodioci posegnuli za idiomskim skupinama s komponentama lijevo–desno upravo zbog potencijala koji ove dvije lekseme imaju u kulturi (evidentno ne samo bosanskoj). Korkut i Karaman prvu skupinu prevode kao "sretni", dok se Duraković koristi "filološkim" prijevodom: "Jedni na desnoj strani – a ko su ti na desnoj strani?" (8. ajet), a [Ćerimovićev prijevod] Asadov[og] prijevod[a] navedene ajete interpretira kao: "[B]it će onih koji će postići ono što je ispravno: o, kako će [sretni] biti oni koji su postigli ono što je ispravno" te u fusnoti napominje da je doslovni prijevod 8. ajeta formiran oko pripadnika desne strane (Asad 2004: 839). Leksički gledano, dakle, u originalu

desno došli su kao rezultat konotacija proisteklih iz leta ptica, što je kasnije u svetim tekstovima produbljeno pojmovima pravednosti i nepravednosti.[23] Ipak treba uzeti u obzir i biološku uvjetovanost čovjeka. I u moderno doba dominiraju dešnjaci, koji kao većina dizajn objektivne stvarnosti orijentiraju prema sebi često se odmičući od univerzalnog dizajna. Veći dio svjetske populacije koristi se desnom rukom kao jačom stranom te se u kontrastivnom tumačenju svijeta ovo javlja kao osnovni motiv razdvajanja prema snazi. Desna se strana u tom smislu – zbog evolutivnih faktora – javlja kao element prirodnog odabira. Također, ljudska je potreba za kontrastima visoka te je opozicija desne i lijeve strane potpuno prirodna i očekivana.

Dominantnost lijeve strane kao početne strane u odnosu na koju se definira poželjnost desne ogleda se u nadbrojnosti početne pozicije pojavljivanja lekseme *lijevo* unutar idiomskih skupina, ali o tome također svjedoči i upotreba van idiomskog okruženja – naročito u kvazirazgovornom stilu na internetskim portalima.[24]

S druge strane, pridjevi *lijevi* i *desni*, naravno, pojavljuju se uz imenske elemente, što nam ukazuje na to da su značenjske sfere na koje se odnose upotrijebljeni pridjevi doživjele transponiranje uvjetovano dodatnim implikacijama iz kulture. Činjenica da su navedeni pridjevi organizirani oko ljudske tjelesnosti – oko somatizama – ukazuje na tjelesnoorijentiranu perspektivu ispitivanih idiomskih skupina, tj. ukazuje na dodatni sloj egocentrične (i antropocentrične) orijentacije.[25]

Svetog teksta stoji: "Saputnici desnosti – a šta su Saputnici desnosti" (prev. Dženan Smajić). Odnosno, u 9. ajetu, prema prijevodu Durakovića i Asada, koristi se potencijal lijeve strane u zamjenu za zlo, crnilo, negativnost, tjeskobu, nesreću: "Saputnici zlosutnje – ma ko su to Saputnici zlosutnje" (prev. Dženan Smajić). U opoziciji ovdje izloženoj (lijevo–desno) vidljiva je horizontalna perspektiva. Kao treća kategorija (10. ajet) javljaju se "[oni koji su u životu bili najistaknutiji", tj. "oni koji prednjače" (prev. Dženan Smajić), odnosno oni koji također pripadaju horizontalnoj osi, ali budući da je kontekstualno povezana s prethodne dvije kategorije, sfera *ispred* ne podrazumijeva pravu dihotomiju prema opozicijama lijevo–desno, ali i ne postoji bez njih. Ona se definira u odnosu na njihovo integrirano značenje.

U Bibliji postoji više od dvije stotine spominjanja desne strane kao poželjne i lijeve kao negativne strane. Usp. npr. 11. stih Jone: "A meni ne bude žao Ninive, grada velikoga, u koje ima više od sto i dvadeset tisuća ljudi koji ne znaju razlikovati desno i lijevo, a uz to i mnogo životinja" (https://biblija.ks.hr/biblija/desno (posjeta 31. 3. 2022).

23 Usp. Asad (2004: 839).

24 Naime, e-korpus bosanskog jezika na konkordancu *desno i lijevo* pokazuje 94 rezultata, od kojih je tek nekoliko upotrijebljeno u jedinstvenom značenju. E-korpus na konkordancu *lijevo i desno* pokazuje 272 rezultata, od kojih su također tek neki upotrijebljeni kao idiomske skupine.

25 To je jedan od pokazatelja da bi ovom temom mogle biti obuhvaćene i somatske idiomske skupine bez eksplicitnog povezivanja sa spacijalnom nominativnom sferom.

U datim primjerima uočljivije je da se značenje prostora hibridizira dodatnim značenjima budući da navedene upotrebe pridjeva *lijevi* i *desni* nemaju značenje koje u prvom sloju pokazuju povezanost s konkretnošću prostornih koordinata subjekta koji govori. Dakle, ovdje je riječ o transponiranom značenju pridjeva. Drugim riječima, ono što je sekundarni sloj značenja proistekao iz tumačenja prostora i njegove podjele na lijevu i desnu stranu, ovdje postaje primarni izvor jedinstvenog značenja idiomskih skupina. Idiomske skupine iz korpusa pokazuju da se desna sfera i dalje dosljedno koristi u pozitivnom značenju, odnosno da je lijeva strana izvor nepoželjnosti. Usp.:

desna ruka *nečija (nekom) biti*
<kao> desna ruka *biti nekom, nečija*
biti *čije* desno krilo
desni prijatelj
ustati na desnu nogu
da lijeva <ruka> ne zna (ne vidi) šta daje (radi) desna
biti *nekome* s lijeve strane
brak na lijevu ruku
ustati na lijevu nogu

Za navedene idiomske skupine možemo pretpostaviti da opozicije lijevo–desno tumače u međusobnoj korelaciji loše–dobro, predominantnosti i anticipiranosti. Tome u prilog svjedoči i činjenica da je, naprimjer, u slučaju idiomske skupine *ustati na lijevu nogu* potvrđena prisutnost u rječnicima i izvorima, što nije slučaj sa zvaničnom potvrdom idiomske skupine *ustati na desnu nogu*, koja je pak potvrđena u e-korpusu i u razgovornom stilu bosanskog jezika.[26] Implicitno možemo zaključiti da lijeva strana anticipira desnu, tj. da je utemeljeno smatrati da značenje desne strane izvire iz značenja lijeve strane kontrastiranjem. Drugim riječima, značenje desne strane definira se u odnosu na lijevu stranu.[27]

26 U e-korpusu stoji 58 potvrda i sve su idiomskog karaktera. Usp.: https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?corpname=bswac&reload=&iquery=&queryselector=phraserow&lemma=&phrase=na+desnu+nogu&word=&wpos=&char=&cql=&default_attr=word&fc_lemword_window_type=both&fc_lemword_wsize=5&fc_lemword=&fc_lemword_type=all&fc_pos_window_type=both&fc_pos_wsize=5&fc_pos_type=all&usesubcorp=&fsca_text.t2ld = (posjeta 26. 10. 2021).

27 Uostalom, to možemo dovesti u vezu s riječju ***orijent****acija* koja zorno svjedoči o činjenici da istok/orijent prethodi zapadu/okcidentu na sličan način kako *lijevo* prethodi *desnom*.

Kad je riječ o sintaksičkoj ulozi idiomskih skupina iz korpusa, treba reći da ona zavisi od sintaksički dominantne riječi u širem okruženju, tj. od one koja uvodi elemente s egocentričnom orijentacijom. Kod adverbijalnih idiomskih skupina (kakav je slučaj s *lijevo–desno*, naprimjer) najčešće upotrebe su u značenju dopune adverbijala mjesta (usp. i *biti nekome s lijeve strane*), ali u pojedinim primjerima ističe se kvalitativno značenje, naprimjer: *dijeliti* nešto *lijevo i desno* koje pokazuje sinonimnost prema idiomskoj skupini *dijeliti* nešto *i šakom i kapom*.[28] Drugim riječima kazano: očekivano je transponiranje mjesnog značenja u kvalitativno (usp. i *ustati na lijevu nogu*, *ustati na desnu nogu* i sl.). Nadalje, kad je riječ o idiomskim skupinama koje u svom sastavu posjeduju pridjevski element *lijevi* i *desni*, treba reći da značenjski dominiraju upravo ti elementi, što znači da je za jedinstvenost idiomske skupine perifernost (njihove) atributske funkcije u drugom planu.[29] To nadalje podrazumijeva i da proučavane idiomske skupine pokazuju dominaciju značenja nad funkcijom.

6. Analiza upotrijebljenih priloga *DOLJE* i *GORE* te *UNUTRA* i *SPOLJA*

Druga dva kontrasta koja su bila u fokusu ovog rada su prilozi *dolje* i *gore* te *unutra* i *spolja*. Odabrani su također prije svega zbog njihove kontrastnosti te bi trebali upotpuniti prostor koji smo posmatrali lijevo i desno.

Za razliku od idiomskih skupina o kojima smo prvo govorili i koje su pokazivale i značenje prostora bez dodatnih implikacija, idiomske skupine sa prilozima *dolje* i *gore* te *unutra* i *spolja* pokazuju samo transponirano značenje. Očekivano je, s obzirom na rečeno, da će jezik i druge prostorne opozicije dodatno obogatiti i drugim značenjima te su značenja pripisana lijevoj strani u slučaju kontrasta lijevo–desno prenesena na značenja priloga *dolje*. Međutim, donja sfera ima svoje specifičnosti. Razlozi za nepovoljno razumijevanje donje sfere mogu se povezati također s biološkim faktorima uvjetovanosti ljudskog tijela. Naime, budući da je glava, u kojoj je smješten mozak, centar

28 Ovdje se naslućuju elementi koji bi mogli dovesti u pitanje kanonski oblik registriran u rječnicima korištenim u ovom radu. Naime, radi se o otvorenosti, tj. aktivnoj [idiomskoj] valenciji, adverbijalne strukture *lijevo i desno* prema glagolima različitih značenja (dijeliti, krasti, trošiti, uzimati, osigurati, pružati, grabiti, dati, davati, razdavati, prodavati, nuditi, dijeljeno je, dodijeljeno je itd), ali i u samostalnom obliku (https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=%C5%A1akom+i+kapom&corpname=bswac&corpus-search-form=true (posjeta 26. 10. 2021)). Navedeno se također posredno dokazuje i kanonskim samostalnim oblikom strukture *lijevo i desno*, koju bilježi i ovaj rad.

29 Ovdje se misli na kategoriziranje sintaksičkih funkcija na dopunske i dodatne.

intelektualnih radnji čovjeka, moguće je da se ono što se nalazi ispod nje cijenilo kao manje vrijedno. To zapravo znači da se *dolje* u odnosu na *lijevo* ipak razumijeva po drukčijoj shemi. Ona (donja sfera) vertikalnog je tipa i uglavnom se koristi za kvantitativno procjenjivanje, dok se lijevo–desno razumijeva kao kvalitativno procjenjivanje (prostora).[30] Zašto je to tako: može biti da su zakoni iz prirode, koja čovjeka okružuje, odgovorni za to. Najvjerovatnije je riječ o utjecaju gravitacije na ljudsko tijelo, koje je u tom slučaju posmatrano numerički tj. kvantitativno. Iskustveni realizam također nas uči da kad god nešto dodamo na određenu "gomilu", ona raste vertikalno, i obrnuto: opada kad sklanjamo. To znači da je značenje *gornje sfere* kvantitativni opozit *donjoj sferi*.

kapa dolje
palac dolje (nadolje)

pokazati / pokazivati (dignuti / dizati i sl.) palac gore
gore–dolje
glavu gore

Ekscerpirane idiomske skupine dodatno su obogaćene leksičkim sadržajem imenica te ukazuju, npr., na snažan utjecaj gestikularne kulture, koja uvijek funkcionira na simboličkoj razini. *Kapa* je metonimijski upotrijebljena kao ostatak društvenokodiranih poželjnih ponašanja prilikom izražavanja poštovanja. *Palac* je i u savremenim vidovima ["certificiranih kopija"] jezika na internetu zadržao značenje koje ima od antičkih gladijatorskih borbi. Simbolički značaj uspravne glave kao simbola povezan je sa poželjnim (razlikovnim) stanjem zdravog čovjeka.

Kad je riječ o značenju koje pokrivaju navedeni prilozi unutar struktura, treba reći da je jasno ukazano na vezu prostora s kvalitetom te se i ovdje prostor upotrebljava kao i druga grupa idiomskih skupina okupljenih oko pridjeva *lijevi* i *desni*.

Dalje, prilozi *spolja* i *unutra* nanovo nas vraćaju na horizontalnu ravan te je sasvim očekivano to što se koriste istim opozicijama koje imaju i lijevo i desno. Međutim, oni jasnije pokazuju uvjetovanost metaforom ZNATI JE VIDJETI budući da se koriste i opozicijama svjetla i tame, tj. dostupnosti i nedostupnosti u vidnom polju čovjeka, što je također pokazatelj korelacije lijevo–desno prema opoziciji svjetlo–tama. Ta horizontalna ili kvalitativna

30 O tome v. Lakoff (1987).

procjena u datim primjerima dodatno je ojačana glasovnim podudaranjem imenica i pridjeva koji ulaze u sastav ovih idiomskih skupina.

spolja gladac, a iznutra (unutra) jadac
okolo kalajli, a unutra belajli

Za razliku od ostalih ovdje analiziranih idiomskih skupina posljednja grupa pokazuje pomjeranje centra idiomatičnosti prema drugim sastavnicama. Drugačije kazano, proučavani prilozi stoje u periferiji idiomske skupine tako da je idiomska centraliziranost zasnovana na glasovno-leksičkoj relaciji preostale dvije sastavnice. To direktno utječe na značenjsku upotrebu priloga, koji u ovom slučaju ostaju u netransponiranoj upotrebi, tj. imaju ulogu adverbijala mjesta.[31]

7. Zaključak

U ovom radu bilo je riječi o značenjima koja pokrivaju leksički elementi izvedeni iz osnovnih prostornih opozicija upotrijebljenih u sastavu idiomskih skupina.

Najprije, u radu se napominje zašto se idiomska skupina koristi kao terminološko rješenje za tradicionalni termin *frazem* te se argumentira zašto se za korpus istraživanja ovakve teme uopće u obzir uzimaju navedene jezičke jedinice.

U bazičnosti razumijevanja prostora te u kontrastnosti prostornih opozicija leži snažan potencijal za transponiranje značenja te je očekivano da se u jednom dijelu frazikona bosanskog jezika mogu naći jedinice koje ukazuju na kvalitativno procjenjivanje objektivne stvarnosti. U korpusu istraživanja nisu pronađene idiomske skupine koje bi ukazivale na geografsku orijentaciju u bosanskom jeziku, koja bi mogla pokazati snažniju vezu bosanskog čovjeka s nepomičnošću/stabilnošću/konstantnošću vektornosti Sunca. Pronađen je tek mali dio značenjskog taloga lekseme *sjever*. Dominantnost egocentrične orijentacije u prostoru može biti povezana s njenom trajnošću i pouzdanošću u

31 Radi obuhvatnosti odnosa egocentrične i geografske orijentacije u bosanskom jeziku konsultirane su lekseme *južno*, *sjeverno*, *zapadno*, *istočno* kao dijelovi složenih genitivnih prijedloga (Palić 2016). Zabilježene upotrebe (2016: 100; 155; 163; 174; 179; 202; 208 itd.) unutar prijedloga pokazuju dostupnost u leksikonu bosanskog jezika te razgranatu upotrebu elemenata s geografskom orijentacijom. Treba pak reći da se sve one odnose na razumijevanje šireg prostora i da ekscerpirani primjeri iz knjige *Genitiv, prostor i prostorne slike (leksikon prijedloga)* ne pokazuju sklonost ka transponiranju značenja.

ljudskoj memoriji budući da istraživanja iz medicine i psihologije to potvrđuju kao univerzalnu i trajn(ij)u vrijednost u ljudskoj memoriji.

Većina svjetskih jezika vjerovatno sadrži dominantnu egocentričnu orijentaciju u prostoru. U tom kontekstu bosanski jezik pokazuje prototipnost. Kvalitativne procjene lijevo i desno zasnovane su na horizontalnoj perspektivi, čija je polazna tačna, vjerovatno, lijeva pozicija istoka, na kojem Sunce izlazi. To pokazuju i idiomske skupine u nadbrojnosti jedinica koje počinju leksičkim elementom *lijevo*. Drugim riječima, lijeva strana anticipira desnu, što znači da se značenje desne strane korelativno izvodi iz značenja lijeve strane. Tome u prilog može svjedočiti i idiomska skupina iz razgovornog stila *ustati na desnu nogu*, koja je nastala direktno iz leksičkog potencijala pridjeva *lijevi* u idiomskoj skupini *ustati na lijevu nogu*, što je potvrđeno u svim rječnicima s frazeološkom građom. Ovaj rad pokazuje da se *lijevo* i *desno* koristi u značenju adverbijala mjesta i adverbijala kvaliteta.

Druga grupa idiomskih skupina okupljenih oko kontrasta gore–dolje pokazuje procjenu po vertikalnoj osi te je stoga očekivana njihova upotreba kvantitativnog tipa. Kvantitet je u istraživanim idiomskim skupinama očekivano polariziran prema poželjnosti višeg, a nepoželjnosti nižeg kvantiteta. To se može u široj perspektivi dovesti u vezu s konotacijama lijevo i desno – te se onda značenja lijevog podudaraju s nepoželjnošću donje sfere, odnosno značenja desnog s poželjnošću gornje sfere. I navedene idiomske skupine pokazuju značenja adverbijala mjesta i adverbijala kvaliteta.

Treća grupa idiomskih skupina koncentrirana je oko kontrasta spolja–unutra i one nam ponovo ukazuju na značaj horizontalno-kvalitativnog procjenjivanja prostora. Međutim, treba reći da je ovo grupa idiomskih skupina koja pokazuje pomjeranje centra idiomatičnosti prema parnjaštvu glasovne podudarnosti drugih nepriložnih sastavnica. Ipak – i ove idiomske skupine artikuliraju kontrastnost koju je lahko povezati s odnosom svjetlo–tama, lijevo–desno, gore–dolje.

Ovo istraživanje pokazuje kako je prostor koji čovjeka okružuje jedna od najboljih strategija procjenjivanja kojima se čovjek koristi u jeziku. Autolokalizovanost subjekata koji govore svjedoče o pouzdanosti mjesta procjenjivanja, a dodatna značenja iz kulture moguće je hipotetički objasniti tjelesnom mitologijom čovjeka, njegovom biološkom uvjetovanošću i snažnom vezom sa prirodom i njenom "pouzdanošću" i "objektivnošću".

Literatura

Ní Loingsigh, Katie (2021), "*Thoir Thiar Thall – East, West and Beyond (all over the place): a phraseological analysis of directional and locational adverbs in Irish-language idioms". Europhras 2020.*

Piper, Predrag (2001), *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Novi Sad.

Menac, Antica (1992), "Frazeologija Mažuranićeve 'Smrti Smail-age Čengića'", *Forum: mjesečnik Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 31, br. 1–2, HAZU, Zagreb, 261–269.

Frančić, Anđela (2013), "Istraživanje frazema sa sastavnicama koje znače oborine u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji, *"Вода" в славянской фразеологии и паремиологии, Том 1.* (научные редакторы: Андраш Золтан, Олег Федосов, Сабольч Янурик), Издательство "Тинта", Будапешт, 329–335.

Vulić, Sanja (1999), "Frazemi u rječnicima izvornih čakavskih govora", *Čakavska rič: polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, god. XXVII, br. 1, Književni krug Split, Split, 29–41.

Sesar, Dubravka (1998), "O mjestu i ulozi krilatica u frazeološkim rječnicima", *Filologija*, 30–31, HAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 305–312.

Zykova, Irina (2019), *Konceptosfera kulture i frazeologija*, Branka Barčot (prev.), Srednja Europa, Zagreb.

Fink Arsovski, Željka, Barbara Kovačević, Anita Hrnjak (2017), *Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik*, Knjigra, Zagreb.

Kovačević, Barbara, Ermina Ramadanović (2013), "Frazemske polusloženice: od rječnika preko tvorbe do pravopisa i obratno", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 271–291.

Hodžić-Čavkić, Azra (2021a), *Sastav i upotreba idiomskih skupina u savremenom bosanskom jeziku* (doktorska disertacija u rukopisu), Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Hodžić-Čavkić, Azra (2021b), *Interdisciplinarnost primjene Sapir–Whorfove hipoteze*, DHS (1) 14, 75–94.

Maček, Dora (1992/1993), "Neka pitanja o definiciji idiomatskih fraza", *Filologija* 20–21, 263–276.

Vietri, Simonetta (2014), *Idiomatic Construction in Italian – A lexicon-grammar Approach*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.

Langlotz, Andreas (2006), *Idiomatic creativity: A Cognitive Linguistic Model of Idiom-Representations and Idiom-Variation in English*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

Burger, Harald, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norric (2006), *Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research*, Walter de Gruyter, Berlin – New York.

Mršević-Radović, Dragana (1987), *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Filološki fakultet, Beograd.

Bremner, J. G., Bryant, P. E. (1977), "Place versus response as the basis of spatial errors made by young infants", *Journal of Experimental Child Psychology*, 23(1), 162–171.

Palić, Ismail (2016), *Genitiv, prostor i prostorne slike (leksikon prijedloga)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Siegel, A., White, S. (1975), "The development of spatial representations of large-scale environments", *Adv. Child Dev. Behav* 10, 9–55.

Langacker, Ronald W. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar.* Vol. 1., Stanford University Press, California.

Lyons, John (1977), *Semantics* 1–2, Cambridge University Press, Cambridge.

Anderson, John M. (1971), *The Grammar of Case. Towards a Localistic Theory*, Cambridge University Press. Cambridge – London – New York.

Wulff, Stefanie (2008), *Rethinking Idiomaticity: A Usage-based Approach*, Continuum, London – New York.

Lakoff, George (1987), *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago – London.

Sekundarna literatura

Asad, Muhammed (2004), *Poruka Kur'ana*, Hilmo Ćerimagić (prev.), El-Kalem, Sarajevo.

Herbert, Frenk (2019), *Deca Dine*, Čarobna knjiga, Beograd.

Idiomatic Groups with Egocentric Orientation

Abstract

Given the fact that idiomatic groups offer an authentic image of the objective world and serve as a sort of translators of the specific culture, this paper deals with idiomatic groups with egocentric orientation that might show specifics of the Bosnian language. This paper deals only with this orientation since it is unlikely that in Bosnian language we can find many signs of different kind of orientation (allocentric and geographic) – which means that the egocentric perspective is the usual perspective for Bosnian language speakers. The analysis shows different transpositions of meaning of the lexical units that are connected to space. Many idiomatic groups will most likely show that space is used in non-transpositional meaning, but also it is highly likely that space will be used in qualitative correlations.

Most of the languages probably contain a dominant egocentric orientation. In this context, the Bosnian language is a prototype. The quality of the *left* and *right* is based on a horizontal perspective. This is also shown by the number of idiomatic groups that use the *left*-element. In other words, the left side anticipates the right side, which means that the meaning of the right side is correlatively derived from the meaning of the left side. In support of this finding, the idiom *ustati na desnu nogu*, registered only in speech and e-corpus, arose directly from the lexical potential of the adjective *left* in the idiom *ustati na lijevu nogu*, which is confirmed in all dictionaries of phraseology. This paper shows that *left* and *right* are used in the meaning of place and quality.

The second group of idiomatic groups gathered around the contrast *up* and *down* shows the signs of vertical axis, and therefore their use of the quantitative relations. Quantity is expectedly polarized according to the desirability of higher and the undesirability of lower quantity. In a broader perspective, this can be connected with the connotations of left and right. These idiomatic groups also show the meanings of place and quality.

The third idiomatic groups examined in this paper is concentrated around the contrast between *outside* and *inside*, and they again indicate the importance of the horizontal-qualitative perspective of space. However, it should be underscored that this group shows the shift of the center of idiomaticity towards

the pairing of voice concordance of other non-adverbial constituents. Nevertheless, these idiom groups also articulate a contrast that can be easily associated with the relationship between light and dark, left and right, up and down.

KEY WORDS: *idiomatic groups*, *egocentric coordination/orientation*, *right*, *down*, *up*, *left*, *outside*, *inside*

UDK: 811.163.43:316.77;
811.163.43:371.3
Izvorni naučni rad

Ismail PALIĆ i Mirela OMEROVIĆ

Važnost komunikacijskog aspekta jezika u nastavi*

KLJUČNE RIJEČI: *komunikacijska kompetencija*, *jezičko izražavanje*, *nastava bosanskog jezika i književnosti*, *funkcionalna pismenost*, *komunikacijsko-funkcionalni pristup poučavanju*

Razvoj komunikacijske kompetencije jedan je od osnovnih ciljeva nastave maternjeg jezika, a komunikacijska kompetencija podrazumijeva osposobljavanje za praktičnu upotrebu jezika, komunikacijsku praksu i pragmatičan pristup jezičkim sadržajima. Funkcionalno-jezički pristup u poučavanju bosanskog jezika omogućava razvoj izražajnih komunikacijskih sposobnosti učenika, pismeno i usmeno snalaženje u svakodnevnim komunikacijskim situacijama, te ih osposobljava za funkcionalnu pismenost. Ovaj rad temelji se na istraživanju koje je provedeno u osnovnim i srednjim školama u Federaciji BiH o problemima i poteškoćama u nastavi maternjeg jezika i književnosti i stavovima nastavnika o tome kako unaprijediti nastavni proces kad je riječ o jezičkom izražavanju, te naglašava važnost komunikacijskog aspekta u poučavanju jezičkih sadržaja, unapređenje usmenog izražavanja, retoričkih sposobnosti i verbalne fluentnosti učenika. Stavovi nastavnika koji su izravno uključeni u nastavni proces poučavanja bosanskog jezika i književnosti u značajnoj mjeri ukazuju na važnost češćeg provođenja usmenih vježbi u nastavi i razvoja praktičnih govornih umijeća.

1. Uvod

Jezik je jedno od temeljnih obilježja čovjeka kao socijalnog bića, a jezička djelatnost jedan od oblika sveukupne komunikacijske prakse. Komunikacija

* Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta "Jezičko izražavanje i razvoj komunikacijske kompetencije u nastavnom procesu" Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, odobrenog i finansijski podržanog od Ministarstva za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo za 2021. godinu, čija je voditeljica prof. dr. Mirela Omerović.

na maternjem jeziku osnova je svake društvene zajednice. Svi obrazovni sistemi svijeta temelje se najprije na poučavanju maternjeg jezika, jer se tako pored razvoja komunikacijskih potreba učenika, kao osnove djelovanja i funkcioniranja svakog ljudskog bića, razvijaju i njihove kognitivne sposobnosti, lične i socijalne kompetencije utemeljene na verbalnim kognitivnim strategijama, te se stječe emocionalno i sociokulturno iskustvo.

Postojeći obrazovni sistem u BiH u velikoj je mjeri još uvijek usmjeren na usvajanje enciklopedijskog, a ne funkcionalnog znanja. U nastavnim sadržajima mnoštvo je podataka koje je potrebno zapamtiti, od učenika se najprije očekuje da djeluju na najnižoj razini mišljenja, a to je pamćenje činjenica, koje brzo zaboravljaju budući da ih ne stižu primijeniti u konkretnim situacijskim kontekstima, te tako izostaje proces aktivnog učenja. Nastava maternjeg jezika predstavlja temelj poučavanja sadržaja svih drugih nastavnih predmeta u odgojno-obrazovnoj praksi i bazu za razvoj kognitivnih sposobnosti učenika u najširem smislu, razvoj njihova konceptualnog znanja i kritičkog mišljenja, a posebno je značajna u razvoju interpersonalnih odnosa, u socijalizaciji učenika i razvoju cjelovite i samosvojne ličnosti.

2. Poučavanje – tradicionalna i savremena nastava

2.1. Bloomova taksonomija kao konceptualna shema obrazovnih ciljeva temelji se na savremenim naučnim teorijama učenja i poučavanja, koja u kognitivnoj domeni razlikuje šest kognitivnih procesa: znanje (pamćenje), razumijevanje, primjenu, analizu, vrednovanje (evaluaciju) i stvaranje (kreaciju) kao najvišu kategoriju kognitivnih procesa (Krathwohl 2002: 213). Revidirana verzija Bloomove taksonomije izdvaja zasebno dimenziju znanja, iskazanu imenicom u formuliranju ishoda učenja, gdje se izdvaja činjenično znanje kao prva razina, zatim konceptualno, proceduralno i metakognitivno znanje kao najkompleksnija vrsta znanja ključna za samoregulaciju učenja i cjeloživotno učenje.

Činjenično znanje podrazumijeva poznavanje osnovnih elemenata koje učenici moraju znati kako bi upoznali predmet ili riješili problem. Konceptualno znanje je poznavanje međusobne povezanosti temeljnih elemenata veće strukture (poznavanje klasifikacija, kategorija, principa, generalizacija itd.). Proceduralno znanje viša je razina znanja koja se odnosi na metode (poznavanje vještina i postupaka vezanih za određeni predmet), kriterije za korištenje, tehnike i sl., dok se metakognitivno znanje kao najviša razina znanja odnosi na spoznaju o sebi, o strategijama učenja i mišljenja, svijest o poznavanju kognicije, kao i znanje o međusobnoj interakciji znanja o osobi, zadatku i strategiji (Krathwohl 2002: 214; Sorić i dr. 2018: 7–8).

2.2. U proteklih tridesetak godina intenzivno se govori o promjeni paradigme u obrazovanju utemeljene na mogućnosti samoregulacije motiviranosti, procesa mišljenja, emocija i djelovanja, što je posljedica promjene u poimanju čovjeka i njegove aktivne uloge u vlastitom životu. Savremeni procesi učenja i poučavanja zahtijevaju stjecanje temeljnih znanja i vještina, razvijanje sposobnosti rješavanja problema, sposobnosti promatranja, kritičkog razmišljanja, prosuđivanja, logičkog zaključivanja, sposobnost aktivnog sudjelovanja u demokratskom društvu, iskustvenog i cjeloživotnog učenja u duhu istinskih moralnih vrijednosti. Da bi se to postiglo, potrebno je da pored činjeničnog znanja, na kojemu uglavnom, uz minimalnu razinu konceptualnog i proceduralnog znanja, počiva tradicionalna nastava, učenici razvijaju konceptualno, proceduralno i osobito metakognitivno znanje. Tek kad se poradi na usvajanju viših razina znanja, učenje i poučavanje u nastavnom procesu doživjet će svoju transformaciju. Kako to provesti u djelo? "Rasterećivanje učenika ne znači smanjivanje znanja i osposobljenosti koje učenici stječu u osnovnoj školi, nego naprotiv njihovo poboljšavanje. Učenike rasterećujemo odbacivanjem suvišnih, međusobno nepovezanih i netočnih nastavnih sadržaja i metoda neprilagođenih dobi učenika, čime se mijenja uloga učenika kao pukog promatrača u nastavnom procesu" (VHNOS 2005: 9).

2.3. Konstruktivistički pristup obrazovanju u fokus stavlja učenika kao aktivnog sudionika u vlastitom procesu učenja u kognitivnom, motivacijskom, emocionalnom i akcionom smislu. Usmjerenost na sadržaje poučavanja i nastavnika kao prenosioca znanja potrebno je zamijeniti usmjerenošću na samog učenika i njegov proces učenja na temelju vlastitog iskustva kako bi se razvijale trajne, svjesne i samomotivirane aktivnosti usmjerene na lični i profesionalni razvoj pojedinca, što je glavni cilj obrazovne politike evropskih zemalja u savremenom dobu. S druge strane, takav pristup zahtijeva unapređenje nastavničkih kompetencija koje se odnose na kreativnost i inovativnost u nastavi, samostalnost u donošenju odluka i planiranju nastavnog procesa, dok se formalno ispunjavanje zadatih sadržaja iz nastavnih planova i programa defokusira. Nastavnik preuzima ulogu facilitatora razvoja učeničkih kapaciteta za reguliranje vlastitog procesa učenja, čime se njegova uloga potpuno defokusira. U fokus dolazi učenik i sam proces učenja, njegov kognitivni razvoj, proces kritičkog mišljenja i logičkog zaključivanja, a nastavni sadržaji iz planova i programa samo su sredstvo u procesu stjecanja konceptualnog znanja. Zapravo, u ishodišno orijentiranoj nastavi, koju promovira i aktuelna kurikularna

reforma obrazovnog sistema u Kantonu Sarajevo[1], svaki nastavnik treba birati ponuđene sadržaje u udžbenicima onoliko koliko je potrebno da se ostvare postavljeni ishodi učenja, a u skladu s preporukama koje predmetni kurikulumi nude. To ne znači, naravno, da nastavni sadržaji iz udžbenika trebaju biti odbačeni i da nije relevantno usvojiti temeljna znanja o određenom predmetu ili pojavi, no metode poučavanja potrebno je drastično promijeniti.

3. Nastava maternjeg jezika i razvoj komunikacijske kompetencije

3.1. Institucionalno učenje maternjeg jezika ne podrazumijeva samo puko zapamćivanje jezičkih obrazaca i pravila gramatičkog sistema, nego je uveliko usmjereno na proces mišljenja, logičkog zaključivanja, verbalnog razumijevanja i procesiranja različitih sadržaja s ciljem transfera u aktivnosti neverbalnog karaktera, razvoj konceptualnog znanja i intelektualnih aktivnosti radi ostvarivanja misaone spoznaje. Poučavanje jezičkih sadržaja učenicima je oduvijek bilo teško, naporno i često dosadno (Šipka 2010: 5). Šta možemo učiniti da razbijemo takve mitove i učinimo nastavu gramatike i lingvistike zanimljivom?

> "Gramatika se može poučavati izravno i neizravno. Izravno poučavanje gramatike znači objašnjavanje gramatičkih pravila i jezičnih struktura. U tome slučaju nastavnik riječima izriče pravilo: npr. u glagolskome pridjevu radnome (ili u glagolskome obliku koji služi za iskazivanje prošlosti) muški rod dobiva nastavak *-o*, a ženski nastavak *-la*), može ga i napisati te oprimjeriti, npr. *govoriti - > govori+ti - > govori+o*, *govori+la*. Neizravno poučavanje gramatike znači da se učenicima prepušta da sami otkriju pravila o jezičnim jedinicama, kao što je spomenuto

1 Obavijest o prijedlogu novih predmetnih kurikuluma na području Kantona Sarajevo i dostupnosti dokumenata izišla je na veb-stranici Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo 14. 4. 2021. god. Vidjeti na: https://mo.ks.gov.ba/aktuelno/novosti-sa-vlade/novi-kurikulumi-za-kvalitetnije-i-modernije-obrazovanje-mladih-u-ks.
Predstavljanje prijedloga predmetnih kurikuluma upriličeno je tokom mjeseca juna 2021. na vebinarima. Vidjeti na: https://mo.ks.gov.ba/aktuelno/novosti/predstavljanje-dokumenta-kurikuluma-kantona-sarajevo-webinari. Predmetni kurikulumi za osnovnu školu i gimnazije dostupni su na: https://kurikulum.ks.gov.ba/bs/dokumenti.
Prijedlozi predmetnih kurikuluma dostupni su na: http://kurikulum.ks.gov.ba/bs/dokumenti.
Dana 1. 9. 2022. god. na području Kantona Sarajevo otpočelo je provođenje kurikuluma i nastave utemeljene na ishodima učenja. U nastavi Bosanskog jezika i književnosti, Hrvatskog jezika i književnosti, Srpskog jezika i književnosti primjena je otpočela u 1. i 5. razredu osnovne škole i u 1. razredu svih srednjih škola (gimnazija i stručnih škola).

razlikovanje rodnih nastavaka u hrvatskome perfektu (*ja sam ču**la**, on nije ču**o**, pogledava**le** su se, pogledava**li** su se*). To će uspjeti ako ih učenici susretnu u različitim stvarnim situacijama. Na primjer, može ih se izložiti situacijama ili događajima u kojima je razlika *šaptale* prema *šaptali* bitna za određivanje vršitelja radnje u nekoj tajnovitoj priči u kojoj su sumnjivci bili nekoliko muškaraca i žena. Oni će tada primijetiti da se *šaptale* odnosi na žene, a *šaptali* na muškarce ili muškarce i žene zajedno. U otkrivanju krivca sami će trebati zaključiti ili analogijom proizvesti prikladne oblike drugih glagola kako bi pokazali ovladanost tim gramatičkim znanjem" (Jelaska 2007: 16).

Na ovaj način učenici u konkretnom komunikacijskom činu, na temelju iskustvenog učenja[2], sami dolaze do lingvističkih podataka, kojih u procesu učenja nisu ni svjesni, no analogijom dolaze do zaključaka. Tako se proces učenja usmjerava na stjecanje konceptualnog, proceduralnog i metakognitivnog znanja, koje nam je osobito važno za razvoj kritičkog mišljenja, logičkog zaključivanja i sposobnosti rješavanja problema, te naročito za spoznaju o određenim sadržajima, njihovim osobinama i strategijama učenja na temelju vlastitog iskustva, što je osnova za samoregulaciju učenja i razvijanje sposobnosti za cjeloživotno učenje i aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu.

Proces poučavanja maternjeg jezika ovisi o različitim faktorima: načinu kako su gramatička pravila predstavljena, dobi u kojoj se uvode, uzrocima i vrsti učeničkih odstupanja, maternjem idiomu i dijalekatskim crtama, društvenim okolnostima, jezičkom uzoru, a posebno o nastavničkim kompetencijama i primjerenosti obrazovnih strategija, tehnika i metoda potrebama učenika i njihovim razvojnim karakteristikama. Jelaska (2007: 16) navodi da poučavanje jezičkih činjenica osim što je ponekad beskorisno može biti i štetno s obzirom na čestu afektivnu pojavu *jezičkog straha* u procesu učenja. "Jezični strah može prouzrokovati i neprikladno jezično gradivo za određenu dob. Ono čime se s lakoćom može ovladati u primjerenoj dobi, može biti trajni kamen smutnje ako se prerano susretne. Naime, ako dijete nauči pravila o nekoj jezičnoj pojavi

2 Jezik i govor smatraju se najuspješnijim medijem za prijenos informacija u međuljudskoj komunikaciji, te su od iznimne važnosti za stjecanje iskustva. Povezivanjem jezičkih jedinica proširuje se znanje i iskustvo, naročito na vrlo apstraktnim područjima mišljenja, što je izravno povezano s rastom spoznaje. "… govor i značenja sadržana u riječima, mogućnost beskonačne produkcije novih rečenica kojima se izražava napredak ljudskog spoznavanja i prenošenja, pomoću govora, tih spoznaja s pojedinca na pojedinca, s generacije na generaciju, jest izvanredno uspješni i bogati izvor stjecanja i prenošenja iskustava pojedinca, ali i temelj socijalnog nasljeđivanja" (Stančić–Ljubešić 1994: 97–98).

prije nego što je njome ovladalo, pravila često trajno upamti i ne može ih se riješiti ili promijeniti, prilagoditi stvarnosti čak i kada to želi" (Jelaska 2007: 17). Naučena pravila često ne zna primijeniti u jezičkoj upotrebi niti je svjesno čemu mu služe, što je posljedica nepostojanja iskustvenog učenja. Stoga je u procesu poučavanja, a naročito u nastavi maternjeg jezika, potrebno primijeniti spoznajno (Jelaska 2007) i upotrebno/komunikacijski (*usage-based model*, Tomasello 2000a) utemeljen pristup, koji se zasniva na znanju jezika što proistječe iz njegove upotrebe, konkretnog komunikacijskog čina, gdje se spoznaja o jezičkim jedinicama oblikuje u procesu indukcije, od pojedinačnih činjenica ka općim pojmovima, apstrahiranjem na temelju upotrebe i procesom konceptualizacije. Spoznajni ili kognitivni pristup poučavanju utemeljen je na načelu prototipnosti (Jelaska 2007: 17), a to podrazumijeva da u procesu učenja uvijek treba polaziti od tipičnih situacija, konstrukcija i oblika, te da su načela frekventnosti, dosljednosti i konkretnosti jedna od najvažnijih za kvalitetan proces poučavanja. Jezičke se jedinice određuju promatranjem jezičke upotrebe u konkretnom iskazu koje proizlaze iz stvarnih komunikacijskih činova u kojima ljudi međusobno komuniciraju. Tako se na temelju vlastitog iskustva i konkretne upotrebe jezičkih jedinica stječe spoznaja o određenim sadržajima, pojmovima i konceptima, čime se razvija i metakognitivno znanje, koje je naročito usmjereno na proces vlastitog učenja. Pored usvajanja teorijskih lingvističkih znanja i koncepata nastava maternjeg jezika u fokusu naročito ima razvoj jezičke kulture u usmenoj i pismenoj komunikaciji, razvoj i unapređenje retoričkih sposobnosti i vještina, verbalne fluentnosti u usmenom izražavanju, sposobnosti analize, komparacije, evaluacije, sposobnosti razumijevanja koncepata i donošenje argumentacije, razvoj praktičnih govornih umijeća i prezentacijskih vještina i kompetencija učenika, te uopće kulturu komunikacije i dijaloga, čime se potiče unapređenje kognitivnih sposobnosti mladih ljudi u procesu stjecanja ključnih kompetencija za samoostvarenje i cjeloživotno učenje kao okosnicu modernih obrazovnih sistema u svijetu.

3.2. Razvoj komunikacijske kompetencije[3] jedan je od osnovnih ciljeva poučavanja maternjeg jezika. Hymes (1972, prema: Bagarić Medve 2012: 7) komunikacijsku kompetenciju posmatra s dvaju aspekata – kao gramatičku i

3 Jelaska (2005) naglašava da termin *kompetencija* (engl. *competence*) kao tuđica u hrvatskome jeziku ponekad ima šire značenje nego njegov prijevodni ekvivalent *sposobnost*, te smatra kako je prikladnije koristiti domaći termin. Također ukazuje na razliku u značenjskom okviru termina *sposobnost*, *osposobljenost*, *vještina*, *umijeće* i sl., a naročito da valja razlikovati termine *jezička sposobnost* kao spontano, urođeno ili potaknuto vladanje jezikom i *jezička vještina* kao naučeno, uvježbano vladanje jezikom (2005: 135).

kao upotrebnu kompetenciju. Želeći predstaviti realističnije poimanje Čomskijeve idealizirane jezičke kompetencije, koja se svodi na jezičku sposobnost i jezičku performansu (Čomski 1972), Hymes je iznio vlastitu teoriju komunikacijske kompetencije koja u fokus stavlja stvarnoga govornika/slušaoca koji pri kraju temeljnog jezičkog razvoja pored gramatičkog znanja posjeduje i znanje o njegovoj prikladnoj upotrebi u konkretnom komunikacijskom i širem kulturnom kontekstu, što podrazumijeva da govornik zna kada može i treba govoriti, o čemu treba govoriti, s kim, gdje, kada i na koji način. U tom mislu komunikacijska kompetencija uključuje dvije vrste pravila – gramatička i pravila o upotrebi jezika, tj. odnosi se na znanje o jeziku i na sposobnost za upotrebu jezika, pri čemu su važna četiri parametra: mogućnost, izvedivost, prikladnost i ostvarivost (Bagarić Medve 2012: 7–9). Widdowson (1978) komunikacijsku kompetenciju vidi na sličan način smatrajući da učenje jezika obuhvaća sposobnost tvorbe tačnih rečenica i sposobnost razumijevanja prikladnosti rečenica u samome kontekstu. Međutim, on uvodi razliku između termina kompetencije i sposobnosti ističući razlike između *pravila* – znanja o jezičkim i sociolingvističkim konvencijama i *procedura* u tumačenju i stvaranju diskursne cjelovitosti. On kompetenciju posmatra kao znanje koje obuhvaća razinu sistema – jezičku kompetenciju i razinu sheme – pripremu za upotrebu jezika, tj. kontekstualnu razinu u okviru znanja o jeziku. Komunikacijsku sposobnost vidi kao sposobnost upotrebe jezičkog znanja kao sredstva za stvaranje značenja u jeziku (Widdowson 1978; Bagarić Medve 2012: 22–23). Jelaska (2005: 130) navodi: "Komunikacijska sposobnost znači vladanje uporabnim pravilima koja uz jezična omogućuju govorniku da se uspješno sporazumijeva. U nju su uključene i društvene, kulturološke, gospodarstvene razlike, prikladni stilovi i norme, višejezičnost, raznolike sposobnosti pojedinih konkretnih jezika i slično". Komunikacijska kompetencija shvaća se i opisuje vrlo općenito – kao sposobnost upotrebe jezika u različitim komunikacijskim situacijama (Bagarić Medve 2012: vii). Pavličević-Franić (2005: 73, 81–100) naglašava da se jezik usvaja postupno, u svojoj sveukupnosti, na temelju struktura i najfrekventnijih uzoraka riječi i rečenica, te se stoga i jezička/lingvistička kompetencija kao teorijsko znanje o jeziku stječe postupno, poticanjem i usvajanjem konkretnih jezičkih djelatnosti – slušanja, govorenja (usmenog izražavanja), čitanja i pisanja. Autorica u nastavi maternjeg jezika kao najprimjereniji pristup izdvaja komunikacijsko-funkcionalni pristup jezičkim sadržajima (Littlewood 1981), koji "...ističe i afirmira važnost komunikacijske prakse i pragmatičan pristup jezičnim sadržajima, funkcionalnu nastavu jezika sa svrhom uspješnoga sporazumijevanja u svakodnevnim komunikacijskim situacijama, te razvoj

komunikacijske kompetencije (osposobljenost za praktičnu jezičnu uporabu) u odnosu na lingvističku kompetenciju (teorijsko znanje o jeziku)" (Pavličević-Franić 2005: 73). Svrha tako zamišljenog procesa učenja maternjeg jezika, prema njenim riječima, odnosi se na "*razvoj izražajnih komunikacijskih sposobnosti* svih vrsta, a ponajprije na uspješno usmeno i pismeno snalaženje u svakodnevnim priopćajnim situacijama". Umjesto usvajanja pasivnog teorijskog znanja potrebno je insistirati na aktivnoj i funkcionalnoj komunikaciji, što znači da institucionalno poučavanje maternjeg jezika ponajprije treba "težiti *komunikacijskoj osposobljenosti na razini funkcionalne jezične primjene* (komunikacijska kompetencija), a tek potom i nešto kasnije postupno uvoditi *lingvističko znanje na razini gramatičke normativnosti* (lingvistička kompetencija)". S tim u vezi Littlewood (1981: 1–2) naglašava da se u komunikacijskom pristupu poučavanju jezik posmatra ne samo s obzirom na strukture, kao gramatički sistem, nego i s obzirom na njegove komunikacijske funkcije budući da se jezički oblici stavljaju u funkciju u konkretnoj komunikaciji kako bi se postizali određeni komunikacijski ciljevi. U komunikacijskom pristupu poučavanju jezika učenici razvijaju strategije za povezivanje jezičkih struktura s komunikacijskim funkcijama koje realiziraju (Bagarić Medve 2012: 202).

3.3. Nastava bosanskoga jezika i teorijski okviri poučavanja maternjeg jezika u obrazovnom sistemu u BiH u potpunosti su zapostavljeni i opterećeni tradicionalnim poimanjem edukacijskog procesa te usvajanjem činjeničnog znanja. Naime, učenici u velikoj mjeri još uvijek uče gramatičko-pravopisna pravila napamet tačno ih reproducirajući kako bi dobili najviše ocjene i time potvrdu uspješnosti u procesu svoga školovanja. Međutim, premda uspješno usvajaju činjenična znanja o jezičkim sadržajima, u svakodnevnim situacijama imaju vrlo štur vokabular, nedorečene rečenice krnje strukture, poteškoće pri verbaliziranju misli, nelagodu pri upotrebi standardnoga jezika (Pavličević-Franić 2005: 74) i uopće neumješnost u davanju osvrta na najjednostavnije činjenice iz vanjezičke stvarnosti budući da im je usmeno izražavanje na veoma niskoj razini, a to se nerijetko može uočiti i kod uspješno završenog srednjoškolskog obrazovanja. Ključni problem u procesu usvajanja jezičkih znanja zapravo se tiče fokusiranja na činjenično znanje (engl. *factual knowledge*, Krathwohl 2002). Bachman i Palmer (1996, prema: Bagarić–Mihaljević Djigunović 2007: 88–89) u okviru termina jezičke sposobnosti izdvajaju dvije komponente – jezičko znanje i strategijsku kompetenciju. Jezičko se znanje sastoji od organizacijskog i pragmatičkog (korisničkog) znanja. Organizacijsko znanje uključuje gramatičko i tekstovno znanje, pri čemu se gramatičko znanje odnosi na znanje vokabulara, fonološko, morfološko, sintaksičko i

pravopisno znanje i razumijevanje propozicijskog sadržaja gramatički tačnih rečenica, dok tekstovno znanje omogućuje razumijevanje i produkciju tekstova. Pragmatičko znanje podrazumijeva mogućnost stvaranja i interpretacije diskursa povezivanjem rečenica ili iskaza i tekstova s njihovim značenjem, s namjerama korisnika jezika i bitnim obilježjima konteksta jezičke upotrebe. S tim u vezi i pragmatička kompetencija može se definirati kao "sposobnost svjesnog analiziranja jezika" i odnosi se na moć upotrebe i značenjske interpretacije iskaza koji su primjereni kontekstu čina konkretne komunikacije. Pragmatička kompetencija od iznimnog je značaja u komunikaciji, a može se svesti na tri ključna aspekta: ulogu komunikatora i djelovanje jezikom, kontekstualizaciju iskaza i vještinu proizvodnje i manipuliranja tekstovima, te joj je glavna maksima – *šta reći* jednako je onome *kako reći*. Strategijska kompetencija promatra se kao niz metakognitivnih komponenata na temelju kojih se korisnici jezika uključuju u postavljanje komunikacijskog cilja, procjenjivanje komunikacijskih izvora i planiranje kako iskoristiti jezičko znanje i druge komponente komunikacijskog procesa radi uspješnog postizanja željenog cilja (Bagarić–Mihaljević Djigunović 2007).

Jezik se upoznaje u funkciji, u njegovoj sveukupnosti, u funkciji konkretnog sporazumijevanja i primjene jezičke materije u konkretnim komunikacijskim kontekstima. Upravo je na ovim principima utemeljen komunikacijsko-funkcionalni pristup poučavanju, koji u središnje pažnje stavlja pojedinca i njegove potrebe, kognitivne sposobnosti, emocije i ponašanje. Funkcionalna pismenost najuže je povezana s razvijenom komunikacijskom kompetencijom i vještinama proizišlim najprije iz uspješne i kvalitetne nastave maternjeg jezika, a potom i iz svih drugih nastavnih predmeta. Visoka razina funkcionalne pismenosti zahtijeva da odgojno-obrazovni sistem iznađe svrhovite i zanimljive načine, postupke, metode i pristupe za primjereno i učinkovito učenje. Jezičke sadržaje potrebno je prezentirati u obliku komunikacijske situacije primjerene kognitivnim i emocionalnim sposobnostima učenika, dakle, u konkretnom govornom činu, a u središtu je pažnje usmena i pisana komunikacija koja potiče individualnost, kreativnost, samostalnost, interakciju među učenicima, poticajnu razrednu klimu i maksimalan angažman i učenika i nastavnika. Naglasak je na sadržaju u aktivnostima, a ne općenito na učenju jezika. Obrada i usvajanje tematskih cjelina trebaju uvijek imati i afektivnu i komunikacijsku svrhu, tj. u procesu poučavanja pored jezičkofunkcionalne zadaće veoma je važno razvijanje svijesti o vlastitim osobinama ličnosti, individualiziranje učenja, formiranje estetskih i etičkih stavova itd. (Pavličević-Franić 2005: 78).

4. Rezultati istraživanja o problemima i poteškoćama u nastavi maternjeg jezika na području Federacije BiH

S obzirom na veoma izraženu zapostavljenost nastavne zbilje kad je riječ o poučavanju maternjeg jezika u BiH, u novembru 2020. godine pokrenuli smo akciono istraživanje o stavovima nastavnika u osnovnim i srednjim školama u Federaciji BiH o poučavanju jezičkih sadržaja u nastavi bosanskoga jezika i književnosti, o najčešćim problemima s kojima se susreću u nastavnom procesu, te prijedlozima nastavnika za poboljšanje kvalitete nastavnog procesa u poučavanju bosanskog jezika i književnosti. Anketni upitnik[4] dostupan je na: https://docs.google.com/forms/d/1S5D8gDzfWY75JDNBKs4L3IXHTyL-xRRiqTFQQNk9f58/edit, a statistički podaci o rezultatima anketiranja obrađeni su u SPSS-sistemu. U istraživanju je učestvovalo 173 ispitanika iz 94 različite škole na području Federacije BiH. Od toga je 67 osnovnih i 27 srednjih škola različitog profila. U nastavku navodimo tabelu koja sadrži podatke o broju i vrsti škole prema kantonima:

Tabela 1. Struktura uzorka prema broju, vrsti i sjedištu škole u kojoj ispitanici rade

Struktura uzorka – Federacija BiH		Broj škola	Broj ispitanika
Kanton Sarajevo	osnovna škola	31	79 (45,7%)
	srednja škola (6 gimnazija i 4 stručne škole)	10	
	ukupno	**41**	
Zeničko-dobojski kanton	osnovna škola	17	59 (34,1%)
	srednja škola	8	
	ukupno	**25**	
Tuzlanski kanton	osnovna škola	9	22 (12,7%)
	srednja škola	5	
	ukupno	**14**	

4 Rezultati ispitivanja pohranjeni su na: https://docs.google.com/forms/d/1S5D8gDzfWY75JDNBKs4L3IXHTyL-xRRiqTFQQNk9f58/edit#responses, te u printanom obliku u arhivi autorā.

Struktura uzorka – Federacija BiH		Broj škola	Broj ispitanika
Bosansko-podrinjski kanton	osnovna škola	2	3 (1,7%)
	srednja škola	1	
	ukupno	**3**	
Srednjobosanski kanton	srednja škola	1	2 (1,2%)
	ukupno	**1**	
Hercegovačko-neretvanski kanton	osnovna škola	1	3 (1,7%)
	srednja škola	1	
	ukupno	**2**	
Unsko-sanski kanton	osnovna škola	1	1 (0,6%)
	ukupno	**1**	
Neopredijeljeni po vrsti i sjedištu škole			4 (2,3%)
Ukupno	osnovna škola	**67**	**173 (100%)**
	srednja škola	**27**	
	ukupno	**94**	

Istraživanje je pokazalo da su ispitanici rado učestvovali u anketiranju[5], te da njihovi stavovi pokazuju koliko je zapostavljen metodički aspekt nastave maternjeg jezika i uopće teorijski pristup savremenim tokovima poučavanja jezičkih sadržaja. U nastavku ćemo iznijeti ključne podatke, na osnovu iznesenih stavova anketiranih nastavnika, koji ukazuju na najveće poteškoće i probleme u poučavanju bosanskoga jezika, stavove, preporuke i mišljenja nastavnika o unapređenju komunikacijskē kompetencijē učenika i njihove funkcionalne pismenosti s obzirom na poražavajuće rezultate PISA istraživanja i TIMSS 2019 iz proteklog perioda.[6]

U istraživanju su učestvovali nastavnici i profesori bosanskog jezika i književnosti i profesori razredne nastave u osnovnim i srednjim školama u Federaciji BiH. Tabela 2 sadrži podatke o strukturi uzorka kad je riječ o vrsti nastave, godinama radnog staža i spolu ispitanika:

5 Naročito je to vidljivo iz posljednjih pitanja anketnog upitnika, gdje su mogli dati svoje prijedloge, mišljenja i komentare o unapređenju nastavnog procesa u poučavanju maternjeg jezika, no za potrebe ovog rada izdvojeni su samo ključni odgovori vezani za naslovnu temu.

6 U ovome članku izneseni su stavovi i mišljenja nastavnika u vezi s unapređenjem komunikacijske kompetencije i funkcionalne pismenosti učenika, a anketa sadrži i druga važna pitanja iz nastavnog procesa čiji će odgovori biti objavljeni u drugome obliku.

Tabela 2. Struktura uzorka – vrsta nastave, godine radnog staža i spol ispitanika

Struktura uzorka		N	%
Razred u kojem trenutno predajete	Razredna nastava	73	42,2
	Predmetna nastava u osnovnoj školi	56	32,4
	Srednja škola	44	25,4
	Ukupno	173	100
Godine radnog staža	Do 10 godina		20,6
	11–20 godina		41,7
	Više od 21 godine		37,7
	Ukupno		100
Spol ispitanika	Muški		10,6
	Ženski		89,4
Stručna sprema	BA		2,9
	MA		5,1
	VŠS		25,7
	VSS		62,3
	Mr. sc./dr. sc.		4

Navedeni podaci pokazuju da je struktura uzorka ispitanika relevantna i odgovarajuća za postavljena pitanja i ciljeve istraživanja. 100 ispitanika djeluju u predmetnoj nastavi u osnovnim i srednjim školama, a 73 ispitanika u razrednoj nastavi. Oko 80% njih ima preko 10 godina radnog staža, a preko 70% imaju završenu visoku stručnu spremu, magistarski ili doktorski studij.

U okviru skale stavova gdje su postavljena neka od ključnih pitanja vezanih za poučavanje iz predmeta Bosanski jezik i književnost i probleme u realizaciji nastave ispitanici su dali sljedeće odgovore:

a) više od 63% ispitanika slaže se ili se u potpunosti slaže da je fond sati odgovarajući u NPP-u za razrede u kojem poučavaju; oko 32% njih nema stav o tome, dok se manje od 5% izjasnilo da se ne slaže s tom tvrdnjom;

b) 51,7% ispitanika slaže se ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom da je fond sati koji se odnosi na sadržaje iz jezika, jezičkog izražavanja i stvaranja te medijske kulture zadovoljavajući u razredima u kojima poučavaju; njih 17,8% nemaju stav o tome, dok se 30,5% izjasnilo da se ne slaže s tom tvrdnjom;

c) 77,2% ispitanika slaže se ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom da se jezički sadržaji mogu kvalitetno poučavati i u okviru drugih tematskih cjelina

u nastavi maternjeg jezika; 16,4% njih nema stav o tome, a 6,4% ne slaže se s tom tvrdnjom;

d) na pitanje da li aktuelni udžbenici iz bosanskog jezika nude dovoljno kvalitetnog materijala za realizaciju nastave 16,7% ispitanika kazalo je da se slaže s tim, 30,5% njih nema precizan stav o tome, dok se 52,8% njih ne slaže s tom tvrdnjom;

e) 20,6% ispitanika smatra da ima dobrih priručnika za realizaciju nastave koja se odnosi na jezičke sadržaje, jezičko izražavanje i medijsku kulturu; 28,7% njih nema definiran stav o tome, dok se preko 50% nastavnika ne slaže s tvrdnjom da postoje dobri priručnici koji obrađuju navedene sadržaje;

f) preko 81% nastavnika izjasnilo se da su potrebni kvalitetniji priručnici za pripremu nastavnih sadržaja iz jezika, jezičkog izražavanja i medijske kulture; oko 13% njih nema jasan stav o tome, dok ih oko 6% smatra da nisu potrebni takvi priručnici.

Na pitanje koje vrste nastavnih sadržaja nisu dovoljno zastupljene u NPP-u za razred u kojem poučavaju ispitanici su imali šest ponuđenih odgovora: 1. pravopisne; 2. pravogovorne; 3. gramatičke; 4. leksičke; 5. stilsko-kompozicijske; 6. komunikacijske.

Tabela 3. Stavovi o nedovoljno zastupljenim nastavnim sadržajima u NPP-u

			Odgovori						**Ukupno**
			1	2	3	4	5	6	
Vrsta nastave	RN	N	6	22	4	11	22	8	73
		%	85,7%	45,9%	50%	57,9%	35,5%	27,6%	42,2%
	PNOS	N	0	16	1	2	24	13	56
		%	0,0%	33,3%	12,5%	10,5%	38,7%	44,8%	32,4%
	PNSS	N	1	10	3	6	16	8	44
		%	14,3%	20,8%	37,5%	31,6%	25,8%	27,6%	25,4%
Ukupno		N	7	48	8	19	62	29	173
		%	4%	27,8%	4,6%	11%	35,8%	16,8%	100%

Tabela 3 sadrži podatke o stavovima nastavnika o navedenom pitanju:

35,8% nastavnika smatra da su nedovoljno zastupljeni stilsko-kompozicijski sadržaji, 27,8% njih navodi da su to pravogovorni sadržaji, oko 16,8% izdvojilo je komunikacijske sadržaje, 11% leksičke sadržaje i po oko 4% njih navelo je pravopisne i gramatičke sadržaje.

Pitanje koje se odnosilo na stav ispitanika o tome koje bi vrste sadržaja trebalo dodatno uvrstiti u NPP u cilju poboljšanja funkcionalne pismenosti učenika dalo je sljedeće rezultate:

Tabela 4. Vrste sadržaja u cilju poboljšanja funkcionalne pismenosti

Koje bi vrste sadržaja trebalo dodatno uvrstiti u NPP u cilju poboljšanja funkcionalne pismenosti?	**%**
1. Pravopisne i gramatičke vježbe	33%
2. Vježbe usmenog izražavanja, vježbe izražajnog čitanja, pravogovorne vježbe, vježbe argumentacije, stilsko-kompozicijske vježbe, kritički prikazi	26%
3. Vježbe pismenog izražavanja i kreativno pisanje	6%
4. Komunikacijske sadržaje i medijsku pismenost	21%
5. Semantičke, stilističke, pragmatičke i sociolingvističke sadržaje	6%
6. Projektne zadatke	2%
7. Potrebno je potpuno promijeniti koncept NPP-a.	6%
Ukupno	**100%**

Na postavljeno pitanje koje oblasti ili tematske cjeline iz jezika i jezičkog izražavanja nisu dovoljno obrađene u dostupnim priručnicima ispitanici su dali sedam kategoriziranih odgovora: 1. nijedna oblast nije dovoljno obrađena; 2. gramatički sadržaji i vježbe; 3. komunikacijski sadržaji i sadržaji iz medijske kulture; 4. većina sadržaja iz kulture izražavanja; 5. sadržaji iz stilistike, leksikologije i diskursne analize; 6. pravopisni sadržaji; 7. dovoljno su obrađene.

Tabela 5. Oblasti ili tematske cjeline koje nisu dovoljno obrađene u dostupnim priručnicima

			Odgovori							**Ukupno**
			1	2	3	4	5	6	7	
Vrsta nastave	RN	N	7	8	19	12	1	7	19	73
		%	43,8%	40%	36,5%	48%	16,7%	36,8%	54,2%	42,2%
	PNOS	N	6	9	17	8	3	5	8	56
		%	37,5%	45%	32,7%	32%	50%	26,4%	22,9%	32,4%
	PNSS	N	3	3	16	5	2	7	8	44
		%	18,7%	15%	30,8%	20%	33,3%	36,8%	22,9%	25,4%
Ukupno		N	16	20	52	25	6	19	35	173
		%	9,2%	11,6%	30%	14,5%	3,5%	11%	20,2%	100%

Iz navedenoga se može zaključiti da je 30% ispitanika izdvojilo komunikacijske sadržaje i sadržaje iz medijske kulture, 20,2% njih smatra da su sve dobro obrađene, 14,5% naglasilo je da su to sadržaji iz kulture izražavanja (što uključuje i komunikacijske sadržaje), 11,5% izdvojilo je gramatičke sadržaje, dok su se ostali opredijelili za druge odgovore, koji su procentualno mnogo manje zastupljeni. Iz tabele se također može primijetiti kako većina onih koji smatraju da su dovoljno obrađene navedene teme dolaze iz razredne nastave, dok se za treći odgovor opredijelilo više onih iz predmetne nastave.

Na pitanje smatraju li da se u nastavi u osnovnim i srednjim školama dovoljno pažnje posvećuje usmenim vježbama i usmenom izražavanju dali su četiri odgovora: 1. ne, potrebno je više usmenih vježbi i primjera usmenog izražavanja; 2. potrebno je poticati razgovor i razgovorne igre, diskusije, debate, intervjue, javni govor i vježbe pažljivog slušanja; 3. zavisi od vrste sadržaja; 4. da, dovoljno je.

Tabela 6. Zastupljenost usmenih vježbi i usmenog izražavanja u nastavi

			Odgovori				**Ukupno**
			1	2	3	4	
Vrsta nastave	RN	N	37	10	1	25	73
		%	45,7%	26,3%	16,7%	52%	42,2%
	PNOS	N	23	17	1	15	56
		%	28,4%	44,7%	16,7%	31,3%	32,4%
	PNSS	N	21	11	4	8	44
		%	25,9%	29%	66,6%	16,7%	25,4%
Ukupno		N	81	38	6	48	173
		%	46,8%	21,9%	3,5%	27,8%	100%

Iz navedene tabele može se uočiti da je 46,8% ispitanika kazalo da je potrebno realizirati više usmenih vježbi i davati više primjera usmenog izražavanja, 27,8% njih da je dovoljno takvih sadržaja, od čega je 14,5% od ukupnog broja ispitanika iz razredne nastave, 21,9% smatra da je potrebno više poticati razgovor i razgovorne igre, debate, intervjue i sl., dok je mali broj njih (3,5%) rekao da to zavisi od sadržaja.

Anketa je sadržavala i pitanje koliko imaju vremena i prostora u NPP-u za vježbe interpretativnog čitanja te na koji ih način izvode. Dobili smo pet kategoriziranih odgovora: 1. nemam vremena ni prostora; 2. vrlo malo, potrebno

je više prostora za interpretativno čitanje; 3. ima dovoljno prostora, može se koristiti u ukupnoj komunikaciji s učenicima; 4. dovoljno, koristim zvučne zapise ukoliko su dostupni; 5. dovoljno, kroz obrade književnih tekstova, u različitim oblicima razgovora, izražajno čitanje po ulogama.

Tabela 7. Zastupljenost vježbi interpretativnog čitanja i način realizacije

			Odgovori					**Ukupno**
			1	2	3	4	5	
Vrsta nastave	RN	N	25	15	21	1	9	71
		%	44,6%	28,8%	61,8%	14,3%	37,5%	41%
	PNOS	N	19	19	9	5	4	56
		%	33,9%	36,6%	26,5%	71,4%	16,7%	32,4%
	PNSS	N	12	18	4	1	11	46
		%	21,5%	34,6%	11,7%	14,3%	45,8	26,6%
Ukupno		N	56	52	34	7	24	173
		%	32,4%	30%	19,7%	4%	13,9%	100%

32,4% ispitanika navelo je da nema vremena ni prostora, a 30% njih da ima vrlo malo, što je ukupno 62,4% njih koji smatraju da je potrebno više prostora za vježbe interpretativnog čitanja. 19,6% nastavnika smatra da ima dovoljno prostora te da se interpretativno čitanje može vježbati u ukupnoj komunikaciji s učenicima. 13,9% njih smatra kako je dovoljno prostora i vremena jer vježbaju čitanje kroz obrade književnih tekstova i u različitim oblicima razgovora, a 4% smatra da je dovoljno i da koriste dostupne zvučne zapise. Za prvi i treći odgovor opredijelilo se najviše nastavnika iz razredne nastave, dok su se nastavnici iz predmetne nastave većinom odlučili za prvi i drugi odgovor, što upućuje na to da je najviše navedenih poteškoća u predmetnoj nastavi.

Anketa je sadržavala i pitanje da li se može i na koji način iskoristiti upotreba digitalnih tehnologija u nastavi za unapređenje kvalitete pismenosti. Ispitanici su uglavnom odgovorili pozitivno, te su naveli različite načine: pripremom prezentacija i videolekcijama, aplikacijama za interaktivno učenje na bosanskome jeziku, upotrebom različitih digitalnih alata, obrazovnim TV-emisijama, snimcima dramskih i lutkarskih predstava, češćim vježbama upotrebe komunikacijskih tekstova (pisanje podnesaka, i-mejla, SMS-poruka) i sl., dok su neki uputili sugestije kako mnogi nastavnici trebaju i sami češće koristiti digitalne tehnologije u nastavnom procesu.

5. Rasprava

Navedeno istraživanje koje se temelji na stavovima nastavnika o problemima i poteškoćama u poučavanju jezičkih sadržaja u nastavi bosanskoga jezika i razvoju komunikacijske kompetencije kod učenika te prijedlozima kako poboljšati nastavu maternjeg jezika s ciljem razvoja komunikacijske kompetencije ponudilo je nekoliko zaključaka: 1. nastavnici smatraju da je fond sati za realizaciju jezičkih sadržaja u okviru nastave bosanskog jezika uglavnom dostatan, te da se u okviru već postojećeg fonda mogu kvalitetno poučavati jezički sadržaji; 2. većina nastavnika smatra kako aktuelni udžbenici ne nude dovoljno materijala za kvalitetno poučavanje jezičkih sadržaja, odnosno da su neophodni kvalitetniji udžbenici za sadržaje iz jezika, jezičkog izražavanja i medijske kulture; 3. znatan broj nastavnika smatra da je potrebno u NPP uvrstiti više pravogovornih, stilsko-kompozicijskih i komunikacijskih sadržaja, te da ih je potrebno temeljitije obraditi u priručnicima za nastavu; 4. u nastavi u osnovnim i srednjim školama općenito potrebno je više pažnje posvetiti usmenim vježbama i usmenom izražavanju, a naročito nezadovoljstvo ovim problemom izraženo je u predmetnoj nastavi, dok je u razrednoj nastavi situacija u vezi s tim povoljnija; 5. većina nastavnika smatra kako je potrebno više vremena posvetiti vježbama interpretativnog čitanja; 6. digitalne tehnologije u nastavi mogu se na različite načine iskoristiti za unapređenje kvalitete pismenosti – pripremom prezentacija, videolekcijama, upotrebom različitih digitalnih alata, češćim vježbama komunikacijskih sadržaja itd. Također se naglašava da su pravopisne i gramatičke vježbe veoma važne za unapređenje funkcionalne pismenosti kod učenika i nezaobilazne su u ukupnoj komunikacijskoj praksi.

Razvoj komunikacijske kompetencije jedan je od osnovnih ciljeva nastave maternjeg jezika, a komunikacijska kompetencija podrazumijeva osposobljavanje za praktičnu upotrebu jezika, komunikacijsku praksu i pragmatičan pristup jezičkim sadržajima. Jezik se usvaja postepeno, na temelju struktura i najfrekventnijih uzoraka jezičkih jedinica, a lingvistička kompetencija stječe se poticanjem i usvajanjem konkretnih jezičkih djelatnosti – slušanja, govorenja (usmenog izražavanja), čitanja i pisanja. Pored usvajanja teorijskih lingvističkih znanja i koncepata nastava maternjeg jezika u fokusu naročito ima razvoj jezičke kulture u usmenoj i pismenoj komunikaciji, razvoj i unapređenje retoričkih sposobnosti i vještina, verbalne fluentnosti u usmenom izražavanju, sposobnosti analize, komparacije, evaluacije, sposobnosti razumijevanja koncepata i donošenje argumentacije, razvoj praktičnih govornih

umijeća i prezentacijskih vještina i kompetencija učenika, te uopće kulturu komunikacije i dijaloga, čime se potiče unapređenje kognitivnih sposobnosti mladih ljudi u procesu stjecanja ključnih kompetencija za samoostvarenje i cjeloživotno učenje kao okosnicu modernih obrazovnih sistema u svijetu. Eksplicirani stavovi nastavnika u navedenom istraživanju jasno upućuju da je za razvoj funkcionalne pismenosti i praktičnih govornih umijeća potrebno uvesti više komunikacijskih sadržaja u nastavu: autentične materijale bazirane na svakodnevnim komunikacijskim situacijama, angažiranost učenika u sudjelovanju u prirodnim, spontanim situacijama i simuliranim jezičkim aktivnostima, poticanje izražajnog čitanja i razvoja retoričkih sposobnosti, a za sve to potrebno je prilagoditi i priručnike za nastavu koji će pratiti zahtjeve savremene nastave.

6. Zaključak

U konkretnim komunikacijskim činovima na temelju iskustvenog učenja učenici lakše i učinkovitije stječu temeljna lingvistička znanja, bez fokusiranja na činjenično znanje. Tako se proces učenja usmjerava na stjecanje konceptualnog, proceduralnog i metakognitivnog znanja, što nam je osobito važno za razvoj kritičkog mišljenja, logičkog zaključivanja i sposobnosti rješavanja problema. Savremeni procesi učenja i poučavanja zahtijevaju stjecanje temeljnih znanja i vještina, sposobnosti promatranja, kritičkog razmišljanja, prosuđivanja, logičkog zaključivanja, sposobnost aktivnog sudjelovanja u demokratskom društvu, iskustvenog i cjeloživotnog učenja u duhu istinskih moralnih vrijednosti. U tom smislu komunikacijsko-funkcionalni pristup poučavanju najprimjereniji je za savremeni koncept nastave bosanskoga jezika budući da u središte pažnje stavlja učenika, zatim njegove kognitivne sposobnosti, emocije i ponašanje. Funkcionalna pismenost najuže je povezana s razvijenom komunikacijskom kompetencijom i vještinama proizišlim iz uspješne i kvalitetne nastave maternjeg jezika, a potom i iz svih drugih nastavnih predmeta. Visoka razina funkcionalne pismenosti zahtijeva da odgojno-obrazovni sistem iznađe svrhovite i zanimljive načine, postupke, metode i pristupe za primjereno i učinkovito učenje. Jezičke sadržaje potrebno je prezentirati u obliku komunikacijske situacije primjerene kognitivnim i emocionalnim sposobnostima učenika, a u središtu je pažnje usmena i pisana komunikacija koja potiče individualnost, kreativnost, samostalnost i maksimalan angažman i učenika i nastavnika. Iznimno je važno razvijati i unapređivati pragmatičku komponentu komunikacijske kompetencije u nastavi, što se može postići temeljitijom analizom komunikacijskih događaja i tekstova usmjerenom na

njihove pragmatičke elemente, insistiranjem na pragmatičkim elementima komunikacije i konstantnim praćenjem i vrednovanjem jezičke izvedbe učenika, te korektivnim djelovanjem u smislu poticajnog učenja. U svemu tome od izuzetne su važnosti pedagoške i metodičke kompetencije nastavnika i njihova osposobljenost za aktivan i dinamičan nastavni proces. Savremeni obrazovni sistemi zahtijevaju "refleksivnog učitelja koji promišlja, osmišljava i razmišlja o aktivnostima učenja prije, tijekom i nakon procesa učenja", čime se osigurava učinkovitost učenja utemeljena na aktivnostima za učenike u kojima se "događa učenje" (Češi–Ivančić 2019: 11–12). Jezičkim djelovanjem učenici uče i stječu znanja iz svih nastavnih predmeta, verbalno komuniciraju u procesu usvajanja znanja u različitim aktivnostima (Omerović i dr. 2022a: 103; Omerović i dr. 2022b: 187), a primarne jezičke djelatnosti – slušanje i govorenje nezaobilazne su i ključne za razvoj i usavršavanje komunikacijske, lingvističke i pragmatičke kompetencije u najširem smislu riječi.

Literatura

Aristotel (2017), *Retorika*, Štampar Makarije, Beograd.

Austin, J. L. (1962), *How to Do Things with Words*, Oxford: At the Clarendon Press, Oxford University Press, London.

Badurina, L. (2021), *Od gramatike prema komunikaciji*, Hrvatska sveučilišna naklada, Sveučilište u Rijeci – Filozofski fakultet, Zagreb.

Bagarić, V., Mihaljević Djigunović, J. (2007), "Definiranje komunikacijske kompetencije", *Metodika*, Vol. 8, br. 1, 84–93.

Bagarić Medve, V. (2012), *Komunikacijska kompetencija: Uvod u teorijske, empirijske i primijenjene aspekte komunikacijske kompetencije u stranome jeziku*, Filozofski fakultet, Osijek.

Bakšić, S., Bulić, H. (2019), *Pragmatika*, Bookline, Sarajevo.

Čomski, N. (1972), *Gramatika i um*, Nolit, Beograd.

HNOSOŠ (2006), *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, ur. Vican, D., Milanović Litre, I., Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb.

Jelaska, Z. (2001), "Govornici u susretu – usvojeno i naučeno vladanje jezikom u istome društvu", *Društvena istraživanja*, 10, 6 (56), 977–990, Zagreb.

Jelaska, Z. (2005), "Jezik, komunikacija i sposobnost: nazivi i bliskoznačnice", *Jezik*, 52, 4, 128–138.

Jelaska, Z. (2007), "Teorijski okviri jezikoslovnomu znanju u novome nastavnome programu hrvatskoga jezika za osnovnu školu", *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika: Suvremeni pristupi poučavanju u osnovnim i srednjim školama*, ur. Češi, M., Barbaroša-Šikić, M., Zagreb, Naklada Slap i Agencija za odgoj i obrazovanje, 9–33.

Krathwohl, D. R. (2002), "A revision of Bloom's Taxonomy: An overview", *Theory Into Practice*, 41(4), 212–218.

Littlewood, W. (1981), *Communicative Language Teaching: An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge.

Matovac, D., Tanacković Faletar, G. (2009), "Uporabno utemeljena teorija usvajanja jezika oprimjerena razvojem padežnoga sustava imenica hrvatskoga jezika", *Suvremena lingvistika*, 68, 247–271.

Montesori, M. (2003), *Upijajući um*, prev. M. Sovrović, DN Centar, Beograd.

Omerović, M., Potogija, D., Džiho, A., Konak, E. (2022a), *Ishodi učenja u planiranju nastavnog procesa za 5. razred osnovne škole – Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost*, Univerzitet u Sarajevu – Pedagoški fakultet, Sarajevo.

Omerović, M., Potogija, D., Hamzagić Kovačević, L., Bešlagić-Jašarević, A., Filipović, E., Čerkez, M., Dautbašić, E. (2022b), *Ishodi učenja u planiranju nastavnog procesa za 1. razred srednjih škola – Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost*, Univerzitet u Sarajevu – Pedagoški fakultet, Sarajevo.

Palašić, N. (2020), *Pragmalingvistika – lingvistički pravac ili petlja?*, Hrvatska sveučilišna naklada, Sveučilište u Rijeci – Filozofski fakultet, Zagreb.

Pavličević-Franić, D. (2002), "Lingvistička kompetencija nasuprot komunikacijskoj kompetenciji u ranojezičnome diskursu", *Suvremena lingvistika*, 53–54, 117–126.

Pavličević-Franić, D. (2005), *Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*, Zagreb, Alfa.

Pavličević-Franić, D. (2018), "Utjecaj jezičnih djelatnosti slušanja i govorenja na razvoj komunikacijske kompetencije u procesu ovladavanja hrvatskim jezikom", *Croatian Journal of Education*, Vol. 20, Sp. Ed. No. 2, 287–308.

Pranjković, I. (2018), "Gramatika i pragmatika", *Zbornik radova s Jedanaestoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Rijeci od 24. do 26. studenoga 2016*., Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka.

Reardon, K. K. (1998), *Interpersonalna komunikacija: Gdje se misli susreću*, prev. P. Novosel, Alinea, Zagreb.

Sorić, I. i dr. (2018), *Priručnik za izradu ishoda učenja*, Zadar, Sveučilište u Zadru.

Stančić, V., Ljubešić, M. (1994), *Jezik, govor, spoznaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Šipka, M. (2010), *Zanimljiva gramatika*, Novi Sad, Prometej.

Šipka, M. (2014), *Kultura govora*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo.

Škarić, I. (2000), *Temeljci suvremenog govorništva*, Školska knjiga, Zagreb.

Škiljan, D. (1985), *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb.

Težak, S. (1980), *Gramatika u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb.

Težak, S. (1984), *Jezik, izražavanje i stvaranje: priručnik za nastavnika*, Školska knjiga, Zagreb.

Težak, S. (1996), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb.

Težak, S. (2003), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 2*, Školska knjiga, Zagreb.

Tomasello, M. (2000a), "First steps toward a usage-based theory of language acquisition", *Cognitive Linguistics*, 11, 1/2, 61–82.

Tomasello, M. (2000b), "Do young children have adult syntactic competence?", *Cognition*, 74, 209–253.

Visinko, K. (2014), *Čitanje. Poučavanje i učenje*, Školska knjiga, Zagreb.

Visinko, K. (2016), *Diktat. Komunikacijsko-funkcionalna primjena u nastavi hrvatskoga jezika*, Profil, Zagreb.

VHNOS (2005), *Vodič kroz Hrvatski nacionalni obrazovni standard za osnovnu školu*, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb.

Widdowson, H. G. (1978), *Teaching Language as Communication*, Oxford University Press.

Wood, D. (1995), *Kako djeca misle i uče: društveni konteksti spoznajnog razvitka*, prev. V. Vizek Vidović, Educa, Zagreb.

ZJDIUBiH (2018), *Zajednička jezgra definisana na ishodima učenja u Bosni i Hercegovini*, ur. M. Naletilić, Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, Mostar.

Internet-izvori

https://docs.google.com/forms/d/1S5D8gDzfWY75JDNBKs4L3IXHTyL-xRRiqTFQQNk9f58/edit

https://docs.google.com/forms/d/1S5D8gDzfWY75JDNBKs4L3IXHTyL-xRRiqTFQQNk9f58/edit#responses

http://kurikulum.ks.gov.ba/bs/dokumenti

http://kurikulum.ks.gov.ba/sites/default/files/2021-04/Kurikulum%20-%20BJK%20-%20SJK%20-%20HJK.pdf

The importance of the communicative aspect of language in teaching

Abstract

The development of communicative competence is one of the basic goals of mother tongue teaching, and communication competence includes training for the practical use of language, communication practice and pragmatic approach to language contents. The functional-linguistic approach in teaching the Bosnian language enables the development of students' expressive communicative skills, written and oral communication in everyday communication situations, and enables them to improve functional literacy. This paper is based on research conducted in primary and secondary schools in the Federation of Bosnia and Herzegovina about the problems and difficulties in teaching the mother tongue and literature and the attitudes of teachers about how to improve the teaching process related to language expression. The conclusions point to the importance of the communication aspect in teaching language contents, improving oral expression, rhetorical skills and verbal fluency of students. The attitudes of teachers who are directly involved in the process of teaching the Bosnian language and literature significantly indicate the importance of more frequent oral exercises in teaching and the development of practical speaking skills.

Modern learning and teaching processes require the acquisition of basic knowledge and skills, the ability to observe, critical thinking, judgment, logical reasoning, the ability to actively participate in a democratic society, experiential and lifelong learning, in the spirit of true moral values. Therefore, the communicative-functional approach to teaching is the most appropriate for the modern concept of teaching Bosnian because it focuses on the student, their cognitive abilities, emotions and behavior. Language contents should be presented in the form of a communication situation appropriate to the cognitive and emotional abilities of students and the focus should be on oral and written communication that encourages individuality, creativity, independence as well as maximum engagement of both students and teachers.

KEY WORDS: *communicative competence*, *language expression*, *teaching the Bosnian language and literature*, *functional literacy*, *communicative-functional approach to teaching*

UDK: 811.163.42:371.214]:373.54(497.5);
371.3:811.163.42]:373.54(497.5)
Izvorni naučni rad

Josip MILETIĆ

Teaching Mother Tongue in Secondary Vocational Schools in the Context of Developing Language and Professional Competencies

KEY WORDS: *communication needs*, *mother tongue*, *education sectors*, *secondary vocational schools*

The paper analyses mother tongue curricula and teaching in secondary vocational schools in the Republic of Croatia in the context of developing language and professional student competencies. Although fourteen education sectors have been defined in the planning and programming of professional-theoretical and practical educational content recognising significantly different communication needs of future experts in different education sectors, mother tongue curricula and teaching in these schools differ only slightly. The paper features field research conducted among Croatian language teachers (N = 92) working in secondary vocational schools. Based on the conducted analysis, this paper offers specific guidelines for possible improvements of framework programs and teaching in secondary vocational schools.

1. Introduction

Scientific research in economics confirms that the ability to communicate effectively is becoming one of the essential skills in the business world. As expected, during the economic and social transition, this was also emphasised in the curriculum for gaining professional qualifications in the field of economics, trade, and business administration:

> *The scope and complexity of using communication skills in modern market economy conditions are enormous. Communication becomes the*

> *essence of the new philosophy of economic development in all phases of running a business: from initiative and promotion (to get a job despite fierce competition), through the phase of business operations (to monitor and document the work progress perfectly), to the phase of eliminating difficulties in business (to keep partners even after making mistakes).*[1]

Unfortunately, these strategic determinants do not necessarily have to be implemented (elaborated) in other educational documents, based on which students attending secondary vocational schools should acquire general and specialised knowledge and skills (competencies), which would guarantee them gaining the necessary competencies[2] to perform everyday work tasks in line with the occupational standards.

With the consent of all stakeholders involved in the implementation of the strategy for the development of vocational education in the Republic of Croatia, and in accordance with the needs of the labour market, in 2007, the previous areas of work in planning and programming professional-theoretical and practical educational contents were replaced by the following education sectors:

1. Agriculture, food, and veterinary medicine
2. Forestry, wood processing and treatment
3. Geology, mining, petroleum, and chemical technology
4. Textiles and leather
5. Graphic technology and audiovisual design
6. Mechanical engineering, naval architecture, and metallurgy
7. Electrical engineering and computing
8. Construction and geodesy
9. Economics, trade, and business administration
10. Tourism and hospitality
11. Transport and logistics
12. Healthcare and social work
13. Personal, security services, and other services

1 *Izmjene i dopune zajedničkog i izbornog nastavnog plana i programa za stjecanje srednje stručne spreme u području ekonomije i trgovine za zanimanje ekonomist* [*Amendments to the Joint and Elective Curriculum for the Acquisition of Secondary Vocational Education in the Field of Economics and Trade for the Profession of Economist*], Ministarstvo prosvjete i športa [Ministry of Science, Education, and Sports], Zagreb, 2001, p. 31.

2 Jelaska (2005) explains that the loan word *kompetencija* [*competency*] is a semantically superior term to its usual Croatian equivalents *vještina* [*skill*] and *sposobnost* [*ability*], especially when talking about *language skill* and *language ability*. She believes that the Croatian word *umijeće* would be a very suitable replacement for the foreign word *kompetencija*, which covers the meaning of both the word *vještina* and the meaning of the word *sposobnost*.

14. Art.[3]

Each field (sector) includes several more or less related professions. The National Classification of Professions[4]provides the following definition of the term: "A profession is a set of jobs and work tasks (posts) that are so closely related and interconnected in their content and type in terms of organisation and technology that they are performed by a single person with appropriate knowledge, skills, and abilities."

When it comes to performing their everyday tasks, students attending secondary vocational schools and following different programs according to their fields (sectors) have different needs to master their mother tongue in terms of oral and written expression.

Experts in different career fields (sectors) have different communication needs to perform daily tasks. Equally, students attending secondary vocational schools and belonging to different areas (sectors) of education have different needs to master their mother tongue in speaking and writing. However, despite the diverse communication needs of future experts from various fields (sectors) of education, the education plans and programs (today's curricula) of the mother tongue and teaching in these schools differ slightly.

We believe that vocational secondary schools, besides providing general language education, should consider the chosen profession's communication needs (Težak 1996) and adequately train future experts. This should include acquiring not only skills for everyday communication[5], but also developing their professional competencies, which will help them perform their daily work tasks. We will analyse several Croatian language programs and determine whether the needs of experts from different fields (sectors) of education were taken into consideration during the program development. We will also conduct a field survey among Croatian language teachers who work in secondary vocational schools to determine their views on the extent to which the latest curriculum reform entitled *School for Life* has considered the communication needs of their students.

3 Odluka o uspostavi obrazovnih sektora [Decision on the Establishment of Education Sectors], Class: 602-03/07-05/00068, Reg. No.: 533-09-07-002, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa [Ministry of Science, Education and Sports], Zagreb, December 14, 2007 (as ctd. in: Miletić 2022: 9).

4 Nacionalna klasifikacija zanimanja [National Classification of Professions], *Narodne novine* [*National Gazette*] 111/1998.

5 "Communication ability means mastering the rules of usage that, along with linguistic rules, enable the speaker to communicate successfully. It also includes social, cultural, economic differences, appropriate styles and norms, multilingualism, diverse capabilities of individual specific languages, etc." (Jelaska 2005: 130)

2. Mother tongue framework program in secondary vocational schools in the Republic of Croatia

Today, the classes of the Croatian language in Croatian secondary vocational schools are conducted according to three curricula. These include the 1997 Croatian language framework program[6], the 2013/2014 experimental program of the Croatian language for secondary vocational schools,[7] and the latest *Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*,[8] which was introduced after the curriculum reform entitled *School for Life*. This certainly has caused a significant discrepancy in the work of Croatian language teachers. With the introduction and beginning of the implementation of the *Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia,* the previous Croatian language framework programs were officially repealed. However, not all teachers and practitioners stopped teaching according to these programs and accepted the new curriculum. We will try to confirm this with field research.

Before adopting the Croatian language framework program in 1997, a reform of the previous mother tongue program from the Yugoslav period was implemented. This program was entirely unadapted to modern European education tendencies and the new situation in the independent and democratic Croatian state (Pandžić 2001). Pandžić points out that the discussions within that reform presented"a final point and a synthesis of (…) the public (professional) challenges to the program concept, structure, and program contents, especially regarding the literature curriculum. On the other hand, there were no

6 Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta u srednjim školama [Framework Teaching Programs for General Education Subjects in Secondary Schools], *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske* [*Gazette of the Ministry of Education and Sports of the Republic of Croatia*], Special Edition, No. 11, Zagreb, June 1997, pp. 1-35.

7 In line with *Strategija razvoja sustava strukovnog obrazovanja u Republici Hrvatskoj 2008. – 2013.* [*Strategy for the Development of the Vocational Education System in the Republic of Croatia 2008 – 2013*], the Agency for Vocational Education and Training (ASOO) initiated the procedure of determining the methodology and development of occupational standards, qualification standards, and the scientific basis (curriculum) for acquiring certain qualifications in vocational education. The experimental implementation of the project of new vocational curricula in vocational schools began in 2013/2014.

8 *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za srednje strukovne škole na razini 4.2. u Republici Hrvatskoj* [*Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*] (*Narodne novine* [*National Gazette*], No. 10/2019, January 29, 2019).

major objections to the program content related to the Croatian language. Still, there was a complete lack of a teaching area – inevitable in modern European curricula – usually referred to as language expression" (Pandžić 2001: 74). This author argues that the 1997 framework programs were developed in accordance with modern methodological theories of national language programming, also respecting our educational traditions (Pandžić 2001). The program development procedure's biggest shortcoming was the deadline for preparing the education document. The programs were drafted for half a year, while the public debate lasted less than a month. The one-year experimental program verification was also missing (Pandžić 2001). This led to certain omissions, but this one was significantly modernised compared to the previous program. All framework programs adopted in that period included the following three teaching areas: Croatian Language, Croatian and World Literature, and Language Expression. The largest percentage of the teaching material, similarly to the previous framework program, included the teaching area of Croatian and world literature (65 per cent). In contrast, the Croatian language was represented in a quarter (25 per cent) of the material, and 10 per cent of the material was intended for language expression (Miletić 2011).

Along with the program of the Croatian language for grammar schools[9], which was adopted two years earlier, in Croatia in 1997, we had three framework programs of the Croatian language: Croatian language for four-year vocational schools (with the following weekly timetable: Grade 1 – 3 hours, Grade 2 – 3 hours, Grade 3 – 3 hours, Grade 4 – 3 hours)[10], Croatian language for four-year vocational schools (with the following weekly timetable: Grade 1 – 4 hours, Grade 2 – 4 hours, Grade 3 – 3 hours, Grade 4 – 3 hours)[11], and Croatian language for three-year vocational schools[12].

9 Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama [Teaching Programs for Croatian Language, History, and Ethics in Secondary Schools], *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske* [*Gazette of the Ministry of Education and Sports of the Republic of Croatia*], Special Edition, No. 2, Zagreb, August 1, 1995.

10 Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta u srednjim školama [Framework Teaching Programs for General Education Subjects in Secondary Schools], *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske* [*Gazette of the Ministry of Education and Sports of the Republic of Croatia*], Special Edition, No. 11, Zagreb, June 1997, pp. 1-12.

11 Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta u srednjim školama [Framework Teaching Programs for General Education Subjects in Secondary Schools], *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske* [*Gazette of the Ministry of Education and Sports of the Republic of Croatia*], Special Edition, No. 11, Zagreb, June 1997, pp. 13-25.

12 Okvirni nastavni program i općeobrazovnih predmeta u srednjim školama [Framework Teaching Programs for General Education Subjects in Secondary Schools], *Glasnik Mini-*

Most students attending four-year study programs were educated according to the Croatian language framework program for four-year vocational schools with a weekly timetable of 3 + 3 + 3 + 3 (Miletić 2011). According to the framework program of the Croatian language for four-year vocational schools with a timetable of 4 + 4 + 3 + 3, students were educated for the following professions: hospitality and tourism technician, road traffic technician, domestic transport technician, air traffic manager, chemical technician, chemical process technician, graphic technician, graphic technician for printing form production, graphic technician for printing, graphic finishing technician, graphic technician – technical editor, graphic technician – graphic editor, business secretary, administrative officer (as qtd. in Miletić 2011). Other experts in secondary vocational schools were educated according to the Croatian language framework program for three-year vocational schools (Miletić 2011).

When analysing which experts were educated following the three framework programs of the Croatian language, it is evident that in planning and programming the educational content of the mother tongue subject, no particular attention was paid to students' fields (sectors) of education. Professions in economics, trade, and business administration can serve as illustrative examples here. Namely, it is quite understandable that future salespersons, as three-year program attendees, followed the mother tongue program for three-year vocational schools, while students who chose one of the four remaining four-year professions in economics, trade, and business administration learned Croatian according to the Croatian language program for four-year vocational schools (Miletić 2011). However, there was a significant difference between the programs for four-year professions. While economists and commercialists learned Croatian according to the mother tongue program for four-year vocational schools with the following timetable: Grade 1 – 3 hours, Grade 2 – 3 hours, Grade 3 – 3 hours, Grade 4 – 3 hours, business secretaries and administrative officers followed the Croatian language program for four-year vocational schools with a different timetable: Grade 1 – 4 hours, Grade 2 – 4 hours, Grade 3 – 3 hours, Grade 4 – 3 hours. In addition, there was another difference in practice. Even though their classes were conducted according to the program for secondary vocational schools with a timetable of 4 + 4 + 3 + 3 (Grade 1 – 4 hours, Grade 2 – 4 hours, Grade 3 – 3 hours, Grade 4 – 3 hours), business secretaries and administrative officers in Grades 3 and 4 had Croatian classes for a total of four hours a week. Thus, the classes were conducted following the

starstva prosvjete i športa Republike Hrvatske [*Gazette of the Ministry of Education and Sports of the Republic of Croatia*], Special Edition, No. 11, Zagreb, June 1997, pp. 26-35.

framework program of the Croatian language for four-year vocational schools, according to which students in Grade 3 and Grade 4 should have courses in Croatian for three hours a week, while in practice, those were four hours. The teachers thus had the freedom, or rather an obligation, to extend the program at their discretion (Miletić 2011). In practice, this was a shortened version of a grammar school program.

Furthermore, the curricula and framework programs for the field of economics and trade for the professions of business secretary (previously administrative secretary) and administrative officer also included the vocational subject Business Croatian. However, research aimed at determining specific speaking and writing needs for professions in the field of economics, trade, and business administration has shown that these professions require communication with clients on a daily basis, both in writing and in speaking, and the ability of oral and written expression is considered one of the most desirable characteristics of all experts in this field in performing their everyday jobs and tasks (Miletić 2014). Therefore, there are no reasons why future business secretaries and administrative officers should have significantly more hours in the subject Croatian language than commercialists and economists. Moreover, commercialists, for example, "need to be excellently trained in both oral and written communication with clients because they write various business correspondence, establish and maintain telephone and personal contacts on a daily basis, even much more than business secretaries or administrative officers who had additional lessons in Business Croatian" (Miletić 2018: 300).

It is also interesting to compare the representation of program contents related to the functional administrative style of the Croatian standard language in specific framework programs of the subject for secondary vocational school students. In determining the specifics of professions in economics, trade, and business administration, it was found that all experts in this field use the functional administrative style of the Croatian standard language in their daily work (Miletić 2018). Here, we refer to four-year study programs, as we explained earlier, which include mother tongue lessons following the framework program of the Croatian language for secondary vocational schools with the timetable of 4 + 4 + 3 + 3 (business secretaries and administrative officers) and the framework program of the Croatian language for secondary vocational schools with the timetable of 3 + 3 + 3 + 3 (economists and commercialists), along with the salesman study program following the framework program of the Croatian language for three-year vocational schools. A comparison of the programs showed that the three-year vocational school programs offer

significantly more teaching content related to the functional administrative style of the Croatian standard language than the four-year vocational school programs (Miletić 2011). While business secretaries and administrative officers can partially compensate for the lack of these essential contents with the additional lessons in the vocational subject Business Croatian, the situation is far less favourable for commercialists and economists because they do not have the subject Business Croatian Business (Miletić 2011). Indeed,

> *we find it hard to believe that professions such as surface miner, underground miner, mining machine manager, farm equipment mechanic, assembler and cutting and deforming processing worker, particle separation processor, cook, foundryman moulder, blacksmith, non-ferrous metal metallurgist, locksmith, turner, milling machine operator, rolling mill and press operator, grinding worker, tinsmith, gunsmith, sheet metal worker should have a better knowledge of the functional administrative style of the Croatian standard language than the professions of business secretary, administrative officer, commercialist, and economist. According to the program for three-year vocational schools, students of all these professions have lessons in the Croatian language.* (Miletić 2011: 65)

We offer a similar example related to the framework program of the Croatian language for the profession of the nurse-medical technician. These students, just like future business secretaries and administrative officers, initially had lessons in Croatian according to the framework program for secondary vocational schools with a timetable of 4 + 4 + 3 + 3 (Grade 1 – 4 hours, Grade 2 – 4 hours, Grade 3 – 3 hours, Grade 4 – 3 hours). In practice, the mother tongue classes were conducted for four hours a week for four years. Teachers of the Croatian language in secondary medical schools had to extend the teaching material for an additional hour a week in Grade 3 and Grade 4, i.e. they had to come up with what to teach outside the planned teaching material (Miletić and Miletić 2013). That is to some extent understandable because students educated for this profession, as stated in the description of jobs and work tasks, must be able to communicate daily with patients of different ages, based on which they will assess their condition and behaviour and provide important information to physicians who will identify and monitor the course of the disease. In addition, they will teach patients and their families about health and illness, childcare, and care for the sick and infirm (*Vodič kroz zanimanja* [*Career Guide*] 1998). Therefore, they must be trained for quality

communication with patients, their family members, and other members of the healthcare team, for the healthcare system to function satisfactorily (Miletić and Miletić 2013).

Twenty-first-century medicine should be strongly patient-oriented, focusing on the patient's organism and the psychological, social, and spiritual components. (Milunović et al., 2011) Inappropriate communication in this profession can lead to misunderstandings, which can have many unpleasant consequences for patients and medical workers. (Radibratović and Sindik 2013)

After the implementation of the healthcare reform, which enabled making appointments and prescribing medicines by phone, nurses – medical technicians in specific clinics have been increasingly performing administrative tasks. This mainly relates to primary healthcare (family medicine clinics, gynaecology and paediatrics clinics), where phones do not stop ringing. A similar daily work situation is seen in specialist clinics and laboratories. As a result, they are mainly starting to work as administrative secretaries and are certainly not trained for this profession. This job requires education in economic and secretarial schools, i.e. the area of specialisation – business secretary. Nurses–medical technicians in these situations also have official conversations with patients for whom they are not trained. (Miletić and Miletić 2013)

Most healthcare personnel do their job professionally, communicating adequately with patients. Yet, the directorates of healthcare facilities and associations for the protection of patients' rights regularly receive many patient complaints, which confirms that the number of healthcare workers who fail to communicate well is not negligible. (Miletić and Miletić 2013) Drlje (2011) emphasises cases of poor communication when, for example, patients complain of incomprehensible speech over the phone, when someone in a white coat tells them "I'm not a doctor" and turns their back, or when the nurse–medical technician is rude in conversation and simply, without reason, answers with a snap.

The patient, as a layman, is undoubtedly in a subordinate role to the healthcare professional. Braš et al. (2011) point out that such a paternalistic relationship is completely outdated in today's modern society in which the patient has access to a wealth of information so they can actively participate in all stages of their illness.

Instead of the education system trying to respond to these problems, something quite the opposite happens. Three years after the adoption of the framework program of the Croatian language for four-year vocational schools, the reform of the study program for nurses-medical technicians was initiated.

The program duration was extended from four to five school years, leading to certain changes in the subject curricula. Thus, there were drastic changes in the timetable of the Croatian language (see Table 1).

Table 1: Comparison of changes in the Croatian language program for the nurse–medical technician profession. Source: Miletić and Miletić (2013: 629)

PROGRAM	years of education	years of teaching Croatian	number of hours for the Croatian language per week	number of working weeks per year	total number of hours for the Croatian language
The old program of the Croatian language	4	4	4	35	560
new program of Croatian language	5	2	5	35	350

The table shows that four hours a week were allocated for the mother tongue in all four school years. After the change of the program, five hours a week were allocated only in the first two years, although the education of nurses–medical technicians was extended to five years. Since there are thirty-five working weeks in a school year, it is easy to calculate the ratio of the total number of hours allocated for Croatian classes. Namely, 560 teaching hours were planned before the program change, which were reduced to only 350 hours after the change. Interestingly, there was no new program of the Croatian language adapted to the profession, i.e. health professionals, as we might think at first glance. Still, there was a drastic reduction in the mother tongue timetabling for no reason.

To make matters worse, the Croatian language remained the only subject that offered lessons in language communication to the experts in this field. Moreover, it was still the same Croatian language program for secondary vocational schools with a schedule of 4 + 4 + 3 + 3 (Grade 1 – 4 hours, Grade 2 – 4 hours, Grade 3 – 3 hours, Grade 4 – 3 hours), but in a distinctly truncated form. Even before the mentioned change, Croatian language teachers in medical schools found themselves in an unenviable position because, in Grades 3 and 4, they had to extend the material for additional hours a week, i.e. they had to come up with what to teach outside the planned curriculum. After the

drastic timetable reduction, they were put in an even more difficult situation. They were given the incredible task of compressing, at their discretion, the four-year material into a timetable reduced by half (Miletić and Miletić 2013).

As we mentioned earlier, the school year 2013/2014 saw the implementation of the project of new vocational curricula in vocational schools. The Agency for Vocational Education and Training started the project within the framework of determining the methodology and drafting occupational standards, qualification standards, and scientific basis. The procedure also included the development of mother tongue curricula for various professions. The project was only partially successful, but in the following years, several decisions were made on adopting curricula for acquiring vocational qualifications with a particular focus on the Croatian language.[13]

13 Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Agricultural Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, No. 85/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Food Technician in the Part Related to the Subject Croatian language (*Official Gazette*, No. 74/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Carpentry Technician Designer in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, No. 85/2017), Decision on the Joint and Special Vocational Part of the Curriculum for the Acquisition of Vocational Education in the Field of Geology, Mining, and Petroleum for the Professions of Petroleum and Mining Professional Worker and Petroleum and Mining Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language in the Profession of Petroleum Mining Technician (Class: 602-03/07-05/00078; Reg. No.: 533-09-07-0002, November 27, 2007), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Ecology Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 77/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Fashion Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 68/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Footwear and Leather Goods Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 68/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Web Designer in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 85/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Media Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 89/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Mechanical Computer Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 84/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Technician for Vehicles and Rolling Stock in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 83/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Vocational Qualification of Aircraft Technician ZIM in the Part Related to the Subject Croatian Language (Class: 602-03/10-10/00004; Reg. No.: 533-09-10-0004, May 24, 2010), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Vocational Qualification of Naval Engineering Technician in the Education Sector

Although they were adopted for different professions belonging to different fields (sectors) of education, the curricula did not consider the communication needs of future experts from certain fields (sectors) of education. They mostly contained no differences for all professions and made no serious step towards meeting these needs. In the four school years, vocational school students were expected to acquire learning outcomes divided into five groups: Listening and Speaking, Structure of the Croatian Language, Writing, Literary Text Analysis, and Non-Literary Text Analysis. The curricula improved student competencies for mother tongue communication more than the previous program. Still, neither of these education programs was adapted to train students for the special communication needs of the chosen profession (Težak 1990).

As part of implementing the curriculum reform *School for Life*, the latest curriculum of the Croatian language was adopted. With the *Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia,* all previous

Mechanical Engineering, Shipbuilding, and Metallurgy in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 113/2014), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Electronics Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 71/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Computer Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 71/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Mechatronics Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 71/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Geodesy and Geoinformatics Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 79/2016), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Stonemasonry Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 58/2017), Decision on Amendments to the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Vocational Qualification of Maritime Navigator in the Education Sector Transport and Logistics in the Part Related to the Subject Croatian Language (Class: 602-03/13-05/00062; Reg. No.: 533-21-13-0004, May 2, 2016), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Yacht and Marina Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 83/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Postal and Financial Services Technician in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 83/2017), Decision on the Adoption of the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Qualification of Economist in the Part Related to the Subject Croatian Language (*Official Gazette*, no.: 85/2017), Decision on Amendments to the Vocational Curriculum for the Acquisition of the Vocational Qualification of General Healthcare Nurse / Medical Technician in the Education Sector Health and Social Care in the Part Related to the Subject Croatian Language (Class: 602-03/16-05/00082; Reg. No.: 533-25-16-0004, June 13, 2016).

mother tongue framework programs in the Republic of Croatia and vocational curricula for acquiring vocational qualifications in part related to the subject Croatian language were repealed.[14] The new curriculum contains three subject areas, just like the 1997 framework program for the mother tongue. Still, in the new document, the teaching contents of *Language Expression* have been integrated into two new subject areas: *Croatian Language and Communication*, and *Literature and Literary Creation*. There is a new subject area *Culture and Media*. The number of educational outcomes is significantly higher than in previous curricula, and "they are extended and deepened following the principle of vertical-spiral sequence from the first grade of primary school to the final grade of secondary school. Thus, certain components of elaborated outcomes are considered to be acquired and are not repeated further"[15]. The curriculum states, "Educational outcomes represent unambiguous statements of expectations from students in a particular year of learning and teaching the subject. They arise from the educational goals of learning and teaching the Croatian language. They are defined as knowledge, skills, attitudes, and values and develop from the first grade of primary school to the final grade of secondary school."[16]When determining the purpose of learning and teaching the subject, it is stated, among other things, that in secondary vocational schools, student skills of listening, speaking, reading, writing and their interaction will help students act on personal, social, cultural and business occasions.[17] Are these business occasions the ones that vocational school students will be given in their daily work tasks after graduation, and how much the communication needs of these students were taken into account in developing the new curriculum? We will try to get the answers from their Croatian language teachers during the field research.

14 *Narodne novine* [*Official Gazette*], No. 10/2019, January 29, 2019.

15 *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za srednje strukovne škole na razini 4.2. u Republici Hrvatskoj* [*Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*], *Narodne novine* [*Official Gazette*], No. 10/2019, January 29, 2019.

16 *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za srednje strukovne škole na razini 4.2. u Republici Hrvatskoj* [*Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*], *Narodne novine* [*Official Gazette*], No. 10/2019, January 29, 2019.

17 *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za srednje strukovne škole na razini 4.2. u Republici Hrvatskoj* [*Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*], *Narodne novine* [*Official Gazette*], No. 10/2019, January 29, 2019.

3. Research course

Field research was conducted to determine the effects of the implemented curriculum reform *School for Life* on the development of competencies of secondary vocational school students related to the mother tongue communication, on the one hand, and to find whether new education programs for the subject Croatian language were adjusted to specific communication needs of the chosen student profession, on the other hand.

3.1. Defining the research objective, subject, and scientific methodology

The main subject of the research is the effectiveness of the implemented curriculum reform *School for Life* with a particular focus on the new *Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*. The reform should have resulted in a more modern and efficient curriculum that would enable better development of student competencies for mother tongue communication than the ones suggested in the previous program, taking into account specific communication needs in individual fields (sectors) of education. The main research objectives are: to identify the views of Croatian language teachers in secondary vocational schools on the quality of organisation and implementation of the education reform, to find how much attention was paid to the development of language and professional competencies of secondary vocational school students when designing the education reform; to determine both positive and negative novelties brought by the education reform in the context of planning and implementation of teaching students of secondary vocational schools; to identify the most significant advantages and disadvantages of the reform; to determine which framework program or curriculum teachers give priority to in working with students of secondary vocational schools; to determine which specifics of individual fields (sectors) of education and professions should be taken into account when organising language expression exercises for secondary vocational school students.

The main research hypothesis is: In designing the *Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*, within the curriculum reform *School for Life*, the communication specifics of certain fields (sectors) of education were not sufficiently taken into account.

Examination material

The examination material comprised an online questionnaire for Croatian language teachers in secondary vocational schools. The general data included the participants' gender, age, and years of work experience in teaching. Regarding the participants' age, they could choose one of the following age groups: 23–30 years, 31–40 years, 41–50 years, 51–60 years, and over 61 years. To obtain an appropriate sample of respondents, we were also interested in the fields (sectors) of education the participants' students belong to.

The research instrument included ten closed-ended questions and two open-ended questions. Eight closed-ended questions required an answer on a five-point Likert-type scale, while the other two were multiple-choice questions requiring one answer from the list of three or two choices. The participants could also explain the answers to the four closed-ended questions.

The initial questions in the questionnaire referred to the teachers' views on the quality of organisation and implementation of the reform and their opinion on whether the specific communication needs of individual fields (sectors) of education were taken into account in designing the reform. Part of the question refers to the novelties that the reform brings in the context of planning and implementation of teaching in secondary vocational schools and listing the advantages and disadvantages of the implemented education reform. We wanted to find out which approaches and framework programs, i.e. curricula, are preferred by Croatian language teachers in their work with secondary vocational school students. Teachers were also asked what specifics of fields (sectors) of education should be considered when organising speaking exercises that would help develop students' professional competencies.

Research participants and period

The survey was conducted during the winter of 2021 and the spring of 2022. The sample of 92 respondents consisted of Croatian language teachers (N = 92) employed in secondary vocational schools in different counties of the Republic of Croatia. Online questionnaires were sent to their e-mail addresses. They were guaranteed anonymity during the research and asked to forward the link to the questionnaire to fellow Croatian language teachers in secondary vocational schools to expand the circle of potential research participants. Completed surveys were collected under a common link.

4. Results analysis

Croatian language teachers were allowed to present their views on the effectiveness of the implemented curriculum reform *School for Life* with a particular focus on the new *Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*. The participants who completed the questionnaire were 91.30 per cent women and 8.70 per cent men, which roughly corresponds to the gender structure of employees in the Croatian education system. 30.40 per cent of them belong to the age groups of 51–60 and 31–40 years, respectively. Slightly more than a fifth of respondents (21.70 per cent) is Croatian language teachers aged 41 to 50. Finally, 13 per cent are over sixty-one, while the fewest were the youngest respondents, i.e. those 23 to 30 years old (4.50 per cent). Teachers were asked which fields (sectors) of education their students belonged to. They mention the following education fields: tourism and hospitality; economics, trade, and business administration; mechanical engineering, shipbuilding, and metallurgy; electrical engineering and computing; transport and logistics; agriculture, food, and veterinary medicine; health and social care; graphic technology and audiovisual design; forestry, wood processing and treatment. Some teachers work in several secondary vocational schools with students from different fields (sectors) of education. Many do not know the exact name of the field (sector). They often mention only one word, for example, Tourism, Economy, Transport, or Mechanical Engineering. Few respondents do not know which fields (sectors) of education their students belong to. These are interesting data because most participants have worked in a school for a long time. Most have taught the mother tongue for 11 to 20 years (34.80 per cent). More than a quarter (26.10 per cent) have taught for 21 to 30 years. More than a fifth (21.70 per cent) have worked in a school for more than 30 years. A slightly smaller number work in a school for a maximum of 10 years (17.40 per cent).

In the first question, the participants had to assess whether the education reform was well designed concerning the communication needs of secondary vocational school students.

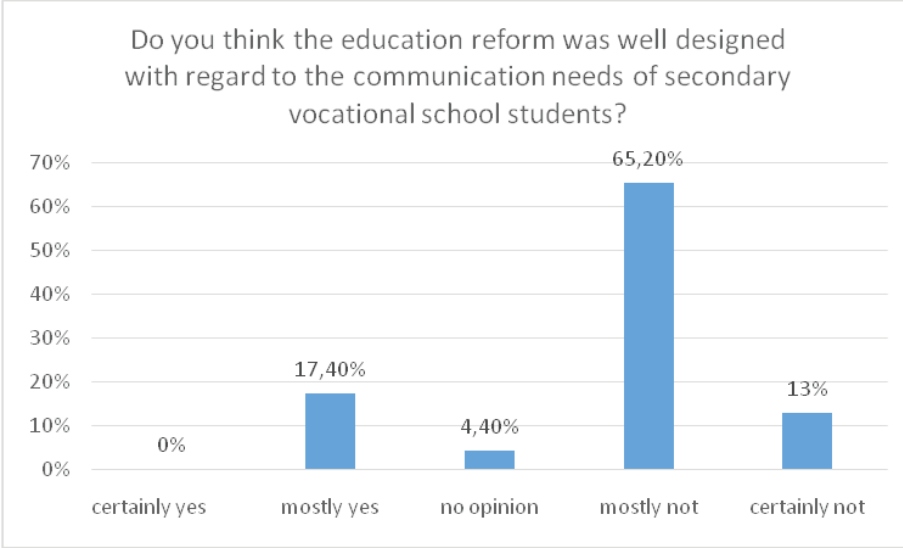

Figure 1. Views of Croatian language teachers on the quality of designing the education reform with regard to the communication needs of secondary vocational school students

The graph in Figure 1 shows that the vast majority of respondents (65.20 per cent – mostly not, 13 per cent – certainly not) think that the reform was not well designed with regard to the communication needs of secondary vocational school students. Only 17.4 per cent of them believe it was well organised, and 4.40 per cent of the participants do not have a precise opinion on this issue. This is not surprising as there are no significant differences between the *Croatian Language Curriculum for Primary Schools and Grammar Schools in the Republic of Croatia*[18] (the part related to grammar school students) and the curriculum for secondary vocational school students.

The participants were then asked to express their opinion on whether the reform was well implemented regarding the communication needs of secondary vocational school students.

18 *Narodne novine* [*Official Gazette*], No. 10/2019, January 29, 2019.

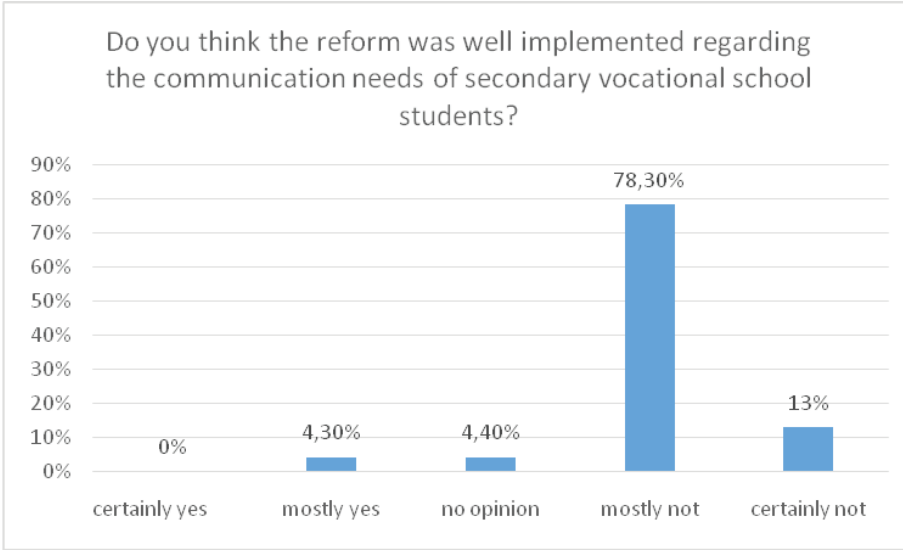

Figure 2. Views of Croatian language teachers on the quality of the implementation of the education reform with regard to the communication needs of secondary vocational school students

Teachers expressed an even more negative opinion on the implementation of the reform than on its organisation/design. As seen from the graph in Figure 2, over 90 per cent of the participants believe that education reform has not been well implemented (78.30 per cent – mostly not and 13 per cent – certainly not), at least when it comes to the communication needs of secondary vocational school students. These teachers work with secondary vocational school students on the daily development of their language competencies, and they can best assess this issue. Only 4.30 per cent of the participants think the education reform has been well implemented, while 4.40 per cent do not have an opinion on the subject.

We further wanted to find out whether the reform brings any novelties in the planning of the subject Croatian language for secondary vocational school students, considering their specific communication needs in relation to the grammar school program.

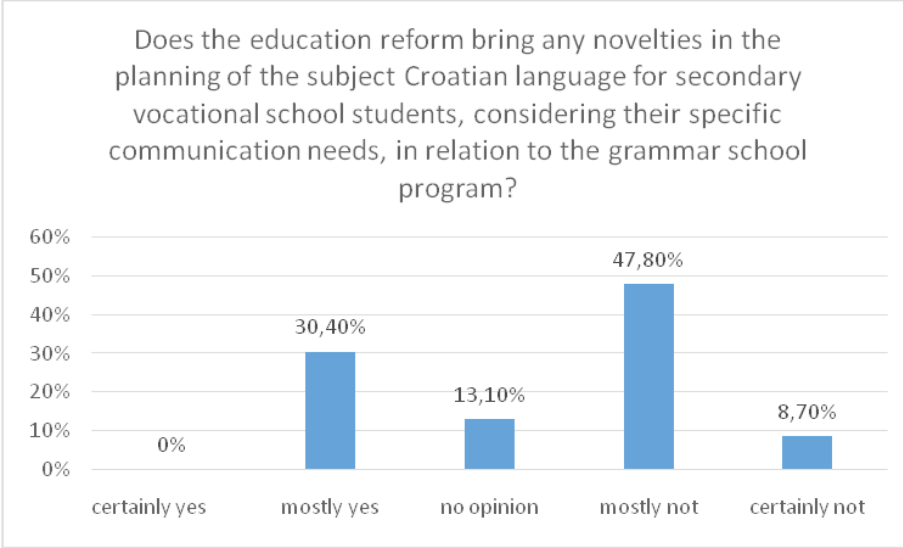

Figure 3. Views of Croatian language teachers on the novelties that the education reform brings in the planning of the subject in relation to the grammar school program

Most Croatian language teachers (47.80 per cent – mostly not and 8.70 per cent – certainly not) believe the reform brought no innovations in planning mother tongue classes for secondary vocational school students, considering their specific communication needs, in relation to the grammar school program. Less than a third (30.40 per cent) of the participants believe that the reform probably brings some novelties in this context, while 13.10 per cent of the surveyed teachers have no opinion on the issue.

Furthermore, the teachers were asked to assess whether, during the reform implementation, these specific communication needs of secondary vocational school students should have been considered.

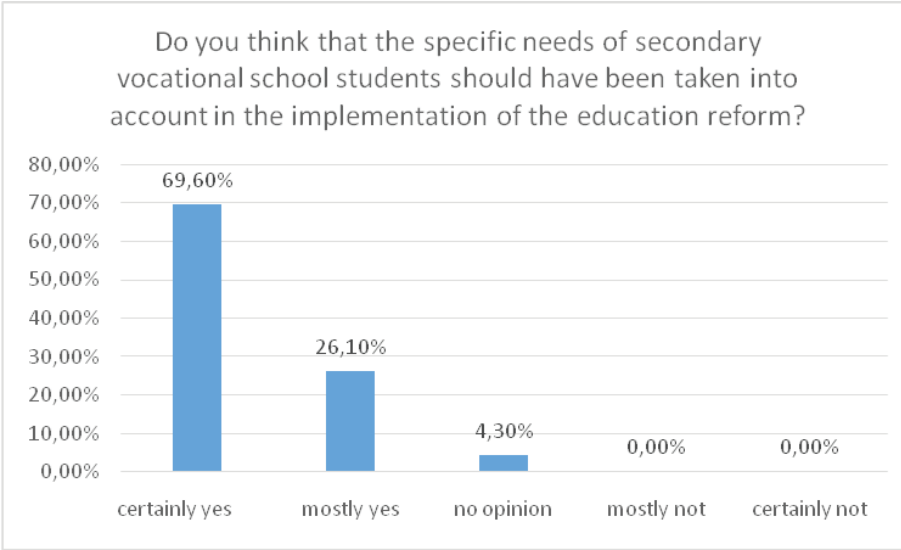

Figure 4. Views of Croatian language teachers on whether the specific communication needs of secondary vocational school students should have been taken into account in the implementation of the education reform

The graph in Figure 4 shows that only 4.30 per cent of Croatian language teachers do not have an opinion on this critical issue. At the same time, all other respondents believe that during the implementation of the reform, the specific communication needs of secondary vocational school students should have been taken into account (69.60 per cent – indeed yes and 26.10 per cent – mostly yes). None of the participants has a different opinion.

Participants were further asked to assess whether the reform brings novelties in teaching the Croatian language to secondary vocational school students, considering their specific communication needs concerning the grammar school program.

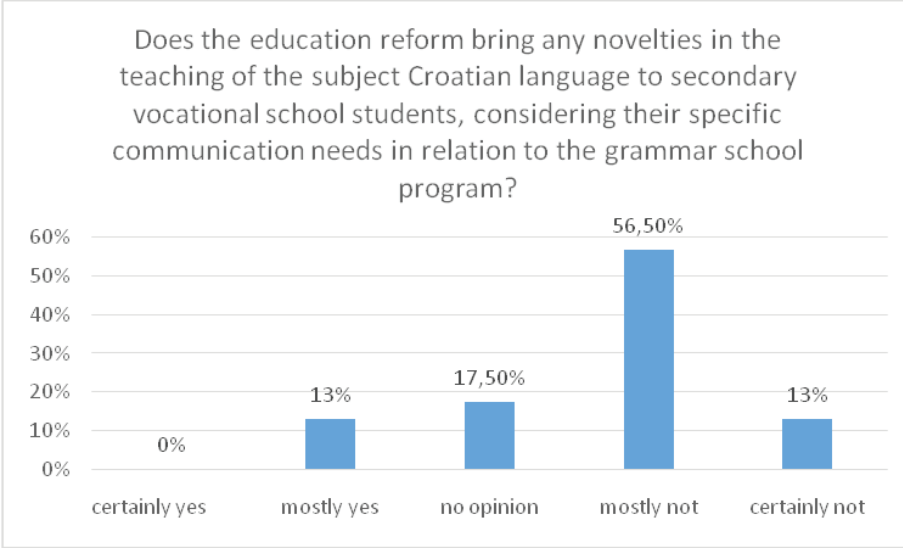

Figure 5. Views of Croatian language teachers on the novelties that the education reform brings in the teaching of the subject in relation to the grammar school program

As seen from the graph in Figure 5, the vast majority of participants (56.50 per cent – mostly not, 13 per cent – certainly not) do not think that education reform brings any novelties in teaching secondary vocational school students considering their specific communication needs. In other words, there are no significant differences in relation to teaching Croatian in grammar schools. Only 13 per cent of participants believe that the reform probably brings some novelties in teaching the mother tongue to secondary vocational school students, which would be at least somewhat different from teaching grammar school students. A total of 17.50 per cent of respondents are undecided. Croatian language teachers were asked to state which novelties they had in mind. Here, it was challenging to explain their views to the teachers who said that the reform probably brings some novelties in teaching the mother tongue to secondary vocational school students in relation to grammar school students. Namely, we obtained no answer to this additional question that would support the thesis. The participants' responses included *No comment.*, *Changes mean nothing if not implemented in the classroom*, along with the answers showing that some teachers do not know the difference between the new mother tongue curriculum for vocational school students published in the *Decision*

on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia and the new subject curriculum for grammar school students published in the *Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Primary Schools and Grammar Schools in the Republic of Croatia.* These are two different curricula and two different documents. Certain arguments supporting the difference in the implementation of two different education programs could relate to what education reform has enabled in teaching both in grammar schools and secondary vocational schools: *Free choice of texts (literary and non-literary); There is greater freedom in the selection of texts and the organisation (distribution) of educational content during the school year. E.g. the teacher decides whether a teaching unit should be completed within the planned number of hours or continued until the outcome is acquired; Thematic approach.* Most of the answers, however, showed that the reform does not bring any novelties in teaching secondary vocational school students that would be different from teaching in grammar schools: *None; Hospitality and tourism technicians follow the same program as the one in grammar schools.; Unadjusted content ...; The answers refer to other vocational schools; our students follow grammar school programs in the Croatian language; Introduction of too complex non-literary texts.*

Moreover, Croatian language teachers were asked to assess whether sufficient attention was paid to the development of language and professional competencies of secondary vocational school students during the design and implementation of the education reform.

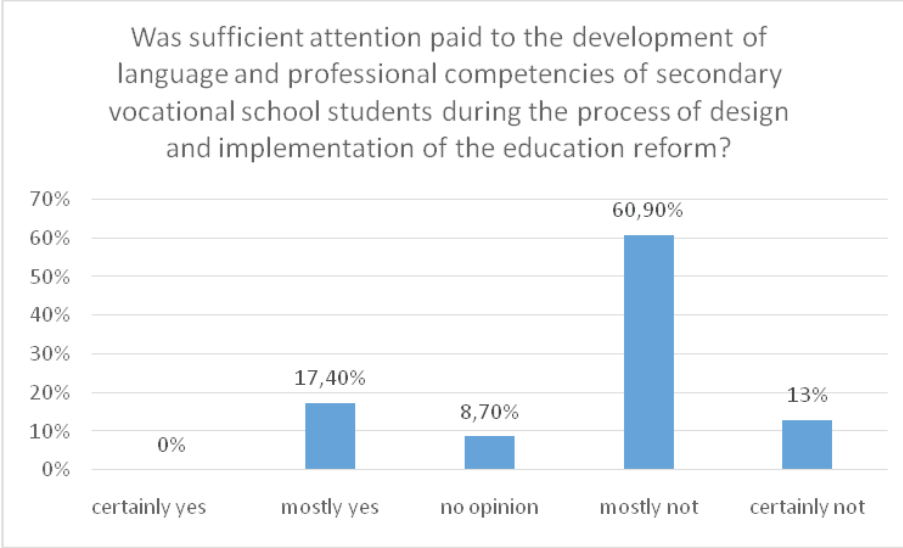

Figure 6. Views of Croatian language teachers on whether sufficient attention was paid to the development of language and professional competencies of secondary vocational school students during the process of design and implementation of the education reform

The graph in Figure 6 shows that most respondents (60.90 per cent – mostly not, 13 per cent – certainly not) believe that in designing and implementing the reform, not enough attention was paid to developing the language and professional competencies of secondary vocational school students. Only 17.40 per cent of them say that the development of these competencies was probably taken into account, while 8.70 per cent of respondents are undecided. Teachers were asked to explain their opinion. Some believe that, during the design and implementation of the reform, enough attention was paid to developing the language and professional competencies of secondary vocational school students. They said that after the reform, communication with students was more frequent. In addition, language was taught in practice rather than theory, with less or no so-called factual knowledge. One comment shows that enough attention was paid, but to the same extent as before: *It was taken into account, but that is nothing new.* Most of the comments, however, reflect the opinion of the majority of participants who said that no attention was paid to the development of language and professional competencies of secondary vocational school students: *No, it all comes down to achieving the graduation outcomes*

for four-year students; The language content planned in the curriculum is not systematised, it is somewhat confusing; Vocational school students do not understand texts in textbooks and on the Internet at all, they do not know what the words mean and do not understand the sentence structure. However, in today's (virtual) world, they work great. What reform are we talking about?!; The required texts are not adapted to the time or abilities of vocational school students; These are primarily students with poorer communication skills and need more language lessons; Teaching contents should be compatible with contents related to student vocation and enable them to develop specific communication skills, enrich their vocabulary with the terminology of their profession, etc.; It is mainly adapted for grammar school students; Students following three-year vocational programs are still being educated according to the old programs; The outcomes are almost the same as in grammar school, so it is difficult for many vocational school students to achieve them.

We asked the teachers to point out the most significant advantages the education reform has brought in relation to the current way of working with students attending secondary vocational schools. Some said there were none. Others said there were no advantages visible to students, but now it is easier for teachers to adapt the GIK (annual school curriculum) to each class during the year. They believe that several teachers have learned about different new methods of work. The required school reading list has been reduced. They believe students today are more involved in communication, culture, and media. They also emphasise the uniformity of the content with which they develop all the required competencies and the practice of writing specific simple textual forms needed in everyday life. They also see an advantage in teaching content reduction and teachers' autonomy in content selection. This autonomy is reflected in the following statements: *Greater freedom in planning teaching lessons and units; Greater freedom of teachers in lesson planning and choosing topics to achieve outcomes; Greater possibilities in choosing some more appropriate texts; More independent works and projects; More independent work, freedom in choosing topics, use of ICT in teaching.*

Furthermore, the participants had to point out the biggest failures of the reform, i.e. explain what, in their opinion, was worse after the implementation of the reform compared to the previous way of working with secondary vocational school students. The comments of Croatian language teachers in highlighting the shortcomings of the education reform were much more specific and numerous than in highlighting the reform's strengths. They mainly stressed the thematic approach in teaching literature and the lack of systematisation

and structure of all teaching contents: *Introduction of the thematic approach, poor approach to teaching language; Lack of continuity in literary periodisation; Division into topics – yes, but not at the expense of the systematicity of the old plans; Thematic approach; The structure of teaching language. Everything has been disarrayed without any sense or logic; Poor distribution of educational content by grade. For example, the syntax is taught first, followed by morphology and phonetics. Literary periods are mixed. Lack of systematicity and logic; Abandonment of the chronological approach to literature and language learning starting with phonetics and phonology; Approach to literary texts, approach to language teaching that is no longer in a logical sequence from smaller to more complex units (from phonemes to lexemes); Total chaos with the material, the chronology is not followed, the students no longer have any system at all. The thematic approach (looking for correlations in the content) should not be the main principle of teaching literature in secondary school.*

Some teachers criticise the excessive freedom that the reform has brought: *Students who have not acquired the language content (spelling and grammar rules) find it harder to follow the communicative use of language. The inconsistency in the choice of texts which serve as starting points for teaching specific content is also a mistake. For example, a teacher in one school does not teach the same literary works as another teacher in another school. I think the list of literary works should have been narrower and prescribed for everyone. Too much freedom in the choice of texts will lead to inconsistencies and incompatibilities between schools.*

They are not satisfied that the reform introduced the mother tongue curriculum only for four-year vocational programs. In contrast, three-year vocational programs were omitted, and students attending three-year vocational schools still follow the old framework program. As a shortcoming, they also mention *too much professional knowledge in language and communication.*

Some Croatian language teachers see the problem in educational outcomes: *Outcomes are the most significant failure because all students are expected to achieve the same outcome doing the same activity, while each student is an individual who learns and develops in a specific way.* They also think there is too much focus on the state graduation exam: *Everything is still subordinated to the state graduation exam to meeting the formal requirements, etc., nothing new, fresh, more interesting, accessible, and helpful to students that the reform should have brought. The transition to the new curriculum comes down to applying new terminology and methodology, which do*

not show any progress for the better. On the contrary, they brought additional confusion, chaos, and demotivation of students and teachers. Which student is interested in the songs by Hladno pivo or Azra today? They find such music as boring, uninteresting, and distant as the poems by Anacreon or Eliot; they are interested in popular folk music. If Štulić had been offered to our generations in textbooks, that would have meant something. Today such things are obsolete, 30 years late. The reform is generally 30 years behind schedule, outdated in content, and the methodology fails to keep pace with technological development. It is funny to ask students to write a Facebook post on Werther's experience when they do not have a Facebook account, and they find such posts completely 'out'... The reform organisers are also criticised for underestimating the current creative work of teachers: *The reform organisers did not assume that some teachers are already working in a way that they presented as something wholly new and never seen before.*

The teachers have already answered a large part of the following question while explaining their answers to the previous question. Namely, they were further asked whether they think the historical, chronological presentation of facts or the thematic approach in teaching, which was given priority after the education reform, is better for learning Croatian in vocational schools.

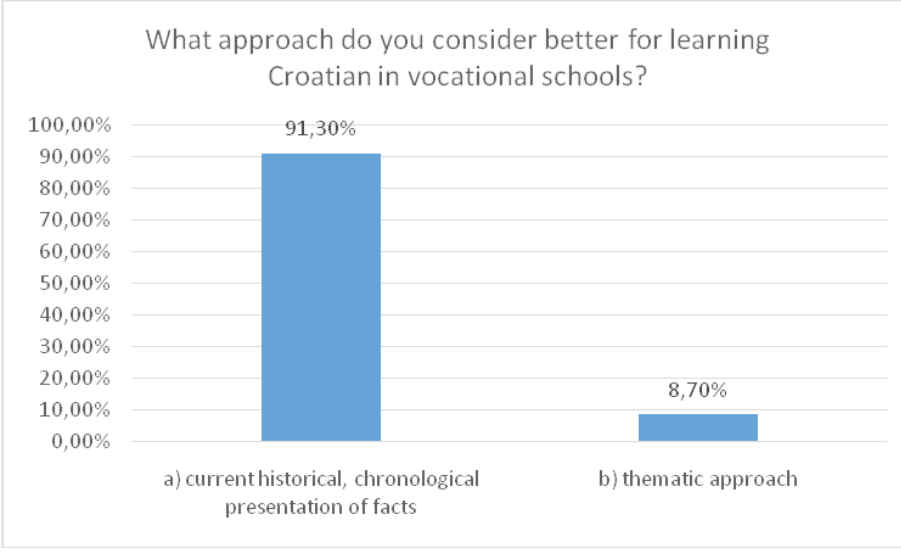

Figure 7. Attitudes of Croatian language teachers about the chronological and thematic approaches in teaching

The graph in Figure 7 indicates that the vast majority of Croatian language teachers (91.30 per cent) prefer the current historical or chronological presentation of facts. At the same time, only 8.70 per cent of them find the thematic approach offered by the new curriculum more suitable for secondary vocational school students. Teachers were asked to explain their views. The few proponents of the thematic approach emphasise that it is vital to think about specific topics and types of approaches and that students can look for the chronology on the Internet. Some are in doubt, but still in favour of presenting historical facts: *I could not choose both answers: I think that the thematic approach goes with some teaching content, but also that it is necessary to present literary periods/history of the Croatian language chronologically; The thematic approach allows for creativity, but I notice that it is easier for students to acquire something that has a logical sequence.*

Teachers generally agree that *the current approach requires modernisation* but state that *the current approach to students is entirely confusing; they have lost the ability to understand the cause-and-effect relationship, enabling them to understand the surrounding world better.* Participants predominantly prefer a chronological presentation of facts and list the shortcomings of the thematic approach: *I think that we are currently teaching following a hybrid model of the two approaches offered in the previous question. I feel a lack of order. It was necessary to modernise classes and omit many older literary works, but this model is unsystematic and confusing for teachers and students; Students are lost when they study Antigone and then Prijan Lovro in the first grade of secondary school. Later, the periods are unclear to them, nor can they connect them. Specifically, they do not understand pre-realism. Teachers (at least those whose work I am familiar with) require chronological learning despite the program not being designed that way; Causality. Jumping from antiquity to contemporary literature and back to the Middle Ages creates great confusion among students and teachers. Students are required to adopt literary theoretical concepts without the possibility of systematising the material. We are seemingly given "freedom" in developing our GIK curricula, but not every teacher can develop a textbook for every class and every year. It is an illusion; Nothing better has been achieved with the thematic approach, and it is impossible to present the chronology to the students...; The chronological approach is more acceptable and understandable to students; It is easier for students to achieve outcomes in a systematic approach. The existing approach is the opposite; I think that students need transparency and systematicity. They have learnt nothing about any period in this way, just some fragments and are*

"lost" in the periods.; The chronological approach is essential for teaching literature because there is a "recycling" of themes or styles and the intertextuality that students cannot understand without a chronological sequence.; With a thematic approach, students lose insight into the context and later in the test, there are context-related questions.

Although, as already mentioned, with the *Decision on the Adoption of the Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*, this new curriculum became the only valid curriculum for secondary vocational schools in the Republic of Croatia. All previous curricula and general education framework curricula for secondary vocational four-year schools were repealed, and some teachers continued to work following the old programs. We wanted to check this and asked the Croatian language teachers which program, out of the three offered Croatian language programs; they follow when teaching their students.

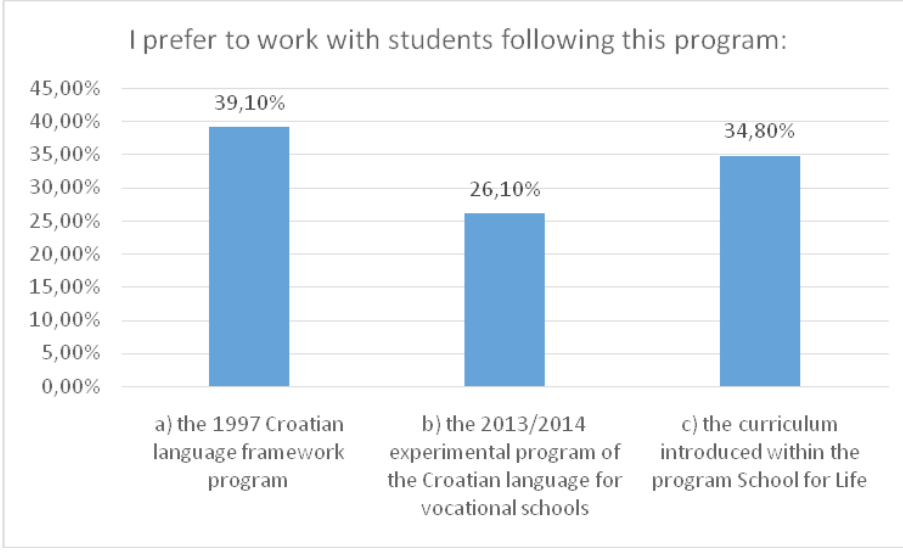

Figure 8. Preferences of Croatian language teachers when choosing the Croatian language curriculum

As seen from the graph in Figure 8, not all Croatian language teachers in secondary vocational schools work according to the same subject curriculum. Most of them (39.10 per cent) follow the 1997 Croatian language framework program. A quarter of participants (26.10 per cent) still follow the 2013/2014

experimental program of the Croatian language for vocational schools or one of the curricula for acquiring professional qualifications related to the mother tongue, which resulted from that experimental program in the following several years. Only a third of teachers (34.80 per cent) accepted the new mother tongue curriculum resulting from the curriculum reform *School for Life*. One of the reasons is undoubtedly the fact that the curriculum failed to bring the expected necessary innovations that would enable the development of competencies for communication in the mother tongue while at the same time developing professional competencies. Therefore, in the next question, we asked the participants whether there is a need for organising language expression exercises that would train students also for special communication situations in line with the needs of the chosen profession.

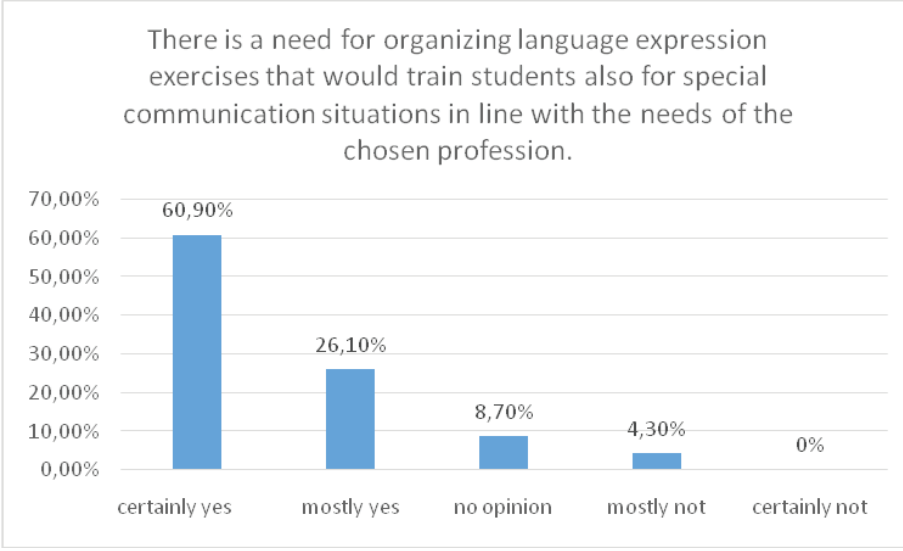

Figure 9. Views of Croatian language teachers on whether language expression exercises should be organised

From the graph in Figure 9, it is clear that teachers have no doubts about this issue. The vast majority of respondents (60.90 per cent – certainly, 26.10 per cent – mostly yes) agree that there is a need for organising language expression exercises that would train students for special communication situations in line with the needs of the chosen profession. Only 4.30 per cent of

participants believe this would not raise the level of student competencies significantly, while 8.70 per cent do not have an opinion on this vital issue.

Explaining the principle of professional orientation, Težak points out that "appropriate educational programs should contain language expression exercises that train students for communication specifics in line with the needs of the chosen profession" (Težak 1990: 29-30). Such exercises should be organised in line with the special, vocation-related terminology and special stylistic, textual, and situational features (Težak 1990). Therefore, we asked those participants who stated that the exercises should be organised in this way to explain based on which sector-based specifics they should be organised. It should be noted that Croatian language teachers detected very well that these exercises would be useful to students, but not many of them gave concrete suggestions. However, there are a few considerations: *It is possible to organise modular or problem-based teaching or work on projects thematically related to the profession.; If we think of different professions (from the previous question), there is a logical need to organise language exercises – hairdressing (communication with clients about hairstyles, information about allergies to products applied to hair, reading instructions, listening to the client). Mechanical engineering (communication with clients about work on installations / car repair / work at home). There are many examples in every language activity. This relates to hairdressers, computer technicians, heating and air conditioning installers, car mechanics, plumbers, economists, gas installers (with whom I had the opportunity to work), and indeed to all other specific professions; In cooperation with professionals, we should determine the professional terminology used in the field of education; We should, perhaps, be guided by the criterion of the specific needs of future professions (e.g. whether a profession requires communication with people, etc.); The educational field of economics needs more oral presentations, language exercises including work on professional texts...; Exercises related to the profession, e.g. in tourism – addressing guests politely, etc.; Language-wise, primarily lexical exercises.*

Teachers were allowed to assess whether, in terms of lesson planning and teaching secondary vocational school students, the comprehensive curriculum reform has remained a dead letter, as have all previous reforms of the educational system.

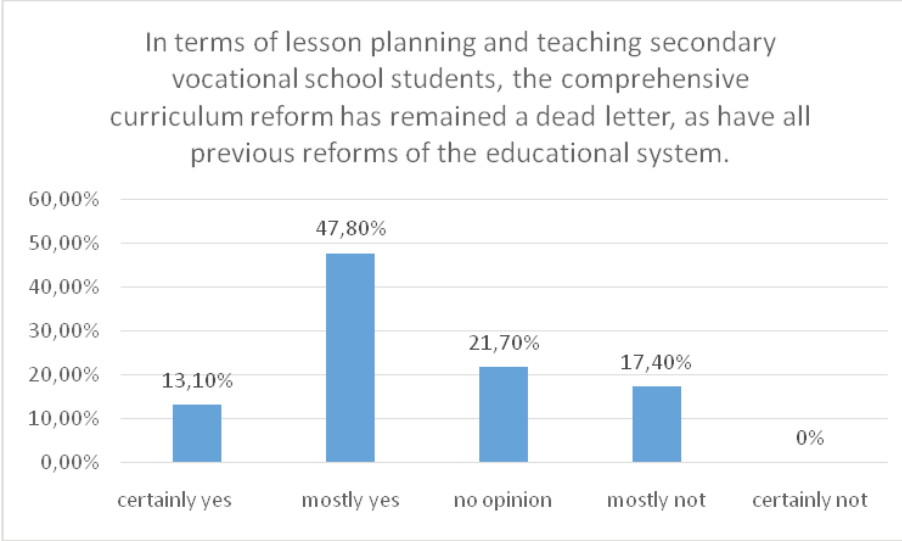

Figure 10. Views of Croatian language teachers on the comprehensive curriculum reform

From the graph in Figure 10, it is clear that the majority (47.80 per cent – mostly yes, 13.10 per cent certainly yes) of Croatian language teachers working in secondary vocational schools believe that the reform has not yielded adequate results. Still, just like most previous interventions in the Croatian educational system, it remained only an attempt, at least regarding mother tongue curricula for secondary vocational school students. One-fifth of the respondents (21.70 per cent) have no opinion on the implemented reform, while only 17.40 per cent of the surveyed teachers believe that the curriculum reform *School for Life* is at least partially a successful project.

At the end of the questionnaire, the participants were given the opportunity to comment on any issues related to working with students attending secondary vocational schools, which the previous questions may not have covered. They believe that the curriculum includes not enough hours for spelling and language systematisation. They thought the reform needed to be implemented, but it took more time than estimated, and the process was over-analysed. It should have imitated the weaker sides of the educational program less and relied more on our tradition of teaching language and literature. In their opinion, vocational school students are in a subordinate position to grammar

school students because the contents and number of hours prevent quality adoption of the educational outcomes and good preparation for the state graduation exam, especially now that the B level of the exam is no longer offered. The students are unequal at competitions and contests because three hours of Croatian language a week are not enough to make them competitive. We will conclude by citing one respondent: *In vocational schools, reforms are implemented exclusively in general education subjects, while on the other hand, it is constantly emphasised that these are VOCATIONAL students, diminishing the importance of these general education subjects that, in my experience, work best in vocational schools.* The comment clearly shows how much the mother tongue teachers in secondary vocational schools are dissatisfied with the status of their subject within the entire program for individual vocations.

5. Conclusion

We tried to analyse all previous framework programs of the Croatian language to determine whether, in the preparation of these documents, the special communication needs of the chosen profession or, at last, of the selected field (sector) of education have been taken into account. To this end, we took into consideration the indisputable fact that secondary vocational school students from different fields (sectors) of education have different needs related to mother tongue oral and written expression in performing their daily work tasks, on the one hand, and also noted the fact that in Croatia fourteen education sectors have been defined in the planning and programming of professional-theoretical and practical educational contents recognising significantly different communication needs of future experts belonging to different education sectors, on the other hand. The analysis of the educational documents undoubtedly showed that the newer framework curricula enabled better development of student competencies for communication in the mother tongue than previous programs. Nevertheless, their priority was not to train students for special communication needs required in the chosen profession.

We conducted field research to better assess the effects of the implemented curriculum reform *School for Life* and to determine how much the mentioned communication needs of secondary vocational school students were taken into account in the process of adoption of the new *Curriculum for the Subject Croatian Language for Secondary Vocational Schools at Level 4.2. in the Republic of Croatia*. The research analysis shows that Croatian language teachers working in secondary vocational schools are mostly dissatisfied with the implemented education reform. A good part of them have not

even accepted the new curriculum but work with students according to the old framework programs. They agree that the reform was necessary due to the need to modernise teaching materials and classes. Still, the vast majority of participants believe that the reform has not been well designed or implemented with regard to the communication needs of secondary vocational school students. They believe these specific communication needs should have been considered in implementing the education reform. The new curriculum is considered unsystematic and confusing for teachers and students equally. They prefer the historical, chronological presentation of facts to the thematic approach in presenting the teaching content. The main advantages of the reform include content reduction and greater freedom, i.e. teachers' independence in lesson planning, working, and selecting the teaching content.

The majority believe that the reform brought no novelties in teaching secondary vocational school students, considering their specific communication needs, which would significantly differ from teaching Croatian in grammar schools. They also agree that in the design and implementation of the reform, insufficient attention was paid to the development of language and professional competencies of secondary vocational school students. They see language expression exercises as one of the solutions to improve the curriculum in terms of training students for special communication needs required in the chosen profession. In organising these exercises, vocation-related terminology, special stylistic, textual, and situational features (Težak 1990) of each educational area (sector) should undoubtedly be taken into account to achieve "*the development of expressive communication abilities* of all kinds, and above all successful coping in everyday communication situations including both speaking and writing". (Pavličević-Franić 2005: 73) The obtained research results can be helpful in future strategic considerations related to adopting better curriculum solutions for the subject Croatian language for secondary vocational schools. Well-designed foreign language programs[19] can serve as a good pattern in developing the modern curricula of the mother tongue for different educational areas, which consider the communication needs of students attending secondary vocational schools. They consist of the following programs: programs for technical and related production professions, programs for hospitality and tourism technicians, programs for caterers, and programs for the profession of economics and trade. All these programs were aligned with the specific communication needs of the individual groups of professions. (Miletić 2022)

19 *Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta u srednjim školama* [*Framework Curricula of General Education Subjects in Secondary Schools*], p. 52.

Sources

Izmjene i dopune zajedničkog i izbornog nastavnog plana i programa za stjecanje srednje stručne spreme u području ekonomije i trgovine za zanimanje ekonomist (2001), Ministarstvo prosvjete i športa, Zagreb.

Nacionalna klasifikacija zanimanja (1998), *Narodne novine* 111/1998.

Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama (1995), *Glasnik ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, Special Edition, No. 2, August 1, 1995, Zagreb.

Nastavni planovi i okvirni programi za područje ekonomije i trgovine (1996), *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, Special Edition, No. 5, August 1996, Zagreb.

Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (2019), *Narodne novine*, No. 10/2019, January 29, 2019, available at: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html (accessed April 4, 2022)

Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za srednje strukovne škole na razini 4.2. u Republici Hrvatskoj (2019), *Narodne novine*, No. 10/2019, January 29, 2019, available at: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_214.html (accessed April 4, 2022)

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije agrotehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 85/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije prehrambeni tehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 74/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije drvodjeljski tehničar dizajner u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 85/2017.

Odluka o zajedničkom i posebnom stručnom dijelu nastavnog plana i programa za stjecanje srednje stručne spreme u području rada Geologija, rudarstvo i nafta za zanimanja naftno rudarski stručni radnik i naftno rudarski tehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik u zanimanju naftno rudarski tehničar, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Class: 602-03/07-05/00078; Reg. No.: 533-09-07-0002, November 27, 2007.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije ekološki tehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 77/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije modni tehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 68/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar modelar obuće i kožne galanterije u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 68/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije web dizajner u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 85/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije medijski tehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 89/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije strojarski računalni tehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 84/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar za vozila i vozna sredstva u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 83/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje strukovne kvalifikacije zrakoplovni tehničar ZIM u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Class: 602-03/10-10/00004; Reg. No.: 533-09-10-0004, May 24, 2010.

Odluka o uvođenju strukovnog kurikuluma za stjecanje strukovne kvalifikacije tehničar za brodostrojarstvo u obrazovnom sektoru strojarstvo, brodogradnja i metalurgija u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 113/2014.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar za elektroniku u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 71/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar za računalstvo u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 71/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar za mehatroniku u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 71/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar geodezije i geoinformatike u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 79/2016.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije klesarski tehničar u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 58/2017.

Odluka o izmjenama i dopunama strukovnog kurikuluma za stjecanje strukovne kvalifikacije pomorski nautičar u obrazovnom sektoru Promet i logistika u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, Ministarstvo znanosti, ob-

razovanja i športa, Class: 602-03/13-05/00062; Reg. No.: 533-21-13-0004, May 2, 2016.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar za jahte i marine u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 83/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije tehničar za poštanske i financijske usluge u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 83/2017.

Odluka o donošenju strukovnog kurikuluma za stjecanje kvalifikacije ekonomist u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, *Narodne novine*, No. 85/2017.

Odluka o izmjenama i dopunama strukovnog kurikuluma za stjecanje strukovne kvalifikacije medicinska sestra opće njege/medicinski tehničar opće njege u obrazovnom sektoru Zdravstvo i socijalna skrb u dijelu koji se odnosi na nastavni predmet Hrvatski jezik, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Class: 602-03/16-05/00082; Reg. No.: 533-25-16-0004, June 13, 2016.

Odluka o uspostavi obrazovnih sektora (2007), Class: 602-03/07-05/00068, Reg. No.: 533-09-07-002, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb.

Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta u srednjim školama (1997), *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, Special Edition, No. 11, June 1997, Zagreb.

References

Braš, Marijana, Đorđević, Veljko, Miličić, Davor (2011), "Komunikacija liječnika i bolesnika", *Medix*, February/March 2011, Supl. I, Vol. XVII, Zagreb, pp. 38-43.

Drlje, Marijo (2011), *Krik solidarnosti: kome smeta opće dobro: solidarni javni zdravstveni sustav*, vlastita naklada, Zagreb.

Jelaska, Zrinka (2005), "Jezik, komunikacija i sposobnost: nazivi i bliskoznačnice", *Jezik*, Vol. 52, No. 4, pp. 128-138.

Jelaska, Zrinka (2007), "Teorijski okviri jezikoslovnomu znanju u novome nastavnome programu hrvatskoga jezika za osnovnu školu", *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika: Suvremeni pristupi poučavanju u osnovnim i srednjim školama*, eds. Češi, M., Barbaroša-Šikić, M., Naklada Slap and Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, pp. 9-33.

Miletić, Josip (2011), "Nastava hrvatskoga jezika u izobrazbi učenika srednjih trgovačkih, ekonomskih i upravnih škola", *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, Vol. IX, No. 2, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, pp. 51-69.

Miletić, Josip, Miletić, Natalija (2013), "Značaj kvalitetnog komuniciranja zdravstvenog osoblja kao sastavni dio zdravstvenih usluga", in: *Zbornik referatov Mednarodna konferenca EDUvision 2013 "Sodobni pristopi poučevanja novih generacij"*, Ljubljana, November 28-29, pp. 621-632.

Miletić, Josip (2014), "Istraživanje pripremljenosti učenika srednjih trgovačkih, ekonomskih i upravnih škola za nastavak obrazovanja na srodnim fakultetima", *Croatica et Slavica Iadertina* 10/2, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, pp. 473-500.

Miletić, Josip (2018), "Opća pismenost učenika srednjih ekonomskih, upravnih i trgovačkih škola", *Visnyk of the Lviv University*, *Series Philology,* Issue 69, Croatian Studies, Ivan Franko National University of Lvov, pp. 284-302.

Miletić, Josip (2022), *Hrvatski jezik u izobrazbi stručnjaka iz obrazovnoga područja ekonomije, trgovine i poslovne administracije*, Sveučilište u Zadru, Zadar.

Milunović, Vibor, Bičanić, Ivana, Polašek, Ozren (2011), "Istraživanje komunikacije između medicinskog osoblja i bolesnika – današnje perspective", *Medix*, February/March 2011, Supl. I, Vol. XVII, Zagreb, pp. 28-31.

Pandžić, Vlado (2001), "Metodološka (metodička) obilježja programa hrvatskoga jezika, književnosti i jezičnoga izražavanja za gimnazije i strukovne škole", in: *Govorno i pismeno izražavanje u srednjoj školi*, Profil, Zagreb.

Pavličević-Franić, Dunja (2002), "Lingvistička kompetencija nasuprot komunikacijskoj kompetenciji u ranojezičnome diskursu", *Suvremena lingvistika*, No. 53-54, pp. 117-126.

Pavličević-Franić, Dunja (2005), *Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*, Alfa, Zagreb.

Pavličević-Franić, Dunja (2018), "Utjecaj jezičnih djelatnosti slušanja i govorenja na razvoj komunikacijske kompetencije u procesu ovladavanja hrvatskim jezikom", *Croatian Journal of Education*, Vol. 20, Sp. Ed. No. 2, pp. 287-308.

Radibratović, Ivana, Sindik, Joško (2013), "Važnost razumljivosti u komuniciranju zdravstvenih djelatnika", *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, Vol. 1, No. 35, pp. 148-157.

Stapić, Barbara, Miletić, Josip (2017),*"Priprema učenika srednjih strukovnih škola za ispit državne mature iz hrvatskog jezika"*, *International Conference EDUvision 2017 "Modern Approaches to Teaching the Coming Generations"*, Ljubljana, November 30 – December 2, 2017, eds. Mojca Orel, Stanislav Jurjevčič, e-book, Eduvision, pp. 648-669.

Težak, Stjepko (1996), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*., Školska knjiga, Zagreb.

Težak, Stjepko (1990), *Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Vodič kroz zanimanja. Izaberite između 260 zanimanja (1998), Razbor, Zagreb.

Poučavanje materinjeg jezika u srednjim strukovnim školama u kontekstu razvijanja jezičnih i stručnih kompetencija

Sažetak

U radu se analizira plan i program materinjeg jezika te izvođenje nastave u srednjim strukovnim školama u Republici Hrvatskoj u kontekstu razvijanja jezičnih i stručnih kompetencija polaznika tih škola. Premda je u planiranju i programiranju stručno-teorijskih i praktičnih odgojno-obrazovnih sadržaja definirano 14 obrazovnih sektora s izrazito različitim komunikacijskim potrebama budućih stručnjaka iz tih obrazovnih sektora, kurikulumi se materinjeg jezika te izvođenje nastave u tim školama neznatno razlikuju. Rad uključuje i provedeno terensko istraživanje među nastavnicima hrvatskoga jezika (N = 92) u srednjim strukovnim školama. Na temelju provedene analize nude se određene smjernice mogućih poboljšanja okvirnih programa i izvođenja nastave u srednjim strukovnim školama.

KLJUČNE RIJEČI: *komunikacijske potrebe*, *materinji jezik*, *obrazovni sektori*, *srednje strukovne škole*.

UDK: 811.133.1'367.63
Izvorni naučni rad

Lejla TEKEŠINOVIĆ

O ZNAČENJIMA I VRIJEDNOSTIMA REČENICE KOJU UVODI VEZNIK *COMME SI / KAO DA*

KLJUČNE RIJEČI: *vezнички izraz*, *način*, *poređenje*, *hipoteza*, *pretpostavljeni / mogući uzrok*

Iako se najčešće spominju u kontekstu komparativno-hipotetičkog značenja, rečenice s vezničkim izrazom *comme si / kao da* semantički su veoma raznovrsne. Njima se naime, podjednako može iskazati neka realna situacija, a u pojedinim kontekstima i značenje pretpostavljenog / mogućeg uzroka. U radu se razmatraju slučajevi u kojima do izražaja dolaze spomenuta značenja i vrijednosti, a posebno značenje uzroka koje je u kontekstu ovog veznika nedovoljno istraženo.

0. Kad je u pitanju rečenica koju uvodi veznik, tačnije vezнички izraz *comme si*, u literaturi nailazimo na nepotpuna i nedovoljno precizna određenja. Zbog svoje strukture, ovaj vezнички izraz najčešće se dovodi u vezu sa značenjem komparacije (*comme*) i hipoteze (*si*), pa se u tom smislu uglavnom govori o komparativno-hipotetičkim rečenicama, pri čemu se ne spominje značenje načina[1] unatoč očiglednoj povezanosti kategorije načina sa komparacijom. Fairon / Simon (2018: 1108) su među rijetkim autorima koji ovaj veznik dovode u kontekst sa semantičkom kategorijom načina smatrajući da je *comme si* veznik za iskazivanje načina pomoću komparacije i hipoteze, što je ujedno i najpreciznije određenje kad je u pitanju ovaj tip rečenica s *comme si*. Pojedini autori u rečenici s *comme si* prepoznaju također značenje uzroka pa tako Deloffre (1975), u odnosu na primjer - *Il crie comme si on l'écorchait.*

1 Inače, ako se osvrnemo na klasifikaciju zavisnih rečenica u gramatikama francuskog jezika, primijetit ćemo da se u rijetko kojoj od njih uopće registriraju načinske ili modalne zavisne rečenice. Grevisse (1993: par. 1085), recimo, prepoznaje ih kao takve, ali u tom kontekstu ne spominje veznik *comme si.*

- gdje se podrazumijeva - *Il crie comme (il crierait) si on l'écorchait*. - navodi i primjer (122-123) u kojem se *comme si* pojavljuje iza dvotačke ukazujući na srodstvo između komparacije i uzroka kao i na to da je ovaj veznik u datom primjeru jedna nerastavljiva cjelina. U vezi ovog značenja nailazimo na termine poput: *cause probable /* mogući uzrok (Gendre 2010), *cause apparente /* prividni uzrok (Mauger 1968: par. 694, rem.), *cause supposée /* pretpostavljeni uzrok (Varga 2005: 108), čija upotreba, međutim, nije dovoljno jasno precizirana. Uzmimo primjer *Il tremble comme s'il avait froid*. / Drhti kao da mu je hladno. Značenje prividnog uzroka, koje Mauger[2] uočava u ovom primjeru, podrazumijevalo bi zapravo uvjerenje posmatrača da osobi nije hladno (odnosno da postoji drugi, stvarni razlog / *cause réelle* / zbog kojeg osoba drhti), što se iz ovakvog konteksta ne može sa sigurnošću znati. Drugim riječima, ne može se isključiti mogućnost da je osobi zaista hladno, tj. da je hladnoća možda zaista razlog drhtanja pa se u tom smislu prije može govoriti o mogućem, pretpostavljenom uzroku - *Il tremble [pourquoi?] C'est peut-être parce qu'il a froid. / Drhti [zašto?]možda zato što mu je hladno.*

Kad je pak riječ o prijevodnom ekvivalentu veznika *comme si*, on se dovodi u vezu sa semantičkom kategorijom načina i / ili poređenja, ali ne i sa značenjem uzroka. Detaljnija razmatranja i zapažanja u pogledu konstrukcija sa vezničkim izrazom *kao da* nalazimo u radovima Petrović (1976) i Palić (2007) te naročito u *Srpskoj sintaksi* (2002). Petrović (1976: 49) ističe da strukture sa veznikom *kao da* mogu obilježiti i irealnost (bilo da je riječ o nečemu što je neostvarivo: *Radi to tako vešto kao da je stručnjak /a nije stručnjak/,* ili nečemu što je samo neizvjesno: *Smeh mu je bio usiljen kao da krije neku misao /*možda krije, možda ne krije/) i realnost (*Naljutila se kao da nije u pitanju sitnica*). Radi se o tome da ako je klauza uvedena veznikom *kao da* data u afirmativnom obliku, njezin je sadržaj najčešće irealan i obrnuto. Veznik *kao da,* kako ističe Palić (2007: 165), uvodi poredbenonačinske zavisne klauze, a takvima se "mogu smatrati samo restriktivne klauze kojima se predikatska radnja u osnovnoj klauzi karakterizira poređenjem s radnjom u zavisnoj klauzi, pri čemu je osnova za takvo poređenje istovjetnost načina na koji su obje radnje ostvarene. Ovakve se klauze u strukturu složene rečenice uvode veznicima: *kao što*, *kao da* i *kao kad*. S obzirom na kriterij faktivnosti / hipotetičnosti veznik *kao da* nije obilježen (hipotetično: *Igra kao da je profesionalac*; faktivno: *Igra kao da nije profesionalac*), (...)." Autori *Srpske sintakse* (2002:

2 Ovaj autor spominje veznik *comme si* u kontekstu raznih nijansi uzročnog značenja (par. 694, rem.).

853-854) među rijetkima su koji uočavaju nijanse uzročnosti u sljedećim primjerima sa veznikom *kao da*:

> "*Kao da su mu u grudi uperili starinsku kuburu, djed se još više razgoropadi.* Sem poredbenosti, i načinske nijanse koja otuda dolazi, u ovoj konstrukciji se oseća i nijansa uzročnosti: pretpostavljena 'uperenost (kubure u grudi)' uzrok je dedine 'razgoropađenosti'. U zavisnoj rečenici upotrebljen je perfekat 'uperili su', a u upravnoj aorist 'razgoropadi se'. Pošto uzrok prethodi posledici, i pošto su na taj način vremenski povezani, ovakav raspored oblika potpuno je u skladu sa tematskim sadržajem. (...) - *Ćuti i ukočeno pognute glave stoji, kao da su joj se svi živci skamenili. - Niti se ko vidi, ni čuje, kao da je han opustio.* Strukturni i tematski odnosi jednaki su onima u prethodno obrađenom primeru: oblik perfekta iz zavisne rečenice – obeležavajući pretpostavljeni poredbeni kriterij, istovremeno ga karakteriše i kao uzrok ostvarenja sadržaja upravne rečenice: 'živci (kao da) su se skamenili' - zato 'ćuti i stoji'; 'han (kao da) je opustio' - zato 'niko se ne vidi i ne čuje'. (...) - ... *dok djed još jednom ne podviknu kao da je na pomolu neka velika opasnost. - Stricu Nidži stadoše oči kao da pred sobom vidi bugarsku patrolu.* (...) pretpostavljena opasnost 'na pomolu' služi karakterizaciji dedine vike. (...) Oseća se i primesa uzročnog značenja: dedina vika uzrokovana je pretpostavljenom opasnošću. (...) vizija bugarske patrole (u ratu, o kojem stric Nidžo rado i mnogo priča) karakteriše način njegova ponašanja, ali ga istovremeno i uzrokuje."

Primjećujemo međutim da se u pojedinim primjerima koje navode autori *Srpske sintakse* spomenuta nijansa uzročnosti uočava čak i tamo gdje je sadržaj *kao da* rečenice irealan pa samim tim zapravo nije ni moguće dovoditi ga u vezu sa pretpostavljenim / mogućim uzrokom, o čemu ćemo detaljnije govoriti u nastavku rada [- *Kao da su mu u grudi uperili starinsku kuburu, djed se još više razgoropadi.* → *Kao da su mu u grudi uperili starinsku kuburu, ...* A NISU. - *Ćuti i ukočeno pognute glave stoji, kao da su joj se svi živci skamenili.* → *..., kao da su joj se svi živci skamenili* A NISU. Isključena je dakle mogućnost da je uperenost kubure u grudi uzrok djedove razgoropađenosti, odnosno da su skamenjeni živci uzrok što ona stoji ukočeno pognute glave.]

1. U radu, tj. u analizi primjera polazimo od spomenutog kriterija faktivnost / hipotetičnost, odnosno od toga da se rečenicama sa *comme si / kao da* podjednako može iskazati irealnost i realnost. Pri tome je naš cilj da utvrdimo

u kakvom se zapravo kontekstu manifestira značenje uzroka.[3] U skladu s tim analizirane primjere razvrstali smo u tri skupine.

1.1. U primjerima koji slijede do izražaja dolazi komparativno-hipotetička struktura rečenice s *comme si / kao da,* a isto tako i značenje načina pa čak i tamo gdje je to značenje već prethodno iskazano. U ovim se rečenicama uočava elipsa rečeničnog dijela iza *comme / kao*, odnosno *comme si* / *kao da* se može posmatrati kao zbijena forma konstrukcije *comme ... si ... / kao što ... da ...* [4]:

1) »Après la cour de la ferme, il y avait un corps de logis qui devait être le château. Elle y entra, **comme si** les murs, à son approche, se fussent écartés d'eux-mêmes.« (MB: 197)
→ Elle y entra, [comment? de quelle manière?] [de la même manière] comme [elle y serait entrée] si les murs, à son approche, se fussent écartés d'eux-mêmes.
"Nakon dvorišta na imanju dolazila je glavna zgrada, što mora da je bio dvorac. Ona uđe u nju, **kao da** su se zidovi pred njom sami od sebe razmaknuli." (GB: 160)
→ Ona uđe u nju, [kako? na koji način?] [na isti način] kao [što bi ušla] da su se zidovi pred njom sami od sebe razmaknuli.

Zavisnom rečenicom sa *comme si / kao da* označava se način na koji je ona ušla u dvorac: kao da su se zidovi pred njom sami od sebe razmaknuli, a nisu.

2) »Emma s'embarrassait un peu dans ses calculs, et les oreilles lui tintaient **comme si** des pièces d'or, s'éventrant de leurs sacs, eussent sonné tout autour d'elle sur le parquet.« (MB: 309)
→ (...), et les oreilles lui tintaient [comment? de quelle manière?] [de la même manière] comme [elles lui auraient tinté] si des pièces d'or, s'éventrant de leurs sacs, eussent sonné tout autour d'elle sur le parquet.

3 Ovaj rad rezultat je jednog obimnijeg istraživanja provedenog na većem broju primjera od kojih, zbog ograničenog broja stranica, navodimo tek nekoliko najilustrativnijih.

4 Palić (2007: 155) napominje da se za klauze s veznikom *kao da* može isto tako kazati da su kontaminacija poredbenih i pogodbenih klauza. Ushaku (1983: 159), međutim, napominje da se ovakve komparativno-hipotetičke rečenice sa *comme si* rjeđe mogu javljati i u svojoj punoj gramatičkoj formi kao i to da se takvi prosedei pripisuju stilističkim razlozima.

"Emma se u tim računima nije najbolje snalazila, a u ušima joj je zvonilo **kao da** zlatnici, ispadajući iz kese, zveče po parketu posvuda oko nje." (GB: 269)

→ (…), a u ušima joj je zvonilo [kako? na koji način?] [na isti način] kao [što bi joj u ušima zvonilo] da zlatnici, ispadajući iz kese, zveče po parketu posvuda oko nje.

Zavisnom rečenicom sa *comme si / kao da* označava se način na koji joj je zvonilo u ušima: kao da zlatnici, ispadajući iz kese, zveče po parketu svuda oko nje, a ne zveče.

3) »Cependant elle n'était plus aussi pâle, et son visage avait une expression de sérénité, **comme si** le sacrement l'eût guérie.« (MB: 358)

→ (...), et son visage avait une expression de sérénité [de quelle manière?], [de la même manière] comme [son visage aurait eu une expression de sérénité] si le sacrement l'eût guérie.

"Ona, međutim, više ne bijaše tako blijeda, a lice joj izražavaše neku vedrinu, **kao da** ju je sakrament izliječio." (GB: 322)

→ (…), a lice joj izražavaše neku vedrinu [na koji način?], [na isti način] kao [što bi joj lice izražavalo vedrinu] da ju je sakrament izliječio.

Rečenicom koju uvodi *comme si / kao da* i ovdje se označava način na koji je njeno lice izražavalo neku vedrinu: kao da ju je sakrament izliječio, a nije, što znamo iz šireg konteksta.

U sljedećim je primjerima značenje načina najprije iskazano prilogom za način i prijedložnom grupom kako u francuskom tako i u bosanskom jeziku, a potom se ta vrijednost i dodatno precizira zavisnom rečenicom sa *comme si / kao da*. Stječe se dakle dojam da je pisac očigledno imao potrebu vjernije opisati, odnosno preciznije predstaviti način na koji je radnja iz prethodnog konteksta izvršena i to upravo kroz sliku poređenja po jednakosti i nerealne hipoteze:

4) »Les gamins, alors, se pressaient autour du grand pupitre, grimpaient sur le tabouret du chantre, ouvraient le missel; et d'autres, à pas de loup, allaient se hasarder bientôt jusque dans le confessionnal. Mais le curé, soudain, distribua sur tous une grêle de soufflets. Les prenant par le collet de la veste, il les enlevait de terre et les reposait à deux genoux sur les pavés du choeur, fortement, **comme s**'il eût voulu les y planter.« (MB: 147)

→ (...) il les enlevait de terre et les reposait à deux genoux sur les pavés du choeur, [comment? de quelle manière?] *fortement,* [de la même manière] comme [il l'aurait fait] s'il eût voulu les y planter.
"Dječaci se gurahu oko velike propovjedaonice, uspinjahu se na zborovođin stolac, otvarahu misal, a drugi se spremahu da se na prstima odvaže i u ispovjedaonicu. No, župnik ih iznenada sve obasu kišom pljusaka. Uhvativši ih za ovratnik na kaputiću, podigao bi svakoga od njih sa zemlje i na oba ih koljena spuštao na popločani pod pred oltarom, i to snažno, **kao da** ih hoće usaditi u njega." (GB: 110)
→ (...) podigao bi svakoga od njih sa zemlje i na oba ih koljena spuštao na popločani pod pred oltarom, [kako? na koji način?] i to *snažno*, [na isti način] kao [što bi to učinio] da ih hoće usaditi u njega.

Rečenicom koju uvodi *comme si / kao da* ovdje se dakle dodatno (nakon priloga *fortement / snažno*) precizira način na koji je župnik spuštao dječake na popločani pod: kao da ih hoće usaditi u njega, što, naravno, nije bila njegova namjera.

5) »Mais, à partir de ce moment, elle n'écouta plus; et le choeur des conviés, la scène d'Ashton et de son valet, le grand duo en ré majeur, tout passa pour elle dans l'éloignement, **comme si** les instruments fussent devenus moins sonores et les personnages plus reculés; (...).« (MB: 261)
→ (...) tout passa pour elle [comment? de quelle manière?] *dans l'éloignement*, [de la même manière] comme [tout serait passé] si les instruments fussent devenus moins sonores et les personnages plus reculés.
"No, od toga časa ona više nije slušala; svadbeni zbor, prizor između Ashtona i njegova paža, veliki duet u D-duru, sve to za nju prođe u daljini, **kao da** su glazbala izgubila zvučnost, a likovi uzmaknuli; (...)." (GB: 222)
→ (...), sve to za nju prođe [kako? na koji način?] *u daljini*, [na isti način] kao [što bi sve to prošlo] da su glazbala izgubila zvučnost, a likovi uzmaknuli.

Rečenicom koju uvodi *comme si / kao da* dodatno se (nakon prijedložne grupe *dans l'éloignement / u daljini*[5]) opisuje način na koji je sve to (što se dešavalo na sceni) za nju prošlo: kao da su muzički instrumenti izgubili zvučnost, a likovi uzmaknuli, a nisu.

5 Tačnije, u pitanju je lokativni prijedložno-padežni izraz (V. Palić 2007: 123-126).

U prethodna dva primjera rečenica sa *comme si / kao da* zapravo je jukstaponirana sa prilogom za način i sa prijedložnom grupom također s načinskim značenjem, što nam samo potvrđuje to da i sama ova rečenica ima istu vrijednost, tačnije istu funkciju cirkumstancijalne dopune kojom se označava način, jer elementi složene rečenice koji su jukstaponirani ili koordinirani moraju imati isti status, odnosno istu funkciju, ali ne moraju nužno pripadati istoj kategoriji.[6] Primjećujemo također da se sve navedene rečenice sa *comme si / kao da* pojavljuju u afirmativnom obliku iskazujući svojim sadržajem nešto što je irealno, nerealizirano. Otuda se u ovim rečenicama pojavljuje pluskvamperfekt, i to sibžonktiva (konjunktiva) koji je svojstven isključivo pisanom jeziku.[7]

1.2. U sljedećim primjerima rečenice sa vezničkim izrazom *comme si / kao da* pojavljuju se u negativnoj formi, iskazujući svojim sadržajem neku realnost, činjenicu:

6) »Il ne distinguait pas, cet homme si plein de pratique, la dissemblance des sentiments sous la parité des expressions. Parce que des lèvres libertines ou vénales lui avaient murmuré des phrases pareilles, il ne croyait que faiblement à la candeur de celles-là; on en devait rabattre, pensait-il, les discours exagérés cachant les affections médiocres; **comme si** la plénitude de l'âme ne débordait pas quelquefois par les métaphores les plus vides, …« (MB: 224)

→ (...); comme si la plénitude de l'âme ne débordait pas quelquefois par les métaphores les plus vides, … /C'est-à-dire: la plénitude de l'âme déborde quelquefois par les métaphores les plus vides./
"Taj muškarac tako pun iskustva nije iza istovjetnosti izraza razabirao različitost osjećaja. Budući da su mu raskalašne ili potkupljive usne svojedobno šaptale slične riječi, tek je slabo vjerovao u iskrenost njezinih: od ovoga treba odbiti, mišljaše, pretjerane izričaje koji prikrivaju osrednja čuvstva; **kao da** se punoća duše kadšto ne prelijeva i uz pomoć najispraznijih metafora, …" (GB: 187)

6 V. Varga (2005: 130, fn. 164) na kojeg se u ovom slučaju pozivamo (iako bi se ovakve strukture vjerovatno mogle i drugačije interpretirati ako se uzme u obzir da je jedno od tumačenja jukstapozicije ono koje ju izjednačava s asindetskom strukturom). U primjeru koji navodi - *Vous pouvez le faire maintenant **ou** quand vous en aurez envie.* - prisutna je tako koordinacija između priloga i zavisne rečenice sa istom funkcijom cirkumstancijalne dopune za vrijeme (*complément circonstanciel de temps*).

7 V. Vlahović / Seder (2013: 80).

→ (…), kao da se punoća duše kadšto ne prelijeva i uz pomoć najispraznijih metafora, … /Odnosno: ponekad se punoća duše prelijeva i uz pomoć najispraznijih metafora./

7) »Emma, en face de lui, le regardait; elle ne partageait pas son humiliation, elle en éprouvait une autre: c'était de s'être imaginé qu'un pareil homme pût valoir quelque chose, **comme si** vingt fois déjà elle n'avait pas suffisamment aperçu sa médiocrité.« (MB: 218)

→ (...), comme si vingt fois déjà elle n'avait pas suffisamment aperçu sa médiocrité. /C'est-à-dire: vingt fois déjà elle a suffisamment aperçu sa médiocrité./

"Sučelice njemu, Emma ga promatraše; nije s njime dijelila njegovo poniženje, osjećala je vlastito: poniženje zbog toga što je uopće i pomislila da takav čovjek može nešto vrijediti, **kao da** već stotinu puta nije dovoljno zapazila njegovu osrednjost." (GB: 180)

→ (…), kao da već stotinu puta nije dovoljno zapazila njegovu osrednjost. /Odnosno: već je stotinu puta dovoljno zapazila njegovu osrednjost. Iz njenog ugla (razočarane supruge) to je činjenica./

8) »Mais, moi, je t'aurais tout donné, j'aurais tout vendu, j'aurais travaillé de mes mains, j'aurais mendié sur les routes, pour un sourire, pour un regard, pour t'entendre dire: "Merci!" Et tu restes là tranquillement dans ton fauteuil, **comme si** déjà tu ne m'avais pas fait assez souffrir? Sans toi, sais-tu bien, j'aurais pu vivre heureuse!« (MB : 346)

→ (…), comme si déjà tu ne m'avais pas fait assez souffrir /C'est-à-dire: déjà tu m'as fait assez souffrir./

"A ja, ja bih tebi bila sve dala, bila bih sve prodala, vlastitim bih rukama radila, prosjačila po putovima za jedan osmijeh, za jedan pogled, samo da od tebe čujem: 'Hvala!' A ti sjediš tu mirno u naslonjaču, **kao da** mi već nisi nanio dovoljno boli! Da tebe nije bilo, znaš, mogla sam sretno živjeti!" (GB : 309)

→ (...), kao da mi već nisi nanio dovoljno boli! /Odnosno: već si mi nanio dovoljno boli! Emma Bovary misli na bol koju je zaista doživjela nakon što ju je napustio bivši ljubavnik Rodolphe kojem se ovdje obraća./

1.3. U ovoj se skupini nalaze primjeri rečenica sa *comme si / kao da* koje se u datom kontekstu mogu dovesti u vezu sa značenjem uzroka.

1.3.1. Sljedeća dva primjera pokazuju da rečenica koju uvodi *comme si / kao da* može predstavljati jednu vrstu odgovora na eksplicitno postavljeno pitanje:

9) »**Pourquoi** Fatima n'apparaît-elle chez les chroniqueurs qu'une fois mère de Hassan et Hossein? **Comme si** l'amour filial, assumé à ce degré d'intensité, rencontrait, tout comme la passion, un mouvement spontané de retrait, de rêve obscur, de silence!« (LM: 61)
→ C'est peut-être parce que l'amour filial, ...
"Zašto kroničari spominju Fatimu samo kao majku Hasana i Husejna? **Kao da** je ta ljubav prema ocu, ljubav tako jaka, nailazila, kao i svaka velika ljubav, na spontano uzmicanje, čudne pomisli, na šutnju." (DOM: 63)
→ Možda zato što je ta ljubav prema ocu, ...

10)»Esma, fille d'Omaïs: **pourquoi**, d'entre ses trois épouses vivantes, Abou Bekr l'a choisie, elle? Était-elle sa femme préférée? Le choix s'est-il imposé du fait que, deux ans auparavant, Esma avait lavé le corps de Fatima, fille aimée du Prophète? **Comme si** elle en avait gardé une bénédiction. **Comme si**, par les mains de Esma laissant couler la dernière eau sur le cadavre à peine refroidi, un lien mystique, un fil invisible allait unir ainsi la famille du Prophète au premier vicaire de celui-ci.« (LM: 213)
→ C'est peut-être parce qu'elle en avait gardé une bénédiction. C'est peut-être parce que, par les mains de Esma...
"Zašto je Ebu Bekr, između tri žive supruge, izabrao Esmu, Umejsovu kćer? Je li mu ona bila najmilija? Da li je nju izabrao zato što je Esma prije dvije godine okupala tijelo Fatime, Vjerovjesnikove najmilije kćeri? **Kao da** je poslije toga ona blagoslovljena. **Kao da** će preko Esminih ruku, sa kojih teče posljednja voda po tek ohlađenom tijelu, neka tajna veza, neka nevidljiva nit, tako povezati porodicu Vjerovjesnika sa njegovim prvim nasljednikom." (DOM: 217)
→ Možda zato što je poslije toga ona blagoslovljena. Možda zato što će preko Esminih ruku...

U primjeru (9) pitanje je, kako vidimo, postavljeno upitnim prilogom *pourquoi / zašto*, dok u primjeru (10) imamo dvije rečenice s *comme si / kao da* koje slijede nakon tri pitanja od kojih prvo uvodi spomenuti prilog, dok su preostala dva postavljena inverzijom subjekta. Ovakvi primjeri navode na

zaključak da bi se rečenica s ovim vezničkim izrazom, koji ovdje predstavlja jednu nerastavljivu cjelinu, zaista mogla posmatrati kao jedna vrsta uzročne rečenice te da se ovaj veznik može dakle naći u istoj ulozi kao i veznik *parce que / zato što*, *jer* kada uvodi odgovor na eksplicitno pitanje postavljeno upitnim prilogom *pourquoi*,[8] s tim da se odgovor koji uvodi *comme si / kao da* u ovakvim slučajevima eventualno može prihvatiti, odnosno može se pretpostaviti da je u tom odgovoru sadržan uzrok ili razlog u vezi s onim što je izneseno u prethodnom kontekstu. Taj odgovor predstavlja, dakle, objašnjenje koje se može, ali i ne mora prihvatiti, pa se u tom smislu može govoriti o pretpostavljenom, odnosno mogućem uzroku (*cause supposée / probable*).

U sljedećim primjerima rečenice s *comme si / kao da* mogle bi se posmatrati kao odgovori na implicitno pitanje *pourquoi? / zašto?*, odnosno pitanje koje se na izvjestan način u datom kontekstu samo po sebi nameće. I ovdje je riječ o pretpostavljenom, odnosno mogućem uzroku, a *comme si / kao da* jedna je nerastavljiva cjelina. Može se, dakle, pretpostaviti da odgovor koji uvodi *comme si / kao da* predstavlja izvjesno objašnjenje prethodnog konteksta, sadržavajući eventualni uzrok ili razlog u vezi onoga što je prethodno izneseno:

11) »Esma, fille de Omaïs, est donc la laveuse de morts. Deux ans auparavant, elle avait lavé Fatima, fille du Prophète. Esma, sans lien de parenté avec Fatima, a été sa laveuse: **comme si** une prédisposition naturelle, un savoir-faire, une vigueur ou plus probablement une qualité de l'âme, force tranquille ou piété sereine, la désignaient à cette tâche.« (LM: 212)
[Pourquoi Esma, sans lien de parenté avec Fatima, a-t-elle été sa laveuse? C'est peut-être parce qu'une prédisposition naturelle, un savoir-faire, une vigueur ou plus probablement une qualité de l'âme, force tranquille ou piété sereine, la désignaient à cette tâche.]
"Esma, Umejsova kći, je, dakle, ona koja kupa mrtve. Dvije godine ranije, ona je okupala Vjerovjesnikovu kćer. Iako joj nije bila rodica, Esma je ipak okupala Fatimu: **kao da** joj je ta zadaća pripala zbog njene prirodne nadarenosti, njene vještine, snage ili, bolje reći, lijepih osobina njene duše, smirenosti ili pobožnosti." (DOM: 215-216)
[Zašto je Esma, iako joj nije bila rodica, ipak okupala Fatimu? Možda joj je ta zadaća pripala zbog njene prirodne nadarenosti...]

8 V. Tekešinović (2017: Fn 49). *C'est que* također može uvoditi odgovor na pitanje sa *pourquoi / zašto* (ibid. : Fn 51).

12)»Avec Marya sa soeur, jamais, même en tête à tête, elle n'abordait ce sujet: **comme si**, devant l'eau pure des yeux de Marya, devant son innocence, Sirin répugnait à jeter quelque trouble.« (LM: 198)
[Pourquoi n'abordait-elle jamais ce sujet avec sa soeur? C'est peut-être parce que, devant l'eau pure des yeux de Marya, devant son innocence, Sirin répugnait à jeter quelque trouble.]
"Sa svojom sestrom, Marijom, čak i kada su bile same, nikada o tome nije govorila: **kao da** se bojala da će u te oči, čiste kao izvorska voda, u tu nevinost, unijeti neki nemir." (DOM: 202)
[Zašto nikada o tome nije govorila sa svojom sestrom? Možda zato što se bojala da će u te oči unijeti neki nemir.]

13)»La mère de la calomniée, le père de la calomniée n'ont pas bougé de leur siège: **comme si** les paroles vigoureuses de leur fille, **comme si** les paroles du prophète Jacob qu'elle a rappelées (...) leur sont soudain, à tous deux, reproche, reproche de leur défaillance filiale.« (LM: 290)
[Pourquoi n'ont-ils pas bougé de leur siège? C'est peut-être parce que les paroles vigoureuses de leur fille, les paroles du prophète Jacob qu'elle a rappelées (...) leur sont soudain, à tous deux, reproche, reproche de leur défaillance filiale.]
"Majka oklevetane, otac oklevetane nisu se ni pomakli: **kao da** su odlučne riječi njihove kćeri, **kao da** su riječi vjerovjesnika Jakuba, na koje je ona podsjetila (...) prigovor njima, prigovor što nisu branili kćer." (DOM: 299-300)
[Zašto se nisu ni pomakli? Možda zato što su odlučne riječi njihove kćeri, riječi vjerovjesnika Jakuba, na koje je ona podsjetila (...) prigovor njima...]

Kako vidimo, u odnosu na primjere iz prethodne dvije skupine, rečenice s *comme si* / *kao da* iz ove skupine svojim sadržajem iskazuju zapravo neku neizvjesnost.

1.3.2. U sljedećim primjerima, pored načina i poredbenosti, također se osjeća nijansa uzročnog značenja i ponovo je u pitanju pretpostavljeni, odnosno mogući uzrok:

14)"Posmatrao me trenutak s čudnom pažnjom, **kao da** sam ga vratio u prošlost ili u neku zaboravljenu muku, (...)." (DS: 118)

»Il me considéra un instant avec une exceptionnelle attention, **comme si** j'avais fait revivre le passé, ou quelque angoisse oubliée, (...).« (DM: 117)

→ Posmatrao me trenutak [kako? na koji način?] *s čudnom pažnjom*, [na isti način] kao [što bi me posmatrao] da sam ga vratio u prošlost ili u neku zaboravljenu muku. [Zašto me tako posmatrao?] možda zato što sam ga vratio u prošlost ili u neku zaboravljenu muku, što nije isključeno.

→ Il me considéra un instant [comment? de quelle manière?] *avec une exceptionnelle attention*, [de la même manière] comme [il m'aurait considéré] si j'avais fait revivre le passé, ou quelque angoisse oubliée. [Pourquoi me considéra-t-il comme ça?] C'est peut-être parce que j'avais fait revivre le passé, ou quelque angoisse oubliée, ce qui est probable.

Ovdje je, kako vidimo, rečenica sa *kao da / comme si* jukstaponirana s prijedložnom grupom *s čudnom pažnjom / avec une exceptionnelle attention* (u bosanskom jeziku to je zapravo instrumentalni prijedložno-padežni izraz[9]) s načinskim značenjem, što znači da i spomenuta rečenica ima isti status, pa se može reći da je značenje načina primarno kao i u narednom primjeru:

15) »Elle répliqua alors, d'une voix plate, **comme si** à l'instant même la passion, la colère, et jusqu'à la peine s'évaporaient à la fois de ses paroles et d'elle-même...« (LM: 84)

→ Elle répliqua alors [comment? de quelle manière?] *d'une voix plate*, [de la même manière] comme [elle répliquerait] si à l'instant même la passion, la colère, et jusqu'à la peine s'évaporaient à la fois de ses paroles et d'elle-même. [Pourquoi répliqua-t-elle d'une voix plate? C'est peut-être parce que à l'instant même la passion, la colère, et jusqu'à la peine s'évaporaient à la fois de ses paroles et d'elle-même.] "A onda ona odgovori ravnodušnim glasom, **kao da** su, u istom trenu, žar, gnjev i muka isparili iz njenih riječi i iz nje same..." (DOM: 87)

→ A onda ona odgovori [kako? na koji način?] *ravnodušnim glasom*, [na isti način] kao [što bi odgovorila] da su, u istom trenu, žar, gnjev i muka isparili iz njenih riječi i iz nje same. [Zašto je odgovorila ravnodušnim glasom? Možda zato što su je, u istom trenu, napustili žar,

9 V. Palić (2007: 116-123).

gnjev i muka, što nije isključeno, odnosno, može se pretpostaviti da je ravnodušnost u njenom glasu posljedica toga.]

Prema tome, način na koji je ona odgovorila najprije je iskazan prijedložnom grupom *d'une voix plate* – koja u bosanskom jeziku odgovara instrumentalnom padežnom izrazu s načinskim značenjem[10] *ravnodušnim glasom* – a potom se i dodatno precizira strukturom sa *comme si / kao da*. Kad je u pitanju nijansa uzročnog značenja, ona se i u ovim primjerima objašnjava time što se rečenicama s *comme si / kao da* iskazuje neka neizvjesnost.

Zaključak

U analiziranom materijalu izdvojile su se tri skupine primjera koji potvrđuju da se rečenicama sa veznikom *comme si / kao da* podjednako može iskazati irealnost, realnost i neizvjesnost kao i to da je za njihovu pouzdanu interpretaciju, pored sintaksičke strukture, od ključne važnosti poznavanje šireg konteksta i situacije.

U prvoj skupini primjera do izražaja dolazi komparativno-hipotetička struktura rečenice sa *comme si / kao da,* kao i značenje načina pa i tamo gdje je ono već prethodno iskazano prilogom i prijedložnom grupom s načinskim značenjem. Način na koji je radnja iz prethodnog konteksta izvršena iskazuje se dakle pomoću poređenja po jednakosti (s tim da se ovdje može govoriti o elipsi rečeničnog dijela iza *comme / kao*) i nerealne hipoteze: rečenice s *comme si / kao da* u ovoj se skupini primjera pojavljuju u afirmativnom obliku iskazujući svojim sadržajem nešto što je irealno, nerealizirano. Prema tome, u ovoj skupini primjera veznik *comme si* / *kao da* može se posmatrati kao zbijena forma konstrukcije *comme ... si ... / kao što ... da ....* Naprotiv, u drugoj skupini primjera rečenice sa veznikom *comme si* / *kao da* pojavljuju se u negativnoj formi, iskazujući svojim sadržajem neku realnost, činjenicu.

Uvidom u analizirane primjere u trećoj skupini konstatujemo da rečenica sa *comme si* / *kao da* označava zapravo nešto što je neizvjesno pa je u skladu s tim i transformacija ovih primjera, kako smo vidjeli, svaki put podrazumijevala upotrebu priloga *peut-être / možda*.[11] Drugim riječima, kontekst u kojem su ovi primjeri zabilježeni takav je da se sadržaj rečenica s ovim vezničkim

10 V. Palić (2007: 67-79).

11 U perspektivi namjeravamo razmotriti i mogućnost obrnute parafraze, odnosno ispitati jesu li rečenice sa *c'est peut-être parce que* / *možda zato što* ... zamjenjive rečenicama sa veznički izrazom *comme si* / *kao da* ... i ako jesu, kad su zamjenjive. Rezultati takvih testova mogli bi dodatno rasvijetliti način interpretacije ove vrste *comme si / kao da* rečenica.

izrazom ne može sa sigurnošću negirati s obzirom na to da se njime ne iskazuje nešto što je u potpunosti irealno (kao u prvoj skupini primjera). Taj sadržaj se, naprotiv, može tumačiti kao potencijalni uzrok u odnosu na ono što se kazuje u prethodnom kontekstu, pa smo stoga u ovim primjerima i mogli prepoznati upravo tu vrijednost pretpostavljenog ili mogućeg uzroka, koja se također može osjetiti u kombinaciji sa značenjem načina i poređenjem odnosno:

COMME SI / KAO DA → **NEIZVJESNOST** (MOŽDA NEŠTO JEST, MOŽDA NIJE)
↓
PRETPOSTAVLJENI / MOGUĆI UZROK

Literatura

Béchade, H.-D. (1989), *Syntaxe du français moderne et contemporain*, P.U.F. fondamental, Paris.

Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1970), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika,* Školska knjiga, Zagreb.

Bulić, H. (2021), *Veznici u savremenom bosanskom jeziku,* Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

Čedić, I. (2021), *Osnovi gramatike bosanskog jezika*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo.

Delatour, Y., Jennepin, D., Léon-Dufour, M., Teyssier, B. (2004), *Nouvelle grammaire du français: Cours de Civilisation Française de la Sorbonne*, Hachette, Paris.

Deloffre, F. (1975), *La phrase française*, 3ème édition, Société d'édition d'enseignement supérieur, Paris.

Fairon, C., Simon, A.-C. (2018), *Le Petit bon usage de la langue française: grammaire*, DeBoeck, 2018 (elektronska forma, pdf)

Grevisse, M. (1993), *Le Bon Usage*, 13ème édition par André Goosse, DeBoeck Duculot, Paris.

Gross, G., Nazarenko, A. (2004), "Quand la langue cause: contribution de la linguistique à la définition de la Causalité", *Intellectica* 38/1, pp. 15-41.

Halilović, S. (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo.

Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Lorian, A. (1996), *L'ordre des propositions dans la phrase française contemporaine, la cause*, C. Klincksieck, Paris.

Mauger, G. (1968), *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui (langue parlée / langue écrite*), édition revue, Librairie Hachette, Paris.

Minović, M. (1987), *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: Rečenica, padeži, glagolski oblici*, Svjetlost, Sarajevo.

Mrazović, P., Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Dobra vest, Novi Sad.

Nazarenko, A. (2000), *La cause et son expression en français*, Ophrys, Paris.

Palić, I. (2007), *Sintaksa i semantika načina*, Bookline, Sarajevo.

Papić, M. (1984), *Gramatika francuskog jezika, Strukturalna morfosintaksa*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Petrović, V. (1976), "O sintaksičkim konstrukcijama sa prostim i složenim priloškim veznikom *kao*", *Prilozi proučavanju jezika* 12, 47-66, Novi Sad.

Popović, N. (2016), *Izražavanje kauzalnosti u francuskom i srpskom jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Raguž, D. (1997), *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb.

Silić, J., Pranjković, I. (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Simić, R., Jovanović, J. (2002), *Srpska sintaksa I.-II.*, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd.

Stati, S. (1990), *Le transphrastique*, P.U.F. linguistique nouvelle, Paris.

Stevanović, M. (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik II (gramatički sistemi i književnojezička norma)*, Naučna knjiga, Beograd.

Tekešinović, L. (2017), *Uzročna rečenica u savremenom francuskom i bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku,* Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Tesnière, L. (1953), *Esquisse d'une syntaxe structurale*, C. Klincksieck, Paris.

Težak, S., Babić, S. (1996), *Gramatika hrvatskoga jezika: Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.

Ushaku, R. (1983), *Hipotetične rečenice sa "si" u savremenom francuskom jeziku književnih tekstova*, Filozofski fakultet u Prištini, Priština.

Varga, D. (2005), *Syntaxe du français*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF press, Zagreb.

Vlahović, Lj., Seder, R. (2013), "L'emploi du subjonctif français et du conjonctif italien exprimant un fait hypothétique dans les propositions comparatives", *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXXVIII/3, str. 73-85, Posebno izdanje: Studije francuskog jezika i književnosti danas. Od misli do izraza, Novi Sad.

Wartburg, von W., Zumthor, P. (1958), *Précis de syntaxe du français contemporain*, Éd. A. Francke S. A., Berne.

Wilmet, M. (1998), *Grammaire critique du français*, Duculot, Hachette, Paris, Bruxelles.

Izvori i skraćenice

LM – Djebar, Assia, *Loin de Médine, Filles d'Ismaël,* Éditions Albin Michel S. A., 1991.

DOM – Djebar, Assia, *Daleko od Medine, Ismailove kćeri,* Sejtarija, Sarajevo, 2003. (s francuskog prevela Nermina Štraus).

MB – Flaubert, Gustave, *Madame Bovary, Moeurs de province*, Librairie Générale Française, 1983.

GB – Flaubert, Gustave, *Gospođa Bovary*, Bulaja naklada, elektronsko izdanje (s francuskog prevela Divina Marion).

DS – Selimović, Meša, *Derviš i smrt*, Logos-Art, Beograd, 2007.

DM – Selimović, Meša, *Le Derviche et la mort*, Éditions Gallimard, 1977. (na francuski preveli M. Begić i S. Meuris).

Internetski izvori

Gendre, A., "Quelques pratiques de la locution conjonctive « comme si… » : l'analogie comme fiction d'approximation," *Stylistiques?,* pp. 411-429, Presses universitaires de Rennes, 2010. /https://books.openedition.org/pur/40105?lang=fr/

https://www.ccdmd.qc.ca/media/rubri_p_26Point-virgule.pdf

On Meanings and Semantic Values of Clauses Introduced by *comme si / kao da*

Abstract

Clauses containing the locution conjunctive *comme si / kao da* are semantically rather diverse although they are most frequently referred to in the context of comparative-hypothetical meaning. In consequence, they can also be used to express a realistic situation. In some other contexts, the meaning can be attributed to a hypothetical / potential cause. This paper discusses examples in which these meanings and semantic values feature prominently whereas special emphasis is placed on the meaning pertaining to cause, which requires more research when it comes to this particular locution conjunctive.

KEY WORDS: *locution conjunctive*, *manner*, *comparison*, *hypothesis*, *hypothetical/potential cause*

UDK: 811.112.2'367.635:811.163.41'25
Pregledni rad

Aleksandar NIKOLIĆ

Semantička analiza nemačke modalne partikule *WOHL* i njeni prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku

KLJUČNE REČI: *partikula*, *modalna partikula*, *wohl*, *Franc Kafka*, *Zamak*, *ekvivalentnost*

Predmet istraživanja ovog rada je nemačka modalna partikula *wohl* i njeni prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku. Cilj ovog rada je da se opiše navedena modalna partikula i pruži uvid u njena različita značenja i primene, a samim tim i da se umanje postojeći nedostaci u okviru ove oblasti. U fokusu će biti pronalaženje svih načina i mogućnosti prevoda navedene partikule u srpskom jeziku i određivanje najzastupljenijih, odnosno najfrekventnijih varijanti prevoda. Metode koje će se koristiti u ovom radu, jesu metode kontrastivne i deskriptivne analize. Korpus čine svi primeri partikule *wohl* u romanu "Zamak" (nem. *Das Schloss*) Franca Kafke, čiji se nastanak vezuje za 1922. godinu, a objavljen je posthumno 1926. te prevod ovog dela. Analizi prethodi kratak teoretski prikaz nemačkih modalnih partikula sa fokusom na partikuli *wohl.*

1. Uvod

Srpski i nemački jezik obiluju partikulama, te iz toga, kao i iz specifičnosti njihovih osobina, proizilaze različite poteškoće kako pri njihovom prevođenju, tako i pri učenju. Problemi se ogledaju u činjenici da u prevodu sa nemačkog na srpski jezik, ali i obratno, često postoje mnogobrojne varijante za istu partikulu, među kojima, međutim, retko nailazimo na potpune ekvivalente. Kao jednako prisutan problem ističe se i prevođenje nultom ekvivalencijom u situacijama u kojima ne postoji adekvatan prevod za datu partikulu.

Partikule predstavljaju izuzetno opsežno područje u nemačkom jeziku, posebno u usmenoj komunikaciji, što ovu kategoriju čini svestranom i zanimljivom istraživačkom temom (Srdić 2013: 230). Uprkos ovoj činjenici, istraživanje ovih reči dugo je bilo neadekvatno, a definisanje samog fenomena kao

i klasifikacija doveli su do brojnih neslaganja među lingvistima. Tako Helbig i Kec partikulama smatraju sve reči koje nisu flektivne, odnosno sve reči koje se ne mogu deklinirati, konjugirati ili komparirati, što dalje podrazumeva i predloge, priloge kao i modalne reči. Ova klasifikacija se, međutim, odnosi isključivo na morfološke kriterijume, te izostavlja sintaksičke i semantičke (Helbig – Kötz 1981: 8). Altman (1976: 3), pominjući partikule u širem smislu, ističe i uzvike poput *ach* ili *aua*, dok Engel (1986: 767) pored svih nepromenljivih vrsta reči u ovom kontekstu ubraja i kopulativne partikule u funkciji predikativne dopune. Stoga danas još uvek nije moguće govoriti o jedinstvenoj klasifikaciji partikula. Problem klasifikacije se, između ostalog, pokazuje činjenicom da se kategorija partikula često posmatra preširoko ili preusko, o čemu će još biti reči.

Predmet istraživanja u ovom radu je nemačka modalna partikula *wohl* i njeni prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku. Cilj analize jeste da se pronađu svi mogući prevodi pomenute partikule u romanu "Zamak"[1] Franca Kafke i da se izdvoje najfrekventniji.

2. Definicija, klasifikacija i osobine modalnih partikula

2.1 Početak naučnog bavljenja modalnim partikulama u nemačkoj lingvistici vezuje se za Haralda Vejda (nem. Harald Weydt) i njegov rad iz 1969. godine u kome prvi put nudi kontrastivnu analizu zasnovanu na ovoj vrsti reči, poredeći nemački i francuski jezik. Vejd svojom knjigom skreće pažnju na važnost ovih reči u procesu komunikacije, što u narednim godinama dovodi do intenzivnijih istraživanja ove kategorije, u kojima lingvisti ukazuju na specifičnosti partikula u nemačkom jeziku (Graefen 2000: 1–3).

Kontrastivnom analizom partikula u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku bavio se između ostalog Johanes Dal u radovima *"Ausdrucksmittel für Sprechereinstellungen im Deutschen und Serbokroatischen. Eine Untersuchung der deutschen Abtönungspartikeln und ihrer serbokroatischen Entsprechungen"* iz 1985. kao i *"Die Abtönungsmittel im Deutschen: Ausdruckmittel für*

1 Ovaj klasik nemačke književnosti, koji je Kafka napisao još 1922, a Maks Brod objavio četiri godine kasnije, odnosno dve godine nakon smrti autora, kako u svetu tako i kod nas uživa veliku popularnost, kao uostalom i celokupno delo Franca Kafke. Roman je prvi put preveden 1963. godine, a preveo ga je Predrag Milojević, koji je pored Kafke prevodio Fojerbaha, Grina, Hemingveja i mnoge druge. Prevod "Zamka" javlja se u novom izdanju već 1966. godine, a zatim 1968., 1977., 1984., 1995., 2013., 2015., 2016. i 2018. Za potrebe ovog rada korišćeno je izdanje iz 2018. godine. Delovi rukopisa koji nisu uključeni u konačan tekst romana a koje je preveo Milan V. Dimić nisu razmatrani u ovom radu.

Sprechereinstellungen. Mit einem kontrastiven Teil deutsch-serbokroatisch" iz 1988. Marina Ličen 1996. godine govori o graduativnoj partikuli *a* i komunikativnim elementima u nemačkom jeziku, dok se Sanela Mešić u svojim istraživanjima prevashodno fokusira na pragmatičnu funkciju modalnih partikula u nemačkom i bosanskom jeziku. O značenju partikula pisali su Divald i Kresić u *"Ein übereinzelsprachliches kontrastives Beschreibungsmodell für Partikelbedeutungen"*, a semantičko-pragmatičnom funkcijom partikule *wohl*, koja je predmet istraživanja i u ovom radu, bavi se Minka Džanko u radu iz 2016. godine.

U brojnim radovima o ovoj temi javila se i potreba za definicijom ovog fenomena, gde se partikule, između ostalog, posmatraju kao reči koje izražavaju stav govornika prema sadržini iskaza (Helbig – Buscha 2013: 421). Smilja Srdić na odnos govornika prema sadržini dodaje i činjenicu da partikule pritom pojačavaju ili ublažavaju intenzitet izjave govornika ili je, pak, modifikuju na drugi način (Srdić 2013: 234), dok Engel u fokus stavlja pojedine osobine partikula, definišući ih kao nepromenljive reči, koje ne mogu zauzeti početnu sintaksičku poziciju i koje ne mogu da se negiraju (Engel 2009: 442).

Mogućnost pojačavanja ili ublažavanja intenziteta neke izjave pomoću partikula dovodi do zaključka, da je ova vrsta reči zastupljenija u usmenoj, nego u pismenoj komunikaciji (Hentschel – Weydt 1989: 14), a prvi sveobuhvatni spisak nudi upravo Vejd navodeći sledeće modalne partikule: *aber*, *auch*, *bloß*, *denn*, *doch*, *eben*, *eigentlich*, *(ein)-mal*, *etwa*, *gerade*, *halt*, *ja*, *ruhig*, *schon*, *vielleicht* i *wohl* (Weydt 1969: 19). Engel proširuje postojeći spisak navodeći još *also*, *bitte*, *durchaus*, *einfach*, *gleich*, *nämlich*, *nicht*, *noch*, *nun mal*, *nur* i *schnell*, premda izostavlja partikulu *gerade* sa svog spiska (Engel 1977: 156).

Kada je reč o srpskom, odnosno srpskohrvatskom jeziku, detaljan spisak modalnih partikula nudi Pavica Mrazović: *a*, *ama*, *e*, *eno*, *eto*, *evo*, *ma*, *pa*, *ta*, *zar* itd. Ona ih, međutim, naziva konverzacionim[2], dok pojmom "modalne partikule" naziva modalne izraze poput *konačno*, *možda*, *sigurno*, a pored ovih kategorija Mrazović ističe i graduativne i kopulativne partikule (Mrazović 1990: 301–307). Milka Ivić (1978: 1–16) u kontekstu partikula govori o tzv. rečeničnim modifikatorima internog i eksternog tipa, u zavisnosti od toga da

2 U nemačkom jeziku pojmove *Abtönungspartikeln* (Weydt 1969: 6) i *Modalpartikeln* (Helbig – Buscha 2013: 421) posmatramo kao sinonime, budući da ih autori definišu kao reči koje utiču na odnos govornika prema sadržini iskaza što odgovara opisu konverzacionih partikula Pavice Mrazović koja iste opisuje kao reči koje govorniku pomažu da na određeni način saopšti, upita, zahteva itd. (Mrazović, 1990: 306). U ovom radu će se izrazi *modalna partikula* i *konverzaciona partikula* posmatrati kao sinonimi, dok će se kategorija modalne partikule prema Pavici Mrazović tretirati kao modalna reč ili modalni izraz.

li dolazi do unošenja potpuno novih detalja ili se, pak, pomoću njih informacija vezuje za širi kontekst. Žarko Bošnjaković (1980: 17–25) nadovezuje se na stavove Milke Ivić navodeći konkretan spisak modifikatora internog tipa: *baš*, *bar*, *valjda*, *verovatno*, *već*, *više*, *i*, *još*, *kanda*, *kao*, *možda*, *naročito*, *ni*, *obavezno*, *opet*, *pa*, *pak*, *samo*, *sigurno*, *te*, *tobože*, *uopšte*, *upravo* i *čak*. Stana Ristić (1993: 77–78) ističe, pak, partikule koje u prvi plan stavljaju sadržaj iskaza, pri čemu razlikuje partikule sa značenjima *jednakosti (tako, naime, dakle...), suprotstavljenosti (uprkos, međutim...), dopusnosti (doduše, makar...), ograničavanja (samo, bar...)* i *proširivanja (čak, još, inače...).*

2.2 U germanističkim krugovima ne postoji objedinjen stav po pitanju toga, šta su zapravo modalne partikule, što i samu klasifikaciju ovih reči čini nejedinstvenom. Različita mišljenja postoje i po pitanju osnovnih osobina, a one koje se najčešće pominju jesu: nepromenljivost, nenaglašenost, mogućnost izostavljanja, nemogućnost zauzimanja prve pozicije u rečenici i homonimija.

Helbig – Kec (1981) ili Engel (1986) u prvi plan stavljaju nepromenljivost, što je samo po sebi diskutabilno, budući da partikule nisu jedina nepromenljiva vrsta reči. Isticanje ove osobine uvrstilo bi, dakle, predloge, veznike, priloge i uzvike u ovu kategoriju, pri čemu ove reči, osim nepromenljivosti, nemaju mnogo zajedničkih osobina. Vejd, pak, nenaglašenost ovih reči pominje kao glavni kriterijum prilikom klasifikacije (Weydt 1969: 66–69).

Još jedna osobina koja se pominje u kontekstu modalnih partikula jeste mogućnost njihovog izostavljanja. U tim slučajevima partikula ima fakultativni karakter, a njeno izostavljanje ne utiče na morfosintaksičku korektnost rečenice (Helbig – Buscha 2013: 420). Međutim, i ova karakteristika ne može da se posmatra kao isključiva, s obzirom na to da i druge vrste reči, na primer prilozi, takođe mogu biti izostavljeni a da ne remete gramatiku rečenice:

- 1. a. nem. *Es war <u>wohl</u> die erste Unregelmäßigkeit, die K. <u>hier</u> im Bürobetriebe gesehen hatte.*
- 1. b. srp. *To je <u>zaista</u> bila prva nepravilnost koju je K. primetio <u>ovde</u> u obavljanju birokratskih poslova.*

U ovom primeru jasno se vidi da izostanak modalne partikule *wohl* u nemačkom, odnosno *zaista* u srpskom kao i izostanak mesnog priloga *hier/ovde* ne bi uticao na gramatičku tačnost rečenice. Međutim, izostavljanje modalne partikule vidno ublažava intenzitet celokupne izjave, a rečenica bez mesnog priloga bitno utiče na semantiku iskaza i ne nudi detaljan prikaz toga gde se odvija određena radnja.

Pozicija partikule u rečenici je karakteristika koja ujedno predstavlja i jednu od najvećih razlika u nemačkom i srpskom jeziku kada je reč o ovoj vrsti reči. Dok se nemačke modalne partikule principijelno ne pojavljuju na početku rečenice[3], srpske partikule kao što su *pa*, *ma*, *e* gotovo uvek zauzimaju početnu poziciju u rečenici:

- *Das kann man wohl sagen. – *Wohl kann man das sagen.*
- *Pa to nije moguće. Ma nema šanse da je to učinio. E sada neću da izađem.*

U nemačkoj lingvistici se jasno diferencira između upotrebe modalnih partikula u govornom i pisanom jeziku, s tim da se prvoj pripisuje pozitivna društvena funkcija kojom se modifikuje pisana sadržina koja je, pak, objektivna (Gabelenz, prema Weydt 1977: 11).

3. Problemi u prevođenju modalnih partikula

Naglašeno ili nenaglašeno, fakultativno ili ne, sve su to osobine partikula koje modifikuju izjavu i umnogome otežavaju razumevanje iste, pogotovo onima kojima nemački nije maternji jezik, ali i prevodiocima. Treba pomenuti činjenicu da se upotreba modalnih partikula vezuje prevashodno za govorni jezik.

Pojedini autori u kontekstu upotrebe modalnih partikula ističu anonimnost kao osnovno obeležje pomoću kojeg pravimo razliku između usmene i pismene komunikacije, pri čemu se pomenuta anonimnost odnosi na pisanu komunikaciju (Stricharz 2004: 6). Za razliku od anonimno kvalifikovane pisane komunikacije, usmenu odlikuje postojanje direktnog recipijenta koji recipira signale koje mu tokom konverzacije šalju modalne partikule, te ovakav vid interakcije pomaže u razumevanju tih reči (ibid.). Modalne partikule predstavljaju izazov u svim jezicima, ali se čini da je to u slučaju nemačkog jezika, koji obiluje partikulama, još izraženije (Cullmann 1997: 138).

Partikule, kojih ima u svim jezicima, obično smatramo fakultativnim elementima u rečenici, čije odsustvo ne remeti gramatiku ili komunikacijski tok. Oskar Loreda u tom kontekstu nudi zanimljiv prikaz u kome ističe važnost ovih reči. Kada bismo putovali u Berlin bez ikakvih saobraćajnih znakova, svakako bismo stigli, ali veoma otežano. Isto je sa partikulama. One nisu obligatorne u komunikaciji, ali bez njih je obrada informacija znatno otežana (Loureda 2011: para. 5).

3 Samo u određenim situacijama, obično u upitnim rečenicama, neke nemačke modalne partikule mogu, uz obaveznu odgovarajuću intonaciju koja implicira pitanje, da stoje na početku rečenice: *Ja ist das überhaupt möglich? / Pa da li je to uopšte moguće?*

3.1 Pitanje da li je partikula nenaglašena ili naglašena često može da zada glavobolju onome ko je prevodi, budući da se na osnovu toga vrlo često menja sintaksa ili semantika celokupnog iskaza. Celu stvar dodatno otežava činjenica da se u slučaju naglašene partikule često ustvari radi o prilogu. Pojedini lingvisti naglašene varijante neke partikule uopšte ne svrstavaju u ovu kategoriju (Weydt 1969: 66–69), dok drugi, pak, ovo obeležje nazivaju parcijalnim smatrajući da se odnosi samo na pojedine partikule (Helbig – Buscha 2013: 425). Različita stanovišta u naučnom svetu, međutim, ne pomažu prevodiocu da prilikom prevođenja donese pravu odluku. Primer koji sledi pokazuje dve naizgled identične rečenice sa rečcom *doch*, pri čemu je ona u prvom slučaju nenaglašena, a u drugom naglašena.

- *Mach das doch nicht. – Ma nemoj to da radiš / Nemoj bre to da radiš.*
- *Mach das doch nicht. – Nemoj to ipak da radiš / Ipak nemoj to da radiš.*[4]

Dok prva rečenica sa nenaglašenim *doch* deluje pojačavajuće na intenzitet celokupne izjave, druga rečenica, u kojoj je *doch* naglašeno, ukazuje na promenu mišljenja, odnosno da se određena radnja *ipak* ne sprovede.

Mogućnost izostavljanja partikule takođe može da prouzrokuje probleme prilikom prevođenja. Iako izostavljanje ovih reči u rečenici za sobom ne povlači nikakve gramatičke posledice, ipak dolazi do promene u semantici celokupnog iskaza što ga čini neutralnijim kao u sledećem primeru:

- 2. a. nem. *Es ist wohl schon Mittag vorüber?*
- 2. b. srp. *Valjda je već prošlo podne?*

Odsustvo partikula u ovim rečenicama ne utiče na gramatičku korektnost, ali modifikuje značenje iskaza. Izbacivanjem partikule – u rečenici na nemačkom – poruka koja se prenosi jeste konstatacija da je prošlo podne, dok se rečenicom sa partikulom izražava pretpostavka u koju je govornik prilično siguran.

Na samom kraju treba istaći i obeležje homonimije koje možda predstavlja i najveću poteškoću u prevođenju ovih reči. Gotovo sve modalne partikule pojavljuju se u istom obliku u nekim drugim vrstama reči. U slučaju modalne partikule *wohl* to mogu biti prilozi ili pridevi, dok kod drugih partikula, kao npr. *doch*[5], to može da bude i veznik.

4 U nemačkom jezikumodalna partikula *doch* može da se pojavi u nenaglašenom ili naglašenom obliku, mada je prvi oblik frekventniji (Helbig – Buscha 2013: 429).

5 Veznik: nem. *Ich klopfe, doch keiner öffnet.* / srp. *Kucam, ali niko ne otvara*.
Partikula: nem. *Das ist doch nicht möglich!* / srp. *Ma to nije moguće*!

Tabela 1. Oblici homonimije modalne partikule *wohl*

	Nemački	**Srpski**
prilog	*Ich bin mir dessen wohl bewusst.*	*Toga sam itekako svestan.*
pridev	*Sich in jemandes Gegenwart wohl fühlen.*	*Osećati se prijatno u nečijem prisustvu.*
partikula	20. a. nem. *Damit wollen Sie wohl beweisen, daß Sie von mir unabhängig sind.*	20. b. srp. *Time valjda hoćete da dokažete da niste od mene zavisni.*

4. Nemačka modalna partikula *WOHL*

Osim najfrekventnijih nemačkih modalnih partikula *ja* i *doch*, i partikulu *wohl* pored *denn*, *eigentlich*, *etwa*, *aber*, *eben*, *halt* i *vielleicht* možemo svrstati među frekventnije primerke ove kategorije u nemačkom jeziku koji obiluje ovim rečima (Helbig – Buscha 2013: 429).

Kao što se u tabeli 1 moglo videti, modalna partikula *wohl* ima homonime ekvivalente u drugim vrstama reči, odnosno u prilogu i pridevu *wohl*. Ova pojava ne predstavlja izuzetak, budući da se oblik svake partikule pojavljuje i u nekom drugom obliku, a pored priloga i prideva to su najčešće veznici, kao u primerima partikula *denn*, *doch* i *aber.* Otežavajuća okolnost za prevodioce jeste i činjenica da se priloški i pridevski oblici lekseme *wohl* pojavljuju u više značenja, kao na primer:

Wohl kao prilog[6]**:**

- Snažna potvrda nečega što je za drugu stranu upitno: *Das weiß ich (sehr) w ohl.*
  (srp. To itekako znam.)
- Označavanje mere ili procene nečega: *Es war wohl*[7] *14 Uhr, als wir ankamen.*
  (srp. Bilo je oko 14 h, kada smo stigli.)
- Potvrdan odgovor na molbu: *Sehr wohl, mein Herr!*
  (srp. Svakako, gospodine!)

Wohl kao pridev[8]**:**

- Biti u dobrom fizičkom i psihičkom stanju: *Sich wohl fühlen.*
  (srp. Osećati se dobro.)

6 *Duden.de* (URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/wohl_gut_besser_durchaus).

7 Dodatnim naglašavanjem *wohl* u ovom primeru govornik izražava viši stepen sigurnosti, te bi rečenica mogla da glasi: *Bilo je sigurno 14 h, kada smo stigli.*

8 *Duden.de* (URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/wohl).

- Osećati se (ne)ugodno ili (ne)udobno: *Mir ist nicht recht wohl bei der Sache.*
  (srp. Nije mi baš ugodno pri pomisli na to.)

Kada je reč o modalnoj partikuli *wohl*, ali i svim drugim modalnim partikulama postavlja se pitanje da li ove reči uopšte imaju značenje (Bartsch 1979: 367). Neki autori govore o semantičkom minimalizmu partikula koji se odnosi na pretpostavku najmanjih mogućih značenja leksičkog elementa (Meibauer, prema Posner 1994: 3). Svakako se ne može reći da upotreba partikula, pa i modalne partikule *wohl*, ne utiče na semantiku celokupnog iskaza. Njihova upotreba jeste fakultativna, ali i te kako modifikuje sadržinu. U sledećem primeru rečenica sa modalnom partikulom označava pretpostavku u kojoj jedna osoba veruje da glavni lik romana, K., ne poznaje treće lice, nakon čega je K. demantuje.

Njenim odsustvom ne bi bila izražena pretpostavka, već konstatacija.

❖ 3. a. nem. *Sie kennen ihn wohl nicht. ... Ich kenne auch seine Frau, sagte K.*
❖ 3. b. srp. *Vi ga verovatno ne poznajete. Poznajem mu i ženu, reče K.*

Stoga zaključujemo da se kod modalnih partikula ipak može govoriti o značenju koje se, međutim, može izvesti samo na osnovu sveobuhvatne sintaksičke strukture, a nikako izolovano, te kao osnovni preduslov značenja modalnih partikula možemo istaći kontekstualnu uslovljenost. U izjavnim rečenicama kao i retoričkim pitanjima modalna partikula *wohl* izražava pretpostavku govornika:

- Izjavna rečenica: *Hans hat wohl im Lotto gewonnen!* (Kemme 1979: 35–36)
  (srp. Hans je izgleda dobio na lotu!)
- Retoričko pitanje: *Du hast wohl zu viel Geld?* (*Duden.de*, URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/wohl_vermutlich_doch)
  (*srp. Imaš previše novca?*[9]*)*

Sledaća dva značenja modalne partikule *wohl* vezujemo za imperativne, odnosno zapovedne, kao i za uzvične rečenice (Asbach – Schnitker 1977: 38–61):

- Zapovedna rečenice: *Lässt du das wohl sein.*
  (srp. Prestani / prekini s tim.)

9 Alternativa: *Biće / Mora da imaš previše novca?*

- Uzvične rečenice: *Du bist wohl nicht ganz normal!*
  (srp. Ti bre nisi normalan / čist!)

Analiza koja sledi pokazaće koji su najfrekventniji prevodi ove modalne partikule u srpskom jeziku.

5. Analiza korpusa

Predstojeća analiza pokazaće na koji način se nemačka modalna partikula *wohl* prevodi u srpskom jeziku, odnosno koje varijante prevoda su najzastupljenije. Analizirani korpus sastoji se iz ukupno 132 primera pomenute partikule, a isti su ekscerpirani iz romana Franca Kafke "Das Schloss", odnosno prevoda romana "Zamak". Za poređenje s originalom poslužio je prevod Predraga Milojevića, dok delovi rukopisa koji nisu uključeni u konačan tekst romana, u prevodu Milana V. Dimića, nisu ušli u analizirani korpus. Od ukupno 132 primera, u 89 se *wohl* pojavljuje kao jedina partikula u originalu, dok je u 43 primera *wohl* deo različitih kombinacija nemačkih partikula. Kod samostalnih pojavljivanja, *wohl* u srpskom jeziku nailazi na odgovarajući prevod u 51 slučaju, a u 38 nastupa nulta ekvivalencija. Kada je reč o kombinacijama partikula u nemačkom originalu, u kojima je uvek zastupljena i partikula *wohl*, nulta ekvivalentnost nastupila je u 16 primera, a u 27 je zabeležen prevod na srpski. Posmatrajući, dakle, celokupni korpus *wohl* samostalno ili u kombinaciji s drugim partikulama 78 puta nailazi na ekvivalent u srpskom jeziku, a u 54 primera nije zabeležena u prevodu.

Analiza je pokazala ukupno osam kombinacija modalnih partikula u nemačkom jeziku, pri čemu *wohl* u pet slučajeva zauzima prvu, a u tri slučaja drugu poziciju. Raspored kombinacija modalnih partikula u nemačkom jeziku u velikoj meri je predodređen (Helbig – Buscha 2013: 429):

1. *denn, doch (nenaglašeno), eigentlich, etwa, ja*
2. *aber, eben, halt, vielleicht, wohl*
3. *doch (naglašeno), schon*
4. *auch, mal*
5. *bloß, nur*
6. *noch*

Prema ovoj postavci *wohl* u kombinacijama zauzima prvu poziciju kada se pojavljuje sa partikulama *schon*, *auch*, *mal*, *bloß*, *nur*, *noch* naglašenim *doch*, odnosno stoji iza *denn*, *eigentlich*, *etwa*, *ja*, *aber*, *eben*, *halt*, *vielleicht* i nenaglašenog *doch*, premda postoje i odstupanja. Svakako treba naglasiti da je u nemačkom jeziku moguće kombinovati i tri, pa i četiri modalne partikule:

Er hat doch auch nur seine Pflicht getan / Er besucht uns eben doch nur noch selten. Ovaj fenomen zabeležen je i u analiziranom korpusu u kome se *wohl* javlja sa još dve partikule.

Tabela 2. Kombinacije modalne partikule *wohl* sa drugim partikulama u originalu i njihovi prevodi

wohl auch	*nulta (5)*	*verovatno (1)*	*pa (1)*	*istina (1)*	*zaista (1)*	*dakle (1)*
wohl schon	*nulta (3)*	*sigurno (1)*	*valjda (1)*			
wohl aber	*nulta (2)*	*međutim (3)*	*ali (5)*			
wohl noch (überhaupt*)		*svakako (1)*	*verovatno* (1)*			
ja wohl	*nulta (1)*	*svakako (1)*				
doch wohl	*nulta (3)*	*sigurno (3)*	*ipak (2)*	*bar (2)*	*zacelo (1)*	*uostalom (1)*
auch wohl	*nulta (2)*					

Sedam, odnosno osam kombinacija, koje su sve ukupno zabeležene 43 puta, u 27 primera beleže ekvivalent u srpskom jeziku koji je uvek samo jedna reč. Među najfrekventnijim kombinacijama jesu *wohl auch* i *wohl aber* sa po deset pojavljivanja, s tim da je u slučaju *wohl auch* pet puta nastupila nulta ekvivalentnost, dok je u preostalih 5 primera zabeleženo isto toliko različitih varijanti prevoda. S druge strane kod kombinacije *wohl aber* beležimo osam primera u kojima je ova kombinacija prevedena, i to pet puta sa *ali*, odnosno tri puta sa *međutim.* Slede kombinacije *wohl schon* sa pet pojavljivanja, od toga tri bez adekvatnog prevoda, zatim *ja wohl* sa dva pojavljivanja, od kojih je samo u jednom zabeležen prevod, i *auch wohl* sa dve nulte ekvivalencije. U vezi sa poslednjom kombinacijom treba istaći da ona predstavlja odstupanje od pomenutogređanja partikula, budući da se *auch* nalazi u 4. a *wohl* u 2. kategoriji. Da je u pitanju odstupanje potvrđuje i činjenica da se ova kombinacija pojavila svega dva puta, dok je *wohl auch* zabeleženo čak deset puta.

U korpusu je, takođe, zabeležen i primer u kom se reč *wohl* pojavljuje dva puta. Pomenutu problematiku u prevođenju ovih reči dodatno potvrđuje činjenica da je *wohl* u primeru broj 114 u prvom slučaju prilog, a u drugom

modalna partikula. Na sve to dolazi tročlana kombinacija modalnih partikula u originalu na čelu sa *wohl*.

- 4. a. nem. *Bürgel sah K. fragend und fröhlich an, im Gegensatz zu seiner Klage schien er recht wohl* ausgeruht; so müde, wie K. jetzt, war Bürgel wohl noch überhaupt nie gewesen.*
- 4. b. srp. *Uprkos svome jadanju, izgledao je vrlo dobro* ispavan i odmoran; verovatno da tako umoran kao što je K. sada, Birgel nikada nije bio.*

Ubedljivo najfrekventnija kombinacija jeste *doch wohl*, koja je uočena u dvanaest primera, pri čemu je devet puta zabeležen prevod na srpski jezik, i to u vidu partikule *sigurno* (3 puta), *bar* i *ipak* (po dva puta) te *zacelo* i *uostalom* (po jednom).

- 5. a. nem. *Das ist doch wohl keine Ehrfurcht mehr.*
- 5. b. srp. *To sigurno nije više nikakvo strahopoštovanje.*
- 6. a. nem. *... denn Frieda hat alles doch wohl ganz anders geführt.*
- 6. b. srp. *... ... jer Frida je ipak sve vodila sasvim drugačije.*

Kombinaciju *wohl aber*, koja beleži deset primera, u kojima samo u dva partikule nisu prevedene, odlikuje specifičnost, odnosno odstupanje od obeležja nemačkih modalnih partikula da one ne mogu da se pojave na početku rečenice

- 7. a. nem. *Aber freilich nicht deshalb, weil du, Liebling, kamst, nichts Derartiges hätte ihn erschüttern können. Wohl aber, glaube ich, ist es sein Werk, daß wir uns dort unter dem Pult zusammengefunden haben…*
- 7. b. srp. *Istina, ne zato što si došao ti, dragi moj, tako nešto ne bi moglo njega da uzdrma. Međutim, ja verujem da je njegovo delo što smo se mi našli zajedno pod stolom...*
- 8. a. dt. *Das wollen wir also beide getrost ihm überlassen. Wohl aber fordere ich Sie, in meiner mir von Klamm verliehenen Stellung, auf, zu bleiben und zu antworten.*
- 8. b. srp. *Prepustimo obojica to mirne duše njemu. Ali u svojstvu koje imam od Klama, ja vam nalažem da ostanete i odgovorite.*

Pri sagledavanju šireg konteksta u kome se nalaze ove rečenice, uočava se suprotni naporedni odnos sa prethodnim rečenicama, te bi ispred pomenute kombinacije partikula umesto tačke mogao da stoji i zarez.

Kada je reč o samostalnom pojavljivanju modalne partikule *wohl*, u originalu romana Franca Kafke zabeleženo je ukupno 89 primera, od kojih 38 nije naišlo na odgovarajući prevod u srpskom jeziku. Kod preostalih primera, ukupno 51, prevodi su raspoređeni na sledeći način:

Tabela 3. Prevodi modalne partikule *wohl* kada je *wohl* jedina partikula u primeru

Prevod modalne partikule *wohl*	učestalost	Prevod modalne partikule *wohl*	učestalost
svakako	12	sigurno	8
valjda	4	istina	3
onda	1	inače	1
verovatno	6	zaista	5
izgledalo je	1	uopšte	1
izgleda	2	naravno	1
očigledno	3	baš	1
možda	1	nesumnjivo	1

Analiza korpusa pokazala je da u primerima, u kojima se *wohl* pojavljuje samostalno, odnosno ne u kombinaciji sa nekom drugom partikulom, postoji čak 16 različitih varijanti prevoda na srpski jezik od kojih se polovina pojavljuje samo jednom. U nastavku slede primeri:

- 9. a. nem. *...wenn man mir dann eine andere Wohnung zuweist, werden Sie wohl befreit aufatmen…*
- 9. b. srp. *...i kada mi posle toga bude dodeljen drugi stan vi ćete naravno moći slobodno da odahnete…*

- 10. a. nem. *Es war wohl die Zufriedenheit damit, die Zufriedenheit mit sich selbst.*
- 10. b. srp. *To je nesumnjivo bilo zadovoljstvo sa svim tim, zadovoljstvo sa samim sobom.*

Preterano veliku frekventnost ne beleže ni *izgleda* (2) te *očigledno* i *istina* (po tri):

- 11. a. nem. *Es gab im Dorf wohl überhaupt keine großen äußeren Unterschiede.*

- 11. b. srp. *U selu izgleda uopšte nije bilo velikih spoljnjih razlika.*

- 12. a. nem. *... aber es waren wohl nur schon die Reste einer Mahlzeit.*
- 12. b. srp. *Ali to su očigledno bili ostaci nečijeg obroka.*

- 13. a. nem. *Er war fast weiß gekleidet, das Kleid war wohl nicht aus Seide…*
- 13. b. srp. *Bio je obučen u belo, istina njegovo odelo nije bilo od svile…*

- 14. a. nem. *...in diesem letzten Falle tat es Brunswick wohl nur aus besonderer Gnade…*
- 14. b. srp. *…ali istina u ovom poslednjem slučaju Bruncvik je to činio samo iz naročite milosti…*

Svi gore navedeni primeri nemačke modalne partikule *wohl* imaju funkciju pretpostavke, te prevođenje sa *verovatno* ne bi remetilo semantiku cele rečenice. Prevod sa *verovatno* bio je moguć i u sledećem primeru:

- 15. a. nem. *»Wer seid Ihr?« rief eine herrische Stimme und wohl zu dem Alten gewendet …*
- 15. b. srp. *»Ko ste vi?« upita jedan osoran glas, a onda, obraćajući se starcu…*

U primeru 15 *verovatno* nije samo alternativa, već bolji, precizniji prevod partikule *wohl* koja i u ovoj situaciji ukazuje na pretpostavku govornika, što pogotovo postaje jasno prilikom sagledavanja šireg konteksta. Iz tog razloga je prevod *onda* nedovoljno precizan, s obzirom na to da *wohl* u originalu izražava pretpostavku da se neko obraća starcu.

Preostale varijante prevoda možemo svrstati pod kategorije frekventne i najfrekventnije. U prvu kategoriju mogu se ubrojati: *valjda* sa četiri, *zaista* sa pet, i *verovatno* sa šest, dok među najfrekventnije spadaju *sigurno* sa osam i najfrekventnija varijanta *svakako* sa čak 12 pojavljivanja.

- 16. a. nem. *Damit wollen Sie wohl beweisen, daß Sie von mir unabhängig sind.*
- 16. b. srp. *Time valjda hoćete da dokažete da niste od mene zavisni.*
- 17. a. nem. *Du selbst wirst wohl von seinen Aufregungen nicht viel gemerkt haben.*

- 17. b. srp. *Ti sam sigurno nisi naročito primetio njegovo uzbuđenje.*
- 18. a. nem. *Sie kennen wohl den Grafen?*
- 18. b. srp. *Vi svakako poznajte grofa?*
- 19. a. nem. *Sie kennen im Schloß wohl nur die Büroeinrichtungen?*
- 19. b. srp. *Vi u zamku poznajte svakako samo kancelarijska uređenja?*

U analiziranom korpusu uočene su i određene specifičnosti kao u primeru 20. gde se modalna partikula *wohl* pojavljuje na samom početku rečenice, pri čemu u ovom slučaju nije reč o suprotnom naporednom odnosu među rečenicama kao što je bio slučaj sa primerima u kojima sa *wohl* javlja u kombinaciji sa *aber* na početku rečenice, što je zabeleženo u primerima 7 i 8.

- 20. a. nem. *Wohl bist du dort zu Hause, wenn es dich gar so sehr hinzieht.*
- 20. b. srp. *Ti se kod njih svakako osećaš kao kod kuće.*

Modalna partikula bi u ovom slučaju obično stajala na trećem mestu iza glagola *sein* (srp. *biti*) ili čak na četvrtom iza mesnog priloga *dort* (srp. *tamo*): *Du bist wohl dort zu Hause... / Du bist dort wohl zu Hause...* Autor se, međutim, odlučio na to da uprkos tome partikulu stavi na početak rečenice, što bi i te kako moglo da otvori pitanje, da li je u ovoj izjavnoj rečenici zaista reč o modalnoj partikuli ili možda čak modalnoj reči, odnosno modalnom izrazu. Međutim, uzimajući u obzir činjenicu da se u pomenutoj rečenici pomoću *wohl* iskazuje pretpostavka govornika prema sadržaju kao i da je u pitanju struktura koja bi se iz perspektive današnjeg standardnog nemačkog jezika mogla okarakterisati kao nespecifična, te da je u pitanju književno delo nastalo 1922. godine, a u kome se toleriše umetnička sloboda, leksema *wohl* se u ovom primeru svakako definiše kao modalna partikula.

U sledećem primeru zabeležena je nulta ekvivalentnost, što u ovom slučaju nije adekvatno rešenje u prevodu.

- 21. a. nem. *Diese Anklagen gegen die Gehilfen waren wohl richtig...*
- 21. b. srp. *Ove optužbe protiv pomoćnika bile su tačne...*

Izostavljanjem partikule u srpskom jeziku iskazuje se konstatacija da su optužbe protiv pomoćnika nesumnjivo tačne, dok je u originalu izražena pretpostavka za tako nešto, koristeći upravo modalnu partikulu *wohl.* Adekvatno rešenje za prevod ovog primera bilo bi dodavanje *verovatno* ili čak *najverovatnije* iza glagola: *Ove optužbe protiv pomoćnika bile su verovatno/ najverovatnije tačne...*

Još jedna specifičnost u prevodu uočena je u primeru 22 koji je takođe kvalifikovan kao nulti ekvivalent.

- 22. a. dt. *…er wußte wohl, daß die sorgenlosen Jahre für ihn nicht mehr vorhanden waren.*
- 22. b. srp. *…i on je dobro znao da njemu nije pisano da provodi bezbrižne godine.*

Naime, na osnovu originala nije jasno da li je autor u ovom slučaju imao nameru da *wohl* koristi kao prilog ili kao partikulu. Prevodilac je u ovom slučaju *wohl* protumačio kao prilog te ga preveo sa *dobro.* U suprotnom, prevod modalne partikule *wohl* bio bi *sigurno*, *verovatno*, *valjda* ili, pak, neka druga partikula kojom bi se iznela pretpostavka u koju je onaj, ko je izgovara, veoma siguran. Nastavak prevoda ovog primera takođe je vrlo slobodan. U srpskom jeziku "*njemu nije pisano da provodi bezbrižne dane*" ne prenosi u potpunosti poruku iz originala *"daß die sorgenlosen Jahre für ihn nicht mehr vorhanden waren"*, kojom autor želi da kaže da su bezbrižne godine prošle, da ih više nema. Stoga bi alternativno rešenje ovog primera bilo sledeće:

...i on je sigurno znao da su za njega bezbrižne godine prošle.

6. Zaključak

Predmet istraživanja bila je nemačka modalna partikula *wohl* i njeni prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku. Analizirani korpus ekscerpiran je iz originala i prevoda romana Franca Kafke "Zamak" (nem. *Das Schloss*). Za potrebe ovog rada korišćen je prevod Predraga Milojevića, dok delovi rukopisa koji nisu uključeni u konačan tekst romana, u prevodu Milana V. Dimića, nisu podvrgnuti analizi. Koristeći metode kontrastivne i deskriptivne analize sačinjen je korpus od ukupno 132 primera modalne partikule *wohl* i njihovih prevoda. Cilj istraživanja bio je opis svih varijanti prevoda pomenute partikule i isticanje najfrekventnijih primera.

Od ukupno 132 primera *wohl* se u 43 (33%) pojavljuje u kombinaciji sa drugim modalnim partikulama, pri čemu u četiri slučaja zauzima primarnu poziciju: *wohl auch* (10), *wohl schon* (5), *wohl aber* (10) i *wohl noch* (1), a u tri sekundarnu: *ja wohl* (2), *doch wohl* (12), *auch wohl* (2). U jednom slučaju modalna partikule *wohl* pojavljuje se i kao deo tročlane kombinacije partikula, u kojoj takođe zauzima prvo mesto: *wohl noch überhaupt*. Navedeni su primeri u 27 slučajeva prevedeni na srpski jezik, dok je kod preostalih 16 zabeležena

nulta ekvivalencija. Sve prevedene kombinacije partikula, pa i kombinacija sa tri partikule, u srpskom jeziku prevedene su isključivo jednom rečju, a najfrekventniji prevodi jesu *ali* (5), *sigurno* (4) i *međutim* (3). Dok se *ali* i *međutim* u svim situacijama vezuju za kombinaciju *wohl aber*, prevod sa *sigurno* nastupa tri puta na osnovu *doch wohl* i jednom iz *wohl schon.* Čak 15 od ukupno 27 prevoda jesu partikule koje se javljaju samo jednom ili dvaput.

U 89 od ukupno 132 primera (67%) modalna partikula *wohl* pojavljuje se samostalno a od toga u 38 primera nije postojao odgovarajući prevod pomenute partikule. U 51 primeru, u kome *wohl* nailazi na ekvivalent u srpskom jeziku, zabeleženo je ukupno 16 varijanti prevoda od kojih se čak polovina pojavljuje samo jedanput. Analiza je, međutim, pokazala da bi pojedinačni prevodi kao npr. *očigledno*, *naravno* ili *nesumnjivo* mogli da se prevedu i sa frekventnijom varijantom *verovatno*, a da se semantika, odnosno prenesena poruka, pritom ne kompromituje. Pored *verovatno* (6), *zaista* (5) i *valjda* (4), koje možemo svrstati među frekventnije varijante prevoda, potrebno je izdvojiti prevode *svakako* i *sigurno*, koji sa 12, odnosno 8 pojavljivanja predstavljaju najčešći prevod partikule *wohl* kada se pojavljuje samostalno, dakle ne u kombinaciji sa nekom drugom partikulom.

Sagledavajući celokupni korpus od 132 primera u kojima se pojavljuje partikula *wohl,* samostalna ili kao deo kombinacije, prevod je zabeležen u 78 primera (59%), dok je 54 puta (41%) nastupila nulta ekvivalencija, što znači da u tim primerima nije postojao adekvatan prevod analizirane partikule ili prevodilac nije uspeo da ga pronađe. Najfrekventniji primeri su *svakako* (14), *sigurno* (12) i *verovatno* (6) i oni čine 41% svih prevoda. Posle njih slede *zaista* (6) i *valjda* (5), a zabeležen je i veliki broj prevoda modalne partikule *wohl* koji se pojavljuju samo jednom ili dvaput.

Literatura

Altmann, Hans (1976), *Die Gradpartikeln im Deutschen: Untersuchungen zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik*, Tübingen: Niemeyer.

Asbach-Schnitker, Brigitte (1977), "Die Satzpartikel 'wohl'. Eine Untersucung ihrer Verwendungsbedingungen im Deutschen und ihrer Wiedergabemöglichkeiten im Englischen", in: Weydt Harald (Hrsg.), 38–61.

Bartsch, Renate (1979), "Die Untersuchung zwischen Wahrheitsbedingungen und anderen Gebrauchsbedingungen in einer Bedeutungstheorie für Partikeln", in: Harald Weydt (Hrsg.), *Die Partikeln der deutschen Sprache*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 364–377.

Bošnjaković, Žarko (1980), *O upotrebi izraza za internu rečeničnu modifikaciju*, Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, knj. 16, 17–25.

Cullmann, Tanja (1997), "Modalpartikeln in der Literatur. Ein Übersetzungsvergleich der Modalpartikeln in Ionescos Dramen", in: Rudi Keller (Hrsg.), *Linguistik und Literaturübersetzung*, Tübingen: Narr, 119–140.

Dahl, Johannes (1985), *Ausdrucksmittel für Sprechereinstellungen im Deutschen und Serbokroatischen. Eine Untersuchung der deutschen Abtönungspartikeln und ihrer serbokroatischen Entsprechungen*, Promotionsschrift an der Universität Mannheim.

Dahl, Johannes (1988), *Die Abtönungsmittel im Deutschen: Ausdruckmittel für Sprechereinstellungen. Mit einem kontrastiven Teil deutsch-serbokroatisch*, Heidelberg: Groos.

Diewald, Gabriele, Marijana Kresić (2010), "Ein übereinzelsprachliches kontrastives Beschreibungsmodellfür Partikelbedeutungen", in: *Linguistik Online*, Bd. 44, Nr. 4, Bern, 5–18.

Duden.de, URL: https://www.duden.de – 03.01.2021.

Engel, Ulrich et. al. (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti.

Engel, Ulrich (2009), *Deutsche Grammatik*, Neubearbeitung. 2., durchgesehene Aufl., München: Iudicium.

Engel, Ulrich (1977), *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Graefen, Gabriele, *Ein Beitrag zur Partikelanalyse – Beispiel: doch*, in: *Linguistik Online*, URL: https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/1009/1666 – 02.01.2021.

Helbig, Gerhard, Joachim Buscha (2013), *Deutsche Grammatik: ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, München: Klett-Langenscheidt.

Helbig, Gerhard, Werner Kötz (1981), *Die Partikeln*, Leipzig: Verlag Enzyklopädie.

Hentschel, Elke, Harald Weydt (1989), "Wortartenprobleme bei Partikeln", in: Harald Weydt (Hrsg.), *Sprechen mit Partikeln*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 3–18.

Ivić, Milka (1978), "O srpskohrvatskim rečeničnim prilozima", *Južnoslovenski filolog*, knj. XXXIV, Beograd, 1–16.

Kemme, Hans-Martin (1979): *Ja, denn, doch. usw.: die Modalpartikeln im Deutschen: Erklärungen und Übungen für den Unterricht an Ausländer*, München: Goethe-Institut, Arbeitsstelle für wissenschaftliche Didaktik.

Loureda, Oscar, "Der feine Unterschied", URL: https://www.uni-heidelberg.de/presse/ruca/2011-1/03-ueber.html – 02. 1. 2021.

Ličen, Marina (1996), "Srpska graduativna partikula *a* i neki od njenih komunikativnih ekvivalenata u nemačkom jeziku", u: *Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu*, knjiga 24, Novi Sad, 125–140.

Meibauer, Jörg (1994), *Modaler Kontrast und konzeptuelle Verschiebung: Studien zur Syntax und Semantik deutscher Modalpartikeln*, Tübingen: Max Niemayer Verlag.

Mrazović, Pavica (1990), *Klasifikacija partikula (u užem smislu) u srpskohrvatskom jeziku*, Novi Sad: Matica srpska.

Mešić, Sanela (2017), *Pragmatičke funkcije modalne partikule* doch *i rečenični modus*, Tešanj: Planjax komerc.

Ristić, Stana (1993), "Partikule i njihovi funkcionalni ekvivalenti: leksičko-semantičke i funkcionalne karakteristike", *Južnoslovenski filolog* XLIX, Beograd, 75–93.

Srdić, Smilja (2013), *Morphologie der deutschen Sprache*, 2., korrigierte, leicht veränderte Aufl. Beograd: Jasen.

Stricharz, Katharina (2004), *Die Übersetzung der Modalpartikeln "doch", "ja" und "schon" ins Englische auf der Grundlage von literarischen Übersetzungen und einer Erhebung mit Probanden*, Norderstedt: Grin Verlag.

Weydt, Harald (1969), *Abtönungspartikel: die deutschen Modelwörter und ihre französischen Entsprechungen*. Bad Homburg [etc.]: Gehlen.

Korpus

Kafka, Franz, *Das Schloss*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1989.

Kafka, Franc, *Zamak*, Beograd: Kosmos izdavaštvo. 3. izdanje, 2018. (preveo: Predrag Milojević).

Semantische analyse der deutschen Modalpartikel *WOHL* und ihre Äquivalente im Serbischen

Zusammenfassung

Der Gegenstand dieser Arbeit ist die deutsche Modalpartikel *wohl* und deren Äquivalente in der serbischen Sprache. Das Ziel der Arbeit war es, zunächst auf verschiedene Bedeutungen und Anwendungsmöglichkeiten der deutschen Partikel aufmerksam zu machen, um anschließend alle Übersetzungsvarianten von *wohl* im Serbischen zu erschließen und die häufigsten Exemplare hervorzuheben. Alle Beispiele, die in der Arbeit analysiert wurden, sind Franz Kafkas Roman "Das Schloss" und der entsprechenden serbischen Übersetzung entnommen worden. Von insgesamt 132 Beispielen wiesen knapp 60 % eine Äquivalenz auf, d. h., dass in diesen Fällen die Modalpartikel *wohl* in der serbischen Sprache eine entsprechende Übersetzung aufweisen konnte, im Gegensetz zu den restlichen Beispielen, in denen *wohl* unübersetzt blieb.

Die Analyse umfasste sowohl Beispiele, in denen *wohl* die einzige Partikel im deutschen Original war, als auch jene, in denen sie in Kombination mit anderen Partikeln vorkam. Das Äquivalenzverhältnis von ungefähr 60:40 konnte bei den separaten Analysen ebenfalls bestätigt werden. Die Analyse ergab *svakako* als frequenteste Übersetzungsmöglichkeit von *wohl*, während die Kombination mit *doch* an Primärstelle als häufigste Kombinationsvariante festgestellt wurde. Alle Beispiele, in denen *wohl* nicht selbstständig auftrat, wurden im Serbischen entweder nicht oder ausschließlich mit nur einem (nicht immer mit demselben) Wort übersetzt.

SCHLÜSSELWÖRTER: *Partikel*, *Modalpartikel*, *wohl*, *Franz Kafka*, *das Schloss*, *Äquivalenz*

UDK: 81-112; 811.131.1'276:821.131.1-6"14";
811.131.1'33:821.131.1-6"14"
Izvorni naučni rad

Ana LALIĆ

Unutrašnji i vanjski modifikatori zahtjeva u italijanskom epistolarnom korpusu iz XV stoljeća

KLJUČNE RIJEČI: *mitigacija*, *teorija govornih činova*, *historijska pragmatika*, *italijanski jezik*, *petnaesto stoljeće*, *teorije učtivosti*, *diplomatski diskurs*

Tema ovog rada je analiza unutrašnjih i vanjskih mitigatora zahtjeva u upotrebi u pismima koje Dubrovačka republika šalje svojim ambasadorima u Bosanskom kraljevstvu u prvoj polovini XV stoljeća. Centralni koncept na kojem je istraživanje zasnovano je *čin koji prijeti obrazu* (eng. *face-threatening act* – FTA), preuzet iz tradicionalnog modela učtivosti P. Brown i S. Levinsona (1987). Prema tradicionalnom modelu učtivosti, zahtjevi spadaju u govorne činove koji intrinzički prijete obrazu sagovornika jer predstavljaju nametanje govornikove volje sagovorniku. Korpusu smo pristupili tako što smo sproveli kvalitativnu analizu pojedinih odlomaka u kojima se centralni čin može prepoznati kao govorni čin zahtjeva. Budući da se zahtjevi upućuju bosanskim plemićima putem ambasadora, pretpostavljamo da taj govorni čin mora biti ublažen jer Dubrovačka republika nije u poziciji moći nad sagovornikom. Rezultati impliciraju da se koriste mnogi vanjski mitigatori, a da je upotreba unutrašnjih ograničena. Sljedeći korak u istraživanju je kvantitativna analiza cijelog korpusa s ciljem određivanja frekvencije upotrebe različitih mitigatora.

1. Uvod

U ovom radu bavimo se historijsko-pragmatičkom analizom zahtjeva u srednjovjekovnom epistolarnom korpusu. Preciznije, analiziramo unutrašnje i vanjske modifikatore u zahtjevima upućenim bosanskim plemićima.

Ciljevi našeg istraživanja su:

– provjeriti koji mitigatori[1] se koriste;
– analizirati ulogu identifikovanih mitigatora;
– odrediti da li je češća unutrašnja ili vanjska modifikacija.

U vezi s tim, članak smo podijelili na pet dijelova. U prvom dijelu dajemo kratki pregled historijske pozadine tokom koje nastaju pisma koja smo selekcionirali za korpus. U drugom dijelu uspostavljamo teoretsko-metodološki okvir istraživanja, odnosno govorimo o aplikaciji teorije govornih činova u dijahroniji, o univerzalnoj teoriji učtivosti i o najčešćim unutrašnjim i vanjskim mitigatorima. U trećem dijelu opisujemo građu koja je izabrana kao korpus. Četvrti dio predstavlja i najbitniji dio rada u kojem se analiziraju određeni odlomci iz građe. U petom dijelu iznosimo sintezu rezultata dobivenih kroz analizu odlomaka, određene zaključke i definišemo tok budućih istraživanja na građi.

1. Historijska pozadina

Tokom XV stoljeća Dubrovnik je nezavisna republika pod snažnim venecijanskim utjecajem (Banfi 2017: 75) kojom upravljaju Vijeća i knez. Petnaesto stoljeće predstavlja "slavne dane" Dubrovačke republike, čija trgovačka flota može parirati venecijanskoj (Havrylyshyn i Srzentić 2015: 3). Prema istim autorima (Havrylyshyn i Srzentić 2015), ključ dubrovačkog prosperiteta je u političkim elitama – Vijeću i ambasadorima – koji uspješno upravljaju gradom. Tokom XV stoljeća, od kada datira korpus koji analiziramo, Dubrovnik je podijeljen između Venecije, koja ratuje s Osmanskim carstvom, i samog Osmanskog carstva, koje osvaja teritorije na Balkanu i približava se dubrovačkim granicama. Nezavisne balkanske države, Srpski despotat i Bosansko kraljevstvo, u kojima dubrovački trgovci vode svoje aktivnosti (Havrylyshyn i Srzentić 2015: 53-54) pod osmansku vlast padaju 1459. i 1463. godine.

2. Teoretsko-metodološki okvir

2.1. Teorija govornih činova u dijahronijskoj perspektivi

Jedna od osnova za istraživanja u historijskoj pragmatici je primjena teorije govornih činova u dijahronijskom ključu. Budući da su ovakva istraživanja već rađena (pogledati između ostalih Jacobs i Jucker 1995; Arnovick 1999; Bertucelli Papi 2000; Jucker 2000; Kohnen 2007, 2008a, 2008b;

1 Pod mitigatorom u ovom radu podrazumijevamo one jezičke strategije koje se koriste s ciljem ublažavanja jačine diskursa (Caffi 2007: 40).

Kryk-Kastovsky 2009; King 2011; Lalić 2020a, 2020b, 2022) u ovom članku se nećemo baviti mogućnošću i ograničenjima dijahronijske primjene tog okvira na pisani korpus, već je smatramo već utemeljenom praksom unutar istraživanja historijske lingvistike.

Baza za teoretsko istraživanje je teorija govornih činova, koju su detaljno objasnili Austin (1962) i njegov učenik Searle (1969, 1976, 1979). Naime, ova teorija podrazumijeva da jezik posjeduje i performativnu funkciju, odnosno da se njime može *činiti*. Prema ovoj teoriji, govorni činovi se dijele u lokucijske (sami čin govorenja), ilokucijske (one koji se sastoje od činjenja govorenjem) i perlokucijske (činovi koji uzrokuju efekt u slušaocu). Ilokucijski činovi se dijele u pet grupa (Searle 1976):

– asertivni – obavezuju govornika na istinu;
– direktivni – uzrokuju određeno ponašanje kod slušaoca;
– komisivni – govornika obavezuju na buduću radnju;
– ekspresivni – činovi pomoću kojih se izražavaju emocije govornika;
– deklarativni – mijenjaju pravno stanje slušaoca.

Tema ovog istraživanja su zahtjevi koji spadaju u grupu direktivnih ilokucijskih govornih činova. Searle (1979: 13) zahtjeve definiše kao govorne činove koji se sastoje od pokušaja da govornik navede slušaoca da nešto učini. Flöck i Geluykens (2015: 16) izdvajaju tri nivoa na osnovu kojih se određuje direktnost zahtjeva: direktni nivo, konvencionalno indirektni i nekonvencionalno indirektni (odnosno samo indirektni). U prvu kategoriju spadaju forme iskaza kroz koje je sasvim jasno da se radi o zahtjevu kao što su imperativ ili futur (Flöck i Geluykens 2015: 16) ili upotreba performativnih glagola kao što su *pitati*, *narediti*, *naložiti*, *zahtijevati*, *moliti*, *preklinjati* (Searle 1979: 14). U drugu grupu spadaju konvencionalno indirektne strategije čiji je smisao konvencionalno jasan, što se postiže upotrebom različitih strategija ili formula koje izražavaju učtivost (Flöck i Geluykens 2015: 16). U treću kategoriju spadaju oni govorni činovi zahtjeva koji su izvršeni tako da se ne iskazuje direktno ni zahtjev ni osoba koja bi trebalo da ga izvrši (Flöck i Geluykens 2015: 16).

Iako ne isključujemo realizaciju sve tri vrste zahtjeva u selekcioniranoj građi, u ovom se radu zbog nedostatka prostora bavimo isključivo drugom vrstom zahtjeva. Radi se o onim zahtjevima koji su propraćeni strategijama učtivosti ili modifikatorima u kojima je centralni čin jasno prepoznatljiv.

2.2. Univerzalna teorija učtivosti

Osnovni teoretski koncept koji primjenjujemo pri analizi zahtjeva u istraživanju je tzv. *univerzalna teorija učtivosti* (eng. *universal politeness theory*) koji su razvili Stephen Levinson i Penelope Brown (1987). Ključni koncept teorije univerzalne učtivosti je *čin koji prijeti obrazu* (eng. *Face-threatening act* – FTA). Kako bismo bolje i detaljnije objasnili tezu P. Brown i S. Levinsona (1987) koju smo naveli, potrebno je da više pažnje obratimo na sami koncept obraza. Obraz[2] (eng. *face*) koncept je preuzet iz pučke kulture i, u grubim crtama, predstavlja mišljenje pojedinca samog o sebi i sliku koju bi želio ostaviti u društvu. Brown i Levinson (1987) su sâm pojam u okviru teorija učtivosti posudili od Goffmana (1982: 5), koji obraz definiše kao "pozitivnu društvenu vrijednost koju osoba sebi pripisuje [2.2.1.*Unutrašnji i vanjski modifikatori zahtjeva*

Blum-Kulka (1989: 60) unutrašnje modifikatore zahtjeva definiše kao elemente unutar zahtjeva koji su vezani s centralnim činom, a čije prisustvo nije od suštinske važnosti za iskaz kako bi se on shvatio kao zahtjev. Economidou Kogetsidis (2008: 115) dodaje kako takvi zahtjevi imaju dvostruku sociopragmatičku ulogu, odnosno da se radi o ublaživačima (eng. *downgraders*) ili pojačivačima (eng. *upgraders*) značenja. Zapravo, radi se o sintaksičkim i leksičkim mehanizmima koji omogućavaju ublažavanje značenja centralnog čina.

House i Kasper (1987) izdvajaju sljedeće najčešće unutrašnje ublaživače zahtjeva:

- umanjivači (eng. *downtoners*) – prilozi koji se koriste kako bi ublažili zahtjev (npr. *Bi li mi* ***slučajno*** *mogao pomoći?*)
- markeri učtivosti – lekseme ili izraze kao što su ***Molim te*** *pomozi mi.*
- potcjenjivači (eng. *understaters*) – prilozi koji se koriste kako bi umanjili značenje zahtjeva (npr. *Možeš li govoriti* ***malo*** *glasnije?*)
- glagolski način ili vrijeme – kondicional ili prošla vremena (npr. ***Bi li mi mogao pomoći****?*)
- konsultativni mehanizmi (eng. *consultative devices*) – izrazi koji se koriste da bi se neko ljubazno zamolio da nešto uradi (npr. ***A šta misliš da*** *otvoriš prozor?*)
- ograde (eng. *hedges*) – izrazi koji se koriste da zahtjev zvuči neodređeno (npr. *Je li* ***ikako*** *moguće*?)
- kondicionalne rečenice – *Bila bih ti zahvalna* ***kad bi****...*

2 U radu smo se odlučili za prijevod obraz iako se koncept iz engleskog jezika može shvatiti i kao lice, ugled, (samo)svijest pa čak i čast.

– privjesna pitanja (eng. *tag questions*) – *Možeš govoriti glasnije, **zar ne**?*
– umetnute rečenice (eng. *tentative embedding*) – *Bismo li, **pitam se**, mogli odgoditi?*
– negacije – *Zar **ne možeš** govoriti glasnije?*

Što se tiče pojačivača značenja, u njih spadaju:
– intenzifikatori (eng. *intensifiers*) – prilozi koji pojačavaju značenje (npr. ***Zaista** mi je potrebna pomoć.*)
– naglašivači (eng. *overstaters*) – lekseme koje pretjerano naglašavaju značenje (npr. ***Hitno** moraš doći.*)
– vremenski intenzifikatori (eng. *time intensifiers*) – vremenske odrednice koje ograničavaju zahtjev (npr. *Nazovi me **čim stigneš**.*)
– ekspletivi (eng. *expletives*) – koriste se da pokažu frustraciju govornika (npr. ***Dođavola**, pomozi mi.*)

Za razliku od unutrašnjih modifikatora značenja, vanjski ne utječu direktno na centralni čin, nego djeluju kao neka vrsta pomoćnog mehanizma koja modifikuje kontekst iskaza Economidou Kogetsidis (2008: 115-16). U najčešćoj upotrebi su razne vrste opravdanja i objašnjenja za zahtjev.

Prema House i Kasper (1987), najčešći vanjski modifikatori zahtjeva su:
– pripremni iskazi (eng. *preparators*): daju temelj zahtjevu i uvode ga kao što je pitanje *Mogu li te nešto zamoliti?*
– razoružavač (eng. *disarmers*): unaprijed daje razlog zašto se zahtjev ne bi smio odbiti (npr. *Znam da si zauzet, ali…*)
– objektivna objašnjenja (eng. *grounders*): daju objašnjenja zašto je zahtjev opravdan i ne pretstavlja teret sagovorniku kao što je "hladno nam je" u iskazu *Bi li zatvorila prozor, hladno nam je*; Možemo ih podijeliti u pre-justifikatore i post-justifikatore.
– umekšivač (eng. *sweeteners*) – laskaju sagovorniku (npr. *Ti si najbolja osoba za posao.*)
– skretanje pažnje (eng. *alerters*): koristi se da privuče pažnju sagovornika. Mogu se koristiti imena, titule ili okamenjeni izrazi.
– obećanje nagrade – npr. *I ja ću tebi pomoći kad bude trebalo.*

Ovim modifikatorima dodajemo i neke strategije učtivosti koje izdvajaju Brown i Levinson[3] (1987: 103-211), a koje u suštini predstavljaju modifikaciju centralnom činu:

3 Veliki dio djela P. Brown i S. Levinson posvećen je mitigatorima, odnosno strategijama učtivosti. U članku predstavljamo samo one koje smo identifikovali u korpusu. Za više detalja vidjeti Brown i Levinson (1987: 103-211).

– impersonalizacija govornika – npr. obraćanje u trećem licu kako bi čin bio indirektniji;
– uspostavljanje zajedničkog terena – npr. skretanje pažnje na sličnosti ili zajedničke teme;
– pokloni pruženi slušaocu – materijalni pokloni, ali i nematerijalni kao što su razumijevanje, saradnja ili saosjećanje;
– pokazivanje poštovanja – upotreba titula, samoponiznost ili persiranje.

Upravo na osnovu izloženih strategija modifikacije u sljedećim dijelovima rada analiziramo selekcioniranu građu.

3. Izbor i opis korpusa

Jedno od pitanja u historijskoj pragmatici je izbor pravog korpusa (Labov 1994; Jacobs i Jucker 1995; Culpeper i Kytö 2000; Jucker 2000, 2008; Kohnen 2007; Taavitsainen i Fitzmaurice 2007; Kryk-Kastovsky 2009). Za ovo istraživanje smo izabrali korpus diplomatskih pisama iz XV stoljeća kao odgovarajući korpus, a za više o izboru korpusa i adekvatnosti pisma kao surogata za nedostatak snimljenih pisanih tragova govornog jezika, vidjeti Koch i Oesterreicher (1985), Taavitsainen i Jucker (2010), Culpeper i Kytö (2010).

Korpus[4] za ovo istraživanje su pisma Dubrovačke republike upućena ambasadorima i drugim službenicima u srednjovjekovnom bosanskom kraljevstvu. Analizirana pisma su napisana u vremenskom rasponu od početka XV stoljeća pa do 1463. godine. Radi se o građi od 88 pisama koja se danas čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku u zbirci *Lettere di Levante.* Ipak, ovo istraživanje nije sprovedeno na cijeloj građi koja nam je na raspolaganju, nego smo izabrali pet pisama unutar kojih smo analizirali odlomke u kojima smo prepoznali zahtjeve. Radi se o pismima sa sljedećim oznakama:

– 21.5. 1405, Lett. di Lev., IV, 97-97v.
– 19.2. 1423, Lett. di Lev., VIII, 146v-147-147v-148-148v.
– 10.5. 1425, Lett. di Lev., IX, 66-66v.
– 1.6. 1425, Lett. di Lev., IX, 68.
– 10.6. 1428, Lett. di Lev., X, 91v-92-92v.

Pisma su napisana na kancelarijskom italijanskom jeziku koji je jedan od službenih jezika u upotrebi u dubrovačkoj kancelariji[5] (Dotto 2008). Vijeća i knez odlučivali su o sadržaju svakog pisma. Pisma su se sastavljala u dva

4 Za potrebe svojih istraživanja služimo se transkripcijom pisama koju je uradio prof. dr. Esad Kurtović, kojem se ovim putem zahvaljujemo za pomoć i susretljivost.

5 Za više o upotrebi jezika u Dubrovačkoj republici i kancelariji, vidjeti Dotto (2008).

primjerka – jedan se slao ambasadoru, a drugi pohranjivao u arhiv (Tadić 1935) tako da nam nisu na raspolaganju odgovori ambasadorâ.

4. Analiza zahtjeva

U ovom poglavlju ćemo analizirati odabrane odlomke prema teoretskom modelu koji je već izložen.

(1)

Original	**Prijevod**[6]
(1) Voyuoda, come auanti ve disse sopra le ditte salline auanti […] **(2)** le dite salline non die esser di raxon. **(3) Et nuy semo certi et speremo in la vostra virtu, che vuy non vori cum nuy consa che non sia di raxon**. **(4) Anche speremo che vuy farete quello che sera di honor vostro et in plaser di quella terra di tutto perche la terra nostra e molto ben disposta a conse ve siega in plaser et honor**, **(5) che cum la gracia di Dio quisti principi di amor et amista sera boni tra de nuy (6) per li qual seguira bona fin a intrambe le parte mediante la gratia diuina**. (DAD, 21.5. 1405., Lett. di Lev., IV, 97v.)	**(1) Vojvodo**, kao što smo vam ranije rekli o rečenim rudnicima soli […] **(2)** rečeni rudnici soli ne treba da budu problematični. **(3) I mi smo sigurni i polažemo nadu u vašu vrlinu, da vi nećete željeti s nama ništa što nije razumno**. **(4) Nadamo se i da ćete učini ono što će vama ići na čast i na zadovoljstvo te cijele zemlje zato što je naša zemlja raspoložena za sve što vama ide na zadovoljstvo i čast**, **(5) da uz Božiju milost ovi principi ljubavi i prijateljstva budu dobri među nama i (6) sa kojima ćemo doći do dobrog kraja za obje strane zahvaljujući Božijoj milosti**.

Centralni čin zahtjeva u ovom odlomku je obilježen brojem (2) i implicira da dubrovačka strana ne želi konflikt u vezi s rudnicima soli. Primjećujemo da unutar centralnog čina nisu upotrijebljeni unutrašnji mitigatori. Što se tiče vanjske modifikacije, ona je označena brojevima (1), (3), (4), (5) i (6). Broj (1) predstavlja skretanje pažnje sagovornika upotrebom titule *voyuoda*. Modifikator pod brojem (3) je umekšivač zato što se laskanjem sagovorniku, to jeste implikacijom da će postupanje u skladu sa zahtjevom istaći njegovu vrlinu (it. *virtu*) i razum (it. *raxon*), povećava mogućnost da će sagovornik prihvatiti zahtjev. Broj (4) predstavlja postjustifikator, odnosno objašnjenje da bi se zahtjev morao prihvatiti zato što Dubrovnik želi samo zadovoljstvo i čast

6 Prijevod svih odlomaka u radu je naš.

svog susjeda. Također primjećujemo da se u tom dijelu koristi i samoponiznost govornika time što, barem prividno, umanjuje svoje želje zbog sagovornikove koristi. Mitigator broj (5) možemo shvatiti kao postujustifikator, to jeste da je razlog za zahtjev u tome da među stranama vladaju ljubav (it. *amor*) i prijateljstvo (it. *amista*). Oba pojma su pojačana i sintagmom *cum la gracia di Dio* koja djeluje kao intenzifikator jer implicira da su ljubav i prijateljstvo među njima Božija volja. Konačno, broj (6) možemo shvatiti kao obećanje nematerijalne nagrade u vidu dobrih odnosa. I ovaj mitigator je pojačan vjerskim *toposom gratia diuina* (bos. Božija milost) jer još jednom implicira uticaj Božije volje.

(2)

Original	**Prijevod**
(1) Magnifico voyuoda, la signoria di Ragusa **(2) desiderando da mostrarui cum effecto quanta affezione ella vi porta** vi **(3)** pregha che voy vegnate la a vedere la casa vostra et **(4) visitare li vostri fratelli et amici** (DAD, 19.2. 1423, Lett. di Lev., VIII, 148)	**(1) Veličanstveni vojvodo**, **(2) budući da** vam Dubrovačko gospodstvo **zaista želi pokazati koliko ljubavi osjeća prema vama**, **(3)** moli vas da dođete da vidite svoju kuću i da **(4) posjetite svoju braću i prijatelje** […]

Centralni čin zahtjeva, da vojvoda dođe u Dubrovnik, u ovom je odlomku označen brojem (3), dok su vanjski modifikatori označeni sa (1), (2) i (4). Primjećujemo da je u ovom odlomku centralni čin ublažen umetnutom rečenicom *pregha che* (bos. moli). Sami performativni glagol *pregare* možemo po njegovoj semantičkoj vrijednosti svrstati u glagole sa mitigatorskom funkcijom jer implicira samoponiznost govornika kao i da je buduća radnja slušaoca zapravo usluga govorniku. Što se tiče vanjskih modifikatora, na samom početku se koristi apelativ *voyuoda* s ciljem skretanja pažnje, međutim, u ovom slučaju je njegovo značenje dodatno uvećano intenzifikatorom *magnifico* (bos. veličanstveni). Modifikator pod brojem (2) u isto vrijeme funkcioniše kao pripremni iskaz i kao razoružavač. Možemo ga shvatiti kao pripremni iskaz zato što prije samog centralnog čina daje temelj budućem zahtjevu, ali i kao razoružavač zato što na pretjeran način uvodi razlog da se zahtjev ne smije odbiti zbog ljubavi (it. *affezione*) koju Dubrovnik osjeća prema njemu. Konačno, broj (4) preuzima ulogu postjustifikatora koji se manifestuje kao obećanje nagrade, ali i uspostavljanje zajedničkog terena. Suštinski, razlog nakon centralnog čina je da su sudionici prijatelji i braća pa se zahtjev ne bi smio odbiti među stranama koje vežu tako snažne veze. Lekseme *fratelli* (bos. braća) i *amici* (bos. prijatelji) možemo shvatiti kao lekseme sa mitigatorskom funkcijom jer

impliciraju zajednički teren kroz (metaforičke) rodbinske ili prijateljske veze među sudionicima. Također mogu nositi implikaciju nematerijalnog poklona u vidu takvih veza koje sa sobom nose razumijevanje i saradnju.

(3)

Original	**Prijevod**
(1) Magnifico signore (2) come per molte nostre letere per auanti vi fu scripto di questi nostri rebelli di Canale li quali ogni di non cessa de offendere et rubare et amazare li nostri et piu a questi di anno morto uno delli nostri et anno recepto a Cataro passando per meço delli vostri homini di Draceuiça, li quali non che li sia contrarii, ma gli son fauoreuoli et danno loro ogni destio et subsidio **(3) la qualcosa non credemo che sia di vostro volere**. **(4)** Et pero vi preghemo che per **vostro honore et nostro contentamento** voi voglate dare buon modo a questi nostri danni che non segua **(5) pero che speremo in la vostra buona amista che potrete dare buon remedio**. (DAD, 10.5. 1425, Lett. di Lev., IX, 66)	**(1) Veličanstveni gospodine**, **(2) kao što smo vam ranije pisali u mnogim našim pismima** o ovim našim pobunjenicima iz Kanala koji neprestano vrijeđaju naše ljude, kradu od njih i ubijaju ih i više od jednog je umrlo i ovi su pobjegli u Kotor prolazeći preko vaših ljudi u Dračevici koji, ne samo da se ne protive, nego im pružaju odmor i novčanu pomoć **(3) za što ne vjerujemo da je vaša želja**. **(4)** I zbog toga vas molimo da zbog **svoje časti i našeg zadovoljstva** budete ljubazni i nadoknadite našu štetu da se ne dogodi i **(5) zbog toga se uzdamo u vaše dobro prijateljstvo da ćete moći naći dobru nadoknadu**.

U trećem odlomku je centralni čin obilježen brojem (4), a vanjski modifikatori brojevima (1), (2), (3) i (5). Samo je centralni čin, zahtjev da se šteta nadoknadi, mitigovan unutrašnjim modifikatorima. Zahtjev uvodi umetnuta rečenica *Et pero vi preghemo* (bos. I zbog toga vas molimo), čija je mitigatorska funkcija već objašnjena u prethodnom odlomku. Također se koristi sintagma *voi voglate* (bos. da budete ljubazni) kao izraz učtivosti. Primjećujemo i semantičko polje časti *honore* (bos. čast) sa funkcijom naglašivača jer povećavaju razloge zbog kojih se zahtjev ne smije odbiti. Što se tiče vanjske modifikacije, opet izdvajamo apelativ (1) *signore* (bos. gospodin), naglašen intenzifikatorom *magnifico* (bos. veličanstveni). Pod brojem (2) je objektivno objašnjenje, odnosno prejustifikator koji govori da je plemić već upoznat sa razlozima i problemima dubrovačkih trgovaca zbog kojih se upućuje zahtjev

da im se nadoknadi šteta. Zapravo se radi o govornom činu žalbe[7] koja preuzima ulogu justifikatora. Brojem (3) je označen modifikator koji može preuzeti funkciju i razoružavača i umekšivača. Iskaz da nevolje trgovaca ne mogu biti po volji bosanskom plemiću može biti razoružavač zato što pridaje pretjeranu vjeru u mogućnosti da se zahtjev ispuni, ali u isto vrijeme može i laskati osjećaju za pravdu i časti. Konačno, brojem (5) je označen umekšivač koji minimizuje zahtjev pozivajući se na prijateljstvon (it. *amista*) i laska sagovorniku pokazujući vjeru u to da je on sposoban da pruži naknadu (it. *remedio*). U istom mitigatoru izdvajamo i glagol *sperare* (bos. nadati se) kojem također možemo pripisati mitigatorsku funkciju jer izražava samoponiznost govornika i ne nameće volju sagovorniku

(4)

Original	**Prijevod**
Appresso **(1) magnifico signor** el ne vegnudo ad aldiençia per li nostri mercatanti che passando per i vostri passi oltra le doane usade lor vien facte nuoue usançe et **(2) conuegnono dare altri doni magiori** che tal volta son piu che la doana. Et in questi di passati per uno vostro offiziale a Vrabaç, che si chiama Stiepan Stancich, **(3) fu tolto alli nostri libri 12 d'argento et salme due di cera**. **(4) La qualcosa semo certi che non procede della vostra mente**. **(5)** Et pero vi **preghemo** che vi **piaza** prouedere per quel modo che sia **honor vostro et destio** alli nostri mercatanti che non riceua questo danno. (DAD, 10.5. 1425, Lett. di Lev., IX, 66)	Ubrzo smo, **(1) veličanstveni gospodine**, čuli preko naših trgovaca da su, prolazeći kroz vašu zemlju, osim uobičajene carine **(2) morali dati i druge poklone**, koji su ovaj put bili veći od carine. I ovih prošlih dana, jedan vaš službenik u Vrapcu, koji se zove Stjepan Stančić, **(3) je našima oduzeo 12 funti srebra i dvije salme voska**. **(4) Sigurni smo da to nije vaša zamisao**. **(5)** I zbog toga vas molimo da budete ljubazni i pobrinete se na onaj način koji je **vama na čast i mir** da se našim trgovcima više ne događaju ovakve štete.

U ovom odlomku je centralni čin obilježen brojem (5), a vanjski modifikatori brojevima (1), (2), (3) i (4). Sami centralni čin, zahtjev da trgovci ne plaćaju veću carinu nego što je dogovoreno, mitigovan je unutrašnjim

7 Budući da žalbe kao govorni čin koji se manifestuje u korpusu nisu centralna tema ovog rada, njima se nismo bavili u teoretskom dijelu rada. U ovom trenutku ćemo ih ukratko okvirno definisati kao govorni čin kojim govornik izražava svoje nezadovoljstvo u vezi sa nekim proteklim događajem ili stanjem za što, direktno ili indirektno, govornik krivi sagovornika (Trosborg 1995: 311).

modifikatorima u vidu umetnute rečenice *vi preghemo che* (bos. molimo vas da), kao i leksemama *honor* (bos. čast) i *destio* (bos. mir), koje funkcionišu kao naglašivači važnosti ispunjenja želje. U centralnom činu primjećujemo i modifikator u vidu glagola *piaza* (bos. da budete ljubazni) koji ima ulogu izraza učtivosti. Vanjska modifikacija je izražena apelativom (1) *signor* (bos. gospodin) koji je uvećan intenzifikatorom *magnifico* (bos. veličanstveni). Modifikatori pod brojevima (2) i (3) objektivna su objašnjenja, odnosno govorni činovi žalbe zbog nanesene štete dubrovačkim trgovcima. Modifikator broj (4) je istovremeno i umekšivač, zato što laska sagovorniku govoreći da nanesena šteta ne može biti njegova ideja, ali i razoružavač zato što unaprijed objašnjava da se zahtjev ne smije odbiti jer govornik vjeruje da šteta ne ide u korist sagovornika.

(5)

Original	**Prijevod**
Per lo facto veramente delli piombi scriuessimo alla **(1) vostra magnifica signoria** et cosi dicemo per questa che li nostri mercatanti infin questo octobri et nouembri passato **(2) anno dati lor denari et panni come e sempre per lo passato sono usati** di fare senza nessun pensieri ne ima-ginazion di noia o dispiacere della vostra signoria. **(3)** Et pero vi preghemo chel'li dicti piombi lassiate vegnire a Ragusa al modo usado. (DAD, 10.5. 1425, Lett. di Lev., IX, 66v)	Što se tiče olova, pisali smo **(1) vašem veličanstvenom gospodstvu** i isto kažemo i u ovom pismu, da su naši trgovci sve do ovog oktobra i novembra prošle godine **(2) dali svoj novac i tkaninu kao i uvijek u prošlosti su navikli da rade** bez razmišljanja ili umišljanja nametanja ili nezadovoljstva sa strane vašeg gospodstva. **(3)** I zbog toga vas molimo da dopustite da dođe rečeno olovo u Dubrovnik na uobičajeni način.

U ovom odlomku je centralni čin označen brojem (3), a vanjska modifikacija brojevima (1) i (2). Unutar centralnog čina, zahtjeva da se dopusti prijenos olova u Dubrovnik, se izdvaja unutrašnja modifikacija u vidu umetnute rečenice *vi preghemo che* (it. molimo vas). Opet naglašavamo upotrebu glagola *pregare* u vidu performativnog glagola čija je semantička vrijednost već objašnjena. Pored toga, u funkciji unutrašnje modifikacije je upotrijebljena i sintagma *al modo usado* (it. na uobičajen način), kojia se poziva na već postojeći zajednički teren među sagovornicima zato što među njima već postoje uobičajeni načini kako se vode poslovi. Vanjski mitigator označen brojem (1) je apelativ s ciljem privlačenja pažnje *signoria* (it. gospodstvo). Titula je uvećana

upotrebom intenzifikatora *magnifico* (bos. veličanstveni), ali i prisvojnog pridjeva *vostra* (bos. vaša) koji ima ulogu impersonalizacije sagovornika. Pod brojem (2) je objektivno objašnjenje, to jeste prejustifikator koji objašnjava da su prethodni običaji u korijenu zahtjeva te se on zbog toga ne bi smio odbiti. Broj (2) također predstavlja i govorni čin žalbe u funkciji mitigacije govornog čina zahtjeva.

(6)

Original	**Prijevod**
E per tanto ve comettemo che per questo fatto vuy debiate parlar a voiuoda Sandagl **(1) con piu habel modo a vuy parera (2)** pregan-dolo instantemente per nostra parte con quelle sauie e acorte parole, como in la vostra prudenzia speremo, li vogla piazer di far render questo arzento e cera alo ditto Glubisa del quale sonno, digandoli che nuy **(3) fermamente e senza nesun sospetto tenemo che li nostri mercadanti con la loro mercadantia cosi seguramente possono andar per la sua contrada como per mezo la cita de Ragusa**. (DAD, 1.6. 1425, Lett. di Lev., IX, 68)	I zbog toga vam nalažemo da zbog ove činjenice morate ići da razgovarate sa vojvodom Sandaljem **(1) na način koji vam se bude učinio najspretnijim (2)** moleći ga u istom trenutku u naše ime onim mudrim i spretnim riječima, kako se i uzdamo u vaš oprez, da nam učini zadovoljstvo i naloži da se ovaj novac i vosak vrate rečenom Glubiši kojem pripadaju, govoreći mu da mi (3) **čvrsto i bez ikakve sumnje smatramo da naši trgovci sa svojom robom mogu njegovom zemljom ići onako sigurno kako idu i gradom Dubrovnikom**.

U odlomku je centralni čin označen brojem (2), a vanjski mitigatori brojevima (1) i (3). Centralni čin, zahtjev da se novac i vosak vrate dubrovačkom trgovcu, mitigovan je umetnutom rečenicom *pregando* (bos. moleći) i glagolima *vogla piazer* (bos. učini zadovoljstvo) koji su izrazi učtivosti. Vanjski mitigator pod brojem (1) implicira postojanje mitigatora, ali ga ne možemo analizirati zato što ambasador nije dobio konkretnu uputu nego samo natuknicu da se vojvodi Sandalju obrati na način koji mu se bude činio najspretnijim. Zbog toga nećemo analizirati kakvu on ulogu ima, nego ćemo ga nazvati metapragmatičkim komentarom iz kojeg možemo zaključiti da Dubrovačka republika posjeduje retoričke konvencije koje ambasador sigurno poznaje. Konačno, mitigator broj (3) istovremeno predstavlja i postjustifikator i umekšivač. Iskaz da se dubrovački trgovci u Bosni osjećaju kao i u Dubrovniku je objektivno objašnjenje zašto Dubrovnik upućuje zahtjev, ali u isto vrijeme i laska vojvodi koji je stvorio takvo okruženje pa ga možemo smatrati i umekšivačem.

(7)

Original	**Prijevod**
(1) Magnifico signor Dio lo sa che **(2) alguna volita non ne muoue, ma solamente amore et beniuolença la qual sempre intendemo di continuare con la vostra signoria** et **(3) perche schifare ogni scandalo che potesse trauegnire (4) ricordandon gia che piu volte la vostra signoria se a lamentado sopra li nostri citadini gabelloti di Narente et per noi e stato facto complimento di raxon**, ma **(5) pur nulla di meno accio che questi erorri et lamenti non segna (6)** preghe-mo la vostra signoria chel'la venda a noi per quanto la vende ad altri et **(7) lui non perdera niente et a noi non tornera utilita**, ma **(8) pur nulla di men ne piacera molto, per chel nostro utile et contentamento sie stare in amore et carita con li signori di Bosna et piu con lui che con altri**. (DAD, 10.6. 1428, Lett. di Lev., X, 92-92v.)	**(1) Veličanstveni gospod Bog zna** da **(2) nas ne pokreće nikakva zloba nego samo ljubav i dobronamjernost s kojima namjeravamo nastaviti u odnosima s vašim gospodstvom** i **(3) zato što se užasavamo svakog skandala koji bi se mogao dogoditi** i **(4) sjećajući se da se vaše gospodstvo već više puta žalilo na naše državljane, neretvanske carinike, i za nas je to bila razumna stvar** ali **(5) ništa manje zbog toga što ove greške i žalbe znače**, **(6)** molimo vaše gospodstvo da je proda nama kako bi je prodalo i drugima i **(7) vi nećete ništa izgubiti, a nama se neće vratiti korist**, ali **(8) ništa manje zbog toga nam neće biti drago, zato što je naša korist i zadovoljstvo u tome da budemo u ljubavi i milosti sa bosanskim plemstvom i više s vama nego s drugima**.

U ovom odlomku je centralni čin označen brojem (6), a vanjska modifikacija brojevima (1), (2), (3), (4), (5), (7) i (8). Sami centralni čin, zahtjev da Bosna carinu proda Dubrovniku, je mitigovan glagolom *pregare*, koji je upotrijebljen u umetnutoj rečenici *preghemo che* (bos. molimo da). Što se tiče vanjske mitigacije, radi se o sljedećim modifikatorima. Pod brojem (1) je upotrijebljen razoružavač u vidu vjerskog *toposa* koji unaprijed govori da se zahtjev ne smije odbiti zbog Božije volje. Broj (2) predstavlja razoružavač jer unaprijed iskazuje da su ljubav (it. *amore*) i dobronamjernost (it. *beniuolenca*) razlog zbog kojih se zahtjev ne smije odbiti. Ovaj mitigator također može imati i značenje uspostavljanja zajedničkog terena u vidu skretanja pažnje na dobre odnose koji su vladali među dvije strane i kakve žele i nastaviti. Također ga možemo shvatiti i kao obećanje nematerijalnog poklona u vidu iste te ljubavi i dobronamjernosti. Mitigator broj (3) objektivno je objašnjenje zahtjeva jer se zahtjev opravdava potencijalnim strahovima govornika. Mitigator broj (4)

je razoružavač zato što se pomoću samoponiznog priznanja da je plemić bio razuman što se žalio na Dubrovčane unaprijed iskazuje da je i dubrovački zahtjev razuman i prevenira se moguće protivljenje bosanske strane. Pod brojem (5) je umekšivač koji laska bosanskom plemiću zato što Dubrovnik na samoponizan način priznaje svoje greške. Pod brojem (7) je postjustifikator koji daje činjenicu da Bosna neće ništa izgubiti kao objektivan razlog zašto se carina treba prodati. Primjećujemo da Dubrovačka republika opet pribjegava samoponiznosti zato što iskazuje da je kupovina carine čak na njihovu vlastitu štetu. I na kraju, mitigator broj (8) je umekšivač zato što se laska bosanskoj strani kroz želju da se pogotovo s njima ostane u dobrim odnosima. Lekseme ljubavi (it. *amore*) i milosti (it. *carita*) možemo povezati i s nematerijalnim poklonima koji se obećavaju suprotnoj strani ukoliko se ispuni zahtjev. Također, i u mitigatoru (8) je prisutan samoponizni ton zato što je rečeno da je Dubrovnik, barem prividno, spreman podnijeti žrtvu zbog održavanja dobrih odnosa.

5. Zaključak

U svim odlomcima smo mogli jasno odrediti centralni čin i modifikatore koji ga prate. Očito je da dominiraju eksterni načini modifikacije, i to upotreba pripremnih iskaza, razoručavača, objektivnih objašnjenja, umekšivača i skretanje pažnje. Uspjeli smo identifikovati i druge govorne činove, kao što su žalbe, u pratnji zahtjeva, što nam postavlja pitanje da li je to uobičajena pojava i možemo li govoriti o bilo kakvoj frekvenciji upotrebe drugih govornih činova u funkciji mitigatora. Također smo primijetili da je uspostavljanje zajedničkog terena česta strategija učtivosti u upotrebi pri komunikaciji s bosanskim plemićima. Što se tiče internih načina modifikacije, uspjeli smo izdvojiti umetnute rečenice i markere učtivosti. Glagol *pregare* izdvajamo kao posebnu vrstu performativnog glagolskog mitigatora s funkcijom ublaživača.

Primjetno je da se i vanjska i unutrašnja modifikacija često izražava kroz *topos* prijateljstva, ljubavi, časti i religije. Smatramo da je na širem korpusu potrebno sprovesti istraživanje kako bi se došlo do frekvencije njihove upotrebe i kako bismo eventualno odredili u kojem kontekstu se koriste pojedinačni *topoi*. Pored toga, neka od sljedećih istraživanja će se koncentrisati na objašnjenja predominantne upotrebe eksternih modifikatora te u vezi s tim planiramo istraživati retoriku petnaestog stoljeća i specifičnosti diplomatskog diskursa. Također namjeravamo proširiti istraživanje prema odnosima moći kako bismo provjerili da li i na koji način različita socijalna pozicija utječe na manifestaciju učtivosti. U budućnosti planiramo provesti i kvantitativno

istraživanje na dva različita korpusa kako bismo mogli odrediti frekvenciju upotrebe različitih modifikatora.

Izvor

DAD = Državni arhiv u Dubrovniku, *Lettere di Levante.*

Literatura

Arnovick, L. K. (1999), *Diachronic Pragmatics. Seven Case Studies in English Illocutionary Development*. Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Austin, J. L. (1962), *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, Oxford.

Banfi, E. (2017), *Italiano e altre varietà italo-romanze in Europa e nel Mediterraneo nel secolo XIX*, Cesati, Firenze.

Bertucelli Papi, M. (2000), "Is a diachronic speech act theory possible?", *Journal of Historical Pragmatics* 1, 57–66.

Blum-Kulka, S. (1989), "Playing it Safe: The Role of Conventionality in Indirectness", u: Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G., ur., *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*, 37-70, Ablex Publishing, Norwood.

Bousfield, D., Locher, M. A., ur. (2008), *Impoliteness in Language: Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice.* Mouton de Gruyter, Berlin.

Brown, P., Levinson, S. (1987), *Politeness: Some Universals in Language Use,* Cambridge University Press, Cambridge.

Bull, P. (2008), "Slipperiness, Evasion and Ambiguity: Equivocation and Facework in Non-committal Political Discourse", *Journal of Language and Social Psychology* 27(4): 324-332.

Caffi, C. (2007), *Mitigation*, Emerald Group Publishing, Bingley.

Chilton, P. (1990), "Politeness, Politics and Diplomacy", *Discourse & Society* 1(2): 201-224.

Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Routledge, London.

Culpeper, J., Kytö, M. (2000), "Data in historical pragmatics: Spoken interaction (re) cast as writing", *Journal of Historcal Pragmatics* 1:2, 2000, 175-199.

Culpeper, J., Kytö, M. (2010), *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*, Cambridge University Press, Cambridge.

Dotto, D. (2008), *Scriptae venezianeggianti a Ragusa nel XIV secolo*, Viella, Roma.

Economidou-Kogetsidis, M. (2008), "Internal and external mitigation in interlanguage request production: The case of Greek learners of English", *Journal of Politeness Research* 4, 111-137.

Flöck, I., Geluykens, R. (2015), "Speech Acts in Corpus Pragmatics: A Quantitative Contrastive Study of Directives in Spontaneous and Elicited Discourse", u: Romero-Trillo, J., ur., *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics: Current Approaches to Discourse and Translation Studies,* 7-37, Springer Publishing, New York.

Goffman, E. (1982), *Interaction Ritual: Essays on Face to Face Behavior*, Pantheon Books, New York.

Havrylyshyn, O., Srzentić, N. (2015), *Institutions Always "Mattered": Explaining Prosperity in Mediaeval Ragusa (Dubrovnik)*, Palgrave Macmillan, New York.

House J., Kasper G. (1987), "Interlanguage Pragmatics: Requesting in a Foreign Language", u: W. Lörscher, W., Schulze, R., ur., *Perspectives on language in performance*, 1250-1288, Festschrift for Werner Hüllen, Tübingen.

Jacobs, A., Jucker, A. H. (1995), "The Historical Perspective in Pragmatics", u: Jucker, A. H., ur., *Historical Pragmatics*, 3-33, John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia.

Jucker, H. A. (2000), "English historical pragmatics: Problems of data and methodology", u: Martino, di, G., Lima, M., ur., *English diachronic pragmatics*, 17–55, CUEN, Napoli.

Jucker, A. H. (2008). "Historical pragmatics". *Language and Linguistics Compass* 2.5, 2008, 894-906.

King, J. (2011), "Variation through time and text type: The nature of direct and indirect requests in Early Modern Spanish", *Spanish in Context* 8, 272–294.

Koch, P., Oesterreicher, W. (1985), "Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte", *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15-43.

Kohnen, T. (2007). "Text types and the methodology of diachronic speech act analysis", u: Fitzmaurice, S. M., Taavitsainen, I., ur., *Methods in Historical Pragmatics*, 139–166, Mouton de Gruyter, Berlin.

Kohnen, T. (2008a), "Directives in Old English: Beyond Politeness?", u: Jucker, A. H., Taavitsainen, I., ur., *Speech Acts in the History of English*, 27–44, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

Kohnen, T. (2008b), "Tracing directives through text and time: Towards a methodology of a corpus-based diachronic speech-act analysis", u: Jucker, A. H., Taavitsainen, I., ur., *Speech Acts in the History of English*, 295–310, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam

Kryk-Kastovsky, B. (2009), "Speech acts in Early Modern English court trials", *Journal of Pragmatics* 41, 440–457.

Labov, W. (1994), *Principles of Language Change. Volume 1: Internal Factors*, Blackwell: Oxford.

Lalić, A. (2020a), "La realizzazzione degli atti linguistici nei testamenti medievali". *Italica Belgradensia 1*, 53-70.

Lalić, A. (2020b), "Atti illocutori nelle lettere della Repubblica di Ragusa agli ambasciatori nel Regno di Bosnia", u: Alfieri, G., Alfonzetti, G., Motta, D., Sardo, R., ur., *Pragmatica storica dell'italiano: Modelli e usi comunicativi del passato*, 147-152, Franco Cesati Editore, Firenze.

Lalić, A. (2022), "Un corpus di lettere scambiate tra la Repubblica di Ragusa (Dubrovnik) e il Regno di Bosnia – schemi comunicativi", Versione 1 (17.01.2022, 09:19). In: *Korpus im Text*, Serie A, 33645. Dostupno na: https://www.kit.gwi.uni-muenchen.de/?p=33645&v=1

Searle, J. R. (1969), *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge.

Searle, J. R. (1976), "A Classification of Illocutionary Acts", *Language in Society* 5, 1–23.

Searle, J. R. (1979), *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*, Cambridge University Press, Cambridge.

Taavitsainen, I., Fitzmaurice, S. (2007), "Historical pragmatics: What it is and how to do it.", u: Fitzmaurice, S. M., Taavitsainen, I., ur., *Methods in Historical Pragmatics*, 11–36, Mouton de Gruyter, Berlin.

Taavitsainen, I., Jucker, A. H. (2010), "Trends and developments in historical pragmatics", u: Jucker, A. H., Taavitsainen, I., ur., *Historical Pragmatics*, 3-30, Mouton de Gruyter, Berlin.

Tadić, J. (1935), *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*, Srpska kraljevska akademija, Beograd.

Terkourafi, M. (2015). "Introduction: Bridging theory and practice in im/politeness research", u: Terkourafi, M., ur., *Interdisciplinary Perspectives on Im/politeness*, vii-xi, John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia.

Trosborg, A. (1995), *Interlanguage pragmatics: Requests, complaints, and apologies*, Mouton de Gruyter, Berlin.

Watts, R. J. (2003), *Politeness*. Cambridge University Press, Cambridge.

Wierzbicka, A. (2003), *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York.

Wodak, R., ur. (1989), *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*, John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia.

Internal and External Request Modifiers in a 15th Century Italian Language Epistolary Corpus

Abstract

This paper analyses internal and external request mitigation used in letters sent by the Republic of Ragusa to her ambassadors in the Bosnian Kingdom during the first half of the 15th century. The central concept on which the research is based is the *face-threatening act* (FTA) taken from the traditional politeness model devised by P. Brown and S. Levinson (1987). According to the traditional model, requests belong to speech acts that are intrinsically face-threatening because they represent the imposition of the speaker's will on the interlocutor. We have approached the corpus by conducting a qualitative analysis of certain paragraphs in which the head act is clearly recognizable as the act of requesting. Based on the fact that speech acts are addressed to Bosnian nobles through the ambassador, we hypothesize that it has to be mitigated because the Republic of Ragusa is not in a position of power over the interlocutor. The results imply that numerous external modifiers are used, and that the use of internal modifiers is limited. The next step in the research is a quantitative analysis of the entire corpus with the goal of determining the frequencies of the use of different mitigators.

KEY WORDS: *mitigation*, *speech act theory*, *historical pragmatics*, *Italian language*, *fifteenth century*, *theories of politeness*, *diplomatic discourse*

PODACI O AUTORIMA

Lada Badurina
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Rijeka (Hrvatska)
lada.badurina@ffri.uniri.hr

Branimir Belaj
Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku
Osijek (Hrvatska)
branimir.belaj@os.t-com.hr
bbelaj@ffos.hr

Sedina Brkić-Međedović
Srednja medicinska škola Tuzla
Tuzla
medjedovic.sedina@gmail.com

Halid Bulić
Filozofski fakultet Univerziteta
u Sarajevu
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
halid.bulic@ff.unsa.ba

Azra Hodžić-Čavkić
Filozofski fakultet Univerziteta
u Sarajevu
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
azra.e.hodzic@gmail.com

Tihana Hrg
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci,
Rijeka (Hrvatska)
tihana.zbasnik@ffri.uniri.hr

Ana Lalić
Filozofski fakultet Univerziteta
u Sarajevu
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
ana.lalic@ff.unsa.ba

Josip Miletić
Odjel za kroatistiku Sveučilišta u Zadru
Zadar (Hrvatska)
jmiletic@unizd.hr

Aleksandar Nikolić
Filozofski fakultet Univerziteta
u Novom Sadu
Novi Sad (Srbija)
Aleksandar.nikolic@ff.uns.ac.rs

Mirela Omerović
Pedagoški fakultet Univerziteta
u Sarajevu
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
mirelamuftic@yahoo.com

Nikolina Palašić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci,
Rijeka (Hrvatska)
nikolina.palasic@ffri.uniri.hr

Ismail Palić
Filozofski fakultet Univerziteta
u Sarajevu
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
ismail.palic.ba@gmail.com

Ivo Pranjković
Filozofski fakultet Sveučilišta
u Zagrebu
Zagreb (Hrvatska)
ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

Lejla Tekešinović
Filozofski fakultet Univerziteta
u Sarajevu
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
ileila_23@yahoo.fr

Jezička redakcija: autori

Lektura teksta na engleskome: Ksenija Kondali

UDK: Sadžida Bjelak

Dizajn korica: Tarik Jesenković

Tehničko uređenje i računarska obrada: Narcis Pozderac, TDP, Sarajevo

Štampa: Dobra knjiga, Sarajevo

Tiraž: 200 primjeraka